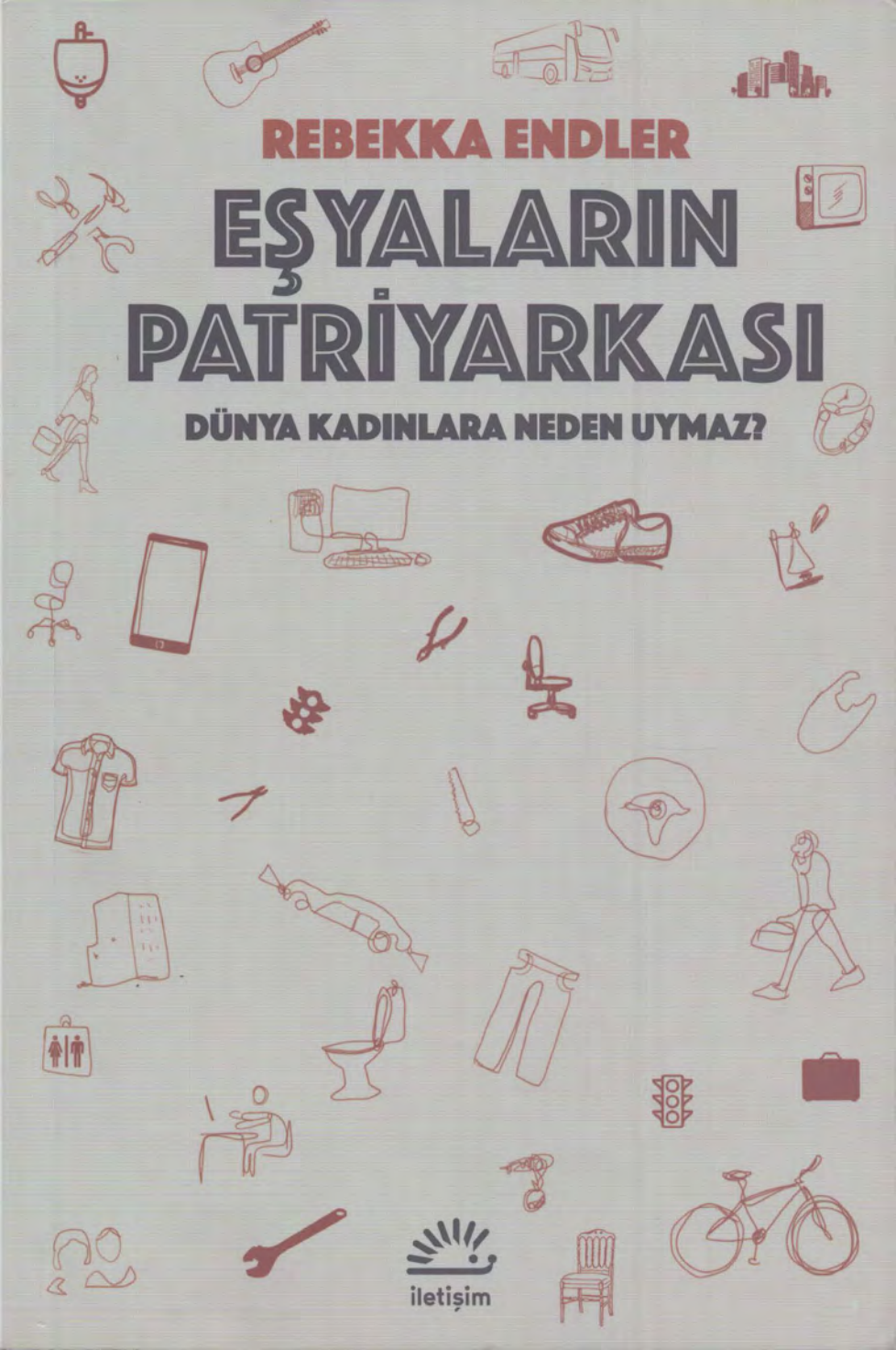
REBEKKA ENDLER

EŞYALARIN PATRİYARKASI

DÜNYA KADINLARA NEDEN UYMAZ?

iletişim

REBEKKA ENDLER 1984'te dünyaya geldi. Köln'de bağımsız gazeteci ve yazar olarak çalışıyor. İlgi alanları olan kültür, sanat, toplum ve siyaset konularında *Deutschlandradio* için radyo ve podcast yayınları, *SZ Magazin* için röportajlar hazırlıyor.

www.rebekkaendler.com

Das Patriarchat der Dinge.
Warum die Welt Frauen Nicht Passt
© © 2021 DuMont Buchverlag, Köln
Bu kitabın yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 3239 • Bugünün Kitapları 271
ISBN-13: 978-975-05-3416-4
© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2022, İstanbul

EDİTÖR Bahar Siber, Tanıl Bora
KAPAK Seda Mit
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Nebiye Çavuş

BASKI Ayhan Matbaası SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

REBEKKA ENDLER

Eşyaların Patriyarkası

Dünya Kadınlara Neden Uymaz?

Das Patriarchat der Dinge
Warum die Welt Frauen Nicht Passt

ÇEVİREN
Çiğdem Canan Dikmen

iletişim

Wanda için...

İÇİNDEKİLER

MERSİ 11

Önsöz 13

BİRİNCİ BÖLÜM

Dil Yapıları 23

Dilbilimsel top oyunu 23

İlk taşı yuvarlamak 31

Matthäus ve Matilda 36

İKİNCİ BÖLÜM

Kamusal Alan Kime Ait? 45

Baskın kenarlar 46

Kim nereye işer? 51

Tüketim tapınağı 61

Bize bir anıt inşa ettiler 64

Stranger danger 73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"Pink it, Shrink it" 83

Sürpriz yumurta fenomeni 84

Biraz ev işi... 86

Berbat 90

Dolphia matkap ve mega Hurricane mikser 94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Teknoloji, Haz ve İnternet 99
Ada ve programlama 100
Uygulama ve konsol 105
Meme Uçları ve topluluk 109
Seksin itici gücü 115
Geleceğe dönüş 120

BEŞİNCİ BÖLÜM
Work it 131
Step into my office baby - Ofisime gel bebeğim 132
Make it work - Çalıştır 139
Ölümcül sürat 143
Kadın sporu bir başarı değil mi? (Ve de bir iş) 150

ALTINCI BÖLÜM
Ye Kürküm Ye! 159
Cepler 160
Güzel acı 164
Üniforma? 167
Kalıp? 173
Bloomer kostümünden spor giyime 177
Çiçekli elbise takım elbiseye karşı 184
Üstüne bir şeyler giy kızım! 194
Çocuk giyimi 198

YEDİNCİ BÖLÜM
Neyin Kültürünü Yapıyoruz? 203
Eleştiriye değer 205
Seksi inanç 217
Bir kadın imajı 221
Masumiyet ve lolipoplar üzerine 227
Kimin altın çağı? 233
Sanat da pazardır 237
Güçlülerin ansiklopedisi 240

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Geçmiş Olsun 245
Doktor Bailey'in kalp krizi 248

Kural değil 252
Herkese uygun tek çare 258
Doğum kültürü 266
Vulva obscura 271
Beyaz tıp 276

DOKUZUNCU BÖLÜM
Bir Kez Daha "Farklı" 281
Pancaking 282
Erişilebilir 292
Her şey beyinde 298

Son Sözler 309

MERSİ

Her ne kadar bu kitabın kapağında benim adım yazsa da aslında kitap ortak bir projedir. En önemli ve en büyük katkıyı sağlayan editörüm Ulrike Ostermeyer oldu. O, yanılgıya düştüğüm yerde beni aydınlatan aklın eleştirel ve eğlenceli sesi, hatalı ya da eksik yerlerde gazete abonelikleri ve muazzam bilgi dağarcığıyla beni destekleyen kişiydi. Ayrıca Tanja Rauch ve onun Dumont'taki meslektaşları da güvenleri, misafirperverlikleri, esneklikleri ve araştırmalarım için bana sundukları pek çok faydalı linkle teşekkürü hak ediyorlar. Temsilcim Alfio Furnari sadece, söylene söylene eleştirdiklerimi bir kitap haline getirme fikrini ilk ortaya atan kişi değil, aynı zamanda beni daima yazmaya teşvik eden bir sırdaş ve bir yol göstericiydi. Son zamanlarda hummalı bir çalışmaya daldığımda ev ve bakım işlerinin %50'sinden fazlasını yapan Benni Weber'i de unutmamalı. Teşekkürler Mec! Karantina döneminde kucağımdayken bu kitaptaki pek çok kelimeyi benim için yazan ve artık patriyarkal tasarım hakkında hayli bilgi sahibi olan Wanda'ya da teşekkürler. Ve tabii ellerinden geldiği kadarıyla yanımda olan bütün Weberler'e de... Bana akademik makaleler, linkler gönderen ya da sadece bir şeyler hakkında fikirleriyle katkıda bulunan meme kolektifinin tüm meme uçlarına (Ina, Moritz, Hel-

le, Mario, Minh Thu, Cäte, Esther, Tatjana), Thomas Ruscher (oyun uzmanı) ve Ralf Niemczyk'e (zengin eleştirilerinin yanı sıra bana vulva hakkında yazılan gazete makalelerini bulmak ve postayla yollamak için Berlin'i baştan sona dolaştı), Nora Hespers'e (ilk kitabını eşzamanlı yazdı, böylece onunla her an yazma süreçleri ve bunun gibi şeyler hakkında konuşabildim), en iyi arkadaşlarım Paula Gabrych, Diane Durigon ve Colin Donohoe'ye (onları ihmal etmekle kalmadım, fikirlerini almak için kapak resmi ve basın fotoğraflarıyla kafalarını ütüledim) ve bana röportaj veren tüm kadınlara da çok teşekkür ederim, onlar olmasaydı bu kitap olmazdı! Ve son olarak, bu konuda koca bir kitap yazacak kadar öfkelenmeme sebep oldukları için beni reddeden editörlere de teşekkür ederim. Böylece Matilda Etkisi'nin kurbanı olup isimsiz kalmaları sorun olmasa gerek. Yine de onları seviyorum!

Önsöz

Bu kitabın öyküsü, bir gün Pompei'de, kadınlar tuvaletinin önündeki uzun kuyrukta sıraya girmek yerine erkekler tuvaletinde işediğim için yaşlı bir kadın beni paspasla pataklayıp "*puttana*"[1] diye küfrettiğinde başladı. Aradan geçen 15 yılda pek çok kez anlattım bu anıyı ve bu benim için uyumsuzluğumun vaktiyle ödenmiş bedeline dair küçük bir anekdot oldu. Bu anekdottan çıkacak sonuç, bugün hâlâ aşağı yukarı şudur: "Temizlikçi kadının dünyaya bakışı ne kadar da çağ dışı ve gerici; elbette bunda ülkelere ve nesillere özgü kültür farklılıklarının da payı var." Zaman zaman, kadınların birbirlerine, kadın olmanın olağan mücadelesiyle ilgili anlayış göstermek yerine, nasıl köstek olduklarına dair bir örnek olarak da iş gördü bu hikâye. Ancak sorunun kökeninde bambaşka bir şeyin yatıyor olabileceği hiç aklıma gelmedi.

Derken 2 yıl önce, *potty parity* (tuvalet eşitliği) üzerine 5 dakikalık bir radyo yayını hazırladım; kesinlikle benim fikrim değildi, sadece bir işti. İnternette, doktorasını tuvalet tasarımı üzerine yapmış ve kadınlar için özel pisuvarlar geliştirmiş bir kadının tezini bulmuştum. Kiel'de endüstriyel tasarım profesörü olan Bettina Möllring, tuvaletin tarihçesi ve günlük yaşamı-

1 (It.) Orospu.

mızı şekillendiren tüm o erkek egemen adaletsizlikler hakkında bana o kadar çok şey anlattı ki, tüm bunları 5 dakikaya sığdırmam imkânsızdı. Bu yüzden, gazetecilik açısından son derece değerli bir kaynakla karşı karşıya olduğumu hissettiğimde hep yaptığım gibi, araştırmaya devam ettim ve çalışmamı tamamladığımda, umumi tuvaletler ile erkek egemenliği arasındaki ilişkiye dair öykümü daha uzun formatlarla (radyo ve basılı yayın) ilgilenen birkaç yayın kuruluşuna sundum ve ret cevabı aldım. İşemek söz konusu olduğundan, kelime oyunlarından da geri durmadılar: "Bu konunun o kadar da acil bir önceliği yok (hehe); bu pisuvar öyküleriyle yayın kurulunda işini ayakta halletmek zor olabilir (hehe)..." Fakat en sevdiğim ret cevabı şu oldu: "Konunun ne siyasi ne de toplumun genelini ilgilendiren bir önemi var." Bunun böyle olduğu ortaya çıkarsa, elbette yaptığım işin berbat olduğunu mecburen kabul edeceğim!

Peki ya farkında olmadan başka bir şeye parmak bastıysam? Bettina Möllring bana, onlarca yıldır mücadele etmek zorunda kaldığı direnişten söz etti; erkeklerden oluşan karar mercileri, eşit koşullarda işemenin önemini baştan savıcı bir tebessümle hiçe sayıyordu. Siyasetin böyle çişten meselelerle meşgul olmaktan daha önemli işleri vardı. "Yel değirmenleriyle savaşmak gibiydi," demişti Möllring. Yoksa şimdi ben de yel değirmenleriyle mi savaşıyorum? Tek fark, *benim* erkek karar mercilerimin siyasetçiler değil de editörler olması mıydı?

Tam isabet.

Bu kitap benim, toplumu şekillendiren o derinlere kök salmış erkek egemen fikirler arasında yaptığım, bu fikirlerin çevremizdeki ve yaşamımızdaki tüm günlük tasarım üzerine etkisini konu alan bir araştırma gezisidir. Aynı zamanda mevcut yapıları, fikirleri ve tasarımları sarsmaya başlayanların farkına vardığı öfke ve erkek egemen çoğunluğun tepkisiyle baş etmeyi öğrenmeleri üzerine bir kitaptır.

Erkek egemen tasarımın öyküsü şöyle başlar: Erkek, her şeyin ölçütüdür. Kelimenin kelimesine böyledir! Bu, nüfusun en

az %50'si için gerçek rahatsızlık[2] anlamına gelir. Üstelik sadece tuvalet sırasında da değil. Otomobil kazasından sağ çıkan kimdir? Ya da bir hastalığı atlatan? Peki ya hastalık nedir, ne değildir? Spor neden yapan kişinin kadın veya erkek olmasına göre farklılık gösterir? Bir şehir kimin için inşa edilmiştir? Niçin tüm büyük caddeler erkeklere göredir? Neden kot pantolonumun kullanılamayan cepleri var? İnternet neden böyle?

Araştırırken çok geçmeden anladım ki, kapitalizme ve ayrımcılığa değinmeden erkek egemenliği üzerine bir kitap yazmam mümkün değildi. Çünkü anlatıların pek çoğu şunu ortaya koyuyor: Daima merkezde olan şey iktidarı elde tutmak. Peki iktidar sahibi olan kim? Zengin insanlar. Beyaz insanlar. Erkekler. İktidarda en büyük pay zengin, beyaz, *cis*[3] erkeğe düşüyor.

Bu kitap için farklı yaş gruplarından farklı özelliklere sahip pek çok kadınla görüştüm. Sadece kadınlarla. Sonuç böyle olduysa da, başta bunu planlamamıştım; ancak mülakat sorularımın erkeklerde tuhaf, kısacası karşılaşmak istemediğim tepkilere yol açtığını çabucak fark ettim.[4] Bunun üzerine yaptığım işten keyif almayı ve bilimle meşgul olan, uzman, öncü, aktivist kadınlarla, yaşam yolunda engellerle karşılaşmış ve –hem kendileri hem de onları izleyecek olan kişiler için– o yolu açmak için çabalamaya karar vermiş kadınlarla konuşmayı tercih ettim. Çünkü şu kadarı kesin, onların öykülerinden ve tecrübelerinden, gelecek nesillerin beton dökülmüş yollardan daha kolay ilerleyebileceklerini umut ettiğim yeni patikalar çıktı. Yaşamda gezinti, her kadın ve her erkek için feminist gökkuşağının sonundaki vaat demektir. Bu apaçık ortada!

Fakat cidden: İnanıyorum ki, akademik tartışmaların ve kişisel ilerici düşüncelerin ötesinde, bu mekanizmalar üzerine fi-

---

2 "Rahatsızlık" kelimesi esasen, kabul edilemez olduğu anlamını içerir; fakat ironik bir biçimde geniş ölçüde kabullenilir.

3 Cinsel kimliği, doğuştan gelen fizyolojik cinsiyetiyle örtüşen insanlar için kullanılan sıfat – ç.n.

4 Kitabımın dayanaklarının saçmalıktan ibaret olduğuyla başlayıp şuna kadar varıyordu: "İlginiz için teşekkür ederim, web sayfanıza baktım, bakın bu modellik yapan oğlumun linki..." Daha ne isteyebilirdim ki!

kir alışverişi başlatmayı, yani bu konulara dikkat çekmeyi başarırsak, hepimiz bir şeyler kazanacağız. Bu kitaptaki örnekler, bunun için başlangıç noktası olabilir; bu kapsamlı bir derleme değil, erkek egemen tasarım ansiklopedisi hiç değil, çünkü burada söz konusu olan şeylerin niceliği, benim karşılaşmadığım veya kitapta yer vermekten mecburen vazgeçtiğim şeylerin niceliğinden çok daha büyük.

Yazı işleriyle uğraşırken bir ara vergi danışmanım bana, neden şu sıralar radyoyla pek ilgilenmediğimi sordu. Ona erkek egemen tasarım üzerine bir kitap yazacağımı söylediğimde, tepkisi şu oldu: "Aman Tanrım, korkmalı mıyım?[5]"

Kadınlar nahoş durumları açığa vurduğunda, erkeklerin kapıldığı bu korkuyla araştırmam boyunca her yerde karşılaştım. 2020 yılının Mayıs ayının başında STRG_F[6] adlı radyo kolektifi Youtube'da benzer bir konuyu ele alan bir belgesel yayımladı: #GenderDataGap. Belgeselin esin kaynağı, Caroline Criado-Perez'in *Unsichtbare Frauen* (*Görünmez Kadınlar*) adlı kitabıydı ve kitapta, genellikle araştırma-geliştirme birimlerinin başında yer alan bilimsel istatistiklerin büyük bölümünün erkeklere ait verilere dayandığından söz ediliyordu.[7] Kökleri tarihin derinliklerine uzanan ve günümüze dek mevcudiyetini inatla sürdüren bu veri eşitsizliği, yani erkeklere göre standartlaştırılmış hesaplamalar, erkeklere has veritabanı üzerine kurulu bir dünya yaratıyor. STRG_F'nin belgeselinin Youtube'da yayımlandığı ilk günlerde maruz kaldığı olumsuz değerlendirmeler, olumlu değerlendirmelerin iki katından fazlaydı. Buna bir de binlerce öfkeli yorum eklendi ki, esasen bu yorumları yapan tipler, filmin yapımcılarının onlardan kişisel bir şeyler koparmak niyetinde olduğu izlenimini uyandırıyorlardı.

---

5 Soru ve ünlem işaretlerinin karışımından oluşan bu işaret aslında "Aman Tanrım" ile "Lanet olsun"un tam karşılığını oluşturuyor. Her ne kadar günümüzde neredeyse hiç kullanılmasa da, bu kitaptaki pek çok şey için isabetli bir işaret.

6 "Steuerung F"in yani "Kontrol F" tuşunun kısaltması; aramayı, arayışı ifade ediyor – e.n.

7 Caroline Criado-Perez, *Unsichtbare Frauen: Wie eine von Daten beherrschte Welt die Hälfte der Bevölkerung ignoriert*, çev. Stephanie Singh, btb, Münih 2020.

Erkeklere özgü ayrıcalıklar, her ne kadar erkek egemen dünyamızda inatla varlıklarını sürdürseler de, bir o kadar kırılgan görünürler. Kanıt, herhangi bir feminist yayının yorum sütununda bulunabilir.

Uzun yıllardır arkadaşlığımı sürdürdüğüm eski bir meslektaşımla araştırma ve yazım süreci hakkında düzensiz aralıklarla konuştuğumda, bana bu kitabın "huysuz" olmamasına dikkat etmem gerektiğini söyledi. "Huysuz" sıfatının "kaprisli" sıfatının yanında cinsiyetçi sıfatların dokunulmaz dağarcığına ait olması ve şüphe yok ki, şimdiye dek hiçbir erkek yazarın kitabının tonu için tavsiye olarak kullanılmaması bir yana, burada dikkat çeken başka bir şey daha var: Adaletsizliğin farkına varma ve yazıya dökme konusunda sorun yok, fakat buna bir de duygu eklenecek olursa, bu duygu mümkünse öfke gibi negatif ve kadına yakışmayan bir şey olmamalı – çünkü böyle bir durumda "ciddiye alınması daha da zor olur." Friedrich Schiller 1799 tarihli *Das Lied von der Glocke* (Çanın Şarkısı) adlı şiirinde şöyle der: "O anda kadınlar birer sırtlana dönüşür." Sonuç tehlikeli anarşidir... Ne olurdu halimiz, duyguların bizi yönlendirmesine izin verseydik eğer? Kadınlıktan çıkıverirdik, hayır, insanlıktan çıkıverir ve evet, hayvanlaşırdık.

Soraya Chemaly, *Speak Out!: Die Kraft weiblicher Wut* (*Sesli Söyle!: Kadınca Öfkenin Gücü*) adlı kitabında şu sözlere yer verir: Kadınca öfkeyi ciddiye almak ve onda, deneyimlemek istediğimiz değişimin potansiyelini görmek yerine, onu hastalıklı olarak kabul etmekte son derece başarılı bir toplumda yaşıyoruz.[8]

Biz kadınlar küçük yaşlardan itibaren, öfkenin çirkin bir şey olduğunu ve haksızlığa uğradığımızda yardım isteyebileceğimizi ya da üzülebileceğimizi, fakat bunu öfkeye kapılmadan yapmamız gerektiğini öğreniriz. Mantık şudur: Üzüntü pasiftir. Üzgün bir kadın kurban konumundadır, mevcut düzen için herhangi bir tehlike oluşturmaz. Buna karşın öfke, aktif hale getirme potansiyeli taşır. Öfke, bir kitap yazmak için motivas-

8 Soraya Chemaly, *Speak out!: Die Kraft weiblicher Wut*, çev. Kirsten Risselmann, Kirsten Schröder; Suhrkamp Verlag, Berlin, 2020.

yon sağlayabilir. Ya da Amerikalı kadın hakları savunucusu ve yazar Audre Lorde'nin dediği gibi: "Öfke, toplumu *corrective surgery* (düzeltici cerrahi) gibi etkileyen bir şeye evrilebilir."[9] Bir insanın burun kemiği nefes almasını engelleyecek kadar eğriyse, burun düzeltilmeden önce kırılmak zorundadır...

Dolayısıyla beni bu kitabı yazmaya sevk eden öfkeyi sansürlemedim, aksine onu kullandım. Fakat aynı zamanda, narin erkek egosunu düşünmeye ve burunları dikkatli kırmaya çalıştım. Çünkü âdet olduğu üzere erkekler –David Graeber'in *Bürokratie Die Ütopie der Regeln* adlı kitabında belirttiği gibi– kendilerininkinden farklı bir bakış açısının var olabileceği önerisine bile, sadece sözde kalsa dahi saldırıya uğramış gibi tepki gösterirler.[10]

Zaman zaman içimden her şeyi ezip geçmek gelse de, şuna kesinkes inanıyorum ki feminist toplumsal değişimin kapsamlı olması şart. Yani tüm insanların yaşam kalitesine olumlu katkıda bulunmalı. Çarpışma sırasında sadece erkek sürücüleri değil, kadın sürücüleri de mümkün olduğunca iyi koruyacak biçimde tasarlanmış bir araba –erkekler dahil– herkesin yararınadır. Kim hâlâ hayatta olan bir karısının, kız arkadaşının, annesinin, kızının, kız kardeşinin –ten rengine ve dinine, banka hesabındaki paraya ya da cinsel tercihine bakmaksızın– vesairesinin olmasını istemez ki? Bu düşünceyi mantık çerçevesinde sonuca ulaştıracak olursak, otomatikman kesişimsel feminizme varırız.

Bu kavram, Amerikalı sivil haklar aktivisti ve hukuk profesörü Kimberlé Crenshaw tarafından şu ifadeyle kullanılalı otuz yıldan fazla olmuştur: "Mercek ya da prizma, eşitsizliğin farklı biçimlerinin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve karşılıklı olarak birbirini kötüleştirdiğini ortaya koyar. Her eşitsizlik aynı biçimde oluşturulmaz."[11] Söz konusu olan, toplumun çeşit-

9 Audre Lorde, "The Uses of Anger", *Women's Studies Quarterly*, 1981, https://academicworks.cuny.edu/wsq/509 (erişim 2 Şubat 2019).

10 David Graeber, *Bürokratie. Die Utopie der Regeln*, çev. Hans Freundl ve Henning Dedekind, Goldmann Verlag, Münih 2017.

11 Katy Steinmetz, "She Coined the Term 'Intersectionality' Over 30 Years Ago. Here's What It Means to Her Today", *Time*, 20 Şubat 2020, https://time.com/5786710/kimberle-crenshaw-intersectionality (erişim 3 Ağustos 2020).

li kesimlerinde aynı anda birden fazla –cinsiyetçilik, yoksulluk ve ten rengi gibi– ayrımcılık deneyimi yaşayan insanları mercek altına alarak çeşitli güç odaklama mekanizmaları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Örneğin güç timsali giysiler içindeki yönetici hanımefendinin kadınların yükselmesini engelleyen duvarları paramparça etmesi, emeklilik sigortası olmadan, güvencesiz koşullarda onun ev işlerini gören temizlikçi göçmen kadının neyine yarar? Onun durumunda hiçbir şey değişmez. Hak eşitliği ve sosyal katılım kendiliğinden yukarıdan aşağıya doğru dağılım göstermez, kaldı ki zenginlere vergi kolaylığıyla sağlanan refah kadar azdır.

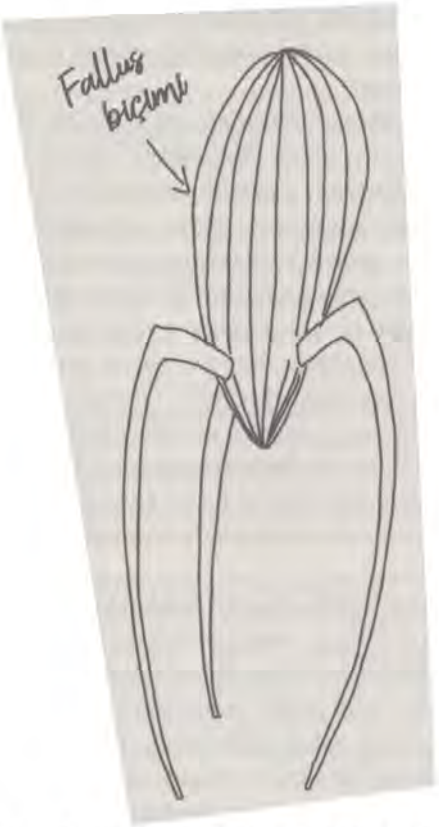
Bu, feminist kuram üzerine bir kitap değil, çünkü o konuda başkaları çoktan bir şeyler yazdı (Kitaplarını okuyunuz!). Bu daha çok hayata, uygulamaya, gündelik yaşama dair bir kitap.

Başarılı bir feminizm benim için –beyaz, ayrıcalıklı, heteroseksüel *cis* kadın için– sadece maksadına uygun olmakla kalmamalı, ayrımcılığın ve baskının her türden nedenini, yani yalnızca cinsiyetçiliği değil, aynı zamanda ten rengine, yaşa, fiziksel özelliklere, cinsel yönelime, dine vb. dayalı ayrımcılığı da ele almalı ve bunlarla mücadele etmelidir.[12] Burada tüm bu konular yer almıyor; bunun için kitabın yeterince kapsamlı olmaması bir yana, benim bilgim de fazlasıyla sınırlı. Fakat endişeye gerek yok, kesişimsel feminizmin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan aydınlatıcı literatür kolaylıkla bulunabilir!

Geçenlerde bir kadın sanatçıya tasarım hakkında yazdığımı anlatıyordum ki, bana "Philippe Starck'ın fallusa benzeyen meyve sıkacağı" gibi şeylerden mi bahsettiğimi sordu. Google'a baktım ve cevabım hayır: Gerçi birkaç yerde fallus biçiminde tasarım da mevzubahis olacak, fakat kült olmakla birlikte gözle görülür biçimde kullanışsız bir meyve sıkacağı kanımca benim erkek egemen tasarım tanımıma girmez, çünkü bu tasarım –çevrimiçi ürün incelemelerinden çıkarabildiğim kadarıyla– kadın er-

12 Bu düşünce aynı zamanda, bu kitapta cinsel belirteçleri ifade edebilmek için belli dilsel araçları kullanmaya karar vermeme de yol açtı. Bu konuya sağlamcılığa dair bölümde (Dokuzuncu Bölüm) daha detaylı yer verilecektir.

kek tüm kullanıcılar için aynı ölçüde kullanışsız. Kadın ve erkek, beyaz ve beyaz olmayan, yaşlı ve genç arasında ayrım gözetmiyor – düzgün çalışmayan, özel tasarım bir meyve sıkacağı sadece. *Function follows form.*[13] Ve tüm kusurları bir yana bu eşya bir kadın tarafından tasarlanmış olsaydı, muhtemelen asla böylesi bir kült statüsüne erişemezdi; çünkü erkek egemen yapılara dayansa da, kendi içinde erkek egemen bir tasarım değil.

Tasarım, bizim fikirlerimize verdiğimiz biçimdir. İnsan yapımı olan her şey tasarlanmıştır. Hem maddi dünyanın eşyalarını –arabalar, seks oyuncakları, matkaplar, bisikletler, kıyafetler

13 (İng.) İşlev biçimden daha önemlidir anlamına gelir.

gibi– hem de sosyal tasarım gibi –kamusal alan, şehir planlaması, ayrıca dil, yasalar ve politika– maddi olmayan şeyleri içerir. Fikirlerin biçim aldığı bir diğer büyük ve her daim büyüyen alan, internet, sosyal medya, algoritmalar, topluluk yönergeleri ve *cyberspace*'e[14] ait olan diğer şeylerdir.

Bu kitap, dünyanın neden şu anda olduğu gibi olduğu ve neden pek çok insana[15] uymadığı hakkında. Ve onu değiştirmek için ne yapabileceğimiz hakkında. Bu, çiçekli elbisenin öyküsüdür, tıpkı futbol ayakkabılarınınki gibi; video oyunlarının, seksin ve dinin öyküsü. Bir yandan, baştan sona anlamsızca cinsiyetlendirilmiş tasarımlar, sadece kadını kontrol altında tutma amacına hizmet eden fikirler ve buluşlar söz konusu. Fakat aynı zamanda, kadınların bir şeyleri başarma ya da yalnızca hayatta kalma potansiyellerini tümüyle kullanmalarını engelleyen saçma sapan cinsiyetsizleştirilmiş tasarımlar da var. Ve etrafımızı çevreleyen hemen hemen her şeyin ardında, temel tasarım olarak erkek egemen tasarım yer alıyor.

Fakat baştan başlayalım.

14 *Cyberspace*, yani siber uzay, %90 ihtimalle sadece kadın ya da erkek İngilizce öğretmenlerinin kelime dağarcığında yer alan bir kelimedir.

15 Cis erkek olmayan kişilerin hepsine.

Dil Yapıları

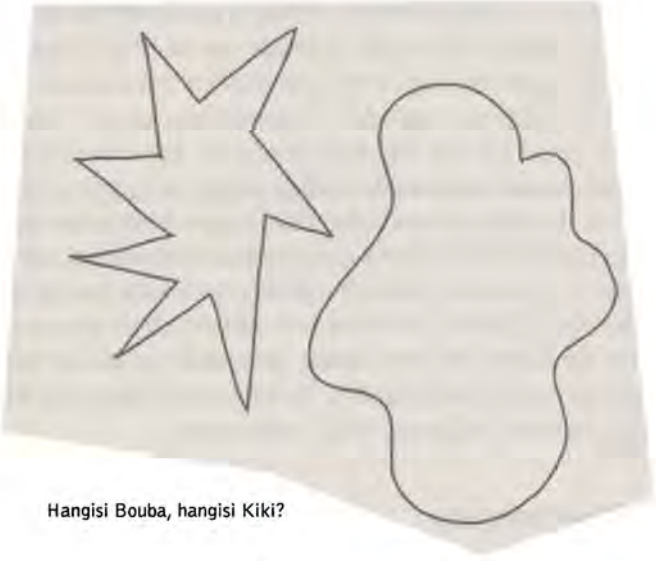
Başta söz vardı. Bizler 80'lerin, 90'ların ya da 2000'lerin küçük çocukları olarak daha rugan ayakkabı ya da Ninja Kaplumbağa kazağı giydirilmeden evvel, ilk günden itibaren dili, "anadilimizi" öğrenmeye başladık. Benimki Fransızcaydı, fakat annem ve abim dışında kimseyle Fransızca konuşmadığım için anadilim okula başlamamla birlikte yerini yavaş yavaş, Almanya'da esaslı pratik yapma imkânı bulduğum Almancaya bıraktı. Dil hecelerin ve kelimelerin peş peşe sıralanmasından çok daha fazlasıdır; toplumsal kolektif olarak çoğunlukla paylaştığımız düşünceler dilde yer alır ve bir kod gibi dil içinde programlanmıştır; bu düşünceler her zaman görülebilir ya da duyulabilir olmasalar da bizi biçimlendirir. Bu kodların birkaçına daha yakından baktım; başlangıcı ikilik oluşturuyor.

Dilbilimsel top oyunu

Dişil ve eril[1] sınıflamasına Avrupa dillerinde sıkça rastlanır. Fakat iki karşıt kategori düşüncesi biyolojik değil, sosyal yapıdadır. Cinsiyet kimlikleri, çoğunluk toplumunda onlar için öngördüğümüz toplumsal kategorilerin hem arasında hem de ötesinde var olur.

1 Sıralama sıra dışı mı? İyi ya işte, kademeli değişim cümle yapısında başlar!

Öncelikle cinsiyet ile toplumsal kategori olarak cinsiyet kimliği –biyoloji ile sosyoloji– arasındaki farkı ortaya koymamız gerek. Bu ikisi, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliği, erkek egemen tasarımda yer alabilir, fakat dil konusuna gelince ilk olarak toplumsal cinsiyet kimliği, yani benim, kadın ve erkek komşularımızın, eğitimcilerimizin ve modacılarımızın vb. dişil ve erilden anladığımız şey, yani hangi özelliklerin hangi cinsiyete ait olduklarına dair sosyal temelde inşa edilmiş düşünce söz konusudur. Ve "cinsiyet" inşa edildiği için, bu onun var olmadığı anlamına gelmez. Sonuçların gerçek olmadığı anlamına da gelmez. Hatta çoğu zaman tam aksi anlama gelir: Düşünce yapılarımız anıtlar gibi kolaylıkla yıkılabilen taş yapılardan çok daha sağlamdır.

Hangisi Bouba, hangisi Kiki?

Dil ve dünya ilişkisinin nasıl işlediğine dair dilsel bir örnek verelim. Bouba ve Kiki deneyleri neredeyse yüz yıldır mevcuttur. İnsanların çoğu (araştırmaya göre %98'e kadar) iki rastgele biçime Bouba ve Kiki adlarını verebilir ve bu esnada kültürel çevresini dikkate almaz. Bazı denemelerde Bouba ve Kiki'ye

"rahat" ya da "keyifli" gibi belirli özellikler de verilmiş, bunda da şaşırtıcı uyuşmalara rastlanmıştır.

Peki bunun dişil ve erille ne ilgisi var? Şöyle ki: Neyin dişil veya eril olduğuna dair imgeler de Bouba ve Kiki gibi tamamen keyfîdir, yine de özelliklerin sınıflandırılarak beynin hangi çekmecelerine konacağı konusunda büyük bir toplumsal uzlaşma hüküm sürer. Fakat ikisinden biri yönetici pozisyonuna talip olmadığından ve ikisinden birinin adı bir istasyona da verilmediğinden tutarsız adlar almış olan Bouba ve Kiki'den farklı olarak bizim cinsiyet özelliklerine dair dilsel atıflarımızın bu birliktelik üzerinde etkileri vardır.

En sevdiğim röportaj podcast'lerinden biri olan "The Last Bohemians"ın bir bölümünde, Ali Gardiner feminist film yapımcısı Vivienne Dick ile röportaj yapıyor ve Dick'in 70'lerin sonlarında genç bir kadın olarak İrlanda'dan New York'a taşınmasından söz açılınca "*It takes balls to do that*"[2] diyerek Dick'i takdir ediyor. Hmm...

Testis torbasının heyecan verici, sıra dışı bir yaşam için temel unsur olduğunu düşünmüyorum, fakat bu çağrışımı geliştirmenin patriyarka açısından neden bir avantaj olduğunu çok iyi anlıyorum. Bu bir kültür meselesidir aslında: Birinin dikkat çekecek kadar cesur olduğunu ifade edebilmek için pek çok dilde testis kelimesinin eşanlamlılarını kullanırız.[3] Almancada *Eier in der Hose haben*, Fransızcada *avoir des couilles*, Türkçede "taşaklı olmak" Ernest Hemingway 1932'de *Öğleden Sonra Ölüm* adlı ünlü romanında bir matadorun cesaretini anlatabilmek için ilk kez *cojones* (testisler) kelimesini kullandı;[4] ne de olsa boğa güreşi demek İspanya, yani cesur İspanyol testisleri demekti. Fakat erkek cinsel organları Batı kültüründe çok daha önceleri asalet ve yiğitlik kaynağı sayılıyordu. 16. yüzyıl

2 (Ing.) "Bunu yapmak taşak ister."

3 "Cesaret" kelimesinin testislerle ilişkilendirilen eşanlamlılarına özellikle Avrupa dillerinde rastlanıyor. Araştırmalarıma göre bu deyiş Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İngilizce, Lehçe ve Rusçada yer alıyor. Örneğin Vietnamcada cinsiyetle ilişkili metaforlar dikkat çekecek kadar az kullanılıyor.

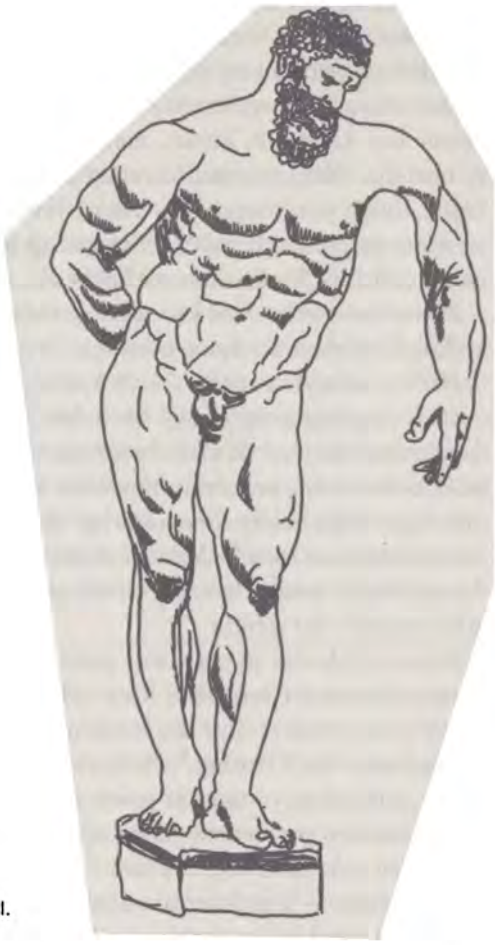
4 Ernest Hemingway, *Tod am Nachmittag*, çev. Annemarie Horschitz-Horst; Rowohlt, Hamburg, 1999.

İngilteresi'nde, testis torbasının sadece meni değil, erkeği erkek yapan şeyi de içerdiğine dair felsefi düşünceler doğdu; fiziksel güç ve erkekçe erdemler – hepsi küçük bir torbaya kondu ve penisin altında duracak şekilde bacakların arasına asıldı. Ancak ilginçtir ki, eski Yunanlılar testis boyutunun cesaret göstergesi olup olmadığı konusunda fikir birliğine varamamış gibilerdi. Gerçi en sık kullanılan cesaret kavramı *andria* idi ve erkek, adam, er anlamlarına gelen *anēr* kelimesinden türetilmişti; antik komedilerde hem gücü devasa testisleriyle güç timsali karakterler hem de testisleri olmayan zayıf karakterler vardır. Fakat diğer yandan görünen o ki, fazla büyük testislerin doğurabileceği tahripkâr erkeklik algısı konusunda da endişeler vardı. Örneğin özdenetim eksikliği ve şehvetli, tehlikeli davranışlar, Yunan sanatındaki pek çok kahramanın bacaklarının arasında minik hindistancevizi büyüklüğünde bir şeyin asılı durmasına yol açtı. Aynısı penis boyutu için de geçerlidir – kahraman ne kadar erdemli olursa, takım taklavat o kadar küçük olur. Çok bariz olduğu için bu "yumurta eşittir cesaret" düşüncesine takılmamak mümkün değildir. Oysa Alman dili, örtük cinsiyet atıflarıyla doludur. Bir diğer çirkin örnek, 2020 Şubat ayının başında, Thüringen başbakanının AfD oyları sayesinde FDP saflarından seçildiği darbenin ertesi günü, liberallerin federal başkanı Christian Lindner'in Thomas Kemmerich için "alt edildi"[5] demiş olmasıdır. Lindner'e göre Kemmerich bu nedenle –ki bunlar benim sözlerim– artık kendi kendinin *efendisi* değildir ve bunun bir hata olduğunu muhtemelen çoktan anlamış olmasına rağmen seçime girmeyi kabul etmiştir.

Tüm bunların artık tarihe karışmış ve Kemmerich'in gerçekte kim olduğunu yeterince kanıtlamış olması bir yana, "alt edilmek"[6] üzerine kısaca düşünmeye değer. "Alt edilmek" duyguları ifade etme, daha doğrusu onları tamamen kabul etme

5 Burada kullanılan *übermannen* fiilinin Türkçedeki karşılığı zapt etmek, bastırmak, alt etmektir. Ancak kelimenin kökünde *Mann* (erkek) vardır; bu nedenle "erkeklik ederek üstesinden gelmek, erkeklik göstererek alt etmek" diye çevrilebilir – ç.n.

6 Almanca fiil: "übermannen." Fiilin gövdesinde/tabanında "Mann" (erkek/adam) kelimesi vardır – e.n.

Erdemli donanımıyla Herkül.

konusunda erkeğin karşısına çıkan az sayıda seçenekten biridir – çünkü seçim erkeğin değildir. İddia edilen zayıflık, bu bağlamda savaşa dayalı bir yenilgi olarak sahnelenir.

Romalılar mütemadiyen Asterix ve Obelix tarafından yenilgiye uğratılır – doğanın güçleri (ya da büyülü bir içecekle sağlanan doğaüstü güç) adamın üzerine çöker ve onu tamamen takatsiz bırakır; kelimenin dilbilgisi açısından edilgen yapıda

oluşunun nedeni de budur. "Alt edilmek" kelimesiyle en çok hangi kelimelerin bir arada kullanıldığına baktım; bulduklarım alfabetik sıraya göre şöyle: Acı, acıma, baharı başına vurma, coşku, duygu, duygulanma, dürtü, gözyaşı, hasret, heyecan, heves, his, kızgınlık, korku, memleket özlemi, mutluluk hissi, nostalji, öfke, sarhoşluk, sevinç, şehvet, tutku, umutsuzluk, utanç, uyku, yas, yorgunluk. "Alt edilmek" tabirinin, dışarıdan ve adeta savaşa bağlı olarak başa geldiği için, erkek tarafından kabul edilebilir bir tür kontrol kaybı olduğu da söylenebilir.

Bir kadın, erkelere has kriterlere göre herhangi bir şeyi –tipik kadınsal erdemlerini ihmal etmeden–[7] yapmayı başarırsa, "güçlü kadın" sıfatıyla övülür. Güçlü kadın çoğunlukla, erkeklerin onu şu sloganla yerleştirdiği bir kaide üzerinde durur:[8] Bakın işte, kadın isterse, o da etrafına gücün ve iktidarın ışığını yayabilir. Erkek bakış açısından böyle bir kadın, kariyerin ve ailenin doğurduğu beklentilerin ağırlığı altında ezildiğini hisseden ve mızmızlanan tüm kadınlar için bir rol modeldir. Güçlü kadın onlar gibi mızmızlanmaz, çünkü güçlüdür ve "Hey, her şey mükemmel!" der gibidir.

Bunun ne kadar patriyarkal, paternalist ve gülünç olduğu, hayatta bir şeyler başarmış kimi erkekleri "tam bir kuvvetli adam (*power man*)" diye nitelendirmeye başladığımızda çabucak anlaşılır. Kai Pflaume,[9] televizyon sunucusu, reklam ve stil ikonu, aile babası – "tam bir *power man*!"

Belirtmeden geçmemek gerek; aile babası... Peki ya aile anası sıfatından yoksun bırakılmış tüm o kadınlar ne yapıyorlar? Ah, unutuyordum – içgüdülerinin aksine egoist pislikler gibi davranmayan erkeklerden farklı olarak kadınlar her durumda aileye bakar, çünkü bakım işi doğalarında vardır. Dolayısıyla aile anası olmak, dikkat çekici bir özellik değildir.

---

7 Yani ev işlerini ve ailesini ihmal etmeden; çünkü aksi takdirde kadın muhtemelen güçlü kadından ziyade kariyer kadını ya da daha doğrusu kota kadını olarak nitelendirilecektir.

8 Bu kavramla bir kez meşgul olan hangi kadın gönüllü olarak kendisini böylesine saçma bir şekilde tanımlamaya razı olur ki?

9 Almanya'nın en tanınmış ve en popüler erkek televizyon sunucularından biri – e.n.

Elbette örneklerden oluşan upuzun bir liste verebilirdim, fakat dürüst olmak gerekirse, bu ne bilgilendirici ne de eğlenceli olurdu. Kanımca bilgi kazanımı niceliğe değil, kelimelerimizin ne ifade ettiğini ve neyi ortaya koyduğunu idrak etmemize bağlı.

Yine de bir örnek daha vermek istiyorum: 1996'da 6. sınıftaydım. Öğretmenlerden biri bize yakan top oynatıyordu. Oğlanlar kızlara karşı – ya da onun deyişiyle: *Herrliche gegen Dämliche.*[10] Oğlanların çoğu bu "Erken-Mario Barth-mizahı"[11] sayesinde çok eğlenirken, biz kızlar utanarak yere bakıyor ve içten içe kendimizi kaçınılmaz yenilgiye hazırlıyorduk. Toplarla vurulmak başlı başına bir meseleydi, fakat çabalarımıza bakıp *dämlich* olarak adlandırılmak daha büyük bir aşağılamaydı. Ergenlik öncesi Ben'im bilinçli olarak ilk kez kanın beynine sıçradığını hissetti. Nasıl da öfkelenmiştim! *Herren - herrlich, Damen - dämlich*; dil bu kadar bayağı ve adi olmamalı!

Olay her ne kadar etimolojik bir saçmalık olsa da, geriye kelimelerin suratımıza çarpan bir toptan daha fazla acıtabileceği duygusunu bıraktı.

10 Almanca *herrlich* (harika) kelimesinin kökü olan *Herr* bay anlamına gelirken, *dämlich* (budala) *Dame* (bayan) kelimesini çağrıştırır. Dildeki cinsiyetçiliğe Türkçeden örnek vermek gerekirse, "adam gibi" ve "karı gibi" tabirleri ele alınabilir – ç.n.

11 Kadın erkek ilişkilerine sıklıkla değinen, Alman komedyen ve program sunucusu – ç.n.

Casuslar
Ilık geceden geçen
O zahmetli yola çıktılar.

O esnada
Sıcak bastı bazı kadınlara
Pardesülerini çıkardılar.

"Cinsiyet belirteci 'genel eril'[12] olmayan her şey güzellikten yoksundur ve okuma esnasında akışı bozar" diyen tipler bile –ki onlardan hâlâ çok var– cümlenin ikinci yarısında beyinlerinin, zihinlerinde canlandırmış oldukları imajı daha sonra düzeltmek için düşünsel anlamda geriye atladığının farkına varıyor olmalılar.

Sözleri çokça alıntılanan Sokrates vaktiyle şöyle der: Dilde yeri olmayanın bilinçte de yeri yoktur. Ve yaklaşık 2.400 yıl sonra vardığımız tespit şu: Evet, doğru ve o zamandan bu zamana değişen pek bir şey olmadı. Fakat bu, bugüne dek tüm kadınların görünmezliklerini kabullendikleri anlamına gelmez. İşte bu noktada Marlies Krämer'den[13] söz etmek gerek: OG kısaltması Orijinal Gangster demekse, Krämer OF, yani Orijinal Feminist gibi bir sıfat almalı. Ancak burada kastettiğim, onun ilk feminist düşünürlerden biri olması değil. 1937'de Illingen-Saarland'da doğmuş olan Krämer'in hayatındaki her şey, onun feminist ikonların yazılarıyla ya da öğretileriyle değil, tamamen kendi içinde, doğrudan kendi hayat hikâyesiyle radikalleştiğini gösteriyor. Babası okumasına engel olduğu için Krämer pazarlamacı olarak çıraklık yapar ve otuzlu yaşlarında dul kalıp dört çocuğunu tek başına büyütür. Feminizme uzanan basamakları bizzat çıkar: Ücretsiz ve gözlerin göremediği bakım işi, eğitim fırsatı eşitsizliği, zor koşullarda sürdürülen bir yaşam, kadın erkek karar mercileri için görünmez olma hissi... Günün birinde kendini savunmak için savaşmaya karar verir ve bu savaş 1990'da yeni pasaportunu almayı reddettiğinde başlar. Pa-

12 Almancada isimler "*der* (eril), *die* (dişil) ve *das* (nötr)" olmak üzere üç farklı "Artikel", yani cinsiyet belirteci alır – ç.n.

13 Aşağıdakiler Marlies Krämer'in cinsiyet eşitliğine dayalı bir dile feminist bağlılığı hakkındadır. Krämer'in genellemeler yapığı ve bu sebeple İslâm hakkında yanlış ifadeler kullandığı gerçeğinin farkındayım ve bu durum onu benim için sorunlu bir figür haline getiriyor, çünkü ben –daha önce de belirttiğim gibi– ayrımcılığın her türünden arınmış olan kesişimsel feminizme inanıyorum. Yine de onun *bottom-up*, yani temelden başlayarak kademe kademe zirveye ulaştırdığı düşünceleri bugün verdiğimiz mücadelenin yolunu açtığı için, cinsiyet eşitliğine dayalı bir dil için gösterdiği çabaya kitabımda yer vermeye karar verdim.

saportun sahibinin kadın, yani Bayan Marlies Krämer olduğu yazmadığı için evrakı imzalamaz. Federal Meclis'in Avrupa Birliği müzakerelerinin ardından, bundan böyle kişisel belgelerde *sahibi* ifadesinin dışında *sahibesi* ifadesinin de yer almasına karar vermesi 6 yıl sürer ve bunun için çok sayıda imza toplanması gerekir. Elbette Marlies Krämer bu ilk küçük başarıyla yetinmez. Ne de olsa –dürüst olalım– bir kimlik belgesinde artık resmî olarak *sahibesi* ifadesinin yer alması, Bayan Krämer'in hayatını iyileştirmeye tek başına yeterli olmayacaktı. Özellikle de cinsiyet eşitliğine dayalı dil üzerine tartışmaların daha yeni başladığı ve ilk büyük değişikliklerin henüz neredeyse 30 yıl uzakta olduğu 1990'larda, bu mümkün değildi.

Bugün araştırmalar, Sokrates'in ne yazdığını ve Krämer'in ne hissettiğini ortaya koyuyor. Dilde kadınlara yer verilmediğinde, otomatikman akıldan da çıkıveriyorlar. Örneğin Almancada sürekli olarak *Kunde* (erkek müşteri) ifadesini kullanan ya da duyan biri, bilinçaltında kadın müşterilerin de (*Kundin*) var olduğu gerçeğini yok sayar. Bununla birlikte, bir kadın müşterinin ortalama bir erkek müşteriden farklı gereksinimleri, öncelikleri ve istekleri olabileceği gerçeği de göz ardı edilir.

"Teknisyenler pek çok aleti kullanabilecek durumda olmalıdır. Bu yüzden tırnakları uzun olmamalıdır." Bu iki cümleyi 2002 yılında bir araştırmanın kadın ve erkek katılımcıları Almanca veya Fransızca olarak okudular ve araştırma kapsamında katılımcıların ikinci cümleyi anlamak için ne kadar süreye ihtiyaç duyduğu ölçüldü. Örneğin İngilizcenin aksine Almanca ve Fransızcada bir dilbilgisel cinsiyet vardır. Almancada teknisyen, yani *Mechaniker* hem "genel eril" bir isimdir hem de değişmez eril çağrışımlı bir meslek için kullanılan isimdir. Kavramın burada muhtemelen erkekleri ve kadınları ilgilendirdiği ancak "tırnakları uzun" kısmı okunduğunda anlaşılır. Katılımcılar ikinci cümleyi anlayabilmek için, yine aynı "genel eril" ifadeleri, fakat bu kez *Callcenter-Mitarbeiter* (erkek çağrı merkezi çalışanı) ya da *Kosmetiker* (erkek güzellik uzmanı) gibi dişil çağrışımlar uyandıran ve çoğunlukla dişil cinsiyete özgü mesleki alanlarla ilişkilendirerek okuyan kontrol grubuna kıyasla daha

uzun zamana ihtiyaç duydular.[14] Bunun son derece belirsiz ve dolayısıyla pratik olmadığı iddiası bir yana, dil zihnimizde bilinç için deklanşör işlevi de görür. İnsanlara "gelecek seçimler için uygun gördükleri erkek ve kadın politikacılar" sorulduğunda, akıllarına –sadece politikacılar sorulduğunda olduğundan– çok daha fazla kadın gelir. Ünlü "kadın ve erkek yazarlar" sorusu da pek şaşırtıcı olmamakla birlikte hafızanın derinliklerinden –"genel eril" soruda olduğundan– daha fazla kadının çıkmasına yol açar.[15]

12 Ekim 2020'den beri benimle birlikte 42 milyon Alman vatandaşı kadının kanun kaçağı olduğundan şüphe duyuyorum – yasama gücü olmayan topraklarda varlığını sürdüren kanunsuzlar. Çünkü o gün, Federal İçişleri Bakanlığı (CDU/CSU) Adalet Bakanlığı'nın (SPD) İcra İflas Hukuku'na yönelik bir yasa tasarısını, tasarıda *Geschäftsführerin*, *Verbraucherin* ve *Schuldnerin*[16] mevzubahis olduğu için –anayasal kaygılarla– durdurdu. Bu tasarı, alışılageldik olandan farklı olarak, "genel eril" isimlerle değil, "genel dişil" isimlerle kaleme alınmıştı ve bu, koalisyon ortaklarının hiç hoşuna gitmemişti. İçişleri Bakanlığı'nın bir sözcüsü, "sadece kadınlara yönelik kavramların kullanıldığı" taslağın hukuki açıdan bakıldığında sadece kadınlar için geçerli olacağını dile getirdi. Hayret! O zaman bu, mevcut tüm kanunların sadece erkekler için geçerli olduğu anlamına gelmez mi? İçişleri Bakanlığı'nın bunu böyle görmediği, sözcünün sözlerinden anlaşılıyordu: "Genel eril" isimlerin cinsiyet ayrımı gözetmeksizin genel anlamda insanlar için kullanılması kabul görmüştü. Buna

---

14 Lisa Irmen ve Nadja Roßberg, "Gender Markedness of Language: The Impact of Grammatical and Nonlinguistic Information on the Mental Representation of Person Information", *SAGE journals, Journal of Language and Social Psychology*, 23, 1 Eylül 2004, s. 272-307, https://doi.org/10.1177/0261927X04266810 (erişim 6 Haziran 2019).

15 Dagmar Stahlberg ve Sabine Sczesny, "Effekte des generischen Maskulinums und alternativer Sprachformen auf den gedanklichen Einbezug von Frauen", *Psychologische Rundschau*, sayı 52, 2001, s. 131-40, https://doi.org/10.1026//0033-3042.52.3.131 (erişim 19 Ekim 2020).

16 Almancada sonu -er ile biten meslek adları eril, -in ile bitenler dişildir. Çoğulları ise, tıpkı tekil eril isimler gibidir. Burada sırasıyla, kadın yönetici, tüketici ve borçludan söz edilmektedir – ç.n.

karşın "genel dişil" isimlerin kadın ve erkek için kullanılması bugüne dek dilbilimsel açıdan kabul gören bir şey değildi. Kesin öyledir! Daha basit bir dille ifade edecek olursak, argüman şudur: Bu böyle olmalı, çünkü... Evet, çünkü... Biz bunu hep böyle yaptık! İçişleri Bakanlığı'ndaki beylerin, argümanlarının "genel eril" ifadelere karşı da sorunsuzca kullanılabileceğini fark etmemiş olmaları, 30 yılı aşkın bir süre önce kadın dilbilimci Luise Pusch tarafından aynı şekilde dile getirilmemiş olsaydı, kayda değer olurdu.[17] Pusch Almancadaki cinsiyet saçmalığını "genel eril" olarak adlandıran ve sorunu şu örnekle ortaya koyan ilk kişiydi: "99 kadın şarkıcı ve 1 erkek şarkıcı bir araya geldiğinde 100 şarkıcı olur. (Fakat dikkat: 99 armut ve 1 elma toplanırsa 100 elma etmez, olsa olsa 100 meyve eder!) 99 kadın bir daha bulunmamak üzere birdenbire yok olur, erkek kategorisinde kaybolur gider." Ve Alman hukuk dili de değişmez bir kurallar bütünü değildir, aksine –Flensburg Avrupa Üniversitesi Avrupa Hukuku Profesörü Anna Katharina Mangold'un yazmış olduğu gibi–[18] sürekli olarak değişim halindedir. Muhtemelen Federal Adalet Bakanı Christine Lambrecht'in çabaları, itibar edilmeyecek bir yasa taslağı[19] sayesinde dilsel dengesizliğe başarılı bir şekilde dikkat çektiği zaman bu değişime biraz olsun hız kazandıracaktır. *New York Times* da konuyu ele aldı ve "Almanya'da kökleri derinlere uzanan cinsiyet normlarına sahip dilsel alışkanlıkların eşitlik yolunda nasıl bir engel haline gelebileceğinin buradan anlaşıldığını" ifade etti.[20]

17 Luise F. Pusch, "Totale Feminisierung: Überlegungen zum umfassenden Feminimum", *Women in German Yearbook*, cilt 4, s. 1-14, University of Nebraska Press, Lincoln NE, 1988.

18 Anna Katharina Mangold, "Mitgemeint", *Verfassungsblog*, 2020, https://verfassungsblog.de/mitgemeint (erişim 17 Ekim 2020).

19 Ben buna öyle diyeceğim, çünkü Truva Atı'nın adı "yeniden yapılandırma ve iflas kanununun (SanInsFoG) daha da geliştirilmesine yönelik uzmanların tasarısı"dır ve kimse bana bunun kulağa, muazzam bir cinsiyet devrimi gibi geldiğini anlatamaz.

20 Christopher F. Schuetze, "Can a Bill Have a Gender? Feminine Wording Exposes a Rift", *The New York Times*, 15 Ekim 2020, https://www.nytimes.com/2020/10/15/world/europe/germany-gender-billlanguage.html (erişim 17 Ekim 2020).

Yazar Nele Pollatscheck de köklü Alman cinsiyet normlarına karşı açık bir tutum içindedir, ancak çözümü cinsiyette değil, cinsiyetin ötesinde bir dil gelişiminde görür; genel kullanımıyla "yazar" olarak değil, "kadın yazar" olarak anılmayı tercih etmesinin nedeni de budur. İtiraf etmeliyim ki, şu cinsel organlar saplantısını, tercihen "*-in*" ekiyle cinsiyete indirgenme hissini biliyorum. "Cinsiyet belirteçleri, amacı cinsiyetçilikle mücadele etmek olan cinsiyetçi bir uygulamadır," diyor Pollatschek *Tagesspiegel*'de; her "*-in*" ekiyle esasen bizi diğer cinsiyetten ayıran "dişil" sıfatını ekliyoruz.[21] Yani kadın olduklarının görünür kılınmasıyla dikkatler kadınların farklılığına çekilmiş olur, eşit haklara sahip olduklarına değil. Tüm bunlar bana mantıklı geliyor. Ancak şunu da belirtmeliyim ki, şu anda bildiğim daha iyi bir çözüm yok. Pollatschek'in örneklerinde değindiği İngilizcede dilbilgisel anlamda cinsiyet olmadığı için, *the actor* (aktör) başlangıçta nötrdür, ancak *the actress* (aktris), yani dişil biçimi aracılığıyla başta nötr olan eril hale gelir. Muhtemelen reforma ihtiyaç var, ama bugüne kadar Almancada hâlâ *der, die, das* var. Niye, niçin, neden? Kim soru sormazsa (araştırmazsa), kalır...[22]

Mevcut yapısal dengesizliklerin dilsel görünmezliği var olduğu sürece ben –her ne kadar bu, Pollatschek'e göre her kullanımda bir "vajina" vurgusu yapmak demek olsa da–[23] dişil biçimin kullanılmasında ısrarcıyım. Dolayısıyla cinsiyete dayalı dilin tutarlı kullanımının hakikaten daha yerinde olacağı, aksi takdirde cinsiyetsiz bir dilin kafa karıştıracağı bu kitapta da ısrarımı sürdüreceğim. Çünkü günlük yaşamımızda cinsiyet belirten ifadeleri kullanma biçimimiz, biz farkına varmadan algımızı şekillendiriyor.

2020 Corona yazında, radyoda bir muhabir ile bir sunucunun sohbetine tanık oldum. Çocukları okula göndermenin

21 Nele Pollatschek, "Gendern macht die Diskriminierung nur noch schlimmer", *Der Tagespiegel*, 30 Ağustos 2020, https://www.tagesspiegel.de/kultur/deutschland-ist-besessen-von-genitaliengendern-macht-die-diskriminierung-nur-noch-schlimmer/26140402.html (erişim 17 Ekim 2020).

22 Ülkemizde de gösterilen TV programı Susam Sokağı'nda geçen bir sözdür. "Kim soru sormazsa, kalır budala" diye çevrilebilir – ç.n.

23 Bu tam olarak doğru değildir, çünkü her kadının bir vulvası ve vajinası yoktur.

(Ağustos ayından itibaren) güvenli olup olmayacağını konuşuyorlardı. Öğrencilerden ve öğretmenlerden söz ederken dişil ve eril cinsiyet belirteçlerini kullandılar (*Schülerinnen-Schüler, Lehrerinnen-Lehrer*).[24] Fakat doktorlar, politikacılar ve araştırmacılar (*Mediziner, Politiker, Forscher*) için "genel eril" belirteç kullandılar. Bunun statüyle bir ilgisi olabilir miydi? Özellikle kamusal iş tanımları alanında kadınların ve erkeklerin dilsel açıdan dengeli bir biçimde temsil edilmesi, bir çocuğun o alanda bir mesleki gelecek tasarlamasını sağlayacak güveni bulup bulamayacağını belirleyecek olan bir kriterdir.

Matthäus ve Matilda

Dilin ve algının gücünü basit bir biçimde gözler önüne seren, uzun vadeli "cinsiyet belirteçleri deneyleri" arasında bir klasik olan ve her daim güncelliğini koruyan bir test, bilinen adıyla *Draw-a-Scientist*[25] testidir. 50 yılı aşkın süredir, çoğunlukla İngilizce konuşulan ülkelerde, 5 ila 12 yaş arasındaki çocuklardan, bir bilim insanı çizmeleri isteniyor. Ve son 50 yıldır çizimlerin büyük bir kısmında, laboratuvar önlüğü giymiş erkekler görülüyor. Öte yandan kadın bilim insanlarının yer aldığı çizimlerde –bir kadını bilimsel bağlamda tanınabilir kılmak için aksesuar gerekliymiş gibi– kitaplar, test tüpleri ya da gözlük benzeri tipik "aksesuarlara" daha sık rastlanıyor.[26] 1966-1977 yılları arasında yapılan ilk deneyde, 5.000 çocuğun yapmış olduğu resimlerden sadece 28'inde kadın bilim insanı vardı ve bu 28 resmin tamamı kızlar tarafından çizilmişti. Yani çocukların %1'inden daha azı, bir bilim insanını kadın olarak hayal edebiliyordu; sadece kızlar arasında ise bu oran %1,2'ydi. Bu sayı zaman içinde istikrarlı bir artış gösterdi ve bu değişimi hızlandıran kız çocukları oldu. 1985'te kızların çizimlerinin %33'ünde

24 Kız öğreciler-erkek öğrenciler, kadın öğretmenler-erkek öğretmenler – ç.n.

25 "Bana bir bilim insanı çiz" adıyla anılan bu test, çocukların bilim insanı algılarını araştırmak için geliştirilmiştir – ç.n.

26 Ancak bunun nedeni, kızların çizimlerinde oğlanlara kıyasla daha fazla detaya yer vermeleri de olabilir.

kadın bilim insanı görülüyordu; 2016'da kızlar ilk kez erkekten çok kadın bilim insanı çizerek yüzdeyi 58'e yükseltti. (Buna karşın bugüne dek oğlanların her 10 çiziminden 9'unda erkek bilim insanı vardır.)[27] Fakat bu olumlu eğilime fazla sevinmeden önce dikkate almamız gereken bir de pürüz var: Sanki hayat, genç kadınların hayallerini yıkıyor ve 6 yaşındayken sahip oldukları bilim alanında kariyer yapma umutlarını zamanla çalıyormuşçasına (%70'i kadın çiziyor), kız çocuklarının yaşı büyüdükçe kadın bilim insanı çizimlerinin sayısı azalıyor. 16 yaşındaki kızların sadece %25'i kadın bilim insanı çiziyor. Deney ne kadar basit olsa da, toplumda zamanla değişen hâkim rol anlayışını ve klişeleri gayet iyi gözler önüne seriyor. Çünkü çocuk resimlerindeki temsili kadar olmasa da, gerçekte kadın bilim insanlarının sayısı son yıllarda dünya çapında arttı. Ancak artış alana göre farklılık gösteriyor. Örneğin 2015 yılında dünya çapında mühendislik alanında çalışan kadınlar, bu alanda henüz sadece %28,4'lük payı oluşturuyordu.[28]

Görünmez kadın bilim insanlarını, onlar hakkında konuşarak da yaratıyoruz. Darwin'in evrim kuramının, Newton'un yasalarının, Einstein'ın görelilik kuramının, Mendel'in kurallarının ve hatta Schrödinger'in kedisinin ortak noktası nedir? Hepsi onları keşfeden kişinin adını ya da daha doğrusu soyadını taşır. Olmayan şey, Curie'nin radyoaktivitesi, Meitner'ın nükleer fisyonu, Goeppert-Mayer'in hücre çekirdeği veya Franklin'in çift sarmallı DNA'sıdır.

Son iki ismi bugüne dek bilmiyordum. Çığır açan keşifler yapmış olan bu iki kadın bilim insanını bulmak için Google'da aramam gerekti. Rosalind Franklin, DNA'nın çift sarmalını keşfeden ve fotoğraflayan ilk kişiydi. Bu keşif 1952'de çok büyük bir şeydi, çünkü genetik araştırmalar henüz emekleme aşama-

27 Youki Terada, "50 Years of Children Drawing Scientists", *Edutopia*, 22 Mayıs 2019, https://www.edutopia.org/article/50-years-children-drawing-scientists (erişim 5 Ağustos 2020).

28 "Women, underrepresented minorities, blacks, and Hispanics in S&E and all occupations: 2017", *National Center for Science and Engineering Statistics*, National Science Foundation, https://ncses.nsf.gov/pubs/nsb20201/u-s-s-e-workforce#figureCtr874 (erişim 18 Aralık 2020).

sındaydı, DNA daha yeni keşfedilmişti ve kimse şunu tam olarak bilmiyordu: DNA neye benziyordu? Bu sorunun yanıtları, bileşenlerin kodlarının çözülmesini ve dolayısıyla tüm yaşamın yapı taşlarının gözler önüne serilmesini mümkün kıldı. Bununla birlikte, Rosalind Franklin, bırakın meşhur bir isim olmayı, uzman çevreler dışında neredeyse hiç kimse için bir şey ifade etmez.

Oysa erkekler ismen daha çok tanınmakla kalmadı, bazıları adeta birer marka haline geldi. Soyadları, bir imaj ve başarının akılda kalması için yeterli oluyor. İmaj demişken: Einstein'ın Andy Warhol tarafından parlak renklerle ikon haline getirilmiş olan dilini kim bilmez ki? Buna karşın parlak renklerle resmedilmiş bir kadın fizikçi düşünecek olsak, en azından benim akla hiçbir şey gelmez.[29] Bu tesadüf değil! Amerika'da yapılan araştırmalar, kamusal hayatta insanlardan üçüncü şahıs olarak (yani "o" diye) bahsederken, erkeklerin soyadlarını kadınlarınkine nazaran iki kat daha fazla kullandığımızı, kadınları daha ziyade isimlerini ve soyadlarını birlikte kullanarak andığımızı göstermiştir.[30] 2016'da Trump'ın Hillary Clinton'a karşı seçim kampanyasında durum böyleydi.[31]

Alman siyasi haberciliğinde de kadınların ve erkeklerin ismen farklı anıldıklarını tespit etmek mümkün. Alman dili ve edebiyatı uzmanı Mirjam Schuck internetten tesadüfi olarak alınan 2 milyardan fazla Almanca cümleden oluşan bir derlemeden yararlanarak,[32] o zamanlar (2014) ün bakımından aşa-

29 Bir keresinde bir Marie-Curry-Currywurst standı görmüştüm. Bu da popüler kültürün bir parçasıdır, fakat milyonlara mal olan sanatla sosis satışları için yapılan kelime oyunları (Currywurst: körili sosis) karşılaştırılamaz – bunlar farklı liglerdir.

30 Stav Atir and Melissa J. Ferguson, "How Gender Determines the Way We Speak about Professionals", *PNAS, Proceedings of the National Academy of Sciences*, cilt 115, sayı 28, 10 Temmuz 2018, s. 7278-7283, https://doi.org/10.1073/pnas.1805284115 (erişim 28 Ağustos 2020).

31 Ancak şunu söylemek gerekir ki, o seçim kampanyasında ismini kullanmak Bayan Clinton'un kendi seçimidir; muhtemelen buradaki amacı, kocasının adıyla anılmamak ve kadın olma özelliğini vurgulamaktır. Fakat Clinton hesaplamaların dışında bırakıldıktan sonra da araştırmada aynı sonuçlara ulaşıldı.

32 Derlemenin adı COW Korpus 14'tür ve çevrimiçi makalelerden, yorumlardan ve basında yer alan çeşitli metinlerden alınmış rastlantısal cümleler içerir.

ğı yukarı eşit seviyede olan politikacılar, yani Angela Merkel ve Gerhard Schröder için kullanılan farklı adlandırma varyantlarını inceledi. Sadece ikisinden birden söz edilen cümleler analiz edildi. Tek başına "Schröder" soyadının, tek başına "Merkel" soyadından çok daha sık kullanıldığını, fakat "*die* Merkel" ya da "Bayan Merkel" ifadelerine, erkek meslektaşı için kullanılan "*der* Schröder" ya da "Bay Schröder" ifadelerine kıyasla daha çok rastlandığını tespit etti.[33] Bununla birlikte, benim ele aldığım bazı rastgele örnekler, en azından ana akım Alman medyası haberciliğinde, cinsiyetten bağımsız bir adlandırmanın kendini kabul ettirmiş gibi göründüğünü ortaya koyuyor; bir defaya mahsus ad ve soyadı birlikte anılır, sonrasında sadece soyadı kullanılır.

Siyasetin dışında da, aktrisleri ya da kadın şarkıcıları herhangi bir şeyde *grande dame* (hanımefendi) olarak nitelendiren ve "*die*" cinsiyet belirteciyle damgalayıp bilhassa diva sıfatına uygun, fakat aynı zamanda sıra dışı olduklarını vurgulayarak yankı uyandırmalarını sağlayan biraz çağdışı bir gelenek vardır: Die Dietrich, die Huppert, die Callas. Sıra dışı. Bu asimetri, kadınlara toplum içinde hâlâ kadın yaftasını yapıştırmamız gerektiğini gösterir. Sanki erkekler sadece insanken, kadınlar her zaman cinsel varlıklar olarak tanınmak zorundaymış gibi. Bu önemlidir, çünkü sadece soyadıyla anılan insanların daha önemli ve daha tanınmış oldukları düşünülür.

Bir kadın söz konusu olduğunda, kadının bariz bir biçimde temsil ettiği yere atıfta bulunmak da âdettendir: 2020 yılı sonbaharından beri NDR'de[34] Koronavirüs ile ilgili gelişmeler hakkında bilgi veren Frankfurt Üniversite Hastanesi Tıbbi Viroloji Enstitüsü Müdürü Sandra Ciesek, *Spiegel* dergisindeki bir röportajda "Kota Kadını" ve "Drosten tarafındaki yeni isim"[35]

---

33 Mirjam Schmuck, "Movierung weiblicher Familiennamen im Frühneuhochdeutschen und ihre heutigen Reflexe", J. Gutenberg-Universität, FB 05, Deutsches Institut, 2017.

34 Norddeutscher Rundfunk: Kuzey Almanya Radyosu – ç.n.

35 Biraz araştırınca, bunun bir alıntı olduğu ve bir resim başlığından alındığı ortaya çıktı. Bu bağlamda "kota kadını" yakıştırmasının açıkça bir değersizleştirme olduğu, bu olumsuz imajın eşitlik açısından bir sorun oluşturduğu ve bu geri-

olarak anılır. "Drosten" ile kastedilen elbette Christian Drosten, virologlar arasındaki popstardır (bu da orijinal alıntı!). Nedense bir kadından bahsedilirken hemen bir erkekle ilişkilendirilir: "Yeni Rezo[36] Zirveyi Zorluyor." Nisan 2020'de *Neue Zürcher Zeitung* gazetesinde Mai Thi Nguyen-Kim hakkında yazılmış bir yazının başlığı böyleydi. Nguyen-Kim, Youtube kanalı maiLab'da fen bilimlerini herkesin anlayacağı bir dille anlatıyor. Eliteunis MIT ve Harvard mezunu Nguyen-Kim, seçkin bir kimyacı ve bilim alanında ödüllü bir gazeteci. Böylesine olağanüstü başarılı bir kadını herhangi bir erkekle kıyaslamayı düşünmemiz de tuhaftır.

Ve tanınmışlık derecesi üzerine derinlemesine düşünecek olursak, bunun daha fazla göz önünde olmakla ve daha yüksek statüyle ilişkili olduğunu, böylelikle ödül alma olasılığının da arttığını görürüz.[37] Mühim olan kelimenin tam anlamıyla isim yapmaktır. Sonrası kendiliğinden gelir: Sahip olana, dahası verilir. Ya da daha doğrusu: Bilinen ve tanınan takdir edilir.

Bu fenomen, Matta etkisi olarak adlandırılır; adını İsa'nın havarilerinden biri olan Matta'dan alır ve *İncil*'in yazıldığı (muhtemelen daha önceki) zamanlardan beri diğer her yerde olduğu gibi bilim için de geçerlidir: Tanınmış kişilerin makalelerinin saygın yayınlarda yer alma olasılığı, isimleri daha az duyulmuş kişilerinkine kıyasla daha yüksektir.

"Çünkü *erkekte* varsa, ona daha çok verilecek ve o bolluk içinde olacak; ancak *kadında* yoksa, *kadından* – elinde olan da alınacak."

Matta İncili'nde de böyle der (13:12). Tamam, eril ve dişil ifadeleri ben ekledim çünkü bunun bizi gerçeğe bir parça yaklaştıracağı kanısındayım. Çünkü Matta etkisinde anlatılan "başarı" ilkesine dayanan bir de ters etki var: Matilda.

---

ci rôportaj girişini seçenlerin iki kadın gazeteci olduğu (benim olmayan başkasının da olamaz zihniyeti?) gerçeği hakkında sayfalarca yazabilirdim! Kaldı ki Sandra Ciesek bile böylesi soruların "kadınların bu tür şeylerden [kamudan] daha da uzak durmasına" yol açabileceğine dikkat çekti.

36 Rezo, eğlence ve politikayı kanalında birleştiren, akademik kariyer yapmış bir Alman (erkek) Youtuber – ç.n.

37 Bu, takdirin yanı sıra çoğu zaman çok para anlamına da gelir.

Adını 19. yüzyılın ortalarında, kadınların bilimdeki başarılarının erkek meslektaşları tarafından gasp edilmesinden şikâyet eden Amerikalı kadın hakları savunucusu Matilda Joslyn Gage'den alan Matilda etkisi, *Matta*'daki gibi geri besleme etkisini –fakat burada negatif göstergelerle– ifade eder.

Bu, kadın araştırmalarının hak ettiği görünürlüğü ve tanınmayı bugüne dek elde edemediğini gösteren istatistiksel olarak ispatlanabilir bir etkidir. Kadınların başarıları hâlâ sıklıkla erkeklere mal edilir.[38]

Başarılardan söz etmişken, dünya çapında çok satan *İncil* kesinlikle önemli bir başarı olarak görülebilir. Peki *İncil* gerçekten sadece erkekler tarafından mı yazıldı? Yoksa *Matta İncili*'nde bir Matilda etkisi mi var? Matilda etkisini keşfeden ve ona ismini veren Margaret Rossiter, *İncil* araştırmaları neticesinde, Priscilla adlı bir kadının *Yeni Ahit*'in bazı bölümlerini kaleme almış olduğundan söz eder. İnternetteki bilgiler yetersiz ve tutarsız olduğu için, kadınların *Yeni Ahit*'teki rolü konusunda uzman olan ilahiyatçı Andrea Taschl-Erber ile görüşüp ona Priscilla'yı sordum:

> Priska ya da bazı yerlerde geçen adıyla Priscilla, *Yeni Ahit*'te defalarca karşımıza çıkar ve görünen o ki Hıristiyanlığın ortaya çıkışına tanıklık eden ilk yüzyılda önemli bir şahıstır. Ancak bugün bildiğimiz gibi bir "yazarlık" konsepti Antikçağ'da yoktu. Kutsal kitaptaki metinler kısmen, nesiller boyunca süren kolektif bir çalışma neticesinde ortaya çıktı. Aynı zamanda biliyoruz ki, kadınlar Erken Hıristiyanlık döneminde önemli bir rol oynadılar. Ayrıca bir şey üzerinde ne kadar çok insan kolektif bir çalışma yapacak olursa, kadınların da –muhtemelen fikir veren, aktarılanları kâğıda döken veya gözden geçirenler olarak– o çalışmaya dahil olma ve bir şeylerin ortaya çıkışına katkıda bulunma ihtimali o kadar yüksek olur. İncillere verilen Markos, Matta, Luka ve Yuhanna isimleri geleneksel

38 Margaret W. Rossiter, "The Matthew Matilda Effect in Science", *SAGE journals, Social Studies of Science*, cilt 23, sayı 2, 1 Mayıs 1993, s. 325-341, https://doi.org/10.1177/030631293023002004 (erişim 28 Nisan 2020).

isimlerdir ve İncillerin içerikleri üzerinde çok uzun süre çalışmış olan gruplara verilen isimler olarak anlaşılmalıdır. Yani bu isimler, *İncil*'de geçen öyküleri kaleme almış olan erkeklerin isimleri değildir. Priska'nın o yazar grupları içinde yer alıp almadığını bugün kimse söyleyemez. Elbette mektuplara ve İncillere bakarak şu haklı soru akla gelebilir: Neden hepsine erkek ismi verilmiş? Neden dolaylı olarak, her şeyin erkekler tarafından yazıldığı varsayılıyor da kadınların yazarlığının önce bilimsel olarak kanıtlanması gerekiyor? Peki bu nasıl olacak? Bilimsel olarak şu sorunun cevabını tespit etmek mümkün değil: Yazı bir kadına mı ait, yoksa bir erkeğe mi? Metinde hangi kriterlere bakmak gerek? *İncil* araştırmalarında kadınsı tonlardan (*female voices*) bahsedilir: Kadın araştırmacılar metinlerde bilhassa hangi görüşlerin temsil edildiğine dair ipuçları ararlar; metinler kadınları destekliyorsa, kadın yazarlar tarafından yazılmış olmaları daha olasıdır. Örneğin hamilelik ve doğumla ilgili her şey otantik kadın geleneklerine dayanıyor olabilir. Diğer taraftan erkeksi tonlar (*male voices*) daha ziyade erkeğe has görüşleri temsil eder. Örneğin Pavlus adına yazılmış mektuplarda kadınsı tonlara hiç yer vermeyen ifadeler vardır. Bu nedenle ancak bir erkek tarafından yazılmış olabilir.

Priscilla ya da diğer adıyla Priska'nın, Matilda Etkisi'nin *İncil*'deki örneği olup olmadığını bugüne dek kimsenin bilmediği gerçeği, sorunun özünü güzelce ortaya koyuyor. Sonuçta *İncil*, Matilda etkisinin örnekleriyle dolu gibi görünüyor. Ancak Antikçağ'da yaşamış görünmez kadınları görünür kılmak, günümüz kadınlarını görünür kılmaktan daha zor.

Fakat bugün kesin olarak söylenebilecek şey şudur: Matta etkisini keşfeden ve ona adını veren sosyolog, böylelikle bir Matilda etkisine yol açtı. Çünkü yayınları büyük ölçüde, birlikte çalıştığı, kendinden daha genç olan ve o günlerde tanınmayan Harriet Zuckermann adlı kadının çalışmalarına ve keşiflerine dayanıyor, fakat kadının adı hiçbir yerde geçmiyordu. Sanırım Matta ve Mathilda arasındaki cinsiyet ilişkisinin çelişkili oluşu daha kolay açıklanamazdı. Ne de olsa Matta etkisinin

gerçek kâşifi cinsiyeti yüzünden, daha önce bilinmeyen Matilda etkisinin kurbanı oldu.[39]

Konu bu tür fenomenler olduğunda, "bilmem ne etkisinin en bilinen örneği XY'dir" ile başlayan hikâyeler neredeyse hiç eksik olmaz. Ancak tanınmanın söz konusu olmaması ya da çok sınırlandırılması Matilda etkisinin doğasından kaynaklanır. Bu nedenle bu noktada sayısız öyküden sadece birine, bilmediğimiz tüm öyküleri temsil eden birine, kitabın başında bahsi geçen Rosalind Franklin'in öyküsüne yoğunlaşmakta fayda var.

Franklin DNA'nın çift sarmalını ilk fotoğraflayan kişi olduğunda, 32 yaşında bir biyokimyacı ve röntgen uzmanıydı. Fakat DNA'yı ilk yayımlayan, onun çalışmalarını kendilerine mal eden üç erkek meslektaşı oldu; üstelik bunun için ödüllendirildiler, uluslararası alanda tanındılar ve Nobel Ödülü aldılar. Franklin ne Nobel Ödülü'ne layık görüldü ne de adı, çalışmalarıyla temelini bizzat attığı keşiflerle birlikte anıldı. Çünkü 37 yaşında, büyük olasılıkla laboratuvarda geçirdiği yıllar boyunca maruz kaldığı radyoaktif ışınlar yüzünden yumurtalık kanserine yakalanarak hayatını kaybetti.

Dilin patriyarkayı küfürlerimizde, hakaretlerimizde, başkalarının sözünü kesişimizde, fakat aynı zamanda sansürlerimizde, kınamalarımızda, bellibaşlı ortamlara girişte koyduğumuz kurallarda ve olağan iletişimimizdedir, bu yüzden –bir sonraki konuya geçmeden önce– şuna değinmeden edemeyeceğim: Bahsi geçen araştırmaların sonucu olarak, bu kitap için görüştüğüm tüm kadınlar –onlarla hangi sıfatla, senlibenli ya da sizli bizli konuşmuş olursam olayım– önce ad ve soyadlarıyla, sonrasında ise sadece soyadlarıyla anıldılar. Saygı hak edene saygı duymalı![40]

---

39 Gerçi Zuckermann bundan pek etkilenmedi. Merton'la, yani çalışmalarını çalan adamla bir süre sonra evlendi ve Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü oldu.

40 Bu söz de Pavlus'un Romalılara Mektubu'nda yer alır, yani *İncil*'den alınmıştır; yani belki de Priscilla'nın ya da bir başka görünmez kadının kaleminden dökülmüştür.

Kamusal Alan Kime Ait?

Kamusal alanda kimin daha fazla yer kapladığına gelince, şehirdeki bitkilerin durumu da insanlarınkinden çok farklı değil. Oldukça eğlenceli bir *taz.de* haberine göre, şehirlerde yetişen ağaçların büyük çoğunluğu erkek.[1] Erkek mi? Evet, erkek! Pek çok ağaç türünde, iki evcikli denen ağaçlarda, dişi ve erkek cinsiyetleri var.[2] Ve ikincisinden çok daha fazla var. Cinsiyet oranının –mesela– heykeller ve anıtlar ya da sokak adlarıyla aşağı yukarı aynı olup olmadığını tam olarak söylemek ne yazık ki mümkün değil. Fakat erkek baskınlığının nedeni şu şekilde açıklanabilir: Vakti gelince yere düşen, pis kokan ve çürüyen çiçekler ve meyveler üreten dişi bitkilerden farklı olarak, arabaların ön camlarını kirletmek ve sokakların temizlenmesini zahmetli bir iş haline getirmek erkeklerin işidir. Erkek ağaçların bakımı ilk bakışta daha kolaydır.[3] Genetik görevleri sadece polen üretmek ve sonra döllenme için onları etrafa yaymaktır.

Fakat bir dakika... Polen mi? Polenler alerjiye neden olmaz mı? Hem de nasıl! Dişi ağaçların "yan ürünleri" ile ilgilenme-

1 Viktoria Morasch, "Botanischer Sexismus: #allmaletreesaretrash", *taz*, 27 Haziran 2020, https://taz.de/!5692824/ (erişim 29 Haziran 2020).

2 Örneğin kavak, söğüt, meşe, kayın, ladin ve çam.

3 Ağaçlar yerine çalışanlar diyebilirim ve cümle yine de manidar olur.

miz gerekirken, benim de aralarında olduğum azımsanamayacak kadar çok insan tembelliğin bedelini çok ağır bir şekilde, bahar nezlesiyle ödüyor. Kaldı ki, havadaki zararlı maddeleri absorbe etme konusunda erkek ağaçlar dişilere kıyasla daha kötü – ki bu, ışık ve gölgenin yanı sıra esasen şehirlerimizin yeşillenmesinin asıl nedenidir. Dünyanın diğer her yerinde olduğu gibi, böyle bir erkek nüfus fazlalığı ilk bakışta göründüğünden daha karmaşık sorunlara yol açar. Şehirlerin ağaçlandırılmasında dengeli bir cinsiyet oranı oluşturmaya dikkat edilmiş olsaydı, dişiler polenleri çekip "zararsız" hale getirebilecekleri, daha da iyisi üretkenlikleriyle onları meyvelere dönüştürebilecekleri için toksik erkeklik olmayacaktı. Benzetmenin ne kadar yerinde olduğu araştırmaya açıktır.[4] Fakat çözüm, bitkiler ve insanlar için aynı olmakla birlikte akla yakındır: Bir kadın kotası.

Kamusal alanla ilişkimiz, dille ilişkimize benzer. Küçüklükten itibaren konuşmayı öğrenirken bir yandan da içinde hareket ettiğimiz alanı, çoğumuzun doğuştan getirdiği bir doğallıkla keşfederiz. Şeyler sadece vardır ve bir şekilde adları konur. Tıpkı dil gibi alan da bir sosyal yapıdır ve cinsiyet, ten rengi, sosyal tabaka gibi belirteçleri bu sosyal yapıda görmek, dahası daimî kılmak mümkündür. Mimarlık profesörü Leslie Weisman bundan 30 yıl önce *Discrimination by Design* (*Tasarım Yoluyla Ayrımcılık*) adlı kitabında, bizim kamusal alanı nasıl algıladığımızı belirleyenin bu özellikler olduğunu ifade etti.[5] Yani park alanının veya evin güzel, güvenli ve kullanışlı olması, sadece kişisel zevk meselesi değildir; aynı zamanda özünde, *kim* olduğumuz ve *ne kadar* toplumsal güce sahip olduğumuz sorularının cevabı da vardır.

Baskın kenarlar

Şehir merkezindeki bir semtte, apartmanlarla dolu küçük bir sokakta, Köln'ün tüm tipik sokaklarında olduğu gibi eski ve

4 "Bebek yapmanın" kadınları dezavantajlı hale getirdiği bir dünyada yaşıyoruz ve dünyadaki hemen hemen her kadın "doğurgan yaşta üreme vazifesi" baskısını, çocuk istese de istemese de hissediyor.

5 Leslie Weisman, *Discrimination by Design: A Feminist Critique of the Man-Made Environment*, University of Illinois Press, Champaign, 1994.

yeni binaların iç içe geçtiği bir yerde yaşıyorum. Yeni binaların hepsinin açık park yeri ya da kapalı garajı var, ancak kapalı garajların ve açık park yerlerinin sayısı daire sayısından çok daha az. Kabaca bir tahminle, sokağımdaki evlerin yaklaşık %5'inin yol kenarları dışında herhangi bir yere araç park etme imkânı bulduğunu söyleyebilirim. %95'inin böyle bir imkânı olmasa da bu durumun ciddi bir sorun olduğu söylenemez, çünkü bizim sokağın sakinlerinin çoğunun –bizim gibi– arabası yok. Ancak pek de uzun sayılmayacak bir süredir bir çocuk arabası sahibiyim, daha doğrusu çocuk arabası kullanıyorum; bu yüzden örneğin kavşaklardaki bordürlerin, yani kaldırım kenarlarındaki taşların ne kadar can sıkıcı olduklarını da biliyorum. Benim eski, "moda uğruna biraz acıya katlanıyoruz" markalı, 1970 model bebek arabam için her bordür, her kavşak, her karşıya geçiş, uyuyan çocuğun başının kontrolsüzce sağa sola sallanmaması için dikkatle aşılması gereken bir engel. Peki ama neden? Çünkü Almanya'nın ve dünyanın geri kalanının çoğu yerinde kaldırım kenarlarındaki meyil yayalar için değil, arabalar için yapılıyor. Oysa meyilli bordürlerden faydalanabilecek insan sayısı hiç de az değil; bebek arabalarının yanı sıra bilhassa yaşlıların kullandığı tekerlekli yürüteçler ya da tekerlekli sandalyeler, yürüme veya görme engelliler, patenle ya da bisikletle kaldırımda ilerleyen küçük çocuklar bu anlamsız engelli parkurla karşılaşıyorlar. Peki tüm bu insanların ortak yanı ne? Alışılageldiği üzere, karar mekanizmasında belirli bir rolleri yok.

Kaldırım örneği dikkate almaya değer bir örnektir ve arabalara göre inşa edilmiş şehirlerimizin beraberinde getirdiği pek çok semptomdan sadece biridir, çünkü çoğu yerde bordürlerdeki meyiller sadece arabaların yararına olacaksa yapılır. Almanya'daki tüm araçların %62'sinin ruhsatı erkeklere aittir ve ortalamalara bakacak olursak, kadınlar günde 14 km araba kullanırken, erkekler neredeyse iki katı (29 km) yol kateder.[6] Her ne kadar rol dağılımına bağlı olarak bazı şeyler de-

6 "Mobilität in Deutschland - Publikationen zur Erhebungswelle 2017", *Publikationen MiD 2017*, http://www.mobilitaet-in-deutschland.de/publikationen2017.html (erişim 5 Şubat 2020).

giştiyse de, kadınların ve erkeklerin kamusal alanda nasıl ve ne zaman hareket ettiği sorusu, tarihsel gelişimiyle heteroseksüel çekirdek ailedeki ikiliğe kadar uzanır. Bizler bugün, Almanya'da 1950'ler ve 60'larda "ekonomik mucize" denen dönemde ortaya çıkmış olan kentsel bir yapıda yaşıyor ve hareket ediyoruz: Erkek tek başına evin geçimini sağlar, sabahları evden çıkar, kamusal alanda hareket eder, para kazanır ve paranın nasıl harcanacağına karar verir. Onun refahı, hem trafikte hem de hayatta hızlı ve rahat ilerlemesi, tesis edilen her yapının odak noktasıdır. Bu esnada geleneksel "ekonomik mucize kadını" ev işlerini halleder ve çocuklara bakar – bu da vaktinin çoğunu dört duvar arasında geçirmesi demektir. Ev kadınının da arada bir evden çıkması, mesela alışverişe gitmesi bir şey ifade etmez, çünkü onun kamusal alandaki refahının ekonomik açıdan bir önemi yoktur. Bu "küçük" günlük gezintilerin, evdeki işlerinin yanı sıra gelir getiren bir işle de meşgul olan günümüz annelerini nasıl etkilediğini araştıran sosyolog Marie Gilow, söz konusu kadın hareketliliğinin hem psikolojik hem de fiziksel açıdan zahmetli bir iş olarak değerlendirilmesi, bununla beraber zorlu bir çalışmanın sağlığımız için taşıdığı tüm risklerin dikkate alınması gerektiği sonucuna varır.[7] Çözüm olabilecek birkaç örnek verir: Şehir merkezlerinin araç trafiğine kapatılması; bebek arabası, tekerlekli yürüteç vb. kullanan insanların kendilerini başkalarıyla rekabet etmek zorundaymış gibi hissetmemeleri için daha geniş kaldırımlar; kışları ve akşamları da aydınlatılarak canlılık kazandırılan daha fazla park ve yeşil alan; dinlenmek ve arkadaşlarla bir araya gelmek için daha fazla oturma alanı ve tabii ki daha fazla işeme imkânı. Ancak elbette tüm bunlar çok para ister. Bir kez daha patriyarka ve kapitalizm amaçları doğrultusunda, yani erkekler için kâr maksimizasyonu konusunda uzlaşmaya vararak el sıkışırlar.

---

7 Marie Gilow, "It's Work, Physically and Logistically: Analyzing the Daily Mobility of Employed Mothers as Domestic Mobility Work", ScienceDirect, *Journal of Transport Geography*, sayı 85, Mayıs 2020, https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2020.102693 (erişim 11 Ekim 2020).

Günümüzde, bu ne çağa uygun ne de iş dünyası için iyi. Köln şehir merkezi ekstrem bir örnektir; şehir merkezini çevreleyen büyük, çok şeritli otoyol bağlantıları sürücüler için tüm yönlere uzanan yolları birbirine bağlar, fakat merkezdeki sokakların büyük kısmı arabaların olmadığı bir dönemden kalmadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan geriye kalanlar araç trafiği için bazı değişiklikler yapılarak yeniden inşa edilmiş ve bunun sonucunda ortaya tek yönlü yollardan oluşan bir labirent çıkmıştır. Bugün bu labirent, bisiklet sürücülerine ardı ardına ölüme yakın deneyimler sunar. Alan çok sınırlı ve büyük ölçüde arabalar tarafından işgal edildiği için yayalar da bu tür deneyimlerden mahrum kalmaz. Bebek arabaları, tekerlekli sandalyeler, tekerlekli yürüteçler... Her şey arabaların hâkimiyeti altındadır.

Bu durum kendiliğinden oluşmadı, aksine siyasi bir karardı.

İspanya'nın 20 yıldır büyük oranda araç trafiğine kapalı olan Pontevedra şehri örneği şunu gösterir: Öncelik yayaların olduğunda –hem mecazi anlamda hem de uygulamalı olarak, çünkü Pontevedra'da esasen geçiş üstünlüğü yayalarındır– bu yalnızca şehir merkezinin canlanmasına değil, aynı zamanda insanların vitrinlerin önlerinde daha fazla vakit geçirmesine, dolayısıyla daha fazla para harcamasına yol açar. Ayrıca şehir merkezinin arabalardan kurtarılması, tüketicilerin büyük süpermarketlere ve merkezden uzak alışveriş merkezlerine yönelmelerini de engeller.[8]

Çevremiz yalnızca mevcut köklü yapıları yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu yapıları her daim yenileyerek baştan yaratır ve böylelikle sürekliliklerini sağlar. Bunun nedeni, mimariyi daima ayakta kalmak üzere yaratılmış bir şey olarak kavramamızdır.[9] Ancak görece kısa bir zamandan beri, kamusal alanların refahımız için önemli bir rol oynadığına ve "dışarıyı" değişken olarak görmenin daha anlamlı olduğuna dair kü-

8 Thomas Urban, "Pontevedra: So funktioniert eine Stadt ohne Autos", *Süddeutsche Zeitung*, 21 Aralık 2018, https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/pontevedra-fussgaenger-autos-1.4259542 (erişim 6 Şubat 2020).

9 Ayrıca bunun huzur veren bir yanı da vardır; Antikçağ'dan kalan yapıları görmek, insana ölümlülüğünü unutturabilir.

çük bir kolektif bilinç gelişmektedir. Madden ve manen *cis* erkeksi tasarım normundan uzaklaşan, ancak çok yavaş hareket eden bir değişken olarak... Çünkü kadın mimarların, inşaat mühendislerinin ve şehir planlayıcılarının sayısı son yıllarda sürekli bir artış gösterse de, Almanya dahil pek çok ülkede hâlâ azınlıktalar. Kaldı ki karar vericiler çoğu zaman hâlâ sadece erkeklerdir.

Kamusal alanı belirli kadın ve erkek vatandaşların *lehine* veya *aleyhine* şekillendirmenin pek çok yolu vardır. Buna "savunma mimarisi" denir. Örneğin banklarda, insanların oralarda yatmasını ve uyumasını engelleyen boşluklar ya da kollar bulunur. Parmaklıklar, dikenli teller ve sürgüler de insanların barınabilecekleri ve yatabilecekleri yerleri erişilmez kılar. Bu uygulamayla yolsuzluk ve evsizlik, bunlardan bihaber olan herkes için gözden ırak tutuluyor olsa gerek. Bunun evsiz insanların varlığıyla huzursuz olan kadınlara yeniden güven duygusu kazandıracağı, çoğu zaman gerekçe olarak gösterilir. Peki ama burada amaç hangi kadını korumaktır? Bu uygulamadan özellikle evsiz kadınlar[10] çok kötü etkilenir; bu kadınlar yaşadığımız toplumda en savunmasız olanlar arasında yer alır ve tehlikelere açık durumda oldukları için her tür şiddete en çok onlar maruz kalır. Evsiz kadınları toplumun dışına itmek demek, aynı zamanda onları, kendilerine yardım edebilecek insanların görüş alanından da uzaklaştırmak demektir.

Baskın olmak, mekânla çok yakından bağlantılı bir şeydir. Örneğin dar bir kaldırımda yürürken, karşıdan biri bize doğru geldiğinde nasıl tepki verdiğimizi bir düşünelim – kim kenara çekilir? Çoğu insan bunu düşünmez ve pek çok erkek kaldırımda baskın olsa da bunun bilincinde değildir, fakat erkeklerin bize yol vermek için kenara çekilmek zorunda olduklarını fark ettikleri andaki rahatsız ifadeleri görülmeye değerdir. Bir diğer örnek, toplu taşıma araçlarında erkeklerin yayılarak oturmasıdır. Otobüslerde ve trenlerde bacakları ayrık oturma gereği duymalarının (patolojik olmayan vakaların büyük çoğunluğunda) penisin ve testislerin tabiatıyla ya da erkeklerin leğen

10 ...ve *cis* erkek olmayan kişilerin hepsi.

kemiği yapısıyla ve kemik yapısının omuzlarla ilişkisiyle[11] hiç ilgisi yoktur. Bu öğrenilmiş, erkeklere has bir davranış biçimidir ve amacı kamusal alanda baskın olmaktır.

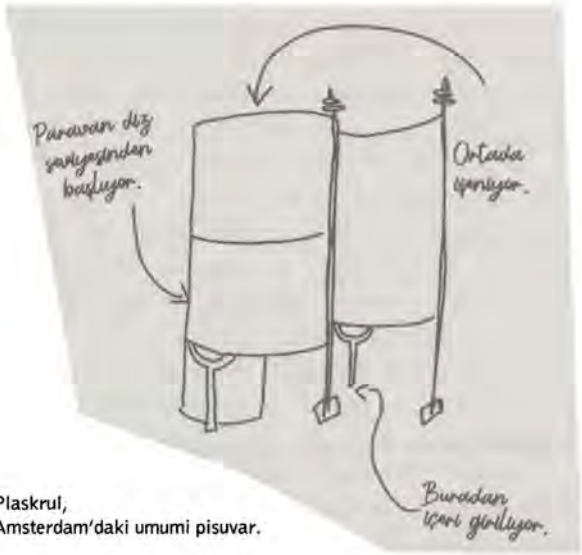
Kim nereye işer?

21 yaşındaki Hollandalı üniversite öğrencisi Geerte Piening, Mart 2015'te kızlı erkekli arkadaş grubuyla birlikte akşam dışarı çıktı ve sabah saat 3 sularında evine dönmek üzere yola koyulacağı sırada dolu mesanesi yüzünden sıkıştı. Ancak bulundukları eğlence mekânının görevlisi tuvaleti çoktan temizleyip kilitlemişti, bu yüzden kullanmasına izin vermedi. Fakat Piening dolu bir mesaneyle eve kadar yaklaşık 3 kilometre bisiklet kullanmayı göze alamazdı. O ve arkadaşları yakınlarda bir *plaskrul*, yuvarlak biçimli bir tür çiş paravanı (Amsterdam şehir merkezine özgü bir pisuvar) gördüler. Piening oraya işemeyi deneyebilirdi, arkadaşları bunun üzerine espriler yapıp gülüştüler. Piening pisuvarı denemek yerine gözlerden uzak bir köşe buldu, pantolonunu indirdi ve çömelip işedi. Arkadaşları polisleri gördüğünde artık çok geçti, Piening kaçak işerken "suçüstü" yakalandı.[12] Piening o akşam bu olayın kendisini yıllarca uğraştıracağını ve "lazımlık eşitliği" hareketinin idolü haline getireceğini bilmiyordu. Çünkü Piening ertesi sabah uyandığında aklına gelen ilk şey, o küçük çiş paravanı oldu. Yataktan kalkar kalkmaz, geceleri kullanıma açık olan umumi tuvaletleri araştırmak üzere bilgisayarını açtı ve gördüklerinin ardından, 140 Avro para cezasını ve 9 Avro işlem ücretini ödemeyip itiraz etmeye karar verdi. 2015'te sadece Amsterdam şehir

11 Evet, böyle bir iddia da var: Erkekler bacaklarını ayırmak zorundalar, aksi halde, omuzları ve geniş sağrı kemikleri çok ağır olduğu için otururken öne doğru düşebilirler. Bunun doğru olmadığına üzüldüğümü söylesem yalan olmaz; çünkü tramvayda erkekleri bacaklarını kapatmaya zorlayarak, hepsinin birer birer yere yuvarlanmalarına sebep olacağımı düşünmek bile güzel!

12 Piening'in bana anlattığına göre, iki erkek polis muhtemelen gitmelerine izin verecekti, kızmaktan çok gülmüşlerdi, fakat beraberlerinde bulunan ve Piening'in kamuya açık alanda idrarını yapmasından en çok rahatsız olan kadın polis, kadınların "böyle bir şey" yapmaması gerektiği konusunda gençlere nutuk çekmiş ve Piening'e ceza kesmişti.

merkezinde 35 *plaskrul* pisuvar ve 2 oturulabilir tuvalet vardı. O 2 tuvaletten, Piening'in o gece bulunduğu yere en yakın olanı 1,5 km'den daha uzaktaydı. Hollanda'nın tümünde durum farklı görünmüyordu: 2015'te Hollanda'da geceleri de kullanıma açık olan 565 umumi tuvalet vardı ve bunlardan 204'ü sadece erkeklerin işemesine uygundu.

Plaskrul,
Amsterdam'daki umumi pisuvar.

Piening kaçak işerken suçüstü yakalandıktan 1,5 yıl sonra, konuyla ilgili bir mahkeme celbi aldı. Duruşma sadece 20 dakika kadar sürdü, ardından yargıç hükmünü verdi: Bu pisuvar, yani Piening ve arkadaşlarının görmüş oldukları *plaskrul*, yargıcın dolu bir mesane için makul bir mesafe olduğuna karar verdiği bir bölgedeydi. O civarda kadınlar için tek bir tuvaletin bile olmadığı gerçeği dikkate alınmadı. Yargıç ayrıca meslek hayatı boyunca, kaçak işerken suçüstü yakalanan bir kadınla hiç karşılaşmadığını açıkladı ve bundan umumi yerlerde daha fazla kadın tuvaletine ihtiyaç olmadığı sonucuna vardı. Diğer yandan, erkeklerin kaçak işeme olasılıkları çok daha yüksekti, bu da "kamusal alanda pisuvar ihtiyacının arttığına" işa-

ret ediyordu. Ayrıca yargıca göre "Kadınlar, her ne kadar rahat olmasa da erkeklerin pisuvarlarını kullanabilirlerdi. Bunun anlamı şudur: Erkekler tuvalete değil de herhangi bir yere işiyorsa bunun sebebi, onlar için yeterince rahat bir işeme ortamı sağlanamamış olmasıdır. Kaçak işeme sorunu pisuvar yetersizliğinin ve altyapı değişikliğine duyulan gereksinimin bir göstergesidir. Fakat tam olarak aynı şeyi yapan bir kadın mevcut altyapıya uyum sağlayamazsa, kendisine verilen rolün dışına çıkmış olur.

Bu bakış açısı, bugün çoğumuza çirkin görünse de gelenekseldir. Biz kadınların cinsiyetimizin gereklerini yerine getirebilmek için vücut fonksiyonlarımızı tamamen kontrol edebildiğimize dair uzun zamandır benimsenen görüşün bir yansımasıdır. Bir yerimiz kaşınırsa, kaşımayız. Sıkıldığımızda esnemeyiz. Gaz sancısı çeksek de gaz çıkarmaz, sıkışsak da işemeyiz. Edepli kadın kendine hâkim olmayı bilir. Bu hâkimiyetle ortaya çıkan güç, sadece kendine hâkim olma gücüdür ve bu kadına özgü bir yetidir. Doğal fiziksel gereksinimlerin –gaz çıkarmaktan cinsel ihtiyaçlara kadar– karşılanması konusunda bugün kadınlar için erkeklere kıyasla çok daha fazla tabu vardır ve bunun nedeni erkeklerin "daha farklı olmalarının kesinlikle mümkün olmadığına" dair toplumsal kanaatimizdir.[13]

Hollanda'daki dava daha karar açıklanmadan önce medyanın büyük ilgisini çekmiş olduğu ve düzinelerce gazeteci mahkeme kapısında Piening'i beklediği için binlerce insanın ona destek vermesi uzun sürmedi. Kadınlar sosyal medyada *#zeikwijf*[14] etiketiyle, pisuvarlara işeme denemelerini gösteren ve zaman zaman sosyal platformlardaki kuralları ihlal ettiği için silinen fotoğraflar paylaştılar. Çünkü yargıcın ıskaladığı bir şey vardı: Kadınların deneyimleri. Vulvası olan ve bir kez olsun bir pisuvara işemeyi denemiş olan her insan, kamusal alanda çıplak kalmadan ve üzerine işemeden bunu yapmanın olanaksız oldu-

13 Söylemeye gerek yok ama yine de söyleyeceğim: Erkeklerde işeme dürtüsünün kadınlardakinden daha fazla olduğunu kanıtlayabilen bir çalışma yok.

14 Hollandalıların yaptığı bir kelime oyunudur; "işeyen kadın" ve "vızıldayan kadın" anlamlarına gelir.

günu bilir. Çünkü bahsi geçen ve *plaskrul* adı verilen kabinde, mini-labirent-spiralinin ortasında, penisten çıkmadığı takdirde idrarın isabet ettirilemeyeceği bir idrar toplama hunisi var. Gerçi görüntü gizliliği arka taraf için daha iyi, ancak üstteki kapalı kısım diz hizasından başlıyor ve bu da demek oluyor ki biri işemek için çömelecek olursa, poposu her taraftan görülebilir. Protestolar pek çok Hollandalı kadına, 1960'lı yılların sonlarında oluşan ve bir dizi toplumsal hedefle –bu hedeflerden biri kadınlar için daha fazla umumi tuvaletti– yola çıkan, *Dolle Minas* (Öfkeli Minas) adlı bir feminist örgütlenmenin eylemlerini hatırlattı. Daha o zamanlar kadın aktivistler bu pisuvarlara işemeyi denerken fotoğraf çektirmiş ve işeme olanaklarındaki adaletsiz dağılımın istenmeyen sonuçlarını gözler önüne sermişlerdi. Dolle Minas ve Piening protestoları arasında yaklaşık 45 yıl olmasına rağmen pek bir şey değişmemişti.

Kanalizasyon sistemlerinin inşası, 18. yüzyılda büyük Avrupa şehirlerinde kolera salgınları[15] ve etrafı saran pis koku yüzünden kesinkes gerekli hale gelen prestijli bir projeydi, fakat öncelikle karar mercilerini bu gereklilik konusunda ikna etmek gerekmişti. Örneğin geceleri daha fazla cadde aydınlatılabildiği için herkesin yararına oluşuyla kabul gören gaz borularının genişletilmesinden farklı olarak, yeraltı kanalizasyon sisteminin maliyetli inşasının yeryüzünde görünürlüğü yoktu. Bununla birlikte, bu yeni inşaat tedbirlerini görünür kılmak amacıyla – ayrıca konutların büyük çoğunluğunda her dairede ayrı tuvalet olmadığı için ilk "modern" umumi helalar yapıldı. Tabii ki erkekler için! Başka kim kamusal yaşamda, bu tür pahalı yüksek teknoloji tesisatlarının uygun görüleceği kadar önemli rol oynayabilirdi ki? Elbette kamusal alanda her zaman, günlerinin büyük kısmını dışarıda geçiren kadınlar da vardı; bunlar hizmetçiler, pazarcılar, dadılar – esenliği, sağlığı ve güvenliği şehir plancılarının gündeminde olmayan alt sınıftan kadınlardı. Önemli erkeklerin eşlerinin ve kızlarının bellibaşlı yerler dışında kamusal alanda bulunmaları yakışık almazdı. Burada

15 İnsan dışkısının yeraltı sularına karışmasıyla ortaya çıktı.

kamusal alanla kastedilen sadece sokaklar değil, kişinin kendi dört duvarı dışındaki her yerdir. Bu nedenle bir umumi tuvalete erişim konusu –insan hakları meselesinin yanında– kamusal alanın kime ait olduğuna yönelik temel soruyu da ortaya koyar.[16]

19. yüzyılın ilerleyen sanayileşme sürecinde, kadınların işgücü potansiyelinin farkına varıldığında ve fabrikalarda işçi açığı oluştuğunda, durum değişti. O zamana dek kadınların çalışma alanları ev, çiftlik ve pazarla sınırlıydı; buna karşın fabrika, kadın ve erkek işçilerin çok uzun süre aynı mekânda bulundukları bir yerdi. Çok geçmeden sahadaki çalışma saatlerinin en uygun hale getirilmesi kaçınılmaz oldu ve bu, sadece yeterli sayıda tuvaletin hizmete açılması değil, aynı zamanda tuvalet mesafesinin de mümkün olduğunca kısa tutulması anlamına geliyordu. ABD'de Ford gibi nispeten büyük şirketlere kadınlar için özel olarak tasarlanmış olan ve *femurinal* adı verilen, kadın işçiler tarafından memnuniyetle kullanılan pisuvarlar yerleştirildi. Ancak endüstri dışında bu kültürel değişim ne ABD'de ne de Avrupa'da hayata geçirilebildi ve bu yüzden kadın pisuvarları zamanla unutulup gitti. Oysa Malezya ya da Tayland gibi bazı Asya ülkelerinde durum farklı; insanların sıklıkla bulunduğu yerlerde kadınlar için modern pisuvarlar var. Kadınlar çabuk ve zorlanmadan işeyebildiklerinde bundan en çok kimin yarar sağladığı sorusunun yanı sıra (Ford'daki *femurinal* pisuvarları sayesinde bu kişi şirket patronu Henry Ford'dur) eşitlik de bir kültür meselesidir. Ve kültürel değişim çok zaman alır.

16 Kadının toplumdaki konumu nedeniyle, kat kateteklerinin altında mesanesini boşaltması hayli zor olduğu için o dönemde orijinal şeyler bulundu. XIV. Louis'nin sarayında verdiği uzun vaazlarla tanınan ve ağzından çıkan her kelime kadın dünyasında dikkate alınan Cizvit Louis Bourdaloue bir tür porselen çanak icat etti. Kadınların eteklerinin altına iterek kullandıkları bu çanağa "Bourdaloue" dendi. *Lulu machen* (çiş yapmak – ç.n.) deyişi buradan gelir. Bugün işemek anlamında kullanılan *schiffen* (tekne sürmek – ç.n.) kelimesi de muhtemelen o dönemden kalmadır, çünkü o zamanlar ahşap tekneler nispeten daha kullanışlı bir alternatifti ve aynı şekilde elbise eteklerinin altına itiliyordu. (Bu dipnot Avusturya Gmunden'deki Tuvalet Müzesi'nden alınmıştır; ki müzenin küratörü Alfred Zinhobel küçük su dökme konusunda en iyi anekdotları bilir.)

Bu konuda şarkı söyleyebilen ya da kitap yazabilen bir kadın,[17] önsözde bahsi geçen ve umumi tuvaletler tarihi üzerine doktora yapmış, Kiel Üniversitesi Endüstri Tasarımı Bölümü Profesörü Bettina Möllring'dir.[18] Möllring umumi tuvaletler konusuna öylesine odaklanmıştır ki, –sözlerinden anlaşıldığı üzere– artık bıktığı ve mesleğinde başka konulara yönelmek istediğinde bile bir tasarımcı olarak konudan uzaklaşamamıştır. Çünkü kariyerinin henüz başında, idealist bir genç kadın olarak Möllring sadece geleneksel bir sorunu fark ettiğine değil, aynı zamanda endüstriyel tasarımcı olarak buna çözüm getirebileceğine de inanıyordu. Örneğin kadınlar için pisuvar yapılabilirdi.

Bu noktada, mevcut işeme imkânlarının yaklaşık sayısını göz önünde bulundurmak gerek. Adil olan nedir? Kadınlar ve erkekler için aynı metrekare ölçüsü mü? 20 m²'lik erkekler tuvaletine 2 klozet ve 6 pisuvar sığdırılabilirken, aynı büyüklükteki kadınlar tuvaletine muhtemelen sadece 4 klozet konabilir. Yani durum 8'e 4 işeme imkânıyla erkeklerin lehinedir. Öyleyse neden her yerde unisex tuvaletler olmasın ki? Böylece tuvalet sırası beklemek gerektiğinde herkes bekler. Ayrıca kendini ne erkek ne de kadın cinsiyetine ait hissedenlerin de sorunu böylelikle çözülmüş olur. Unisex tuvaletler fikri kesinlikle tartışmamız gereken bir şey olsa da, bu tartışma konunun önemli bir yönünü göz ardı eder: Penisi olan insanlar için yapılmış pisuvarları kullanımdan kaldıracak olursak, kamusal alanda amacına fevkalade hizmet eden tek tasarımı da ortadan kaldırmış ve yerine hatalı bir tasarım koymuş oluruz, der Möllring. Çünkü klozetler ülkemizdeki en yaygın tuvalet biçimi olsa da, kimse kendi evi dışında klozete oturmak istemez. Bazı insanlar oturmadan önce popolarını koyacakları yeri dezenfekte eder, ancak çoğu insan cilt temasından kaçınır ve bunun yerine "temassız

17 Bettina Möllring, "Toiletten und Urinale für Frauen und Männer", 2003, s. 176, https://opus4.kobv.de/opus4-udk/frontdoor/deliver/index/docId/8/file/moellring_bettina.pdf (erişim 19 Aralık 2019).

18 Aynı zamanda son 30 yılda çok az şey değiştiği için uğradığı hayal kırıklığı, kimsenin bu konuya kapsamlı bir biçimde değinmek istememesi yüzünden benim için de hayal kırıklığı oldu.

Bettina Möllring'i "Küçük Köşe"si – stil sahibi bir su yolu.

oturma pozisyonunda" işer. Bazıları da klozetin üzerine çıkıp iyice çömelerek işemeyi tercih eder. Yaşlılar ve engelliler için konan klozetler elbette istisnadır ve bu insanların umumi tuvaletleri ayakta ya da oturarak kullanabilmeleri için de daha çok tutunma barına ihtiyaç vardır. Fakat tüm bunlar daha iyi bir tasarımla çözülebilecek sorunlar – diye düşündü Möllring araştırma yaparken.

Bunun üzerine kadınlar için bir pisuvar tasarladı, "Küçük Köşe" konulu teziyle saygın bir tasarım ödülü kazandı ve bir süre "kadınlar için işeme devrimi yapmak isteyen kadın" olarak medyada yer aldı. "Küçük Köşe" tasarımını tanıtmak üzere çeşitli sahnelere davet edildi, şehirlerde ve belediyelerde daha adil ve daha kapsamlı bir tuvalet manzarası[19] oluşturmak için tavsiyelerde bulundu, fakat o pisuvar hiçbir zaman

19 Bu kelime için özür dilerim fakat yine de... çeşitli klozetler, pisuarlar ve işeme kanallarıyla ufka uzanan bir manzara, bunların olmadığı bir manzaradan her daim daha iyidir.

satın alınmadı, üretilmedi ve kullanılmadı. Böylelikle Möllring için oldukça sinir bozucu bir dönem başladı, çünkü tasarımı her ne kadar dikkat çekmiş ve ödül almış olsa da, çözümü için uğraştığı sorun neredeyse hiç ilgi görmeden devam ediyordu. Bu da demek oluyor ki, tasarım çözümleri elbette sadece düşünmeye teşvik edebilir. Harekete geçmek politikacıların işidir. İlk olarak birkaç yıl önce Berlin Belediye Meclisi ansızın tüm umumi tuvaletleri yenileme, değiştirme ve yüzlerce örnekle eksikleri tamamlama kararı aldığında, Möllring bu alanda uzman olduğu için danışman olarak göreve başlatıldı. Sonra ihale için ilana çıkıldı. Möllring araştırma yaparken bir pisuvara, hem penisli hem de penissiz insanların ihtiyaçlarını karşılayan bir İtalyan tasarımına rastladı. Bu tasarım teorik olarak her iki tuvalete de monte edilebilirdi. Son anda, bu tuvaleti bir seçenek olarak mimarların ihalesine dahil etmeyi başardı. Ancak Möllring'e göre 2017'de olanlar, yürütülmesi gereken asıl tartışmadan çok uzaktı. Kadınlara özel düzenlemeler hakkında olur olmaz söylentiler kamuoyuna sızdı ve medyada haber hızla yayıldı. Möllring'in o günleri anımsarken şöyle diyor: "Alman Hıristiyan Demokrat Birliği (CDU) partisinin erkek politikacıları internette, karılarının da bunu son derece aptalca bulduğunu dile getirdi." Ardından bunun, cinsiyete göre ayrılmış tuvaletlerin sonu olduğu, yani herkes için unisex tuvaletler yapılacağı dedikodusu çıktı. Ve konu kısa sürede öylesine yanlış ve ateşli bir biçimde tartışıldı ki, "kadınlara özel pisuvarlar" önerisi aynı hızla unutulup gitti. Bunun Berlin'deki yenileme çalışmalarına yansıyan sonucu şu oldu: 2022 yılına kadar şehirde 100'den biraz fazla yeni, bariyersiz, klozetli tuvalet inşa edilecek, bununla birlikte Berlin yakında 350'den fazla umumi tuvalete sahip olacak – ki bu tuvaletlerin kullanımı için kişi başına 50 Cent alınacak. Pisuvarlar da –penisli kullanım için– artırılarak sıklıkla ziyaret edilen yerlere konacak ve ücretsiz olacak. Adilce mi? Çalışmalar hâlâ devam ediyor. Bu ülkenin bir tür kültürel değişime ihtiyacı var, kültüre ihtiyacı var. Çünkü kadın pisuvarı kullanımına karşı direnç büyük.

Elisa Otañez 2016 yılında sosyal tasarım alanında yüksek lisans yapmak üzere Meksika'nın Monterrey kentinden Hollanda'ya geldiğinde, Amsterdam şehir merkezindeki çok sayıda pisuvar daha ilk günden dikkatini çekti. Sosyal bilimler alanında donanımlı bir tasarımcı için göz önündeki bu durum pek de ilginç değildi; asıl ilginç olan, görünen o ki bu imkân sadece erkeklere tanınıyordu. Otañez de 30 yıl önce Möllring'de olduğu gibi bunu, soruna kendince bir çözüm aramak için yeterli bir neden olarak gördü. Otañez'in tezi, kadınların ihtiyaçları için özel olarak geliştirilmiş bir mobil pisuvar, *Yellow Spot* tasarımı üzerineydi. Bu tasarım kadınların üzerine doğru çömelip mesanelerini boşaltabilecekleri bir galon ve huni kombinasyonundan ibaretti ve etrafı parlak sarı bir kamyon brandasıyla –bir duş perdesi gibi– çevriliydi. Tasarım tamamen kasıtlı olarak bir şantiyeyi anımsatacak biçimde yapılmıştı, çünkü parlak sarıyla amaçlanan, adaletsiz bir dağılım gösteren işeme imkânları konusuna dikkat çekmekti; aynı zamanda eğreti yapısıyla uzun vadeli bir yanıt sunmaktansa bir soru işareti oluşturmayı hedefliyordu. İşte bu yüzden *Yellow Spot* –Elisa arada bir onunla Amsterdam sokaklarında dolaştığında– bir sohbet konusu, mobil anıt gibi bir şey, karar mercilerine hitap eden bir "*J'accuse*"[20] haline geldi. Çünkü dünyanın pek çok yerinde adaletsizlik sadece bir para cezası meselesi değil, bir hayatta kalma sorunudur. Dünya çapında her üç kadından ve her üç kızdan birinin gündelik yaşamda güvenli bir tuvalete erişim imkânı yok ve bu bariz sorunun yanı sıra korunaklı bir yer arayışı, onları cinsel şiddete karşı savunmasız hale getiriyor. 2016'da yapılan bir araştırma, Hindistan'ın küresel bir karşılaştırmada oldukça kötü durumda olduğunu ortaya koydu; tuvalet erişimi olmayan kadınlar, erişimi olan kadınlara kıyasla iki kat daha fazla cinsel şiddet kurbanı oluyordu ve elbette failler kendi eşleri değildi.[21] Kamu yara-

20 Fransızcada "Suçluyorum" anlamına gelen bu ifade, Emile Zola'nın Dreyfus olayı üzerine III. Fransız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Félix Faure'a ithafen yazmış olduğu, 13 Ocak 1898 tarihli *L'Aurore* gazetesinde yayımlanan açık mektubun başlığıdır – ç.n.

21 Apoorva Jadhav, Abigail Weitzman, Emily Smith-Greenaway, "Household Sanitation Facilities and Women's Risk of Non-Partner Sexual Violence in In-

rına çalışan WaterAid adlı kuruluşun tahminlerine göre, dünya çapında tuvalete erişimi olmayan kadınlar ve kız çocukları ihtiyaçlarını giderebilecekleri bir yer bulmak için yılda 97 milyar saatten fazla zaman harcıyor.[22] Bu, dünyadaki tüm insanların 2019 yılı boyunca Netflix'te harcadıkları zamanın (51 milyar saat) neredeyse iki katıdır. Bu demektir ki, benim akşamları yatağımda rahat rahat *Gilmore Girls* izlediğim her saat, bir kadının ya da bir kız çocuğunun ihtiyacını karşılayacağı bir yer arayarak geçirdiği yaklaşık 1 saat 50 dakikaya denk geliyor...

İşemek ve kaka yapmak gibi normal bir ihtiyacın sürekli olarak günde birkaç kez zihni meşgul eden bir endişe haline gelmesinin sonucu, dünyanın her yerinde görülen kadın hareketliliğidir. Tabii ki endişenin büyüklüğü kadından kadına değişir. Mesane kasları zayıf olan ve klozetten kalkmakta güçlük çeken yaşlı kadından, yürüdükçe mesanesi patlayacak gibi olan ve bu yüzden evden çıkmadan önce internette, izlemesi gereken rotayı planlayan ve belki bir birahanede müşteri olmadığı halde işeyebilmek için yanına acil durum parası alan hamile kadına kadar pek çok kadın ve kız çocuğu tuvalete giderken fiilî bir tehlikeyle karşı karşıya kalır.

Ve söz konusu olan umumi tuvaletler olduğunda, elbette ne kadınlar ne de erkekler tuvaletinde rahat edebilen ve buna rağmen tuvaleti kullanmak zorunda kalan insanlardan da söz etmek zorundayız. Ayrıca çoktan tarihe karışmış olması gereken engeller ne yazık ki hâlâ aşılamamış olduğu için, umumi tuvaletlere engelsiz erişim sağlamak zorunda olan insanları da unutmamak gerek.

Tüm bunları göz önünde bulunduracak olursak, işeme hakkı eşitliği insan hakları kapsamında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla saygıdeğer Piening'e ve tartışmalı mahkeme kararına geri dönmeliyiz. Piening dönemin Belediye Başkanı Femke Halsema'ya bir mektup yazdı, ama mektubuna kişisel bir cevap

---

dia", *BMC Public Health*, cilt 16, sayı 1, 8 Kasım 2016, s. 1139, https://doi.org/10.1186/s12889-016-3797-z (erişim 14 Temmuz 2020).

22 United States, Water Aid, "Girl Strong", https://www.wateraid.org/us/girls-trong (erişim 21 Ağustos 2020).

alamadı, buna rağmen medyanın ve aktivist kadın örgütlerinin ilgisi, siyaset üzerindeki baskının artmasına sebep oldu. Bunun neticesinde, Hollanda'da aslında çoktandır mevcut olan fakat o zamana kadar hiç kimsenin "umumi" olarak algılamadığı tuvaletler yavaş yavaş halka açıldı. Şimdilerde çok sıkışınca polis karakollarında ve itfaiye istasyonlarında rahatlamak mümkün. Zamanla ülkedeki klozetli tuvaletlerin sayısı da arttı. Fakat olayların seyri sırasında aktivist olan Piening için bu konu henüz kapanmış değil; ancak –cinsiyeti, ten rengi, dini veya fiziksel özellikleri ne olursa olsun– her insan işemek için güvenli bir yer bulduğunda, evet ancak o zaman kapanmış olacak.

Tüketim tapınağı

Bilhassa kadın için düşünülmüş ve biçimlendirilmiş, umumi bir yer var. Kadının cinsiyete özgü tüm "kusurlarıyla" hoş karşılandığı bir yer... Çünkü orada tuvalet sorunu yok, ayrıca park yeri sorunu, yüksek kaldırım taşları, araç trafiği, dolayısıyla küçük çocukları korumaya çalışma derdi ve ani hava değişimleri de yok. Orada kadının dinlenebileceği ve arkadaşlarıyla buluşup kahve içebileceği, diğer insanları seyredebileceği alanlar var. Sözünü ettiğim yer Tüketim Tapınağı.

"Tapınak" abartılı bir tabir değil. 1909 yılında Londra'da Selfridges adlı mağazalar zincirinin açılışı, ilk hafta yaklaşık 1 milyon ziyaretçiyi Oxford Street'e çekti. Ziyaretçilerin çoğu, asansörler ve çatı teraslar gibi pek çok şeye hayranlıklarını göstermek için mağazaları tavaf eden turistlerdi. 20. yüzyılın başında bu alışılmadık bir durum değildi, hatta 19. yüzyılın ortalarından itibaren büyük metropoller dışında bile şehir merkezlerinde giderek daha fazla klasik mağaza açıldı. Böylelikle alışveriş eğlenceye, talep doğrultusunda bir alışveriş serüvenine dönüştü. İlk zamanlar mağazalarda çay salonları, pudralanmaya ve makyaj yapmaya uygun bölmeler, defileler, kuaför salonları ve düzenli tiyatro gösterileri vardı. Hatta o zamanlar, zamanla bir müzik türü olarak isim yapan "asansör müziği" canlı icra ediliyordu. Küçük orkestralar ve gruplar çeşitli katlarda

dinlendirici müzikler çalıyor, çaldıklarıyla insanları alışverişe teşvik etmekle kalmıyor, aynı zamanda onlara hayata dair yeni bir memnuniyet duygusu aşılıyorlardı.[23] Ortalıkta annelerinin eteklerini çekiştirerek mızmızlanan çocukların olmayışı da bu teşvikin ve memnuniyet duygusunun bir parçasıydı. Girişimciler de bunu çabucak fark ettiler ve bu yüzden daha 1890'lı yıllarda pek çok mağazaya İkea'daki Smaland gibi oyun alanları yapıldı. Yani küçük çocukları hiçbir ücret ödemeden bir yere bırakma fırsatı doğdu! Böylece kadınlara, para kazanmak için çocuklarını yuvaya bırakıp gitme imkânının yanı sıra para harcama imkânı da verilmiş oldu. Kapitalizm bunu da mümkün kıldı! Bu yüzden bazı kadınların alışveriş bağımlısı olmaları ve mağazaları sadece inzivaya çekilebilecekleri yerler olarak değil, aynı zamanda tüketim sayesinde kendilerini bulabilecekleri yerler olarak görmeleri de şaşırtıcı değil. Eşlerinin mücevherler ve kürkler satın alarak yığmış oldukları borçları ödemeyi reddeden kocalarla ilgili vakalar arttı ve bir kocanın karısına hangi tüketim mallarını borçlu olduğuna karar verecek olan mahkemelere taşındı.

Gökdelenler ve iş merkezleri kapitalizmin erkekler için yarattığı katedraller olarak değerlendirilecek olursa, mağazalar kadınlar için yarattıklarıdır; en azından kadın ziyaretçi sayısından çıkan sonuç bu. New York'ta, Paris'te, Londra'da ya da Berlin'de, nerede olursa olsun, mağazalar kentsoylu bir kadının yanında bir refakatçi olmadan görülebildiği ilk halka açık yerlerden biriydi. Alışveriş sadece, kadınların vakit geçirebileceği münasip bir yol değil, aynı zamanda ev kadınlığı görevine verilen kısa bir molaydı. Yanında bir erkek olmadan para harcamak bir *declaration of independence*, bir bağımsızlık beyanı oldu. Çünkü mağaza sahipleri, çalışmak isteyen veya çalışmak zorunda olan genç kadınlar için de aranan işverenlerdi ve vasıfsız bir işçinin para kazanabileceği yerler sayılıydı. Sanayi devrimi ve tekstilde makineleşme sayesinde ortaya çıkan moda endüstrisi de mağa-

23 Tüm bunlar kadın tüketicinin kendini son derece iyi hissetmesini sağlıyordu, fakat bunun kıymeti anlaşılmadı ve bu küçük incelikler zamanla kayboldu.

zalardaki giysi satışıyla çok sayıda kadının çalıştığı ve geçimini sağladığı bir sektör haline geldi.

ABD'nin kırsal bölgelerinde böyle bir yer olmadığı için 1950'lerde oralarda bir tür "paralel tüketim evreni" gelişti: *Shopping Mall.*[24] "Better Call Saul" adlı Amerikan dizisini izleyenler muhtemelen dizinin ana karakterlerinden biri olan Jimmy'nin rengârenk bir eşofmanla aralarına katıldığı eşofmanlı ihtiyarlar grubunu şaşkınlıkla seyretmişlerdir; burada amaç yeni müşteriler kazanmaktır. Onlar "Mall Walker" – yani alışveriş merkezi yürüyüşçüleridir; alışveriş merkezinde hızlı bir şekilde yürüyerek daha da fit olmak isteyen, aşırı sıcaklar ya da engebeli veya fazlasıyla işlek yollar yüzünden dışarıda yürümek gibi bir seçeneği olmayan fit ihtiyarlardır. Korunaklı oluşu nedeniyle alışveriş merkezleri de başta kadınlar ve çocuklu aileler için yapılmış yerlerdir.

Mağazaların ve alışveriş merkezlerinin köklerinin, kadınların kamusal alana katılması için alan yaratma fikrine uzandığını bilmek güzel. Fakat bu madalyonun sadece bir yüzü. Çünkü kadın hareketinin başlangıcı tıpkı mağazalar gibi sanayileşmenin bir sonucuydu ve buna paralel olarak ortaya çıktı. Mağazalar kadınları özgürleştirmedi, ihtiyaçlarını karşılama vaadiyle sadece içlerindeki tüketiciyi uyandırdı. Aslında kimin hangi ürünlerle baştan çıktığına bakılırsa, yüksek sosyeteye mensup kadınların yanında en çok hitap edilenin büyümekte olan orta tabaka olduğu anlaşılır. Kadın tüketim yoluyla özgürleşebilir, ancak bunun bedelini ödemek zorundadır!

Bugün büyük mağaza zincirlerinin çoğu ya çoktan yok olmuştur ya da krizdedir. Chemnitz'de eski bir mağaza arkeoloji müzesi olarak hizmet verir ve Neuss'ta bir diğeri 2000'li yılların başından beri tiyatrolara ev sahipliği yapar. Sonunda biraz romantikleşmek istiyorsanız, şunu söyleyebilirsiniz: Mağazalar, müşteri ve çalışan olarak kadınların bağımsızlık hareketindeki işlevini yerine getirdi ve bu amaçla işgal edilmiş alanları artık

24 (İng.) Alışveriş merkezi.

–satın alma gücünden bağımsız olarak sosyal katılımı destekleyen projeler için– boşaltmanın zamanı geldi. Ve sonunda şunu da diyebilirsiniz: Farklı sosyoekonomik sınıflara mensup insanlara mağazalarda ne kadar çok yer sunulursa, kamusal alan o kadar kapsayıcı ve feminist olur.

Bize bir anıt inşa ettiler

"Günümüzdeki anıt dikme akınıyla birlikte muhtemelen anıt fikri baştan sona sorgulanıyor ve tarih politikasının özellikle büyük adamların hatırlanmasına dayanan belirli bir biçimi de heykellerle birlikte toprağın altına gömülüyor." Tarihçi Gesine Krüger'in 2020 yazında Bismarck heykelleri etrafında cereyan eden olaylara dair yorumu buydu.[25] Çünkü "Black Lives Matter" protestolarının Almanya'da kamusal alanda çarpıcı bir biçimde kendini göstermesiyle anma ve anıt kültürümüzle ilgili geç kalınmış tartışmalar başladı. Bir yandan Bismarck boyanıyor, sokakların ve metro istasyonlarının adları sorgulanıyor, öte yandan köşe yazarları gazetelerin kültür sayfalarında olayları irdelerken, her şeyin olması gerektiği gibi olduğunu, hiçbir şeyi değiştirmek gerekmediğini dile getiriyordu. Bir bakıma hiçbir şey yeni değildi, fakat Krüger'in sözleri kamusal alanın bir "envanteri" ile karşı karşıya olduğumuz hissini uyandırıyordu: "Neyin ortadan kaldırabileceğine ya da kaldırılması gerektiğine karar veriyor, fakat hâlihazırda bulduklarına da yeni diyorlar."

En azından kadının kamusal alandaki yerinin yeniden tanımlandığı ve iktidar, mevki, etkinlik, görünürlük gibi patriyarkal ölçütler için adeta büyüteç görevi gören bir yer, Hamburg mezarlığındaki küçük bir toprak parçasıdır.

Aşağıdaki satırlar *Garten der Frauen* (Kadınların Bahçesi) denen yerde, Ohlsdorf Mezarlığı'nın arka tarafındaki tarihî alanda, dürüst olmak gerekirse, devasa parkta[26] ancak saatlerce do-

25 Marcus Golling, "Denkmäler sind eine überlebte Form", *Neckar-Chronik*, 8 Temmuz 2020, https://www.neckar-chronik.de/Nachrichten/Denkmaeler-sind-eine-ueberlebte-Form-463638.html (erişim 10 Temmuz 2020).

26 Ohlsdorf dünyanın en büyük park mezarlığıdır.

laştıktan sonra ya da nerede olduğu tam olarak biliniyorsa ulaşılabilen yerde ortaya çıktı. Çünkü bahçenin yerini gösteren tabela, sadece bahçenin önüne gelindiğinde görülebiliyor. "Kadın mezarlıkta bile cinsel tacizden kurtulamıyor" diye düşündüm, oraya varmadan kısa süre önce, mezarların arasındaki bir arabada oturan üç adam bana laf attığında. Şaka değil, ses kayıt cihazım her şeyi kaydetti.

Garten der Frauen küçücük, huzurlu bir toprak parçası; kuşlar burada elbette mezarlığın geri kalanında olduğundan daha yüksek sesle ve daha içten cıvıldıyor, bal ve yabanarıları daha melodik vızıldıyor, havayı çiçeklerin mis kokuları dolduruyor ve küçük bir çeşme bana, çok geçmeden bir umumi tuvalet aramak zorunda kalacağımı hissettiriyor. Burası bir paralel evrene açılan kapı gibi; kadınların hak ettikleri tanınmayı elde ettikleri dünyaya, fakat aynı zamanda etkinliğin yeni olduğu, yani kadınca tanımlandığı bir dünyaya açılan kapı... Örneğin Berta Keyser,[27] sokak misyonunu ve evsiz kadınlar ile seks işçileri için başlattığı kendi misyonerlik çalışmasını yürüten bir rahibe. Ya da Charlotte Rougemont,[28] çalıştığı hastanedeki hastaların günlerini güzelleştirmek için boş zamanlarında masal ezberleyen bir tıp teknisyenliği asistanı. Bunlar sadece, düzinelerce Hamburglu kadın içinden rastgele seçtiğim, o mezarlıkta haklarında bir şeyler yazan birkaç örnek. Ofis çalışanları, hemşireler, öğretmenler, yerel politikacılar, –her ne kadar yaşadıkları dönemde fark edilmemiş ve takdir edilmemiş olsalar da– her biri kendi tarzında kamusal söylemi biraz olsun değiştirmiş kadınlar...

Ben o bahçede, gölgedeki bir bankta oturmuş notlar alırken, önümden yaşlı bir çift geçiyor. Oraya isteyerek mi geldiler, yoksa tesadüfen mi yolları düştü, bilmiyorum. *Kadın* ağır adımlarla mezarlar arasında dolaşıp sessizce levhaları okurken, *adam* çoktan çıkışa giden en kısa yola sapıyor. Muhtemelen burada onun ilgisini çekebilecek hiçbir şey yok. Karısı sanki mezar yazılarını değil, bir süpermarket rafındaki –onun gi-

27 Doğum tarihi 24.06.1868, ölüm tarihi 21.12.1964.

28 Doğum tarihi 22.01.1901, ölüm tarihi 11.02.1987.

bi bir erkeğe hiçbir şey ifade etmeyen– kadın hijyen ürünlerinin açıklamalarını okuyor, diye düşündüm öylece durup adamı seyrederken.

Kadınların kamusal alanda tanınması da tıpkı âdet kanaması, bez değiştirme, selülit ya da menopoz gibi kadınları ilgilendiren bir konudur. O iki ihtiyarın sergilediği trajikomik oyun,[29] adamın mezarların arasında dolaşan karısına "Gel artık!" diyerek söylenmesiyle sona erdi. Böylece kadının feminist eğitim izni bitti ve ikisi mezarlığın çıkışında tekrar birleşerek patriyarkaya doğru ağır adımlarla yürüdüler.

Bu arada bahçeye otuzlarında bir başka heteroseksüel çift girdi. Birlikte dolaşıyor, mezar taşlarını ve açık duran bir kitabın sayfaları kadar davetkâr levhaları birlikte okuyorlardı. Ben çişim geldiği için mecburen eşyalarımı toplayıp oradan ayrılırken, onlar hâlâ oradaydı.

Çıkışta aşağı yukarı kırklı yaşların ortasında bir kadına rastladım. Kadının yanında iki ergen kız vardı, muhtemelen kızlarıydı. Hatıra sarmalının önünde duruyorlardı; bu anıt, çeşitli taşların yatay ve –adından anlaşılacağı üzere– sarmal oluşturacak biçimde dizilmesiyle yapılmıştı. Taşlar kadınlar için küçük birer anıttı, onlar olmasaydı büyük ihtimalle çoktan unutulmuş olacaklardı. Yaşamları tarihte belirgin bir iz bırakmamış olan tüm o kadınları taşlar temsil ediyordu. Nasyonal sosyalistlere karşı mücadele vermiş olan komünist direnişçi Marie Priess, "kara büyü" yapmakla suçlanan ve cadı olduğu gerekçesiyle 1583'te yakılan Albeke Bleken, ressam Dörte Helm, Hamburg Çocuk Bakıcılığı Okulu'nun kurucusu Margarethe Münch ya da 1981'de şiddet eğilimli kocasından[30] ayrıldıktan sonra kocası tarafından vurularak öldürülen Christel Klein...

Bahçenin hiçbir anlam ifade etmediği o ihtiyar adam dışında, görünen o ki buradaki plan işe yarıyor. Bu bahçe, anma kültürü tarihinin baştan yazıldığı yer. Kadınların kamusal alanda

29 Ah, bu ihtiyar adam cinsiyet üzerine yazılanların bir parçası olduğunu bilseydi, nasıl da sinirlenirdi – düşüncesi bile keyif verici.

30 Bu adam olaydan 5 yıl sonra iyi halden serbest bırakıldı ve kendi hayatına son vermeden önce yeni kız arkadaşını da öldürdü.

merkezî bir konuma sahip olduğu yer ve bu da bana, böyle bir yerin dünyanın geri kalanında ne kadar eksik olduğunu gösteriyor.

Hamburglu tarihçi Rita Bake, bu bahçeyi 20 yılı aşkın süre önce düşünmüş. Anaerkil düzendeki kamusal alan, makûl bir "Eğer öyle olsa ne olurdu?" sorusunun cevabı olarak, uzak gelecekte değil, geçmiştedir. Bake bir bakıma tarihî olayları yeniden yazsa da bunu yaparken geçmişte yaşanmış olanı değiştirmiyor, sadece bakış açısını değiştirip hatırlanmaya değer olana odaklanıyor. Bu nedenle, kadınlar bahçesinde yaptığım yürüyüşten sonra onun bahçesini ziyaret ettim. Burada sadece yaşlı köpeği gömülü, başkası yok. Bake bana ilk olarak, orada belirli tipte bir adamla karşılaşıp karşılaşmadığımı soruyor.

> Orada bazen, görmek istemediğimiz türden adamlarla karşılaşıyoruz. Tartışma çıkmaması için hiç tepki göstermiyoruz. İçeri giriyorlar. Domenica'nın orada gömülü olduğunu biliyorlar.

İtiraf etmeliyim ki, o ana kadar Domenica hakkında hiçbir şey duymamıştım. Domenica Niehoff, Ağustos 1945'te benim memleketimde, Köln'de doğdu. 17 yaşında Hamburg'a taşındı, 1970'lerde ve 80'lerde Hamburg'un genelev bölgesi Saint Pauli'nin romantik bir atmosfere bürünmesi ve ikonik fotoğraflar sayesinde sadece eğlence mekânlarında seçkin bir isim olmakla kalmadı, aynı zamanda Almanya'nın en ünlü fahişelerinden biri oldu. Elbette onun seçkinlik statüsüne erişmiş, sanatçıların ilham perisi[31] haline gelmiş ve Karl Lagerfeld, Jörg Immendorf ya da Udo Lindenberg gibi kişilerin onunla fotoğraf çektirmiş olduğu gerçeğinin ekonomik ve bununla birlikte kişisel sonuçları kaçınılmazdı. İlham periliğini "bulvar şöhreti" ve son derece hassas olduğu bir konuya, kadına şiddet sorununa dikkat çekmeyi umduğu *talkshow* davetleri izledi. Fakat medyanın

31 Yedinci Bölüm'de ilham perilerinin sanatsal oluşumunun patriyarkasına daha detaylı değineceğim. Bu noktada sadece şunu gözlemlemekte fayda var: Görünen o ki, kadınlar için "ilham perisi varlık" neredeyse her zaman trajik bir şekilde sona eriyor.

ondan beklentisi farklıydı. Medya feminist aktivizm değil, seks skandalı hikâyeleri istiyordu. İşte bu onun felaketi oldu. Domenica kamusal yaşamın içinde bir birey olarak ne kadar başarılı olduysa, işini yapması o kadar olanaksızlaştı. Herbertstraße'deki penceresinin önünde müşteriler yerine bowling kulüpleri toplandı. Seyirciler de meslektaşları için birer baş belasına dönüştü. Bu durum para kazanmasını zorlaştırıyordu. Mesleğinin görünmeyen yüzü ve damgalanması, seks işçiliğinin yasallaşması için uzun süre mücadele eden Domenica'nın hayatını giderek çekilmez bir hale getirdi. Mesleğini bırakmaya karar verdi ve kendini sosyal hizmetlere adayarak kendisi gibi seks işçiliğini bırakmak isteyen ve/veya uyuşturucu sorunu olan kadınlara yol gösterdi. Ancak bu iş de ona mutluluk getirmedi. Yardım etmek istediği kadınlardan bazıları onu ve onun yaşam tarzını kendileri için bir tehdit olarak gördü, kimisi de sosyal hizmetlerdeki işinde profesyonellikten yoksun oluşundan rahatsız oldu. Sonraki birkaç yılını gözlerden ırak bir eğlence mekânında kiracı olarak geçirdi ve alkolik oldu. Daha sonra kendisine miras kalan Eifel'deki eve taşınarak yalnız kaldı. Bir süre sonra Saint Pauli'ye geri döndü ve bir sosyal konutta yaşamaya başladı. 2009 yılının başında o konutta, kronik bronşitten öldüğünde 63 yaşındaydı. Neyse ki Bake'nin kadınlar bahçesinde *bu tür* kadınlar için de yer var.

> Aksi takdirde kimsesizler mezarlığına gömülecekti. Para yoktu ki. Röntgencilikten zevk alan adamlar bu mezarın yanından geçerken gözlerini ona dikip pis pis konuşurlar. Taş ustamızın bağışlamış olduğu mezar taşında bir ayı pençesi yaprağı kabartması vardır ve bu "zor bir işin başarıldığının" sembolüdür. Biz mezarına ayı pençesi de diktik. Fakat adamın biri –muhtemelen öldüğü için artık gelmiyor– her gelişinde mezarın başında bira içiyor, boş bira kutusunu oraya atıyor ve ayı pençesini kesip gidiyordu. Her gelişinde! Sanırım o bitkiyi oraya uygun bulmuyordu. Bu yüzden bahçede ayı pençesi fidanları yetiştirdik ve her seferinde yenisini diktik.

Bake bunları söylerken gülüyor. Birilerini rahatsız etse de ve birkaç haftada bir Domenica Niehoff'un mezarına yeni bir ayı pençesi dikmek gerekse de, bunun hiçbir önemi yok çünkü o bahçede söz sahibi olan kadınlar. Sonuç ortada. Adam öldü, ayı pençesi hayatta. Toplum içinde kolay kolay kendilerine bir yer bulamasalar da, her kadının burada yeri var. Bake için önemli olan bu.[32]

> Patriyarkal bir toplumda yaşıyoruz ve bu yüzden erkekler geleneksel olarak yalnızca, erkekler tarafından üstlenilen görevlere değer verir ve bir tek onları başarı olarak kabul ederler.

Burada patriyarkal başarı toplumunun standartları geçerliliğini yitiriyor. Bir anıt dikip kısa bir biyografi yazmadan önce Bake'in bolca araştırma yapması gerekiyor. Çünkü insanlar, özellikle de Hamburglu Zitronenjette[33] gibi uzun yıllar önce toplumun gölgesinde yaşamış kadınlar geride çok iz bırakmadılar, dolayısıyla Bake'in açık arşivlerde ve belgelerde bulup açığa çıkarabildiği yok denecek kadar az şey var. Bake'in tek başına araştırarak bir kadını bulması pek kolay olmuyor. Birini bulur bulmaz, Ohlsdorf Mezarlığı yönetimine o kadının oraya gömülüp gömülmediğini sorması gerekiyor. Zitronenjette'yle ilgili şüphelerinde haklı çıktı. Zitronenjette son yıllarını psikiyatride geçirdiği için, Bake onun mezar taşının olmadığını varsayıyor, çünkü mezar taşının parasını ödeyecek kimse yoktu. Kimsesiz mezarların yasal dokunulmazlık süresi di-

---

32 Aslında Almanya'da seks işçileri için bir anıt var; Konstanz'da 1993'ten beri Bodensee üzerinde seksi bir şekilde tahtında oturan, bir elinde minicik çıplak bir papa ve diğerinde minicik bir kral tutan Imperia. Konstanz Ruhaniler Konseyi (1414-1418) sırasında burası, papalık seçimi için on binlerce din adamını ağırlarken (iddia edildiğine göre) 700 kadının hizmet verdiği bir geneleve dönüştü. Ancak bu Imperia kurgulanmış bir kişidir ve yaratıcısı Fransız yazar Honoré de Balzac'tır (1799-1850), (Hikâyenin adı "Güzel Imperia"), tarihte ise Imperia siyasi güce sahip bir fahişedir, konseyden hemen hemen 100 yıl sonra yaşamıştır. Yani Konstanz'daki Imperia eşsiz bir anıttır, fakat erkeklerin bakış açısıyla, güçlü kadınların erkekleri seksle yönettiğini anlatır.

33 Henriette Müller (1841-1916), abartılı bir dille orijinal olarak nitelendirilen, fakat yaşadığı dönemde toplumun dışladığı bir kadındır.

ğer mezarlara kıyasla daha kısadır. Çürümüş kimsesiz insanlar dokunulmazlıklarını daha çabuk yitirir. Özünde, burada aynı soru söz konusu: Neden bazı insanlar için anıtlar dikiliyor, sokaklara ve meydanlara neden adları veriliyor, bizler diğerlerini unuturken neden bazıları büstlerle ve tablolarla ölümsüzleştiriliyor?

Sadece kadınlar için bir mezarlık yapmak hem mantıklı hem de mecburiydi; Bake bunu, Yvonne Mewes'in mezarının yıkılmak üzere olduğunu tesadüfen öğrendiğinde anladı. Bir öğretmen olan Mewes, Nazi rejimine karşı bireysel direniş göstermiş ve 1945'te Ravensbrück toplama kampında yakalandığı tifo hastalığı yüzünden yaşamını yitirmişti. Bake onun mezar taşının yıkılacağını ve oraya yol yapılacağını duyduğunda, yeni bir anma kültürünü mümkün kılacak uzun vadeli bir çözüm bulunmasının şart olduğu açıktı. Ve Bake'in en başından beri, böyle bir yerin nasıl olması gerektiğine dair net fikirleri vardı.

> Ön koşul şuydu: Bu yer mezarlığın eski bölümüne yapılmalıydı, çünkü orası yeni bölümden daha güzeldi, ayrıca otobüs durağına çok yakındı. Otobüs durağından Kadınların Bahçesi'ne uzanan yol, kadınların alacakaranlıkta yürürken huzursuz olmayacağı bir yol olmalıydı.

Yani uygulamada bahçenin ideolojik yönü de devreye giriyor, çünkü Kadınların Bahçesi sadece ölülere değil, yaşayanlara da ait ve o bahçede kendilerini güvende hissetmeliler. Mezarlıkta da işler parayla yürüdüğünden Kadınların Bahçesi bir dernek aracılığıyla finanse ediliyor. Derneğin kadın üyeleri hayattayken bir mezar satın alabilir ve böylece tarihî mezar taşlarının ve anıtların bakımı için finansör olabilirler. Biri öldüğünde bahçeye defnedilir ve adı, çimlerin arasından yükselen büyük taşlardan birinin üzerinde yerini alır. Ayrıca her kadın bir alüminyum plaketin üzerinde yazan kısa biyografisiyle anılma imkânına sahiptir.

Zor bir iş başarıyla tamamlandı.

Gittikçe daha fazla kadının isimsiz gömüldüğü bir toplumda yaşıyoruz. Sayıları erkeklerden çok daha fazla. Bu durum kısmen, isimsiz gömülenlerin kendi hayatlarını önemsiz görmelerinden kaynaklanıyor. Fakat çoğu zaman neden, geride kalacak olanlara karşı yaşarken gösterilen hassasiyet oluyor. Bu insanlar çocuklarını mezar bakımıyla yormak istemiyorlar. Buna karşın pek çok çocuk ebeveynlerinin yasını tutabileceği bir yer istiyor.

Mezarlık, ölüler ve onlar için yas tutanlar dışında, tesadüfen orada bulunan ve sürekli değişen ziyaretçiler için girişin serbest olduğu bir tür açık hava feminist müzesi; feminist sergilerin, radyo programlarının veya kitapların nüfusun belli kesimleri üzerindeki çoğu zaman ürkütücü etkisinden uzak bir

yer. Şehir tarihçisi Bake, bunu mezarlık duvarlarının dışında da başarmak istiyor. Hamburg'da insanların isimleriyle anılan tüm sokak ve meydanların isimlerinin olduğu bir veritabanı var. Gözlerini kapamadan kamusal alanda dolaşan her insan sokaklara ve meydanlara nadiren kadın ismi verildiğini çok iyi bilse de, rakamları öğrenmenin yaratacağı etki son derece büyük olacaktır. Hamburg'da yaklaşık 8.000 sokak ve meydan vardır, bunlardan kişi isimleri verilmiş olanların sayısı 3.000'in biraz altındadır ve bu isimler içinde erkek isimleri 2.500'ün üzerindedir, yani sadece 400 civarı yere kadın ismi verilmiştir. Diğer Alman şehirlerinde de –ister kuzey ister güney, ister doğu ister batı Almanya olsun– durum aynı görünüyor: Kamusal alanlarda anılan kadınlar azınlıkta. Almanya genelinde yıllardır bu eşitsizliği ortadan kaldırmak isteyen girişimler, niyet beyanları ve kararlar var. Hiç olmazsa Hamburg'da Bake ve ona destek veren kadınlar sayesinde bu eğilim giderek artıyor! Son 5 yılda bu şehrin tarihinde ilk kez yeni sokaklara erkeklerden çok kadınların isimleri verildi. Ancak özellikle şehir içlerinde yeni sokakların ve meydanların sayısı çok sınırlı olduğundan, Bake kadınların ismen daha fazla yaşatılması için başka bir şeyler, pragmatik bir şeyler düşünmüş: Kamusal alanda isimleri geçen erkeklerin ailelerine mensup kadınları araştırıyor ve önemli kadınların isimlerinin de eklenmesi için başvuruda bulunuyor. Bu sayede Hamburg yakınlarındaki Pinneberg'de bulunan Schopenhauerstraße bugün filozof Arthur Schopenhauer'in yanı sıra, bir yazar olan annesi Johanna Schopenhauer'in de adını taşıyor. Hamburg Rachlstedt'teki Herschelstraße artık sadece Wilhelm Herschel'in değil, astronom kardeşler Caroline ve Wilhelm Herschel'in adlarıyla anılıyor. Sokak tabelasının altına asılan küçük bir levhayla yapılan bir ilave.

Bu iyi bir adım, fakat mekânın ve kamusal anmanın yeniden yorumlanması sosyal bir çevre içinde gerçekleşiyorsa, ben bunda bir kusur ararım: Virtüöz piyanist ve besteci Clara Schumann, kocası Robert kadar tanınmayı hak ediyor mu? Kesinlikle. Peki ama dünyaca ünlü bir kocası, babası, oğlu ya da er-

kek kardeşi olmadığı halde bu onuru hak eden kadınlar yok mu? Elbette var!

Kamuoyunda tanınan erkeklerin etrafındaki kadınlar, isimleri duyulmamış ailelere mensup kadınlar karşısında çevreye özgü bir rekabet avantajına sahiptir. Yani patriyarkanın iktidarı, en iyi ihtimalle kadife eldivenlerle sarsılabilir.

Bunun için Almanya'nın yeni yerleşim bölgelerinde kadınların payı biraz daha büyük. Hamburg'un yeni merkezi Altona'da da, 2016'da isimlerini bekleyen 12 yeni cadde ve sokak ile 3 meydan vardı. Çoğuna kadın isimleri verildi, hatta bir sokak Domenica-Niehoff-Twiete[34] adını aldı. Zor bir görev başarıldı.

> Ben eylemlerimde Anayasa'ya bağlı kalıyorum, fakat başkaları aynı bağlılığı göstermiyor. Anayasa'nın 3. maddesinin 2. fıkrasının artık gerçek olmasını istiyorum.[35] Kamusal alan bu tür eylemleri lanse etmek için –bu sayede doğrudan halkın huzurunda olacağından– en uygun yerdir.

Stranger danger[36]

> *(Uyarı: Bu bölüm cinayet, çocuk kaçırma, cinsel ve aile içi şiddet vakalarını içerir.)*

1990'ların çocuğu, dahası 90'ların *kızı* olarak yabancı bir adam tarafından kaçırılıp öldürülmemeyi başarabildiğim sürece hayatta her şeyin mümkün olduğunu bilerek büyüdüm. *Stranger Danger*... Yabancı korkusu ya da daha ziyade her köşede, her

---

34 Anacadde değil, küçük bir sokak olduğu gerçeği de tesadüf değildir, çünkü erkekler kadınlardan sadece sokak isimlerinin niceliği değil, niteliği konusunda da farklıdır. Büyük ve önemli caddeler erkek, ara sokaklar ve küçük yürüyüş yolları (bazen) kadın adları alır. Bahsi geçen yeni yerleşim bölgesinde de büyük caddeler erkek isimleri taşır, çünkü o isimler sanayi limanı yerleşim alanına dönüştürülmeden önce de vardı.

35 Madde 3, Fıkra 2: Erkekler ve kadınlar eşit haklara sahiptir. Devlet, kadın ve erkek arasındaki eşitliğin fiilen uygulanmasını teşvik eder ve mevcut dezavantajları ortadan kaldırmak için çalışır.

36 (İng.) Yabancı tehlikesi.

çalının arkasında kötülüğün pusu kurabileceği düşüncesi, eğitimimin iç karartan bir parçasıydı. Babamın polis olması ve işi gereği diğer ebeveynlere kıyasla daha fazla "kötü" insanla uğraşmak zorunda kalması muhtemelen bu korkuyu pek hafifletmiyordu, tıpkı her akşam evde Belçika televizyonu seyretmenin işe yaramadığı gibi.[37]

1990'ların ortalarında Belçika'da yıllarca manşetlerden düşmeyen bir konu vardı: Marc Dutroux ve suç ortakları –biri karısıydı– kızları kaçırıp bir eve hapsetmiş ve tecavüz ettikten sonra öldürmüşlerdi. Kurbanlarından ikisi, Mélisa Russo ve Julie Lejeune 8 yaşındaydı, o zamanlar benden iki yaş küçüktüler. Yine Dutroux tarafından kaçırılan, tecavüze uğrayan ve suç ortakları tarafından öldürülen Eefje Lambrecks 19 ve An Marchal 17 yaşındaydı. Daha sonra kaçırdığı iki kız hayatta kalmayı başarmış, Dutroux'nun 1995 yılının Ağustos ayında tutuklanmasının ardından kurtarılmışlardı. Kızlardan biri yeraltındaki bir zindanda 80 günden fazla kalmıştı.

Dutroux ve suç ortaklarının davasının baştan sona son derece büyük soruşturma hataları yüzünden tekrar tekrar irdelenen, akıl almaz zalimliklerle dolu, acı bir öyküsü vardı. Bu öyküye dahil olanlar, toplumun en yüksek tabakalarına ve devletin tüm organlarına dek arandı. Bu yüzden konunun Belçika'daki haberlerde yıllarca bu kadar çok gündeme gelmesi şaşırtıcı değil. Bütün ülke –buna benim küçük evim de dahil– geriye dönüp baktığımda, sadece şok ve travma olarak adlandırabileceğim bir durumdaydı. On yaşındaydım ve pedofillerin dikkatini çekmemek için kaç yıl evden çıkmamam gerektiğini düşünüyordum.[38] Dışarısı, yani kamusal alan, birdenbire *benim* alanım olmaktan çıktı. Etrafta amaçsızca dolaşmak, ormandaki eski kulübeyi keşfetmek ve mezarlıkta saklambaç oynamak için arkadaşlarla sözleşmek – tüm bunlar ansızın tehlikeli hale geldi, çünkü her ağacın arkasında, her köşede, beni kaçırmak

37 Her akşam Belçika televizyonu izliyorduk, çünkü uydu sistemi olmadan izleyebildiğimiz yegâne Fransızca haber kanalıydı.

38 Ne mutlu ki, o zamanlar kadın cinayetleri ve kadınlara yönelik şiddet hakkında henüz hiçbir şey bilmiyordum!

isteyen kötü bir adam ya da kötü bir kadın[39] beyaz minivanıyla pusu kurmuş olabilirdi. Her daim bilinçaltımda çalışan ve her durumu değerlendirerek risk hesaplaması yapan bir tür içsel işletim programı devreye giriyordu: Okula gitmek için kullandığım yol yaklaşık 3,5 kilometreydi, yolun yarısı bir ormandan geçiyordu, yani artık okula bisikletle gitmem mümkün değildi ve bu yüzden bu, izdihamda ezilerek yarı ölü vaziyette yolculuk etmek için erken kalkmak anlamına gelse de otobüse biniyordum. Asla evimin bir durak ilerisinde ya da gerisinde binmek veya inmek istemiyordum, çünkü bu durumda birkaç tuhaf, harap evin yanından ve karanlık bir otoyol köprüsünün altından geçmek zorundaydım.

Mekânın yanı sıra zaman, yabancı tehlikesinin ikinci büyük boyutudur. Hava kararmaya başlayınca dışarıda olmak istemiyordum. Sanki gecenin kendisi suçlara gebeydi ve bir çocuk karanlıkta dışarı çıkıyorsa, başına ne gelirse gelsin suç ortağı olacaktı. Medya ve ailem aynı fikirde gibi görünüyordu: Dışarıda güvende değildim. Ve ben bunu hissediyordum. Yaklaşık 2 yıl boyunca kaçırılma olasılığı, konu medya ve kamuoyu tarafından unutulana ve benim ergenlik döneminde hareket alanı taleplerim tavizlere pek izin vermeyene dek Demokles'in kılıcı gibi başımın üzerinde asılı durdu.

1970'lerde gelişim psikoloğu Roger Hart Vermont'taki küçük bir kasabada yaşları 3 ila 12 arasında değişen 86 çocuğu iki buçuk yıldan uzun bir süre boyunca gözlemledi; onlarla birlikte çalılıklarda süründü, ormanda dolaştı, "tehlikeli yerleri" göstermelerini istedi ve her çocuk için bir tür hareket grafiği oluşturdu.[40] Böylelikle çocukların bir yetişkinin gözetiminde olmadan hareket edebildiği alanı belirledi ve 4-5 yaşlarındaki çocukların bile muazzam bir hareket alanına sahip olduğunu ve arkadaşlarıyla günde birkaç saat gözetimsiz olarak doğada va-

39 Çocukken Dutroux davasını çok yakından takip ettiğim ve karısının o kızların kaçırılmasında çok önemli bir rolü olduğunu öğrendiğim için her iki cinsiyetin de çocuk kaçırma işine karıştığını ve bu yüzden kadınlara da dikkat etmem gerektiğini daha o zamanlar anlamıştım.

40 Bugün her kedi sahibinin bir GPS takip cihazı ile gerçek zamanlı olarak yapabileceği şey, o zamanlar büyük külfet anlamına geliyordu.

kit geçirebildiğini tespit etti. Ebeveynlerle yapılan görüşmelerde çocukların kaçırılma riski bir kez olsun gündeme gelmedi – buradan, çocuk kaçırma vakalarının 1970'lerde henüz bilinmediği sonucuna varmak mümkün.

Hart 30 yıl sonra aynı kasabaya gitti ve çocukları gözlemledi. İçlerinden bazıları 30 yıl önce gözlemlemiş olduğu çocukların çocuklarıydı. Kasabada hiçbir şey değişmemişti, dolayısıyla tehlike oluşturabilecek yeni bir şeyler de yoktu, buna rağmen 2000'li yılların başında çocukların hareket alanının ebeveynlerinin özgürce oynadıkları alanla uzaktan yakından ilgisi olmadığını tespit etti. Küçük çocuklar evlerinin bahçesinden çıkamıyor, biraz daha büyük olanlar mahallede oynayabiliyor, çok çok azı doğada vakit geçirebiliyordu. Ebeveynlerin söylediklerine göre kısıtlamaların nedeni korkuydu. Bu korkunun mantıksız olduğunu kendileri de biliyor, fakat ondan bir türlü kurtulamıyorlardı.[41]

Dutroux vakası gösteriyor ki, minivanlı yabancı ve kötü adam gerçekten var. O her zaman, dünyanın her yerinde var, fakat bu vakaların bildirilme şekli –potansiyel tehlike kaynaklarıyla baş etmek için beynimizin uyarlama özelliğiyle birleştiğinde– bu tür olayların sıklığına dair algımızı bozar. Aslında bu tür olaylar son derece nadirdir. Ya da *Freakonomics Radio*'nun yapımcılarından biri olan Stephen Dubner'in dediği gibi: "Çoğu insan riskleri doğru değerlendirme konusunda son derece kötüdür. Dramatik, tamamen olasılık dışı bir olay, bize sıradan ve daha banal bir olaydan (aynı ölçüde yıkıcı olsa bile) daha olası görünecektir."[42] Nedeni: Sezgisel analizler. İnsan beyni bu şekilde programlanmıştır. Sezgisel analizler, adeta büyük bir dolap olan beynimizde bilgiler için küçük hatıra çekmeceleri oluşturan nörolojik kısaltmalardır. Bilgiler bu çekmecelere yerleşir yerleşmez, çekmecelerde gruplandırılma-

41 Alix Spiegel, "World With No Fear", *NPR, Invisibilia*, 15 Ocak 2015, https://www.npr.org/2015/01/16/377517810/world-with-no-fear (erişim 19 Temmuz 2020).

42 Stephen J. Dubner, "The Cost of Fearing Strangers", *Freakonomics*, 6 Ocak 2009, https://freakonomics.com/2009/01/06/the-cost-of-fearing-strangers/ (erişim 18 Temmuz 2020).

mış ve o gri kütlede amaçsızca dolaşıp duran bilgilere kıyasla daha kolay ve daha çabuk erişilebilir hale gelirler. Fakat evrimsel bir bakış açısıyla değerlendirince şu mantıklı görünüyor: Sıra dışı, nadir, tümüyle öngörülemez ve yaşamın akışını değiştirmesi muhtemel olan her şey gruplandırılarak çok büyük çekmecelere yerleştirilir, bu yüzden beynimiz, risk değerlendirmesi tam da sezgisel analizlere dayandığından, yani mevcut bilgilere erişmek için o aşırı büyük bilgi çekmecelerini çok sık açar – bu da riski çok fazla abartmamıza sebep olur. Bunun yanı sıra medyayı her zaman olasılık dışı ve dramatik olana odaklanan bir haber diyeti olarak, bu etkiyi güçlendirecek biçimde tüketiriz.

ABD'de 2002'de yapılan bir araştırmaya göre, 2001'de ABD'de 18 yaşın altında 797.500 çocuk için kayıp başvurusu yapıldı. Bu demektir ki, günde neredeyse 2.000 çocuk kayboluyor. Kayıpların büyük kısmını evden kaçan çocuklar oluşturuyor. Kaçırılma vakalarının çoğu (203.900'ü) aile içi vakalar, yani ebeveynlerden biri çocuğu diğerinden kaçırıyor, dolayısıyla velayet anlaşmasını ihlal ediyor. 58.200'ü aile ferdi olmayanlar (ancak aile dostları gibi kişiler) tarafından kaçırılıyor. 115 vakada çocuk "şantaj yapıp fidye istemek için kaçırılıyor ve alıkonuyor; böyle bir durumda aileye asla çocuklarına kavuşamayacakları ya da çocuğun öldürüleceği söyleniyor."[43]

Almanya'da pek çok ebeveyn her an her yerde böyle bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu hissine kapılsa da, istatistiklere bakacak olursak, çocukların yabancılar tarafından kaçırılma riskinin ne kadar düşük olduğu anında dikkatimizi çekecektir. 2017 yılında kaybolduğu bildirilen 8.259 çocuktan 8.080'i (%98'i) bulunmuş, sağ salim eve dönmüştür. Almanya'da kaybolan ve bulunamayan çocukların büyük kısmı, reşit olmayan mülteciler, örneğin yerleştirildikleri yeri terk ettikleri için sistemde bulunması mümkün olmayan çocuklardır.[44]

43 Christopher Beam, "How Many Children Go Missing Every Year?", *Slate Magazine*, 2007, https://slate.com/news-and-politics/2007/01/how-many-children-gomissing-every-year.html (erişim 18 Temmuz 2020).

44 dpa, "Statistik des Bundeskriminalamts: 11.000 Menschen in Deutschland werden vermisst"", *Schweriner Volkszeitung*, https://www.svz.de/deutschland-

Kafamızda aşırı büyük bir çekmeceye yerleştirilen sadece adam kaçırma olgusu değil, aynı zamanda –cinsel şiddet kurbanı olma– riskidir. Oysaki bu risk, "yabancı tehlikesi" düşüncesiyle yanlış çekmeceye konmuştur. Çünkü dünyanın her yerinde olduğu gibi Almanya'da da çocuklar için en büyük tehlike kaynağı kendi çevreleridir. Çocukları istismar edenlerin %30'u yakın aile çevresinden, yani aynı sülaledendir. Bildirilmeyen vaka sayısı muhtemelen kat kat fazladır. Çünkü araştırmalara göre, yakınları tarafından cinsel şiddete maruz kalan çocukların söz konusu olduğu vakaların sadece 15 ila 20'de biri bildirilir.[45] Cinsel şiddet vakalarının sadece yaklaşık %20'sinde fail tanıdık değildir ve faillerin çoğu teşhircidir.

Almanya'daki ekstrem vakaların, yani çocukların öldürüldüğü vakaların istatistiklerine baktığımızda, mesele daha da netleşir: Federal Almanya Cumhuriyeti'nin suç istatistiklerine göre, haftada ortalama iki "sonuçlandırılmış çocuk cinayeti" vakası bildiriliyor ve bu vakaların çoğunda çocukların ölüm nedeni aile içi kötü muamele ve ihmal. Anne ve baba ya da yasal vasiler, çocuklar için en tehlikeli insanlar.[46]

Çocuklar için geçerli olan, kadınlar için de geçerli. BM Aile Araştırması'nın önsözünde Mlambo-Ngcuka'nın şu sözleri dikkat çekici: "Partner şiddetinin şok edici yaygınlığı, bir kadın için yaşadığı evin istatistiksel olarak en tehlikeli yerlerden biri olduğu anlamına geliyor."[47] Bu araştırmaya göre, cinsel şiddete maruz kalan kadınların %77'si faili şahsen tanıyor, vakaların

welt/politik/11-000-Menschen-in Deutschland-werden-vermisst-id22066037.html (erişim 19 Temmuz 2020).

45 "Sexueller Missbrauch von Kindern (Deutschland)", Wikipedia, 2020, https://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Sexueller_Missbrauch_von_Kindern_(Deutschland)&oldid=201908121 (erişim 19 Temmuz 2020).

46 Caroline Fetscher, "Erst betäubt und dann vermutlich erstickt: Warum tut eine Mutter ihren Kindern so etwas an?", *Der Tagesspiegel*, 5 Eylül 2020, https://amp.tagesspiegel.de/gesellschaft/panorama/erst-betaeubt-und-dann-vermutlich-erstickt-warum-tut-eine-mutter-ihren-kindern-so-etwas-an (erişim 7 Eylül 2020).

47 UN Women, *Families in a Changing World: Progress of the World's Women 2019-2020*, 2019, https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2019/progress-of-the-worlds-women-2019-2020-en.pdf (erişim 16 Nisan 2020).

büyük çoğunluğunda ise fail partneri ya da kocası oluyor. Almanya'da bu vakaların evlilik içi tecavüz olarak kabul edilmesini, kadın ve erkek politikacıların uğrunda uzun süre zorlu bir mücadele verdiği 1997 tarihli yasa değişikliğine borçluyuz. O yasa değişikliğine kadar, evli bir kadının kocası tarafından tecavüze uğraması, kadın yasal eş olarak cinsel eylemlerini kendi başına tayin etme hakkına sahip olmadığından cezadan muaftı.

Almanya'da istatistikler, 2015'ten bu yana aile içi şiddet vakalarında artış olduğunu gösteriyor. 2019 yılı verilerine göre neredeyse her 3 günde bir, bir kadın, partneri ya da eski partneri yüzünden ölüyor. Her 45 dakikada bir, partneri tarafından yaralanıyor ya da saldırıya uğruyor.[48] Durum, korona salgınının başlangıcından bu yana kötüleşmeye devam etti. BM sosyal izolasyonda kadınlar ve çocuklar için en büyük tehdidin kadınların kendi partnerleri olabileceğini ifade ediyor ve bu durumu "gölge salgın" olarak nitelendiriyor. Evde oturmak stres yaratır ve her gün, günün her anı aynı insanları görmek stresin daha da artmasına sebep olur. Buna bir de ekonomik belirsizlik, küçük apartman daireleri ve ilişkilerdeki sorunlar eklenince, bazı erkekler için aile içi şiddet bir rahatlama aracı haline gelir. Ve erkeklerin şiddete başvurması, kadınlar ve çocuklar için ölümcül sonuçlara yol açabilir. 2020 ilkbaharında sokağa çıkma kısıtlamaları sırasında kadınların ve çocukların durumu üzerine yapılan ilk araştırmalardan biri,[49] ankete katılan kadınların %3,1'inin partneriyle fiziksel kavgalar yaşadığını ve bu kadınlardan %1,5'inin yaralandığını ortaya koydu. %3,6'sı partnerleri tarafından seks yapmaya zorlandı. Vakaların %3,8'inde kadınlar, partnerleri tarafından tehdit edildiklerini hissettiler, %2,2'si partnerinin izni olmadan evden dışarıya çıkamadı ve kadınların %4,6'sının sosyal ilişkilerini düzenleyen partnerleriydi. Çocukların durumu daha iyi değildi! Sokağa çıkma kısıtlamaları süresince çocukların %6,5'i fiziksel şiddete (tokat,

48 Corinna Emundts, *Gewalt in Beziehungen: Die Zahlen sind schockierend*, tagesschau.de, 10 Kasım 2020, https://www.tagesschau.de/inland/beziehungsgewalt-bka-statistik-101.html (erişim 19 Kasım 2020).

49 Almanya'da 22 Nisan - 8 Mayıs 2020 döneminde yapılan ve 3.800 kadının katıldığı bir çevrimiçi anket.

darbe vb.) maruz kaldı ve içlerinden %1,6'sı yaralandı. Ayrıca araştırmayı yapanlar çocuklu evlerde[50] çatışma ve şiddet potansiyelinin çocuksuz evlere kıyasla önemli ölçüde daha yüksek olduğunu vurguluyorlar.[51]

Ancak çocuklar ve kadınlar için en büyük tehlikenin kendi çevrelerinden geldiği gerçeğiyle yüzleşmek yerine "kötülüğü" dışarıda arıyor ve ekstrem vakanın yaşadığımız toplum içinde gerçekleşme olasılığını hep birlikte abartıyoruz. Soru şu: Bunu neden yapıyoruz? Bunun kime ne faydası var?

Benim korkum da, küçük yaşta korkunç haberler izleyen bir çocuğun tesadüfen yarattığı bir şey değildi, benim korkum toplumsal bir telkindi ve toplumun istediği tam olarak buydu. O zamandan bu zamana değişen hiçbir şey olmadı, üstelik biz bunu gelecek nesillere de aktaracağız. Üç yaşındaki kızıma doğum gününde *Conni geht nicht mit Fremden mit* (Conni Yabancılarla Gitmez)[52] adında bir kitap hediye etmişlerdi. Almanya'da aynı şeyleri tekrarlayıp duran yüzlerce olmasa da düzinelerce kitap var: Çocuk yalnızdır, tanımadığı bir adamla karşılaşır, adam çocuğa bir teklifte bulunur, çocuk kendisine ısrarla öğretilmiş olan dersi hatırlar, tüm yabancı erkekler potansiyel olarak kötü erkeklerdir, bu yüzden adamın teklif ettiği şeyi reddeder. Anne ve çocuk bir araya gelirler, birlikte ağlayıp bu kez her şeyin yolunda gittiğine sevinirler. Luise Strothmann'ın bu konuyla ilgili çok yerinde bir yazısı *taz*'da yayımlandı: "Yabancılarla gitme" demenin, "Bu kadar kısa etek giyme" demekten hiçbir farkı yoktur. Bunlar potansiyel kurbanlara yönelik davranış önerileridir. Kurbanların davranışları ve şiddete maruz kalma olasılıkları arasında bağlantı kurarlar.[53] Ayırca *Elm So-*

50 Çocuklara yönelik şiddetin failinin anne mi yoksa baba mı olduğu sorulmadı. Çocukların cinsel istismarı da ankette yer almadı.

51 Carla Ebert, Sayli Javadekar ve Janina Steinert, "The Impact of COVID-19 on Violence against Women and Children in Germany", Google Docs, 2020, https://drive.google.com/file/d/19Wqpby9nwMNjdgO4_FCqqlfYyLJmBn7y/view?usp=sharing&usp=embed_facebook (erişim 19 Kasım 2020).

52 Conni'den nefret ediyorum! Conni'nin tüm varlığının ve hayatının amacı, görevlerini mükemmelen yerine getirmeyi öğrenmek.

53 Luise Strothmann, "Kinderbücher, die vor Fremden warnen: Schmeißt diese Bücher weg!", *taz*, 14 Mart 2019, https://taz.de/!5576212/ (erişim 18 Temmuz 2020).

kağı'nda Kâbus, 13'üncü Cuma, Cadılar Bayramı, Çığlık, Geçen Yaz Ne Yaptığını Biliyorum gibi daha çok gençlere hitap eden tüm o korku filmleri de bu amaca hizmet eder. Burada aşılanan da aynı korkudur, sadece hitap ettiği yaş grubu daha büyüktür, dolayısıyla daha fazla kanla ve şiddetle bezenmiştir.

Yabancı tehlikesinin, hayal gücünden yoksun korkunç hikâyelerini satmak isteyen çocuk kitabı yazarları ve yayıncıları tarafından uydurulmuş bir şey olduğunu elbette düşünmüyorum, aksine yazarların bu kitapları tamamen iyi niyetle yazdıklarına ve kendilerinin de bu tehlikenin her köşede pusu kurduğunu düşündüklerine inanıyorum. Ayrıca film yapımcılarının, dışarıdan gelen ve türlü kötülükler yapan "öcü adam" hikâyeleriyle izleyicilere iyi vakit geçirtmekten başka amaçlarının olmadığı, bu filmlerin öğrenilmiş yabancı korkusunu tetikleyeceğini akıllarına getirmedikleri kanaatindeyim.

Stranger danger, esasen bir patriyarka meselesidir. Sarah Marshall'ın *The Feminist Present* podcast'inde dediği gibi, bu fenomeni patriyarkal bir araç olarak ele almak, iktidardakilerin kamusal alanda kontrolü ve algı yönetimini elde tutabilmek ve genişletebilmek için başvurduğu araçlardan biri olarak görmek gerekir. Babalar, kocalar, erkek kardeşler, amcalar, dayılar, erkek polisler... Bunlar bizi koruyan iyi adamlardır. Sahip oldukları güç korunmalı, sorgulanmamalıdır. Kötülük dışsallaştırılır ve bu, uygulamada iki kat kolaylık sağlar, çünkü hiçbir şey bilinmeyen kötülük karşısında duyulan büyük korkudan daha iyi bir baskı aracı olamaz!

"Pink it, Shrink it"[1]

Gilmore Girls'ü seviyorum. Hem de çok. Bunalımda olduğum ve yetişkin olmaktan bıktığım bir dönemde hayatıma girdiler. Diğer milyonlarca insan gibi ben de Rory'nin sahip olduğu şeyi istiyordum: Güvenli bir yuva ve her şeyi konuşabileceğim bir anne. Bugün, 15 yıl sonra, hâlâ Gilmore Girls'ü izliyorum, fakat bazen bir sahneye ya da bir diyaloğa kafam takılıyor ve içimde bir ses haykırıveriyor: Nedeeeeen? Örneğin şu sahnede: Rory üniversite başvurusu için pek çok gönüllü faaliyete katılması gerektiğini öğrenince bir inşaat projesine kaydoluyor. İnşaattaki ilk hafta sonu vardiyasına gitmeden önce, annesi Lorelai ona pembe, tüylü, parıltılı, ne olduğu anlaşılmayacak hale gelmiş, minik bir çekiç hediye ediyor. Üzerindeki sayısız pembe tüy kullanılmasını olanaksız hale getirdiği için tamamen işe yaramaz, hatta tehlikeli bir çekiç! Anne-kız el işçiliği gerektiren işlerle aslında hiç ilgilenmiyor ve bu tür işleri erkeklere (Luke, Dean, Jess) yaptırmak için sözde bir çaresizlikle cilve yapıyorlar, çekiç de tam olarak bu amaca hizmet eden bir hediye. Kabul edilebilir bir strateji. Fakat Lorelai'ın kızına "kız gibi, güzel" görünmesi için kasıtlı olarak, tamamen işe yaramaz, hatta onun inşaattaki işini engelleyecek bir şey hediye ettiği gerçe-

1 (İng.) Pembeye boya ve küçült.

ği beni kızdırıyor. O küçük, pembe tüylerle süslenmiş, parıltılı çekiç, biz kadınların dünyasının her yerinde karşımıza çıkan şeylerin abartılı bir örneği sadece.

Sürpriz yumurta fenomeni

Kadını etkilemenin yolu, hâlâ çoğu zaman bir şeyleri "pembeye boyamak ve küçültmek" gibi görünüyor. "Orijinalden"[2] biraz daha küçük ve daha göz alıcı renklere sahip olan her şey – kuşkusuz– kadına hitap ediyor.

2003 yılında Olivia Colman, BBC'deki *Look Around You* adlı komedi programında rol aldı. Rol gereği, 1980'lerin televizyon ekranlarında, insanların büyük bir seyirci kitlesine buluşlarını tanıtabildikleri bir bilim ve inovasyon programının sunucusunu canlandırıyordu. Bir bölümde "kadınlar için üretilen ilk PC" tanıtıldı. Petticoat-5 açık pembeydi ve klavyesinin tuşları, uzun tırnaklarla da sorunsuzca kullanılabilmesi için ekstra büyüktü. Ayrıca bir yüzüklüğü ve akordeon biçiminde bir makyaj aynası vardı. Yani bilgisayarı nihayet kadınlar için de ilgi çekici hale getirebilmek için her şey çok iyi düşünülmüştü.[3]

Hayalimde, Dell firmasının geliştiricileri bu kısa videoyu seyrediyor ve gördüklerinin aslında esprili bir eleştiriden ibaret olduğunu anlamamakla kalmayıp iyi bir fikir olduğuna karar veriyorlardı (ki bu hayal hâlâ gözümün önünden gitmiyor). 2009 yılında çok etkileyici bir başarısızlıkla sonlanan pazarlama harikası *Della* (gerçekte) piyasaya çıktı. Della, son derece gelişmiş bir teknolojiye erişebildiği halde, o teknolojinin kalorileri saymasına yardım edip edemeyeceğini düşünen kadınlar için hazırlanmış bir internet sitesiydi. Sitede küçücük bir çantaya sığabilecek, pastel renkli bir mini-notebook bulmak mümkündü. Ayrıca kadınların gündelik yaşamlarını kolaylaştıracak –takvim, yemek tariflerini kaydetmeye ve paylaşmaya yarayan uy-

2 Görünüşe göre bu yüzden her zaman erkekler için standartlaştırılan şey.

3 *Look Around You, Finally, a Computer for Women - Petticoat 5*, https://www.youtube.com/watch?v=z0fJNDOHYp4 (erişim 24 Ağustos 2020).

gulamalar ve tabii ki kilo vermeyi kolaylaştıran egzersiz planları gibi– basit yazılımlar da vardı.

Tüm bunlar kulağa, kadınları yalnızca üzerlerinde gecelik, kafalarında bigudiler, geriye kalan enerjilerini yastık kavgasına harcamadan önce mikrofon gibi tuttukları saç fırçalarıyla şarkı söyledikleri filmlerden tanıyan orta yaşlı bir bilgisayar delisinin kadın düşmanı beyninden çıkmış gibi geliyorsa, büyük ihtimalle öyle olduğu içindir. Ya da başka bir deyişle, burada Della'nın "geliştiricileri" hakkında yaptığım varsayım muhtemelen müşterilerin akıllarından geçen varsayımlardan çok gerçeğe daha yakındır. Della'nın eğlenceli, pastel tonlardaki tasarımına ek olarak, iki odak noktası vardı: Birincisi, ev ve bakım işlerinin organizasyonu ve ikincisi, sağlık ve güzellik.

Kadınların anlayabilmeleri ve kullanabilmeleri için mevcut teknolojinin basitleştirilmesi gerektiği fikri[4] o kadar çirkindi ki, Dell ürününü piyasaya sürüldükten yalnızca üç hafta sonra ağır eleştiriler nedeniyle çevrimdışı yapmak ve eleştiride bulunan çok sayıda kişiden özür dilemek zorunda kaldı – bu özür, aynı zamanda tüm o pembeler içindi. Piyasaya kadınlar için özel bir şeyler sürme ihtiyacı sebepsiz doğmadı: 2009 yılında tüm teknoloji ürünlerinin %45'i kadınlar tarafından satın alınmış ve teknoloji satın alma kararlarının %65'i kadınların etkisiyle verilmişti.[5] Kadınlar giderek daha fazla paraya, dolayısıyla da satın alma gücüne sahip oldukları için son yıllarda teknolojiye eğilim arttı; bu yüzden bize bir şeyleri benimsetmek için umutsuzca çırpınmak yerine gerçekten ne istediğimize bakmaya ve ona göre hareket etmeye değecektir.

Araştırma, geliştirme ve tasarımın başarısız –ya da tamamen gereksiz– olduğu yerde, cinsiyet odaklı pazarlama ortaya çıkıverir ve kapitalizmin asasıyla canının istediği ürüne biraz pembe parıltı serper. Sonuç olarak ortaya, güya kadın elinin ihtiyaçları için özel olarak tasarlanmış bir tükenmezkalem gibi ürün-

4 Bu durumda, normal bilgisayarların yazılımında uzun zamandır standart olan işlevlerin kaldırılması söz konusudur.

5 Bridget Brennan, *Why She Buys: The New Strategy for Reaching the World's Most Powerful Consumers*, Crown, New York, 2009, s. 35 vd.

ler çıkar. Bununla birlikte cinsiyetsiz ürünler, erkeklere has ve dolayısıyla üstü kapalı bir biçimde "normal" olarak kabul edilir ve bu da kadınları istisnai durum olarak gösterir. Bunun bir başka örneği de sürpriz yumurtanın pazarlanmasıdır. 30 yılı aşkın süre boyunca sadece bir tane, tamamen normal bir sürpriz yumurta vardı; daha sonra 2012'de Ferrero ürün yelpazesine kız çocukları için özel olarak tasarlanmış pembe bir yumurta daha eklemeye karar verdi. Bu da otomatik olarak, internet sitesindeki adıyla "klasik sürpriz yumurtanın" erkek çocuklara has olduğu sonucunu doğurdu. Ve şimdi düşünürsek, evet, cinsiyete özel ürünler o kadar saçma ki, üç yaşındaki bir kızı, normal yumurtanın tüm çocuklar için üretilmiş olduğuna ikna etmek, kreşte edindiği "pembe merakı" yüzünden neredeyse imkânsız; bunu kendi deneyimlerimden biliyorum.

Konu elbette bu bölümün başındaki "pembeye boya ve küçült" hedefinden biraz daha karmaşık ve ev işleriyle kıyaslanacak olursa, pazarlama, tüketim ve rol beklentileri arasındaki etkileşime dair neredeyse hiçbir şey ifade etmiyor.

Biraz ev işi...

Cinsiyetçi pazarlama, patriyarkal ailede ev kadınlarının yeni hedef grup haline gelmesiyle başladı ve ev işleri orta sınıf kadınlar için, karşılığında bir ücret ödenmese de profesyonel bir faaliyet oldu. Parası yeten, karısına yardım etmesi için bir hizmetçi tutuyor ve "can yoldaşının" sadece statüsüne uygun hayır işleriyle meşgul olmasına izin veriyordu. Gelir getiren bir iş yerine hayır işi...[6] Bu durum bazen kadınların da hoşuna gidiyordu, çünkü çoğu kadın kendi evinin dört duvarı dışında ellerini kirletmenin kadına yakışmayacağına inandırılarak yetiştiriliyordu. Ancak 19. yüzyılın ortalarında kadın hakları hareketinin ilk dalgasının ortaya çıkışıyla her şey yavaş yavaş değişmeye başladı. Öncelikle, kadınların temel siyasi ve medeni haklarındaki yasal değişikliklerin gündeme gelmesiyle, Alman-

6 Hayır işlerinde kadın herhangi bir maddi kazanç sağlamadığı için finansal bağımlılığı sarsılmıyordu, dolayısıyla bu kabul edilebilir bir durumdu.

ya'da ilk kez 1918'de kadınlara oy kullanma, çalışma ve eğitim hakkı tanındı. Eğitim hakkı sadece ortaöğrenimi değil, yüksek tahsili de mümkün kıldı. 1920'lerde Avrupa'da faşizmin patlak vermesi ve tam bir erkeklik toplumu imgesinin[7] ortaya çıkmasıyla kadın hareketi durakladı ve Almanya'da Naziler iktidara gelince, Alman kadınına fetişizmi besleyen bir rol biçildi: Kendini erkeğine adayan, ona tapan, ona bakan ve ona çocuk doğuran eş ve ev hanımı. Her ne kadar Naziler başlattıkları İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetseler de patriyarkal, sosyo-biyolojik anne-baba-çocuk aile modeli, kabul edilebilir tek aile biçimi olarak savaş sonrası dönemde de uzun süre geçerliliğini korudu. Muhtemelen bunun nedenlerinden biri "ev hanımı evlilik modelinin" –en azından kapitalist-patriyarkal bakış açısına göre– çok iyi işlemesiydi. 1950'lerde ekonomik mucize Federal Almanya vatandaşlarına şişkin cüzdanlar, şişko çocuklar ve "sadece temiz değil, pırıl pırıl"[8] çamaşırlar getirdi. İnsan daha ne isteyebilir ki? Fakat bazı kadınlar daha fazlasını istedi ve 1960'larda Batı dünyasını sarsan öğrenci ayaklanmasıyla birlikte kadın hakları hareketinin ikinci dalgası başladı – her değişim uzun, zorlu ve ağır bir süreçti. Buna karşın Demokratik Almanya'da, dolayısıyla sosyalizmde, kadının çalışması normal, hatta gerekliydi. Peki ya ev işleri? Yine kadınlar tarafından, belki biraz daha az mükemmeliyetçi bir gayretle yapılıyordu. Ancak bebek patlamasından sonraki nesillerde, bilhassa yarı patriyarkal ailenin baskın olduğu batıda, "baba para kazanır, anne evde kalır" imgesi bugün bile henüz her yerde zihinlerden silinmiş değil.

Hal böyleyken bazı kadınlar ev işlerini profesyonelleştirmeye ve ondan bir tür kadın bilimi geliştirmeye başladılar. Amerikalı yazar Catharine Beecher, bir yandan kız ve erkek çocuklara eşit eğitim fırsatı tanınması düşüncesinin büyük bir savunucusuyken, diğer yandan kadını ailesinin nihai bakıcısı ve hizmetçisi

7 Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, çev. Suğra Öncü, İletişim, İstanbul, 23. baskı, 2022.

8 1968 yılında televizyon ekranlarında yayımlanmaya başlayan ve 18 yıl boyunca tekrarlanarak akıllara kazınan bir reklam sloganı – ç.n.

olarak görüyordu. Aile içinde belirli bir yetkilendirme gerekliliği benim için entelektüel olarak anlaşılabilir (limondan limonata yapmak) fakat duygusal olarak kabul edilemez. Çünkü Beecher'ın *The American Woman's Home* adlı kitabının yayımlanmasından 120 yıl sonra ben bizzat, Beecher'ın yaşam tasarısını yaşayan bir evde büyüdüm.

Ev hanımı bir annenin ve polis memuru bir babanın ilk çocuğuyum. Küçükken benden bir yaş küçük erkek kardeşim ve annemle birlikte evdeydim. Babam yanımızda değildi, işte değilse bodrumda, çocuk gürültüsünden uzakta ders çalışabilmek için çalışma odasına çevirdiği penceresiz bir odadaydı.[9] Çünkü annemle babam, babamın kariyer yapması gerektiğine ve bunun için de üniversiteye gitmesinin şart olduğuna karar vermişlerdi. Biz çocuklar, okula başlamadan kısa süre önce –benim için bu sadece birkaç ay demekti– anaokuluna gittik. O zamana kadar her günümüzü sabahtan akşama dek birlikte geçirirdik.

Benzer bir "ev hanımı çocukluğu" geçirmiş gibi görünen İsveçli ürün tasarımcısı Karin Ehrnberger'in TED[10] konuşmasını dinlerken, annemin ev işlerinde büyük ve küçük ev aletlerini nasıl kullandığını izleyerek ne çok zaman geçirmiş olduğumu düşündüm.[11] Yıkama, ütüleme, yemek pişirme, temizlik... Tüm bunlar için teknolojik aletler kullanmak gerekiyor. Bu aletler karmaşık teknik bilgiler gerektirmiyor. Fakat bir sanat tarihi profesörüyle çamaşırhanedeki karşılaşmam, bana bir çamaşır makinesini doldurup çalıştırmanın sandığım kadar sezgisel olmadığını gösterdi. Profesörün çaresizliği şunun göstergesi olabilirdi: Matkap kullanmak ne kadar uzmanlık istiyorsa,

9 Ancak feminist mimarlık literatürünü okuyunca anladım bunun ne kadar tipik ve adaletsiz bir durum olduğunu. Dışarıda çalışan erkeğin evde de kendine ait, çocuk gürültüsünden uzak bir odası varken, ev hanımının kendine ait bir inziva yeri yok.

10 TED: "Technology, Entertainment, Design" (Teknoloji, Eğlence, Dizayn) kelimelerinin kısaltması. Her iki yılda bir Kaliforniya, Monterey'de düzenlenen bir konferans – ç.n.

11 Kathrin Ehrberger, "Cross-Dressing Appliances Reveals Design's Gender Bias", TEDxStockholmSalon, https://www.youtube.com/watch?v=AYv9sQBntyg (erişim 10 Ocak 2020).

çamaşır makinesini doğru çalıştırmak da bir o kadar uzmanlık ister.

Teknolojiyi ağırlıklı kullanıcının kim olduğuna bakarak kadın ve erkek teknolojisi diye ayırıyoruz ve bu ikiye bölünmeden dolayı, teknolojinin kullanımında gerekli olan becerinin de farklı dereceleri olduğunu varsayıyoruz. Hatta daha da ileri gidiyor, örneğin dikiş makinesi ya da telefon gibi erkekler tarafından geliştirilen ve bu nedenle zamanında *sahici* kabul edilen teknolojilerin, teknolojiden anlamayan kadınların eline geçer geçmez bu niteliğini kaybedeceğini düşünüyoruz. Hangi ev hanımı ütüyü, blenderi veya elektrikli süpürgeyi rutin olarak kullandığı için teknoloji meraklısı diye nitelendirilir ki?

Annem buna iyi bir örnek, çünkü her zaman teknik konularda oldukça yetenekli olduğunu düşünürdü. Ancak bunun nedeni, ne karmaşık dikiş makinesini kullanmakta çok iyi olması ne de hem mikrodalga fırın hem de normal fırın olarak kullanılabilen mutfak aletinin tüm fonksiyonlarını ailede bilen tek kişi olmasıydı. Bunun nedeni daha ziyade, sık sık bileyleme makinesi ve matkapla çalışmasıydı. Annemle babam, babamın hiçbir el becerisinin olmadığı, daha çok kafa isteyen işlere yoğunlaşması gerektiği, annemin ise ailedeki tescilli zanaatkâr olduğu sonucuna varmışlardı. Çekiç, testere ya da bileyleme makinesi kullanmak gerektiğinde annem hiç düşünmeden işin başına geçerdi. Kadın cinsiyetinin engellerini aşmış ve erkek cinsiyetine has bir alanı benimsemişti. Bu, annemle babamın biz çocuklar karşısında tekrar tekrar vurguladıkları bir gerçekti ve bunu, arkadaşlarının önünde de hoş bir şeymiş gibi göstermeye çalışıyorlardı, çünkü bu olağan bir durum değildi, aksine çok geleneksel yaşanan cinsiyet ilişkilerindeki gözle görülür bir bozulmaydı.

Almanya'da evlerin kademe kademe elektrik şebekesine bağlanmasının üzerinden yaklaşık 100 yıl geçti. Elektriği ekonomik açıdan kâr getirecek miktarlarda kullanma arzusunun yanı sıra teknolojiye duyulan heves dinmek bilmeyince, ev kadınlarının vazgeçilmezi olarak lanse edilen pek çok yeni cihaz

icat edildi.[12] Pratikte bu karşılıklı bir etki. Hatta daha da fazlası, çünkü elektrik ve onunla çalışan cihazlar, kadınların ezilmesine karşı mücadelede düpedüz müttefik ilan edildi. 1929'da, ev ekonomisi uzmanı ve *Selling Mrs. Consumer* kitabının yazarı Christine Frederick'in ifade ettiği gibi, kadın böylece "işinin kölesi olmak yerine, ev işlerinin efendisi" oldu. Frederick ev kadınları için bir pazar keşfeden ve onlara özel bir pazarlama geliştiren ilk isimlerden biriydi. Kadınları ezenin ya da en azından kendilerini özgürce geliştirmelerini engelleyenin evdeki ağır fiziksel işler olduğuna dair son derece eleştiriye açık görüş bir yana,[13] Frederick ev hanımları için icat edilen ve pazarlanan tüm teknik yeniliklere –özünde feminist kazanımlarmış gibi– hevesliydi. Peki öyle mi? Yoksa bu cihazlar sadece, kadının evde –tam zamanlı ya da dışarıdaki işinin yanı sıra– yapması gerekenlere dair beklentileri mi yükseltti?

Berbat

Örneğin elektrikli süpürgeyi ele alalım: 1920'lerin başında elektrikli süpürgenin icadı Batı dünyasında sansasyonel bir halı patlamasına yol açtı ve birdenbire her yere –kabarık tüylü, yün, el dokuması– halılar serilir oldu. Oturma odasında ve yatak odasında halı olması elbette anormal bir durum değildi, fakat merdivenlerde ve pencere pervazlarında da vardı. Tuvaletlere kimsenin ihtiyaç duymadığı şu küçük, sevimsiz paspaslar seriliyordu. Bu tüylü halılara elbette bir beklenti eşlik ediyordu; evin hanımı elektrikli süpürge yardımıyla onların her daim iyi görünmelerini sağlamalıydı. Eskiden çalı süpürgesi ve paspasla halledilen zemin temizliği aniden, sadece modern teknoloji sayesinde ve ancak bir ev hanımı tarafından gerektiği gibi yapılabilen bir yük haline geldi. Ve dürüst olmak gerekirse günümüzde, çoğumuzun yaşam alanımızın %80'ini ar-

12 Teknoloji hayranlığı ve önümüzde pembe, tam otomatik bir gelecek olduğuna dair öforik güven, günümüzde bir *Black Mirror* dizisi etkisi yaratıyor. Muhtemelen öyle de olacak.

13 Bunda, fiziksel güç gerektiren ev işlerine kıyasla kapitalizm ve patriyarkanın daha büyük bir rol oynadığını iddia ediyorum.

tık halıyla örtmediği dönemde bile, zemin modası bakımı kolaylaştıran trendler yaratmaya özen göstermez. Parke!? Laminat!? Fayans!? Tüm bunlar basit sıva ve taş zeminlere kıyasla daha çok kir ve toz tutar. Eskiden alışılageldik zemin kaplaması, esas olarak sadece çiğnenmiş toz topraktan oluşuyordu. Ayrıca şunu da belirtmeliyim ki, evimdeki, elektrik süpürgesiyle süpürmediğim eski püskü döşeme tahtalarına her gün şükrediyorum.

Çamaşır makineleri de böyledir. Elde çamaşır yıkamak elbette zor, günün büyük kısmını alan bir işti; öte yandan çamaşır makinesinin evlere henüz girmediği dönemde, önemli ölçüde daha az çamaşır yıkanırdı ve giysi temizliğinde talep çok daha düşüktü. Çamaşır makinesinden sonra başköşeye yerleşen ütüyü de unutmamak gerek. Su borularının döşendiği ve küvetlerin yerleştirildiği banyolar, insanların her gün duş almayı büyük küçük herkes için doğal hijyen standardı olarak kabul etmesine yol açtı. Peki bebekleri ve küçük çocukları kim yıkıyor, kim keseliyordu? Tabii ki anneler. Ev hanımlarından beklenenlere paralel olarak annelerden beklenenler de çoğaldı. Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı azalsa da birdenbire bebekler sterilize şişelerde süt tozu karışımlarıyla beslenir oldu. Çocuklar mecbur edildikleri hobiler edindiler. Çocukların hayatta kalmalarını sağlamak ve büyümelerini seyretmek yerine, onları yönlendirmenin adı çocuk yetiştirmek oldu. Mutfak ocakları ve fırınları da, 20. yüzyılın ortalarına dek devasa evrim sıçrayışlarına yol açtı ve böylelikle, az çok yenilebilir şeylerin basitçe hazırlanmasının yerini tarifler, baharatlar ve çeşitlemelerle yemek pişirme sanatı aldı.

Akla gelebilecek her vesileyle sürekli kek ve turta pişiren çiçekli önlüklü ev hanımı ve anne klişesi de bunun bir yansıması. Üstü beze kaplı bir pandispanyadan daha büyük bir sevgi göstergesi var mı? Daha zahmetlisi yoktur herhalde! Fırında bir şeyler pişirmek bir statü sembolü haline geldi. 19. yüzyılın ortalarında yumurta akını çırpmayı son derece kolaylaştıran (henüz elektrikli olmayan) el mikserinin icadından sonra, yumur-

ta akıyla sarısını ayrı ayrı kullanmayı gerektiren hamur işi ve tatlı tarifleri bir hayli popüler oldu. Kurabiye, beze, kadayıf... Birkaç sayfa süren ve yapımı saatler alan tariflerin sayısı az değil. Yani aslında gelişen teknolojiyle birlikte beklentiler de, verilen emek de büyüyor. Ayrıca şunu da unutmamalı: İş bitince mutfak aletlerinin ve fırının da temizlenmesi gerekiyor.

Tüm bunların bir anlamı var mı, gerçekten sağlıklı mı diye düşünmeden ev işlerinin profesyonelleştirilmesi ve tüm sorumluluğun tek bir kişiye (kadına) yüklenmesi tamamen yeni, eziyetten başka bir şey ifade etmeyen meşguliyetlere yol açtı. Hal böyle olunca, günde 8-10 saat dışarıda çalışan birinin evdeki işleri yapacak birine ihtiyaç duyması olağandır. Bu düşünce, feminist aktivist Judy Brady Syfers'a, kadınların her gün karşılıksız ve görünmeden yaptığı tüm işleri listeleyen *Why I want a Wife* (*Neden Bir Eş İstiyorum*) adlı ikonik denemesini ilk kez 1970'te Kadınların Eşitlik Grevi'nde sunması için ilham verdi. Ev işi tam bir Sisifos[14] işi! Her gün aynı eziyet... Fakat bu yeni, post-endüstriyel talepler karşısında Sisifos kesin uyuşturucu batağına düşer ve düşerken yalnız olmazdı.[15]

Kadınların, omuzlarına yüklenen beklentilerin altında ne çok ezildiği, apaçık ortada duran bir sırdı. Hayatlarındaki erkekler, toplum ve bizzat kendileri yükledi omuzlarına o yükü. Ücretli bir işte çalışmak ile ücretsiz ev ve bakım işi yapmak arasındaki

14 Yunan Mitolojisi'nde Sisifos (ya da Sisyphos) yeraltı dünyasında büyük bir kayayı sonsuza dek bir tepenin zirvesine yuvarlamaya mahkûm edilmiş bir kraldır. Homeros'a göre Sisifos ölümlülerin en bilgesidir. İsmi *sophos* (bilge) sözcüğüyle ilişkilendirilir.

15 Bir süre önce *Deutschlandradio*'nun dinleyici servisinden öfkeli bir e-posta aldım. Radyoda söylediğim şu sözle bir kadını öfkelendirmiştim: "Hiçbir zaman ev hanımı tuzağına düşmek istemedim." Erkek arkadaşımla bir anlaşma yapmış, çocuk bakımını yarı yarıya paylaşmıştık. Fakat çocuğumuz doğduktan kısa süre sonra erkek arkadaşım bir iş teklifi aldı. Bu iş geçici olsa da tam zamanlıydı ve o, ortak kararımıza rağmen işi kabul etti. Radyoda bu yüzden ne kadar paniğe kapıldığımı, birdenbire 6 aylığına ev hanımı ve anne olduğumu, tuzağa düştüğümü anlattım. O dinleyici için, benim öznel olarak algıladığım "ev hanımı tuzağım" saygısızcaydı, çünkü o bu varlık biçiminden "büyük onur" duyuyordu. Ne mutlu ona! Fakat başka biri farklı şeyler hissediyor diye neden rahatsız oldu ki? Bu kadar kırılgan mı bu onur?

dengesizliğin sorunlara yol açabileceğini düşünmek yerine, daha kusursuz işlemesi için ev hanımı aparatını yüceltmenin yollarını arandı. Bu yüzden 1950'lerde ABD'deki ilaç endüstrisinin *Daytime Sedatives* (gün içinde kullanılabilen sakinleştiriciler) denen ilaçları üretmesi ve ürünlerini kadın dergilerindeki kampanyalar aracılığıyla ev hanımlarına pazarlaması tesadüf değildir. Bu konuda söylemler hep aynıdır: "Ev hanımı ve anne olarak hayatınızın ne kadar zor olduğunu biliyoruz. İşte, bunu alın ve sinirlerinizi yatıştırın, böylece hayatınız biraz daha çekilir olacak."

Almanya'da kendilerini çaresiz hisseden kadınlar 1953'ten itibaren resmî olarak şişelere sarıldılar. *Frauengold* (Kadın Altını) şişelerini her yerden ücretsiz olarak almak mümkündü ve büyük rağbet gördü. Sakinleştirici, keyiflendirici bir etkisi vardı, fakat ana bileşeni alkol olduğu için aynı zamanda kanserojendi ve böbreklere zarar veriyordu. Bu arada, 19. yüzyılda kadınların daha bildik yollarla alkol düzeyi yüksek ürünleri tüketmesi uygun olmadığından, *Frauengold*'dan önce gayriresmî olarak tüketilen kokulu bir şey vardı; bu yüzden kolonya alkolizmi söylentileri kulaktan kulağa dolaşıyordu.

Fakat çok geçmeden, sadece ABD'de değil Avrupa'da da kimyasal sakinleştiriciler moda oldu: "Yüzyılın uyku ilacı" Contergan günün tüm endişelerini ve yorgunluklarını silip atacak, hiçbir yan etkisi olmayan bir gece uykusu vaat ediyordu. 1957 ve 1961 yılları arasında bu ilaç her eczaneden reçetesiz alınabiliyor, kullanımı özellikle kadınlar, yaşlılar ve çocuklar için tavsiye ediliyordu. O yıllarda sadece Almanya'da 4.000'den fazla çocuk gelişim bozukluğuyla dünyaya geldi. Bir Contergan-çocuğunun en belirgin özelliği, kolsuz doğmasıdır. *Welt am Sonntag* ve *Der Spiegel* 1961'de Contergan skandalını ortaya çıkardıktan sonra Avrupa'da ilaç ruhsatı şartları ağırlaştırıldı ve günlük yaşamın stresiyle baş etmesi gereken insanların ilaçla sakinleştirilmesine yönelik toplumsal merak azaldı.[16] 1950'li yıllarda ilaç şirketlerinin para hırsı yüzünden ABD'de ortaya çıkan Opioid salgını ne mutlu ki şimdiye dek bize uğramadı.

16 İlaçların üretim biçimlerinin sonuçları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dokuzuncu Bölüm.

Hep olmuş olan ve bugün hâlâ varlığını koruyan şey alkoldür. 1980'lerde, giderek daha fazla kadının alkole bağımlı hale geldiği öğrenildiğinde, bazıları bunun sorumlusunun ikinci dalga feminizm olduğunu ileri sürdü. Ve evet, kendini açıkça ortaya koyan ilk feminist aktivistlerden biri olan yazar Marguerite Duras, daha öngörülemez ve şeytani görünmelerini sağlamak için eserlerinin kadın kahramanlarına bolca içki içirirdi. Biyografisini kaleme alan yazarın anlattıklarına bakılırsa, Duras nihai kurtuluş eylemi olan ölüme içerek keyifle gitti. Edebiyattaki "Kadınlar ne kadar özgürleşirlerse, o kadar çok şişeye sarılırlar" söylemi bugüne dek uzanır. Tüm beklentileri karşılama –yani sadece evin ve ailenin ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda mesleki kariyer hedefine ulaşma ihtiyacını da karşılama– baskısının, alkol şişesine sarılarak stresle baş etme çabasına sebep olduğu düşünülebilir. Tıpkı özgürleşmenin, aslında hep var olan bir sorunu kasvetli, özel odacıklardan kamusal alana taşımış olma olasılığı gibi böyle bir olasılık da akla gelebilir. İçen kadın genç, zengin ve sadece çakırkeyif olduğu, sarhoş olmadığı sürece, özgür ve bağımsızdır ve kız arkadaşlarıyla eğlenebilir. Alkol endüstrisinin, kadınları ürünlerini satacağı nispeten yeni bir hedef grup olarak görmesinin nedeni de budur: Pembe şişelerdeki tatlı içecekler, "çakırkeyif kızlar gecesi" vaat eder. Pembe ve iç!

Dolphia matkap ve mega Hurricane mikser

Rutin ev işleri dışında kullanılan teknolojinin toplumumuzda erkeklere has teknoloji olarak anlaşıldığını, mühendislik bilimine bakarak görmek mümkündür, çünkü mühendislik kadınsı çağrışımlar taşıyan tekstil tasarımının dışında geleneksel olarak büyük ölçüde erkeklere has bir alandır. Oysa tekstil tasarımında teknoloji ve mühendislik bilgisinin hâkimiyeti, makine mühendisliği ve diğer teknolojik alanlarla karşılaştırılabilecek düzeydedir, fakat kullanılan madde ve malzemeler yumuşak olduğu ve zihnimizdeki erkeksi teknoloji imajına uymadığı için söz konusu tekstil olduğunda teknolojiden söz etmeyiz.

Ehrnberger, erkeksi olarak kodlanmış[17] cihazların tehlikeyi sembolize ettiklerine dikkat çeker; siyah ve yeşilin koyu, mat tonlarına boyanmış bir tasarıma genellikle sinyal renklerinde çok sayıda düğme ve ayar vidası kaba görünümleriyle eşlik eder. Kadınsı olarak kodlanmış cihazlar hem daha açık renkli ve parlaktır hem de daha yuvarlak hatlara sahiptir. Bu tür cihazlarda seçenekler de daha azdır ve önbilgi olmadan da kullanılabilir. İngilizcede erkeklere has elektrikli aletlere *powertools*, kadınlara has olanlara ise *assistants* denir. Almancada da bu ayrım kolaylıkla fark edilebilir; elektrikli aletlere *Elektrowerkzeug* (elektrikli alet) denirken, *Haushaltshilfen*kelimesinin hangi cinsiyetle ilişkilendirildiği apaçık ortadadır, çünkü bu birleşik kelimenin anlamı şudur: Ev işlerinde yardımcı. Tasarımın yanında bu, pazarlamanın ikinci aşamasıdır.

Eril kodlu teknolojik aletlerde "hâkimiyet" demek, güç kullanmak demektir; dişil kodlu ev aletlerinde ise, "kullanım" sadece destekleyici bir işleve sahiptir. Erkek matkapla deler, testereyle keser, çekiçle vurur ve böylelikle bir şeyler "yaratır", ancak kadın teknolojinin desteğiyle evdeki işleri "yapar" Yemek hazırlamanın duvara bir çivi çakmaktan daha fazla yaratıcılık ve sanat ruhu gerektirdiği kolaylıkla iddia edilebilir, fakat yine de çivi çakmak erkeklere has bir el becerisi gibi görülür. Buna karşın öğle ya da akşam yemeği, yemeği yapan kim olursa olsun, günlük bir zorunluluktur.[18]

Ehrnberger günlük yaşamımızda kullandığımız cihazların bu kodlamasının ne kadar imalı olduğunu göstermek için 2004 yılında bir blender ve bir matkap tasarladı. Bu cihazların işlev açısından piyasadaki ürünlerden farkı yoktu, ancak Ehrnberger bu tasarımla her iki cinsiyetin beklentilerini karşılamak istiyordu. Beyaz ve açık mavi renklerin kullanıldığı parlak matkap yunus şeklindeydi, yuvarlak hatlara sahipti, yani keskin köşeleri ve kenarları yoktu. Adı (Dolphia) üzerine süslü bir yazı karak-

17 Kodlanmış derken, tasarım ve pazarlama kombinasyonunu kastediyorum.

18 Elbette *haute cuisine* denen "ustaların mutfağı" –*haute couture* ile karşılaştırılabilir– istisnadır ve uzun süre sadece erkeklere has bir alan olmuştur; öyle ya, bir şey dâhice denebilecek kadar iyi seviyede yapılıyorsa, onu yapan kesinlikle bir kadın olamaz.

teriyle basılmıştı. Öte yandan blender (Mega Hurricane Mixer), bir alet deposunda bileyleme makinesinin, darbeli matkabın ve elektrikli testerenin yanında göze batmadan durabilirdi. Koyu yeşil, mat, ağır bir aletti ve güç düğmesi silah tetiğine benziyor, turuncu ışığı tehlike sinyali verirken dikkatli olmak gerektiğini gösteriyordu. Tıpkı bir matkabın uçları gibi blenderin de gerektiğinde değiştirilebilir farklı bıçakları, başlıkları vardı. Ehrnberger iki tasarımı hakkında da yorum yapmaksızın, bunun yerine insanların tepkilerini ve ürünlerin onlarda neler çağrıştırdığını değerlendirdi. Matkap "güçsüz" bulundu ve dolayısıyla kadın matkabı olarak etiketlendi. Blender ise "profesyonel", "güçlü" ve "dayanıklı" olarak nitelendirilse de, "erkeksi" olarak değerlendirilmedi. Bu çok basit ve değerlendirmesi kolay tasarım deneyi, dünyanın erkekler için ne kadar standartlaştırıldığını gösteriyor, öyle ki açıkça erkeksi standartlara sahip nesneler "profesyonel" olarak değerlendiriliyor. Dolayısıy-

Powertool
ve assistant.

la teknolojik cihazlar için de şunu söylemek mümkün: Erkeksi olan normdur, kadınsı olan normdan sapmadır. Tasarımıyla erkeksiliğini yitiren matkap otomatikman kadınsı olurken, kadınsılıktan uzak olmasına rağmen blender erkeksi değil, "profesyonel" oluyor. "Profesyonel" yerine "klasik" kelimesini koyacak olursak sürpriz yumurta fenomenine geri döneriz: standart olan eril, pastel renkleriyle ayrıcalıklı gösterilen dişildir.

Meselenin bir diğer yönü ise, ürünlere verdiğimiz değerdir ve ne yazık ki eril kodlu ürünler genellikle basit ve ucuz görünen[19] dişil kodlu ürünlere kıyasla daha değerliymiş gibi algılanır. Bu değer farkı yapı marketlerinin, ev aletleri satan mağazaların, oyuncak üreticilerinin vs. ürün yelpazesinin çok ötesine geçerek giyim, ekipman, kadın emeği, ücret ve kabiliyetten tutun da, kadınların hayatına verdiğimiz değere kadar uzanır.

Kız çocuklarının ve kadınların ayrıcalıklı gösterilmesi, bir pazarlama numarası olarak zararlıdır. Çünkü pek çok (başka) yerde acilen ihtiyacımız olan ve talep ettiğimiz şeylerle –bizim için uygun biçimde yapılmış şeylerle– alay eder. Bu tür bir pazarlama yöntemi ayrıca kötü bir sonuç da doğurur, ki sosyolojide buna "ötekileştirme" denir. Yapay olarak vurgulanan ayrıma bağlı olarak, sonrasında benlik imajına ve cinsiyet rollerine de yansıyan bir "ayrı olma" durumu yaratılır. Oysa aslında içlerinde kendimize uygun olanı bulabileceğimiz yeterince eşya ve alan vardır, sadece doğru biçimde araştırılmalı ve tasarlanmalı, *başka* olsa da ayrıcalıklı olarak anlaşılmamalıdır; çünkü biz istisna değil, dünya nüfusunun ayrılmaz yarısıyız.

19 Kısmen daha düşük kalitededir (örnekler Beşinci Bölüm'de verilmiştir), fakat yine de "for Her" adlı tükenmezkalem gibi daha pahalıdır.

Teknoloji, Haz ve İnternet

O, yaşadığı dönemde "dünyanın en güzel kadını" olarak piyasaya tanıtılacak kadar güzel bir kadındı.[1] Film tarihindeki ilk kadın orgazmıyla papayı bile çileden çıkaran ve Nazilere kafa tutan bu kadın, savaşta hayati önem taşıyan ve bugün WiFi'den Bluetooth'a ve GPS'e kadar tüm mobil iletişim teknolojilerinin temelini oluşturan teknolojiyi buldu. Adı Hedy Lamarr'dı ve besteci arkadaşı George Antheil ile birlikte 1942'de bulduğu teknoloji, torpidoların ve onları güdümlemeye yarayan radyo sinyallerinin aynı anda frekans değiştirebilmelerini sağlayan, dolayısıyla da radyo dalgalarını parazitsiz ve daha güvenilir hale getiren bir iletişim sistemiydi. Lamarr ve Antheil sadece eğlenmek için değil, Alman Nazi rejimine karşı mücadeleyi destekledikleri için de araştırma yapıyorlardı. Ancak buldukları işe yarar ve ihtiyaç duyulan bir teknoloji olmasına rağmen, üstelik ABD ordusuna ücretsiz verileceği halde geri çevrildi. Lamarr'ın "savaş borçları karşılığında öpücük" satmasının daha iyi olacağı söylendi.[2] Ne de olsa o bir kadın, bir ilham

1 O kadar güzeldi ki masallar diyarındaki tescilli en güzel kadına, Disney'in Pamuk Prenses'ine model oldu.

2 Aslında Lamarr ve Antheil'in buluşu sonunda bir savaşta, 1962'deki Küba krizinde kullanıldı, fakat o tarihte patent süresi dolmuştu.

perisi, bir film yıldızı, bir seks ikonuydu... Erkek fantezilerinin hedef tahtasının, teknolojiyi ilgilendiren konularda ne gibi bir katkısı olabilirdi ki?

45 yıl kadar sonra, 1988'de feminist bilgin Cynthia Cockburn *Machinery of Dominance* (*Tahakküm Çarkı*) adlı kitabında şunları yazdı: "Günümüzde sıklıkla, teknolojinin Frankenstein'ın canavarı gibi kontrolden çıktığı söyleniyor. Bu doğru değil. Kontrolden çıkan teknoloji değil, kapitalizm ve erkeklerdir."[3] Bugün hâlâ teknoloji branşı hâlâ ağırlıklı olarak erkek egemen bir alan, itici ekonomik unsur onların inovasyonları. Fakat aslında kadınlar teknoloji branşında her zaman kilit rol oynadılar, ne var ki çalışmaları uzun süre görmezden gelindi, küçümsendi, hatta haklarında konuşulmadı bile. Bu yüzden, kadın inovasyonunun piyasada fırsat yakalayabilmek için aşmak zorunda olduğu saçma sapan engellere bir göz atmak gerek. Teknoloji ve internet kadınların ellerine bırakılsaydı, tamamen farklı işleyebilirler miydi?

Ada ve programlama

Dünyanın ilk yazılımı, 19. yüzyılın başında bir dokuma makinesine yerleştirildi.[4] Hepimizin laternalar ve manivelalı o küçük müzik kutularından bildiğimiz delikler ve çıkıntılar sistemi, ilk otomatik dokuma tezgâhları için icat edilmiş olan teknolojinin ta kendisidir ve onun sayesinde kumaşlara desen işlemek mümkün olmuştur. Tekstil endüstrisi, daha doğrusu jakarlı[5] dokuma tezgâhı, bir anlamda bilişimin anasıdır, çünkü verileri delikli kartlara kaydetmeye yarayan bu pratik ikili sistem olmasaydı, bilgisayar diye bir şey olmazdı.

Yaklaşık 20 yıl sonra İngiliz matematikçi Charles Babbage, tıpkı dokuma tezgâhında olduğu gibi delikli kartlarla çalışabi-

3 Cynthia Cockburn, Almanca çevirisi *Die Herrschaftsmaschine: Geschlechterverhältnisse und technisches Know-How*, Argument Verlag, Hamburg 1988.

4 İnternette dolaşmıyor, dokuma yapıyordu, ki bu iki şeyin birbiriyle bağlantısı vardır.

5 Adını mucidi Joseph-Marie Jacquard'tan alır (1804).

lecek bir hesap makinesi buldu: *Analytical Engine*. Ancak bu makine, Babbage'nin yaşadığı dönemde yapılmadı. Sorun şuydu: Teknoloji o kadar avangarttı ki, Babbage ve meslektaşlarının bunun için gereken parayı (yuvarlak hesapla 4 milyon Avro) bir araya getirmesi olanaksızdı. Ancak meslektaşı matematikçi Ada Lovelace, bu çalışmanın üzerinde durarak biraz daha ileri gitti. Bu buluş günümüzde bilgisayarın öncülü olarak kabul edilir, çünkü Babbage'ye kıyasla Lovelace söz konusu hesap makinesinde çok daha büyük bir kullanım potansiyeli gördü ve Babbage'den cesaret alarak, eklemek istediklerini –tarihin bilinen ilk algoritmasını– makinenin kitapçığına yazdı. Açıklamaların ve talimatların yer aldığı kitapçık, Lovelace'ın eklediği "notlar" nedeniyle ilk halinin üç katı kalınlığa ulaştı. Lovelace makinede her türlü hesaplama olasılığının yanı sıra analiz yapma, müzik besteleme ve metin yazma potansiyelinin olduğunu –yani bugün, neredeyse iki yüz yıl sonra, bilgisayarlarımızın rutin olarak yaptığı şeyleri yapabileceğini– fark etti. Lovelace'ın *Analytical Engine* üzerine düşünmüş olduğu şey, yani delikli kartlara kaydedilmiş bilgi, günümüzde dünyanın ilk programlama dili olarak kabul edilir. Cihaz donanım, delikli kartların içindeki yazılımdı. Kim bilir, Lovelace üç çocuğu, bir kocası ve henüz 36 yaşındayken onu hayattan çekip alan kanser hastalığı olmasaydı, daha nelere öncülük ederdi?[6]

Cihazın yapımını gösteren planlar ve programlama kitapçığı uzun süre önce unutulmuştu. Yüz yıldan uzun bir süre sonra 1940'larda ortaya çıkan ilk bilgisayarlar aslında Analytical Engine'in yapabileceklerinden daha azını yapıyordu. Bu gerçek nihayet anlaşıldığında, bilgisayarların yapması beklenenlerin ve esasen yapabileceklerinin ne kadarının Lovelace tarafından öncelenmiş ve tasarlanmış olduğu da keşfedildi.

Ancak onlarca yıl boyunca "bilgisayar" bir makineye verilen isim değil, bir iş tanımıydı ve bu iş büyük oranda kadın-

6 Lovelace matematik alanında bir istisnaydı ve eğitimi, tek başına çocuk büyütmenin yanı sıra fen bilimlerine ilgi duyan annesi tarafından organize edilmişti; muhtemelen bunun bir sebebi de romantik akımın tanınmış şairlerinden biri olan babaya nispet yapmaktı.

lar tarafından yapılıyordu, çünkü kadınların işgücü erkeklerinkinden kat kat daha ucuzdu. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sırasında erkeklere başka yerlerde, örneğin savaş alanında ihtiyaç vardı ve savaş alanındaki erkekler silahlarını, insan bilgisayarlar tarafından hesaplanan sonuçlara göre hedefe doğrultuyorlardı. ABD'de bomba hesaplamalarını daha doğru yapabilmek ve insani hatalara mümkün olduğunca az yer bırakmak için ENIAC[7] icat edildi ve 6 kadın matematikçi[8] tarafından büyük bir gizlilik içinde programlandı. Bu kadınlar, işleri sanki makineyi matematiksel olarak programlamak değil de gözetlemekmiş gibi, kamuoyunda *Refrigerator Ladies* (*Buzdolabı Hanımları*) olarak tanındı.[9] Bu kadınların rolleri dışarıdan bilinçli olarak önemsiz gösterildi ve hatta projenin prestijini – ve koruma görevi yapan iki erkek program yöneticisinin prestijini– sarsmamak için özenle gizlendi. Kadın matematikçiler çalışmalarını tamamladıklarında, İkinci Dünya Savaşı sona ermişti ve bu çalışmalar bugün tüm modern bilgisayarların temeli olarak kabul edilir.

NASA da insan bilgisayar olarak öncelikle kadın matematikçileri kullandı ve 1960'lı yıllarda bilgisayarlar dünyanın zirvesine, aya inişle birlikte uzaya ulaştı. O 10 yıllık dönemde uzay yolculuğunun yarattığı coşku nedeniyle, ABD'de programlama alanında tam anlamıyla bir öncü çalışma başlatıldı; hemen hemen ilgilenen herkes cinsiyeti ve ırkı ne olursa olsun bu alanda iş bulabiliyordu. Ancak herkesin bu iş için aynı derece iyi bir ücret aldığı söylenemezdi.[10] NASA bu işte yükselme fırsatı sunsa da, sorumluluk gerektiren işler için yapılan yeterlilik testine özellikle beyaz erkekler çağrılıyordu. Ancak kadın bilişimci Grace Hopper bulmuş olduğu programlama dili için 1969'da Computer Sciences Man of the Year Award (Bilgisayar Bilimleri

7 Electronic Numerical Integrator and Computer.

8 Kathleen Antonelli, Jean Jennings Bartik, Frances Snyder Holberton, Marlyn Wescoff Meltzer, Frances Bilas Spence ve Ruth Lichterman Teitelbaum.

9 Tabii ki çalışmaları yardım faaliyeti olarak kabul edildi, bu yüzden erkeklerin geliştirme çalışmaları karşılığında aldıklarının sadece üçte birini kazandılar.

10 *Hidden Figures* adlı film (ve kitap) NASA için bilgisayar olarak çalışan üç siyah kadın matematikçinin öyküsünü anlatır.

Yılın Erkeği Ödülü)[11] aldığında, kadınların denklem çözmekten ve kartlara delik açmaktan fazlasını yapabileceklerine dair farkındalık gelişmeye başladı. Aynı yıl ilk kez insanlı ay misyonunu mümkün kılan ve Neil Armstrong'a ayda o büyük efsanevi adımını atma şansı veren, Code Apollo 11 yazılımıyla Margaret Hamilton oldu.

Ancak bilişimdeki başarılar bu alanda kadınların sonunu getirdi. Çünkü programlama giderek daha prestijli bir işe dönüşünce, kadınlar saf dışı bırakıldılar. Yorucu ayak işleri söz konusu olduğunda kadınlar hoş karşılanan işçilerdi, fakat işler birdenbire ustalık ve yükseliş vaat eder hale gelince erkeğin egosu kadının ayağını kaydırdı.[12] 1980'li yılların başında ABD üniversitelerinde okuyan tüm bilişim öğrencilerinin üçte birinden fazlasını kız öğrenciler oluşturuyordu. Birkaç yıl, bu böyle devam etti. Fakat 1984'ten itibaren kız öğrencilerin sayısı hızla geriledi ve ABD'de ilgili bölümlerden mezun olanlar arasındaki cinsiyet dağılımında bugüne dek pek bir değişiklik göstermeyen, büyük bir eşitsizlik ortaya çıktı (%18 kadın, %82 erkek). Bugün Avrupa'da da bu alanda öğrenim gören kız öğrencilerin sayısı giderek azalıyor – özellikle de matematik, bilgisayar, fen bilimleri ve teknoloji alanlarında kız öğrenci oranının zaten Avrupa ortalamasının altında olduğu Almanya'da.[13] Bugüne kadar Almanya'da bilişim mezunlarında kadınların oranı %20,8'i geçmedi; doktora yapanlarda durum daha da vahim, 2019'da yazılmış doktora tezlerinin sadece %16,4'ü kadınlara aitti.[14] Kadın bilişimcilerin sayısındaki bariz düşüşün başlıca nedenlerinden biri, "kişisel bilgisayarın" ortaya çıkışı olabilir. PC'ler giderek daha fazla evde, özellikle erkekler ve erkek

11 Nasıl olur da bir kadın yılın erkeği olur? Komik olan, bu ödülün ilk kez 1969'da verilmiş olması, dolayısıyla o tarihten önce herhangi bir erkeğin bu ödülü almamış olmasıdır.

12 Aynı prensip yıldızlı mutfaklarda ve *haute couture*'de de geçerlidir.

13 1978 (%20,5) ve 1994 (%12,1); yani aradaki 16 yılda Almanya'da kız öğrenci sayısı neredeyse yarı yarıya azalmış.

14 Nationaler Pakt für Frauen in MINT-Berufen, "MINT-Datentool | Komm, Mach MINT", https://www.komm-mach-mint.de/service/mint-datentool (erişim 13 Ekim 2020).

çocuklar sayesinde alıcı buldu. Örneğin YouTube'da 1984'ten kalma bir Commodore SX-64 reklamı izlemek mümkün: Bilgisayar başında sadece ya takım elbise ya da gündelik kıyafet giymiş erkekler oturuyor, kadınlar o sırada akşam yemeği hazırlıyor, yürüyüş yapıyor veya yüzüyor. O kadınların hiçbiri, yeni nesil bir PC'nin yanına dahi yaklaşmaya cesaret edemiyor.[15]

1990'larda araştırmacılar seçkin bir üniversitenin bilişim öğrencilerini yıllarca gözlemledikten ve ebeveynleriyle de görüştükten sonra, ailelerin –kızlar bilgisayara ilgi duyduklarını defalarca dile getirseler de– oğlanlara çok daha sık bilgisayar kullanma imkânı sundukları sonucuna vardılar.[16] Toplum bunlarla şekillendi ve o bilgisayar reklamları, kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet oldu, çünkü yıllarca çocuk odalarında bilgisayarla oynayan oğlanlar üniversite öğrencisi olduklarında okuldaki kız arkadaşlarından hep bir adım önde oldular. Bunun neticesinde genç erkekler daha iyi notlar alıp daha fazla başarı deneyimlerken, genç kadınlar çocukluklarından kalan ve üniversite yıllarında da rakiplerine yetişmelerine neredeyse hiç fırsat tanımayan, telafisi zor bir rekabet dezavantajıyla –her geçen gün biraz daha yorulup en sonunda denemekten vazgeçene dek– mücadele etmek zorunda kaldılar. Popüler kültürde bilgisayar dehası imajı, bir garajda dünyayı parmağında oynatan, bembeyaz tenli bir oğlandan ibarettir. Dehası er ya da geç ona zenginlik ve kadın getireceği için heteroseksüel bilişim öğrencisine bu imaj çekici gelebilir, peki ama kadın programcılar için ne gibi bir çekiciliği olabilir? Ya da beyaz olmayan erkekler için? Günümüze dek, beyaz *cis* erkeklere kıyasla kadınların ve "beyaz olmayan" erkeklerin bu alana daha az yönelmelerinin bir nedeni de, popüler kültür nazarından çekiciliğin yıllarca süregiden bu eksikliğidir.

Bazen hafif bir makyaj, gerçekten de kadınların işe başlamalarını ve toplum tarafından dayatılmış engellerin üstesinden

15 Commodore SX-64 T V Ad 1984, 2011, https://www.youtube.com/watch?v=5PygDf6E94o (erişim 2 Ekim 2020).

16 Allan Fisher ve Jane Margolis, "Unlocking the Clubhouse: The Carnegie Mellon Experience", *ACM SIGCSE Bulletin*, sayı 34, 2 Haziran 2002, s. 79-83, https://doi.org/10.1145/543812.543836 (erişim 1 Ekim 2020).

gelmelerini kolaylaştırır. Berkeley'de bulunan California Üniversitesi, 2014'te bilişime giriş dersinin "Sembolik Programlamaya Giriş" olan adını "Bilgi İşlemin Güzelliği ve Keyfi" olarak değiştirdi. Bunun üzerine kız öğrencilerin %50'sinden fazlası derse katıldı ve böylelikle ilk kez bilişime giriş dersinde amfiyi erkeklerden çok kadınlar doldurdu. Ancak bilişim alanında öğrenim gören kadınların sayısı artmaya başlasa da, iş olanaklarına bakacak olursak, 2019'da yapılan küresel bir araştırmaya göre 35 yaşın altındaki bir kadın bilişimcinin yönetici pozisyonuna yükselememe olasılığı, aynı niteliklere sahip bir erkeğe kıyasla 3,5 kat daha büyüktür.[17]

Teknoloji tarihi uzmanı Prof. Mar Hicks programlanmış bir eşitsizlikten, yani programlanarak BT (bilişimteknolojisi) sektörünün yapısına derinlemesine ve kasıtlı olarak yerleştirilmiş bir eşitsizlikten söz eder.[18] Bilişim alanının kadınlar üzerindeki ürkütücü etkisini azaltmak için birkaç dersin adını değiştirmek yetmez, kadınların erkek rakipleri karşısında kendilerini kabul ettirebilmek için teknolojik becerilere sahip olmaları da yetmez, çünkü bu, derinlere kök salmış patriyarkal devlere karşı yürütülen bir mücadeledir.

Öyleyse bu programlamaların birkaçına biraz göz atalım.

Uygulama ve konsol

Apple 2014 yazında göklere çıkarılan bir etkinlikte HealthKit adlı yeni uygulamasını sunarken, baş geliştirici Craig Federighi "tüm önemli vücut fonksiyonlarının izlenmesini sağlayan" bir şey yaratmış olmakla övünüyordu. Büyüme, kilo, kan şekeri ve kandaki alkol seviyesi de dahil olmak üzere daha pek çok şey

17 HackerRank, "HackerRank Data Reveals Gender Gap for Learning to Code Is Shrinking; Hiring Managers Can Accelerate Change", *Cision, PR Newswire*, 1 Mart 2018, https://www.prnewswire.com/news-releases/hackerrank-data-reveals-gendergap-for-learning-to-code-is-shrinking-hiring-managers-can-acceleratechange-300606537 (erişim 2 Ekim 2020).

18 Mar Hicks and William Aspray, *Programmed Inequality: How Britain Discarded Women Technologists and Lost Its Edge in Computing*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2017.

bu uygulamayla takip ediliyor, kişinin kendi vücudunu daha iyi anlamasını sağlayan verilere dönüştürülüyor ve böylelikle daha sağlıklı olmanın yolları gösteriliyordu. Fakat saçma sapan bir şey olmuş, kullanıcıların %50'sinin temel bir vücut fonksiyonu tüm bu ıvır zıvır arasında unutulmuştu: Âdet döngüsü. İnsanlar yüzyıllardır âdet dönemleri hakkında bilgi topluyor. Bu mantıklı uğraşının da çeşitli nedenleri var: Birincisi, doğurgan olunan günler (çocuk sahibi olma arzusu olsun ya da olmasın, önemli bir bilgi) bu şekilde belirlenebilir. İkincisi, randevular ve aktiviteler âdet sancılarının engellemeyeceği zamanlar göz önünde bulundurularak daha iyi planlanabilir. Ayrıca her ay pantolonumuzda bir kan lekesi görmek zorunda kalmayız. Peki insan sağlığıyla ilgili tüm önemli verileri kaydeden bir uygulama, âdet kanamasını neden kaydetmez ki? Nedeni basit: Çünkü unutulmuştur. Görünen o ki, ne programcılar ne de HealthKit tasarımında danışılan hekimler arasında, bir rahmi ve yumurtalıkları olan 12 yaş üstü çoğu insanın 50'li yaşların ortalarına kadar regl olduğunu bilen biri vardı. Sebep kesinlikle kötü niyet değil, dikkatsizlikti; *cis* kadınların *cis* erkeklerden farklı olduğu bir mesele gözden kaçmıştı sadece. Ertesi yıl uygulama güncellendi ve bu hata düzeltildi. Böyle "dikkatsizlik" edilebilmiş olması, 2014 yılında Apple'da teknoloji ve geliştirme alanında çalışanların %80'inin erkek olduğu düşünülürse, şaşırtıcı değildir. Erkekler erkekler için araştırma yapar, erkekler için tasarlar ve erkekler için geliştirir ve HealthKit örneği, bunun sonuçlarını gözler önüne seriyor.

Uygulamalar henüz ortada yokken, programcıların tipik erkek-hetero-Batılı-beyaz yüzü video oyunlarında kendini gösterirdi. Video oyunları bilgisayarlar ve konsollar sayesinde evlere girmeden önce ise, dijital Arcade oyunları rağbet görürdü. Bunun ne olduğunu bilmeyenler, bir oyun makinesi ile bir oyun konsolunun birleşmesiyle ortaya çıkmış olduğunu hayal edebilirler; çünkü Arcade oyunları 1970'li yıllarda bu ikisi arasında atılan dev bir adımdı. Masa oyunları gibi bu oyunlar da tüm aile-

ye hitap ediyordu, fakat dijitaldi.[19] Dijital *Tic-Tac-Toe* (1959) ya da *Pong* (1972) gibi ilk bilgisayar oyunlarının hiçbirinde cinsiyet kodlaması yoktu, kısa süre sonra cinsiyet ayrımı yapan donanım oldu. Çünkü 1980'lerde ve 90'larda kız ve erkek çocukların eşit olmayan bilgisayar becerilerine paralel olarak oyun endüstrisi de büyüdü ve çok geçmeden oyun konsolları ile bilgisayarların bir şekilde birleşmesi gerektiği fikri doğdu. Bilgisayarlar erkeklerin elinde olduğu için, mantıken bilgisayar oyunları da erkek müşteriler için geliştirildi. Elbette istisnalar da vardı; örneğin 1982'deki –her daim vurgulandığı gibi– kadınlar için geliştirilen ve kadınlar tarafından oynanan *Ms. Pac-Man* son derece başarılı oldu. Bunun kayda değer bir istisna olduğu gerçeği, kaideyi akla getiriyor. Sonuç, bu kitabın bazı yerlerinde olduğu gibi, aynı "tavuk mu yumurtadan çıkar, yumurta mı tavuktan" meselesi: Pazarlama departmanları yıllar süren cinsiyete göre pazarlama taktiklerinin ardından, 1980'lerin sonunda yapılan kapsamlı anketler sayesinde, bilgisayar oyunlarını daha çok erkeklerin satın aldıklarını tespit ettiklerinde erkek müşterilere odaklandıklarının, 30 yılı aşkın süredir neredeyse sadece erkek oyuncular için ürünler tasarladıklarının farkına vardılar. Erkekler tarafından tasarlanan oyunlar, *erkekler için* tasarlanan oyunlardı. Anaokulu çocuklarının bile, bilgisayar oyunu oynayan kişileri, bodrumda haddinden fazla vakit geçiren bembeyaz tenli oğlanlar olarak karakterize etmelerine yol açacak kadar uç noktaya götürülen bir kendi kendine seleksiyon mekanizması.[20]

İlk bakışta cinsiyetten bağımsız görünen *Tetris* bile adı kesinlikle öylesine konmamış olan *GameBoy* için üretildi. Nintendo'nun hesaplarına göre bir *GameGirl* muhtemelen hiç kimsenin ilgisini çekmezdi.[21] Üstelik bu oyunları seven kızlar, tah-

19 Aynı anda birden fazla kişinin oynaması mümkün olmadığı için biri oynarken diğerleri onu seyredip tezahürat yapardı.

20 Kristen Lucas and John L. Sherry, "Sex Differences in Video Game Play: A Communication-Based Explanation", *SAGE journals, Communication Research*, cilt 31, sayı 5, 1 Ekim 2004, s. 499-523, https://doi.org/10.1177/0093650204267930 (erişim 5 Ekim 2020).

21 Bu doğru bir tahmin olabilir, çünkü o sıralar Philips tarafından piyasaya sürülmüş olan pembe konsol da başarısız oldu. Pembe, hedef grubun (7 ile 12 yaş

minen bir *GameGirl*'de oynamayı tercih etmeyecek olan oğlanların aksine, *GameBoy*'da oynamak isteyeceklerdi. Ne de olsa kadınlar kendileri için yapılmamış olan şeyleri kullanmaya alışkındır! Game Over, bebek öldü. Neredeyse her seferinde. 1997'de yumurtlayan bir şeyler vardı, basmakalıp bir video oyunu değildi, belki de bu yüzden piyasaya çıktığı her yerde büyük bir başarı elde etti: Tamagotchi. Bugün (bir anne olarak) bu oyunun benim için bir çekiciliği yok, çünkü oyun esasen ücretsiz bakım işiyle ilgili bir video oyunuydu. Yumurtadan çıkan sanal canlının belli saatlerde beslenmesi, temizlenmesi, büyütülmesi ve oynatılması gerekiyordu, aksi takdirde ölüyordu. Bakım işiyle ilgili bu oyun özellikle kız çocuklarını cezbediyordu, ki bu da şaşırtıcı değil.

1990'ların sonunda *Doom*, *Mortal Kombat* veya *Call of Duty* gibi ilk *ego-shooter* –yani kahramanın gözünden oynanan keskin nişancı– oyunlarının başarısının ardından 2000'li yılların başında patlak veren ahlâk paniği, Georgia Teknoloji Enstitüsü İnteraktif Programlama Profesörü Ian Bogost'a göre, geliştiriciler için en iyi ücretsiz pazarlama aracı oldu, çünkü bu tür oyunlardan kaynaklandığı farz edilen tehlike ve aşırılık, ilk etapta genç erkekleri cezbediyordu. Ego-shooter oyunları üzerine tartışmalar Bogost'a göre kamuoyunda o kadar çok yer aldı ki, *Candy Crush*, *Bejeweled* ve benzeri "zararsız" oyunlar son derece başarılı olmalarına rağmen bundan böyle klasik video oyunları olarak görülmediler. Üstelik bu oyunlar kadınlar ve erkekler tarafından eşit ölçüde oynanıyor.[22] Günümüzde şüphesiz ki *Animal Crossing* adlı oyun, 1970'lerdeki Arcade oyunları gibi, bütün aileye hitap ediyor ve gerçekten hem erkekler, hem kadınlar, hem de tüm ötekiler tarafından oynanıyor. Ancak oyun endüstrisinin kadın düşmanlığı sadece meşhur

arasındaki kızlar) zevkine uygun olduğu için seçilmemişti (piyasa araştırmalarına göre pembeden hoşlanmıyorlardı). Üretici büyük ihtimalle, kızları için sadece pembe renkli şeyler alan ebeveynlerin zihinlerindeki imaja uygun bir ürün ortaya koymak zorunda olduğunu varsayarak hareket etmişti.

22 Tracey Lien, "No Girls Allowed", *Polygon*, 2 Aralık 2013, https://www.polygon.com/features/2013/12/2/5143856/no-girls-allowed (erişim 6 Ekim 2020).

oyuncular arasında rağbet görmekle kalmıyor, aynı zamanda oyun kültürü ve programcılık dünyasının bir parçasını oluşturuyor; bu nedenle oyun endüstrisinin köklü patriyarkal yapıları, kadın oyuncular ve Maddy Myers gibi kadın oyun eleştirmenleri tarafından kamuoyunun huzurunda protesto ediliyor.[23] Bazı şirketler #MeToo Hareketi çerçevesinde cinsiyetçilik sorunlarını çözmek zorundalar. Ubisoft halen şirketler topluluğunu yeniden organize ediyor, çünkü yönetim seviyesine kadar uzanan sistematik bir cinsiyetçilik var. Bu oyunları da etkiledi, bu nedenle kadın ve erkek geliştiriciler, sadece kadın kahramanların yer aldığı oyunlar üretmek istediler. Ancak bu istekleri yönetim kademesinin şu gerekçesiyle reddedildi: "Erkekler olmazsa satmaz!"[24]

Cinsiyet eşitliği açısından yavaş yavaş bir şeyler oluyor. Güncel bir örnek, Polonya hükümetinden teşvik ödeneği alan CD Projekt RED tarafından geliştirilen *Cyberpunk 2077* adlı oyundur.[25] Cyberpunk 2077'de oyuncular karakterlerini seçerken kadın ve erkek arasında seçim yapamazlar, çünkü V (ana karakter) cinsiyetsizdir, ancak daha sonra vücut şekli, ten rengi ve ses tonu vb. ile istenilen şekilde tanımlanabilir. Oyuncu, V'nin bir penisi olması gerektiğine karar verirse, sünnetli ve sünnetsiz arasında seçim bile yapabilir. Ve tabii ki karakterin cinsel yönelimi oyuncunun elindedir. Bu ayrıntıya bakınca, video oyun dünyası gerçekten de fütürist tasarımın vaat ettiği kadar gelişime açıkmış gibi görünüyor.

Meme Uçları ve topluluk

Aralık 2008'de, sosyal medya denen şey henüz görece yeniyken, Palo Alto'da bebekli kadınlardan oluşan bir kalabalık, o

23 Maddie Myers, "The Cost Of Being A Woman Who Covers Video Games", *Kotaku*, 3 Ocak 2020, https://kotaku.com/the-cost-of-being-a-woman-who-covers-video-games-1840793836 (erişim 15 Ocak 2020).

24 Bunlar, 2018 tarihli *Assassin's Creed* oyunu zamanında oldu.

25 Burada devlet teşviki elbette oyunun kapsayıcılığından kaynaklanmaz, daha ziyade ekonomik faktörlerle açıklanabilir.

sırada 4 yıldır faaliyette olan Facebook'un genel merkezinin önünde, fotoğraflarına uygulanan sansürü protesto etmek için toplandı. Söz konusu fotoğraflar pornografik oldukları gerekçesiyle silinmişti. Facebook yönergelerine göre pornografik olarak değerlendirilenler, başkalarına göre son derece doğaldı, çünkü o fotoğraflardaki kadınlar bebeklerinin karnını doyuruyor, yani emziriyorlardı.

Meme uçları etrafında dönen tartışmaları çoğumuz duymuşuzdur, #FreeTheNipple gibi hashtag'ler sosyal medyada 2012'den beri (beyaz[26]) feminist kültürün parçasıdır. Facebook, Instagram ve ortakları, bize her gün kadın ve erkek vücutlarını ne kadar farklı değerlendirdiğimizi, neyin pornografik olup neyin olmadığını, kimin neyi ne kadar gösterme izni olduğunu gösteriyor. Belden yukarısı çıplak erkekler sorun değil. Belden yukarısı çıplak kadınlar tabuları yıkmak, sansürlenmek ve silinmek demek.[27] Erkeklerin tamamen işlevsiz olan meme uçları, toplum genelinde rahatsız edici bir şey değildir; aksine, parkta basketbol oynarken tişörtünü çıkarmayan adamla utangaç diye dalga geçilir. Öte yandan kadının öncelikle bebekler için bir beslenme kaynağı olan çıplak meme ucu, Batı toplumunun ve dolayısıyla sosyal medya yapıcılarının gözünden asla kaçmaz.

Topluluk yönergeleri her zaman özneldir ve onları oluşturanların dünya görüşlerinin yanı sıra önyargılarını ve tercihlerini de yansıtır, çünkü "ABD'deki siyasi açıdan özgürlükçü ve etnik olarak monokromatik[28] Silikon Vadisi'nde görülebileceği

26 "Beyaz", vücudunun üst kısmını çıplak gösterebilme arzusunun Batı dünyasında daha çok beyaz kadınlara tanınan bir ayrıcalıktan kaynaklanması açısından önemlidir.

27 Berlinli dövme sanatçısı Jen Tonic'in Instagram hesabından kadın müşterilerinin fotoğrafları silindi. Instagram onu "cinsellik içeren" paylaşımlarda bulunma yasağını delerek "göğüslerin cinsel olarak uyarıldığı" fotoğraflar paylaşmakla suçladı. Söz konusu fotoğraflarda vücutlarının üst kısmında dövme olan kadınlar kendi elleriyle göğüslerini kapatıyorlardı. Yani görünen şey cinsel uyarı değil, sadece meme ucu yasağına uyma çabasıydı. Yasağa uymaya çabalarken yasağı delmişler, memelerini örtmeye çalışırken ellemişlerdi.

28 "Beyaz" yerine kullanılan süslü bir kelime.

gibi, tahsilli ve ekonomik açıdan elit tabakanın spesifik ve sosyoekonomik kontekstinde geliştirilmiştir."[29]

Bu alanda kadınların, *BIPOC*, trans ve *non-binary*[30] insanların eksikliği ve erkek cinsiyetçiliği –üstü kapalı ya da açıktan– tüm sosyal medyada kadınsı olarak görülen her şeyin titizlikle incelenmesine, yargılanmasına ve çoğunlukla sansürlenmesine de neden olur. Bu noktada, kadınsı şeyin ne olduğu önemsizdir; söz konusu ten, meme ucu, vücut ağırlığı veya hashtag'ler olabilir.[31]

Avustralyalı komedyen Celeste Barber'in hesabı, dünyanın en iyi Instagram hesaplarından biri. İçimizden biri, sıradan bir kadın olarak ünlülerin fotoğraflarını ve videolarını taklit ediyor, hem de sıradan koşullar altında. Fakat Ekim 2020'de model Candice Swanepoel'in bir fotoğrafını taklit ettiğinde, Barber'in 7,3 milyon takipçisinin o fotoğrafı paylaşması Instagram tarafından engellendi. Gerekçe: "Topluluk kurallarının çıplaklık ya da cinsel aktiviteyle ihlali" idi. Barber o fotoğrafta, tam olarak Swanepoel'in gösterdiği kadarını göstermişti;[32] aralarındaki tek fark Swanepoel'in model ölçülerine, Barber'in ise normal ölçülere sahip olmasıydı. Instagram'ın vücutlarla ilgili bir sorunu var, daha doğrusu Instagram'ın yapay zekâsına sansürleme konusunda aktarılan bilgilerden kaynaklanan en az üç sorun var (bunun tam olarak nasıl işlediği konusuna ileride değineceğiz): Şişman insanlar, belli bir standarttaki vücut ölçülerine sahip olmayan insanlar sansürleniyor, si-

29 Sarah T. Roberts, *Behind the Screen: Content Moderation in the Shadows of Social Media*, Yale University Press, New Haven, CT, 2019, s. 93 vd.

30 Kısaltma: BIPOC (*Black, Indigenous and People of Color* = Siyah, Yerli ve Renkli İnsanlar) özellikle ABD'de siyahlar, yerli Amerikan halkı ve kendilerini beyaz olarak görmeyen diğer insanlar için kullanılır. Trans, *cis* insanların, yani cinsel kimliği doğuştan gelen fizyolojik cinsiyetle örtüşen insanların aksine örtüşmeyenlere denir. *Non-binary* tabiri, cinsiyet kimliği salt kadın ya da salt erkek olarak tanımlanamayan, ikisinin arasında (cinsiyet kimliği değişken) ya da cinsiyetsiz olarak da nitelendirilebilen insanlar için kullanılır – ç.n.

31 Şiddet, kan ve yaralanma yoksa hashtag'ler de dikkatle inceleniyor ve pek çok şey sansürleniyor.

32 Aslında –Swanepoel'in aksine– Barber bir tanga bile giymişti.

yahların ve "renkli" insanların vücutları sansürleniyor ve kadın vücutları sansürleniyor. Model ve aktivist Nyome Nicholas-Williams da Haziran 2020'de platformda çıplak bir fotoğrafını paylaştığında bunu bizzat deneyimledi, fotoğrafta müstehcen bir şey görünmese de defalarca sansürlendi. Nicholas-Williams siyah ve kilolu; beyaz ve ince olsaydı, fotoğraf (büyük olasılıkla) algoritmanın dikkatini çekmezdi. Bunlar sadece en göz önündeki vakalar – her gün binlerce ünlü olmayan vücut sansüre uğruyor. Instagram CEO'su Adam Mosseri de konuyla ilgili açıklamalarında, algoritmik bir yanlılık sorunu olduğunu ve buna bir çözüm üretmek gerektiğini alenen kabul etti.[33]

İnstagram'da her çıplak, çıplak değildir.

Facebook ve emziren annelerin fotoğrafları vakasında çevrimiçi protestolar giderek daha büyük kitlelere yayıldı, basının ve televizyonların dikkatini çeken protestolar haberlere konu oldu. Bu sırada Facebook hızla büyüdü, diğer kullanıcılar tarafından bildirilen fotoğrafların akışı denetlenemez hale geldi. Yok-

33 Lacey-Jade Christie, "Instagram Censored One of These Photos but Not the Other. We Must Ask Why", *The Guardian*, 19 Ekim 2020, https://www.theguardian.com/technology/2020/oct/20/instagram-censored-one-of-these-photos-but-not-the-other-we-must-ask-why (erişim 22 Ekim 2020).

sa Facebook, emziren annelerin fotoğraflarında pornografik olmaması muhtemel bir şeyleri mi sansürlüyordu? Bu soruyla birlikte dünya çapındaki neredeyse 2 milyar kullanıcı için tartışılması gereken, dijital kamuoyunda neyin kabul edilebilir, neyin edilemez olduğuydu. Başka bir deyişle: Facebook içerik denetimiyle,[34] analog kamuoyu için dünya çapında olgular mı yaratıyordu?

Meme ucu tartışması, kabuk bağlamış patriyarkal yapıların sosyal medya kurallarını koyanların düşünce yapısındaki sayısız yansımasını gösteren çok sayıda örnekten sadece biridir. Bu meselenin son yıllardaki gelişimine şöyle bir göz atalım: Podcast *Radiolab*, Facebook'un topluluk kurallarına değindiği bir bölümde,[35] göğüsler konusundaki kuralların gelişiminin kısa bir özetini yaptı. Kadınların protestolarının ardından Facebook topluluk kurallarını güncellemek ve çıplaklık kavramını yeniden tanımlamak zorunda kaldı. Erkek ya da kadın cinsel organları çıplaklık kavramı kapsamına alındı, bu elbette yerinde bir karardı. Kadın göğüsleri de sadece, meme ucunun veya meme ucu çevresindeki halkanın bir kısmının göründüğü yerlerde çıplak kabul edildi. Fakat sutyenin veya meme emen bir bebeğin, kadının meme uçlarını ve çevresini gizlediği durumlarda göğüsler çıplak olmadığı için sansüre gerek yoktu. Dolayısıyla burada çıplaklık tanımında esas alınan, bebek emzirme eylemi değil, göğüslerin ne kadarının göründüğüydü. Bu aynı zamanda şu anlama geliyordu: Meme uçları ve etrafındaki halkalar görünmediği sürece, bir yetişkinin bir kadının memesini emmesi sorun olmazdı. Ama bu "emme pornosu" ve pornografi kapsamına girer. Bu da demektir ki: Fotoğraflarda sadece, kendi başlarına yürüyemeyecek gibi görünenler, yani 18 aylıktan büyük olmayanlar emzirilebilir – fakat bu tamamen keyfî bir konu ve kimin ne kadar emzirileceğine ya da emzirilmek

34 Yani kullanıcıların bizzat internet ortamına yükledikleri içeriğin topluluk kuralları dikkate alınarak incelenmesi.

35 Sören Wheeler vd., Radiolab "Post No Evil", WNYC Studios, https://www.wnycstudios.org/podcasts/radiolab/articles/post-no-evil (erişim 6 Ekim 2020).

zorunda olduğuna dair tartışmalar burada fazlaca girip çomak sokmak istemediğim bir arı kovanı. Aşikâr olan tek şey şu ki, Facebook topluluk yönergeleri çoğunluk toplumunda hâlâ işlemiyor.

Sonra yeni bir sorun ortaya çıktı: Kimlerin çoğunluk toplumu olduğuna kimler karar veriyor ki? İlk kez, ulusal ve kültürel sınırların ötesinde evrensel geçerliliği olan kurallar bulmak gerekiyor. "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" gibi bir şey, sadece çevrimiçi içerik için. Bunun üzerine kafa yoran tiplerin tümü beyaz ve ayrıcalıklı Amerikalılarken, evrensel geçerliliğe erişmek mümkün mü? Örneğin hayvanları emziren insanların fotoğrafları ne olacak? Mesela bir oğlağı emziren bir insan fotoğrafı? Bu sorular 2012'de yavru bir keçiyi emziren genç bir kadının fotoğrafı silindikten sonra hararetli tartışmalara konu oldu. Kuraklığın hüküm sürdüğü ülkelerde, bu, besi hayvanlarını yaşatma amaçlı bir hayat kurtarma uygulamasıdır. Yani kültürel bir uygulamadır. Facebook'un, yapımcıların aşina olmadıkları ve ne olduğunu bilmedikleri için fetiş olarak yorumladıkları bir şeyi sansürlemeye hakkı var mı? Anlaşılan şirket, insanların sadece "insan bebeklerini" emzirebileceklerine karar verdi ve kurallarını ona göre belirledi. Yani hayati önemi olsa da, insanlar hayvanları emziremez. 2013 yılında emzirme fotoğrafı kuralları bir kez daha değiştirildi. İnsan bebeğinin artık emer vaziyette memeye yaslanmış olması şart değildi, karınüstü de yatabilirdi, ayrıca fotoğrafta bir meme ucu ve bir meme ucu halkası görülebilirdi. 2014'ten beri fotoğraflarda her iki meme ucu ve her iki meme ucu halkası, bir emzirme eylemi söz konusu olduğu sürece gösterilebiliyor. Tamam. Peki ama bu emzirme takıntısının nedeni ne? Ya bir oğlağın ağzı bir erkek göğsüne yaslanmışsa, o zaman ne olacak? Bir fotoğraftaki kadın memesinin kabul edilebilir olması için neden illaki bir işlevi yerine getirmesi şart koşuluyor? Elbette emzirmek normal bir şey ve sansürlenmemeli, fakat bu her meme için geçerli değil mi? Meme görüntüsü, fi tarihinde bazı erkekleri meme fetişisti olmaya sevk edecek kadar erotikse bile, biz bu konuda

ne yapabiliriz ki?[36] Emzirme konusunun bir istisna olarak kabul edildiği sosyal medya yönergeleri, kabul edilemez bir anne kültünün gelişmesine katkıda bulunmuyor mu? Kadının çıplak memesi ancak kati görevini, varlık nedenini yerine getirdiğinde –süt verdiğinde– kamuoyunda kabul görüyor. Aksi takdirde, gizlendiği yerden çıkmaması gerekiyor.

Seksin itici gücü

Toplumsal kurallar ve değerler, yalnızca sosyal medyayla olan ilişkimizi programlamakla kalmaz; aynı zamanda kimin, nasıl, nerede yükselebileceğini ve bunun oluş biçimini de belirler. Lora DiCarlo zirveye çıkmayı hedefleyen bir şirket. 2019 yılında şirketin kurucusu ve genel müdürü Lora Haddock devrim niteliğindeki buluşunu geniş kitlelere sunma şansını elde etti. En azından kısa bir süreliğine öyle görünüyordu, çünkü çok geçmeden patriyarkal yapılar yolunu kesti. Fakat buna birazdan değineceğiz. Her halükârda, o yıl Haddock ve genç kadın mühendislerden oluşan ekibi için heyecan verici bir yıl oldu, çünkü buluşları kamuoyu için hazırdı. Osé (Fransızcada "cüretkâr"), vulvası ve vajinası olan kişilerde çifte orgazm sağlamak için icat edilen küçük robotun adı. Kullanıcının anatomisine uyum sağlayarak çalışan bu robot, insan hareketlerini taklit ederek, daha doğrusu hareketlere tepki vererek klitorisi ve G noktasını aynı anda uyarır. Böylelikle iki insanın

36 Meme araştırmaları, şu konuda henüz fikir birliğine varamadı: Büyük memeler doğurganlıkla ilişkilendirildiği ve erkeğin doğasında soyunu devam ettirme güdüsünden kaynaklanan mümkün olduğunca çok dölleme eğilimi olduğu için heteroseksüel erkekler genetik olarak memeleri tahrik edici bulmaya mı programlanmıştır? Yoksa memelerin tahrik ediciliği, dünyada meme ucu yaygarası koparmayan pek çok kültür varken, Batı dünyasında ekstrem bir gelişme gösteren kültürel bir şey midir? Bu noktada sorumlu doğa mıdır, yoksa yetiştirilme tarzı mı? Her iki hipotezi de destekleyen çok sayıda araştırma var. Bir diğer araştırmaya göre, kadın bir bebeği emzirdiğinde, şefkat ya da aşk hormonu olarak bilinen oksitosin hormonu salgılar ve erkeği çeken bu hormondur. Araştırmacılar bu hormon salınımının sadece emzirme için değil, aynı zamanda kadının hoşuna giden her meme hareketi için geçerli olduğunu keşfettiler. Bu nedenle, kadının erkeği daha fazla arzulaması için, erkeğin kadın memesine özellikle hassasiyet göstermesinin yararına olabileceği düşünülüyor.

seks sırasında –en azından yardımcı bir alet kullanmadan– yapamadıklarını "gerçekleştirir" Osé'deki yenilikçi teknoloji ve iki orgazmın bir orgazmdan iki kat daha iyi olduğu varsayımı, Haddock ve ekibinin dünyanın en ünlü teknoloji ve inovasyon ödüllerinden biri olan CES (*Consumer Electronics Show* - Tüketici Elektroniği Fuarı) Ödülü'ne aday olmalarını sağladı. Önceki yılların kazananları video kaydedici (1970), video kamera (1981) ve *Tetris* (1988) gibi büyük icatlardı. CES Ödülü'nü kazanmak, şirketlerin kendilerini yalnızca uzman bir kitleye değil, aynı zamanda kapsamlı raporlama sayesinde geniş bir kitleye sunmaları için yeni fırsatlar anlamına gelir. Aksi takdirde, sınırlı reklam bütçesi olan şirketler ürünlerini tanıtamazlar.

Başvurudan birkaç hafta sonra Haddock, CTA'dan (*Consumer Technology Association* - Tüketici Teknoloji Derneği) robot Osé'nin CES Ödülü'nü kazandığını bildiren bir e-posta aldı. Kadın ve erkek mühendislerden oluşan jüri (cinsiyet dağılımı kamuoyuna asla açıklanmadı) Osé'deki teknolojiyi incelemiş, patentleri mercek altına almış ve Lora DiCarlo'nun ekibinin hakikaten çok önemli bir buluşa imza attığını, devrim niteliğindeki teknoloji sayesinde çifte orgazmı mümkün kıldığını onaylamıştı. Sevinç çok büyüktü, fakat uzun sürmedi, çünkü bir hafta sonra Osé'nin ödülü iptal edildi. Haddock'a gönderilen e-postada, "ahlâk kurallarına aykırı, müstehcen" ürünlerin CTA'nın imajına uymadığı, Osé'nin CTA yönetmeliğini ihlal ettiği belirtiliyordu. CTA bu nedenle, daha kapsamlı bir değerlendirmenin ardından ürünü diskalifiye etme hakkına sahipti. Ayrıca "sunulan ürünün mahiyeti ödül verildiğinde anlaşılamamıştı."[37] Kendisine sunulan teknolojinin ilk değerlendirmesinde jürinin, Osé'nin ne için icat edildiğini gözden kaçırmış olması, özellikle başvuru metninin ilk cümlesi düşünülürse, gerçekten şaşırtıcıdır: "Osé, klitorisi ve G-noktasını uyararak çifte orgazm sağlayan bir robottur."

37 Linda Misitzis, "Two Times a Lady - Escape From the Lab", *This American Life*, 16 Ağustos 2019, https://www.thisamericanlife.org/681/transcript (erişim 28 Ağustos 2020).

Jürinin gerçekten de Osé'nin asıl amacını anlamadan bu yenilikçi teknolojiyi etkileyici ve ödüle değer bulduğunu varsayalım. Bu demektir ki: Profesyonel, objektif ve teknik bilgiler ışığında yapılan bir değerlendirmeye göre, Haddock ve ekibi ödülü hak etmiştir. Ancak böylesine yenilikçi bir teknolojinin hedefi olan kadın orgazmı ödüle *layık* görülmediği için, verilen ödül geri alınmıştır. Diyelim ki fuarında kimin yer alabileceğine ve kimin ödül için gerekli niteliklere sahip olduğuna karar verme yetkisine sahip bir özel kuruluş olan CTA, seksle herhangi bir ilgisi olan teknolojileri prensipte kabul etmiyor. Sebebi şunlar olabilir: Kötü bir imaj çizme korkusu, dinî nedenler ya da sadece, cinsel konularda aşırı hassas potansiyel fuarcıların rahatsız olma ihtimali. Bu usulen sorun olmazdı, her ne kadar teknoloji endüstrisi tarihinin yanlış bir değerlendirmesi olsa da. Çünkü seks (özellikle porno endüstrisi), video kasetin neredeyse 50 yıl önceki icadı porno tüketimini tekeline aldığından beri, inovasyonu harekete geçiren başlıca güç olmuştur. Her neyse, CTA'yı seksten arınmış bir bölge olarak ele alacak olursak, ürünün işlevinin ilk ürün değerlendirmesinde neden fark edilmediği sorusu hâlâ geçerliliğini koruyor. Cevap şu: Çünkü seksle ilgisi yok, en azından seksin kendisiyle. Daha ziyade, Osé'nin doğrudan kadının zevk alması için, daha doğrusu penisi olmayan insanlar için tasarlanmış olduğu gerçeğiyle ilgisi var. Çünkü 2018'de, yani sadece bir yıl önce, seks robotu Harmony CES'te tanıtılmıştı. Harmony insan boyutunda, cildi beyaz ve yumuşak silikondan yapılmış bir robotik iskeletti. Farklı uzunlukta ve renkte perukları, tamamen yıkanabilir bir ağzı ve genital bölgesi, "itaatkâr" ya da "utangaç" gibi programlanabilir karakter özellikleri vardı. Ayrıca istenirse "seni seviyorum" diyebiliyordu. Osé ile arasındaki belirgin fark hedef grubuydu: Zengin erkekler. Harmony, o yıl CTA yönetmeliğiyle mükemmelen uyum içindeydi. Ayrıntılı ürün tanıtım videoları hâlâ organizatörün internet sitesinde yer alıyor.

Kadınca zevklerin hâkim (erkek) ahlâk anlayışına ne kadar aykırı olduğunun, tabulaştığının ve dolayısıyla sansürden

ne kadar etkilendiğinin örneklerine, kadınların kadınlar için ürünler geliştirmesine ve tasarlamasına yönelik araştırma alanında rastlamak mümkündür. İki kız arkadaş tarafından kurulan Dame adlı şirket de bu alanda faaliyet gösteriyor ve tıpkı Lora DiCarlo gibi kadınca zevklere hizmet eden oyuncaklar tasarlayarak piyasaya sürüyor. Dame satışlara hız kazandırmak için 2018 yılının sonlarına doğru New York City'nin toplu taşıma araçlarında büyük bir reklam kampanyası başlatma kararı aldı. Ancak bir reklam ajansı seks oyuncakları için kampanya tasarımlarını tamamladıktan sonra –ki bu tasarımlarda orijinaline sadık kalınarak yapılmış penis biçiminde dildolar değil, Joan Miró tarzında soyut ve pastel renkli dildolar vardı– MTA (Metropolitan Transportation Authority - Metropol Ulaşım İdaresi) ürünlerin –sürpriz bir biçimde– yönetmeliğe aykırı olduğunu fark etti ve bunun üzerine Dame ile sözleşme yapmayı reddetti. Bu olayda da şu sorular akla gelebilir: Peki toplu ulaşım araçlarında seks reklamı yapmak, çocukları falan düşünecek olursak, gerçekten kabul edilebilir bir şey mi? Evet, kabul edilebilir. En azından güç artırıcı ilaçlar ya da sertleşme sorunlarına karşı üretilen ilaçlar için reklam söz konusu olduğunda. Dame'nin başarısızlıkla sonuçlanan reklam kampanyası girişimiyle hemen hemen aynı zamanda, erkek sağlığı alanında uzmanlaşmış olan Hims ve Roman adlı iki şirket metroda, sertleşme sorunlarına karşı ürettikleri ilaçların reklamını yapıyorlardı – üstelik reklam kampanyalarında yer alan görüntüler Dame'nin reklam görüntülerinden çok daha açıktı. MTA'nın kamuoyuna sunduğu gerekçeye göre: Bir erkek için sertleşme sorunu, sağlık sorunu demekti. Dolayısıyla hedef gruba hitap eden ürünler "cinsel sağlık" kategorisine giriyordu.

Kadının orgazmı ise cinsel sağlığıyla ilgisi olmayan lüks, önemsiz bir meseleydi ve söz konusu olan zevk olduğu için "cinsel zevkler" kategorisine giriyordu. MTA'nın "cinsel sağlık" ile bir derdi yoktu, öte yandan "cinsel zevk" sorundu. Belli ki MTA, seks oyuncaklarıyla mastürbasyon yaparken yaşanan orgazmın kadın sağlığına faydaları olduğunu ortaya koyan

araştırmalar hakkında hiçbir şey bilmiyordu.[38] Dame şirketi MTA'ya dava açtı ama bu dava henüz sonuçlanmadı.

Lora Haddock ve ekibi de pes etmedi ve Osé'nin teknoloji dünyasındaki yeri için savaştı. Ödülün geri alınmasının ardından, Ocak 2019'da, CTA'ya açık bir mektup yazarak başlarından geçeni kamuoyuna duyurdular. Çok geçmeden *New York Times* da dahil olmak üzere çok sayıda medya kuruluşu Osé ve mucitleri hakkında haber yaptı. Sonunda, kamuoyunun baskısı CTA'nın geri adım atmasına neden oldu. CTA yönetim kurulu başkanı şubat ayında Haddock'u arayarak özür diledi ve Osé'ye

New York metrosundaki reklam.

İzinli: Erkeğin aldığı zevk. Yasaklı: Kadının (ve tüm diğerlerinin) aldığı zevk.

38 Debra Herbenick vd., "Prevalence and Characteristics of Vibrator Use by Women in the United States: Results from a Nationally Representative Study", *The Journal of Sexual Medicine*, 1 Temmuz 2009, https://doi.org/10.1111/j.1743-6109.2009.01318.x (erişim 21 Haziran 2019).

ödülü iade edildi. Ayrıca CTA'nın "herkese kapılarını açmaya ve daha açık olmaya" çalışacağını belirtti. Bunun ne anlama geldiğini zaman gösterecek. Sonuç olarak Osé "sağlık ve zindelik" kategorisinde yer alan bir ürün olarak kabul edildi; bunun ne kadar yerinde olduğu elbette tartışılabilir. Ancak Haddock bu duruma pragmatik yaklaşıyor: O kategoriye dahil edilmesi, hiçbir kategoriye dahil edilmemesinden iyidir.

Osé ve onun kadınca zevklere yönelik teknolojisi hakkındaki bu hikâyenin ne kadar karmaşık olduğunu, sonrasında olanlar gösteriyor. Robot 2020'den beri piyasada, cihazın ödülü ve yenilikçi teknolojisinin tüm bu yaygarayı hak edip etmediği konusunda farklı görüşler var. Çünkü Lora DiCarlo yeni bir alana giriyor ve yenilikçi araştırma bir süreçtir, piyasaya çıktığında nadiren mükemmeliyete ulaşmış bir şey ortaya koyar,[39] fakat yaratıcıları tarafından ısrarla öne sürülen iddia tam olarak budur ve bu da anlaşılır bir durumdur, çünkü "Bir şey icat ettik, oldukça iyi, ancak çokça zaman ve para harcayarak, bolca araştırma yaparak, gelecekte daha da iyisini yapacağız" demek, hiçbir zaman ikna edici bir satış argümanı olmaz. Bazı kullanıcılar, yaklaşık yüz yıldır zevkle titreşen vibratörle kıyasladıklarında bu cihazı fazla karmaşık, fazla hantal ve fazla sıra dışı buluyor. Tıpkı işemek gibi mastürbasyon da geliştirilmesi, yani öğrenilmesi gereken bir uygulamadır. Doğru ya da yanlış yoktur, önemli olan işe yarayıp yaramadığıdır.

Geleceğe dönüş

Bizim makinelerden anladığımız şudur: Tam olarak kendilerinden isteneni yerine getirir ve bunu adeta kusursuz bir şekilde yaparlar. Teknolojiye duyulan bu ezeli güven, muhtemelen dijital haritalama ve navigasyon sistemlerinin piyasaya çıktığı ilk günlerde gerçekleşen, sırf navigasyon o yönü gösterdi diye insanların arabalarını köprülerden aşağı uçurdukları ya da göllere sürdükleri sayısız kazadan da sorumludur. Makinenin insanüs-

39 İlk kişisel bilgisayarın bugün hâlâ son teknoloji ürünü olduğunu hayal etmek, bu süreci anlamamızı sağlayacaktır.

tülüğüne duyduğumuz bu güveni diğer pek çok şeyin yanı sıra yüz tanıma sistemi için uygulanan algoritmaların kullanımında da deneyimleriz – hatasız tanımlama. Saçmalık! Her program sadece aldığı kadarını verecek kadar iyidir. *New York Times* pek çok Amerikan polis karakolu tarafından kullanılan yazılımın esasen, beyaz erkek yüzlerinin bulunduğu görüntü veri tabanlarına dayandığını, dolayısıyla beyaz erkek yüzlerini karşılaştırma ve doğru biçimde eşleştirme konusunda son derece yüksek bir isabet oranına ulaştığını kanıtlamayı başardı. Ancak erkek ve beyaz olmayan kişiler söz konusu olduğunda sonuçlar önemli ölçüde başarısızdı.[40] Almanya'da da polisin bu konuda en azından bir pilot projesi oldu; Berlin tren istasyonunda yüz tanıma yazılımı kullanıldı. Fakat bu da çok sayıda yanlış tespitin yanı sıra veri koruma kanunu açısından pek çok sıkıntıya sebep oldu. Genel olarak bu çok büyük bir sorun, çünkü cinsiyetçilik ve ırkçılık konularına her ne kadar yavaş ve emin adımlarla yaklaşsak da (önümüzde daha gidilecek çok yol var), gerçek şu ki insanoğluna has bu "-izmler" programlarda gizlenir ve bu bizim, tam olarak teknolojinin varsayılan insanüstülüğü nedeniyle anlamakta zorlandığımız bir şeydir. Bu yersiz güveni mümkün olan en kısa sürede bırakmalıyız, çünkü –en kötüsünü düşünecek olursak– bu yanlış yöntemlerle varılan yanlış sonuçlar masum hayatların mahvına sebep olabilir. Alman hükümeti de algoritmalardaki ayrımcılık potansiyelini fark etti ve şu alanların özellikle etkilendiğini belirleyen bir araştırma başlattı: İş dünyası, emlak piyasası, ticaret, arama motoru reklamları, bankacılık ve kredi sektörü, tıp, ulaşım, devletin sosyal yardım ve denetim mekanizması, eğitim, polis teşkilatı ve ceza infazı.[41] O halde, internette dolaşmadığım ve kitap okuduğum sürece evimdeki kanepemde güvendeyim.

---

40 Bu da ABD cezaevlerinde zaten fazlasıyla karşılaşılan, BIPOC'a karşı yanlış suçlamalarla sonuçlanabilecek daha fazla "yanlış pozitif" tanıma anlamına gelir.

41 Carsten Orwat, "Diskriminierungsrisiken durch Verwendung von Algorithmen", *Antidiskriminierungsstelle des Bundes*, 2019, s. 204, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/Expertisen/studie_diskriminierungsrisiken_durch_verwendung_von_algorithmen.pdf?_blob=publicationFile&v=5 (erişim 6 Kasım 2020).

Sosyal medyadaki vücut sansürü örneğinde görüldüğü gibi, algoritmalar artık günlük hayatımızın görünmez bir parçası ve yüz tanımanın ötesinde pek çok alanda kullanılıyor. Örneğin sesli asistanlar; dünyanın hemen hemen her yerinde bu tür yapay zekâ uygulamalarında kadın sesi kullanılıyor. Emirleri yerine getiriyor, görevleri tamamlıyor, asla karşı çıkmıyorlar. Azarlansalar ve hakarete uğrasalar da, onlarla iletişim kurarken kullandığınız ses tonuna aldırmadan kendilerinden isteneni yapıyorlar. Georgia Teknik Üniversitesi'nde robotlar üzerinde çalışan Ayanna Howard bu durumun bir sorun teşkil ettiğini, çünkü insanların "insan" asistanlarına da aynı şekilde davranmaya başladıklarını ve bundan bilhassa kadın asistanların etkilendiğini dile getiriyor. Bu nedenle, geliştiricilerin sesli asistanları daha nötr tasarlamaları gerektiğini, bunun da ancak robot yapımında çok farklı alanlardan çok daha fazla insana kulak verilirse mümkün olabileceğini söylüyor.[42]

Arama sorgularını tamamlayan ve sonuçları filtreleyen yapay zekâ da daha nötr olabilirdi. Washington Üniversitesi'ndeki araştırmacılar, Facebook ve Microsoft yazılımının kullandığı fotoğraf veri bankasının, alışveriş ve yemek pişirmek gibi faaliyetleri erkeklerden çok kadınlarla ilişkilendirdiğini ortaya koydu. Bunu yapan algoritmalar hatalı yöntemlerden bire bir hatalı sonuçlar üretmekle kalmıyor, yöntem-sonuç ilişkisindeki çarpıtmayı güçlendiriyor ve temsilde zaten mevcut olan dengesizliği daha da kötüleştiriyor.[43] Avrupalı ve Amerikalılardan oluşan bir araştırma grubu, 2020'de Amerikalı siyasetçilerin Google, Microsoft ve Amazon'un görüntü tanıma uygulamaları tarafından kaydedilmiş fotoğraflarına yapılan atıfların incelendiği bir araştırma yayımladı. Kadın siyasetçilerin fo-

42 Ayanna Howard, "Should Robots Have a Gender or Ethnicity? One Roboticist Says No", *Marketplace*, 15 Ekim 2020, https://www.marketplace.org/shows/marketplace-tech/should-robots-have-gender-or-ethnicity-one-roboticist-says-no-ayanna-howard-sex-race-robots (erişim 28 Ekim 2020).

43 Jieyu Zhao vd., "Men Also Like Shopping: Reducing Gender Bias Amplification Using Corpus-Level Constraints", *Proceedings of the 2017 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, Eylül 2017, s. 2979-2989, https://doi.org/10.18653/v1/D17-1323 (erişim 8 Ekim 2020).

toğrafları, erkek meslektaşlarının fotoğraflarından üç kat daha fazla fiziksel görünüm etiketiyle ilişkilendirilmişti. Bununla birlikte erkekler, kadınlara kıyasla yapay zekâ uygulamaları tarafından çok daha sık tanınıyordu.[44] Köln'de bulunan Leibniz Sosyal Bilimler Enstitüsü GESIS'ten araştırmaya katılan Carsten Schwemmer'e göre "Bu durum kadınların daha düşük bir statü klişesi elde etmesine yol açıyor; kadınlar güzel görünmek için oradadır, erkekler ise patrondur." Korpus (külliyat) veri bankaları, örneğin yapay zekâ uygulamalarına aktarılması gereken sözlü veya yazılı cümle dağarcıkları oluşturmak zordur ve genellikle çok masraflıdır. Enron-Korpus'un hâlâ en yaygın kullanılan metin koleksiyonlarından biri olmasının nedeni budur; Amerikan enerji şirketlerinin toplam 158 çalışanının 2001 yılına kadar birbirlerine gönderdikleri yaklaşık 600.000 e-postadan oluşur. Enron bir yolsuzluk skandalına karışıp iflas ettiğinde, bu e-postalar soruşturma makamı tarafından yayımlandı. Hepsi Austinli (Texas) olan Enron çalışanlarının çoğu beyaz ve erkekti, orta ila üst sınıflara mensup kişilerdi – içlerinden bazıları vicdansız ve ahlâksızdı, bu da e-postaların yayımlanma sebebidir. Korpus onların insani çarpıklıklarıyla doludur ve çarpıklıklar yapay zekâya aktarılır. Programcıların dediği gibi: "Çöp içeri, çöp dışarı." Peki ama yapay zekâ ve algoritmaların şeylerin ve insanların üzerinde değil, ortasında olduğunu anlamak neden bu kadar zor? Bu ancak, ben de dahil, çoğu insanın bir yapay zekânın ve bir algoritmanın ne olduğunu, nasıl ortaya çıktığını ve geliştiğini tam olarak bilmemesiyle açıklanabilir. Elbette ben bu soruları yanıtlayacak doğru kişi değilim, bu yüzden doğru kişilerden birine, yani medya bilişim teknolojileri alanında uzman, bilişim ve sosyal bilimler araştırmacısı Laura Laugwitz'e sordum:

> Bir algoritma, aslında sadece bir problemi çözmeye yönelik bir dizi talimattır. En tanınmış programcılardan ve ilk kadın prog-

44 Carsten Schwemmer vd., "Diagnosing Gender Bias in Image Recognition Systems", *SAGE journals, Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 11 Kasım 2020, https://doi.org/10.1177/2378023120967171 (erişim 25 Kasım 2020).

ramcılardan biri olan Grace Hopper[45] algoritmayı bir yemek tarifiyle karşılaştırır. Yemek tarifi de bir algoritmadır. Sonunda ortaya lezzetli bir şeyler çıkması için attığımız net adımlar vardır. Ve buna teknik düzeyde bakacak olursak, bir programcının şuna karar vermesi gerektiğini görürüz: Sonunda kesin bir sonuç alabilmem için programımın hangi adımları izlemesi gerekiyor? Çok kapsamlı bir biçimde parçalara ayırırsanız, yapay zekânın da sadece bir çoklu algoritmalar koleksiyonu olduğunu görürsünüz. Yapay zekânın kurucusu Alan Turing,[46] kendine şunu sordu: Makineler düşünebilir mi? Ve sorar sormaz cevap aramaktan vazgeçti, çünkü "düşünmek" tanımlaması zor bir kavramdır. Onun yerine şu soruyu sordu: Makineler düşünmeyi taklit edebilir mi? Yani yapay zekânın amacı, insan zekâsını taklit edebilmektir. Bunu algoritmaları kullanarak yapar; fakat elbette bu, bize haritada A noktasından B noktasına nasıl gideceğimizi gösteren algoritmadan biraz daha karmaşıktır. Nispeten net bir şekilde söylenen şudur: Tamam, Z'nin oluşması için X ve Y'nin gerçekleşmesi gerekir. Ve yapay zekâda bu adımlar artık tanımlanmaz, yalnızca hedef belirlenir. Girdi benim kaydımdır, bu kayıt fotoğraf, metin, ses, video veya sayılardan oluşabilir. Ve ben çıktıyı şunu söyleyerek belirlerim: Bu buradan çıkmalı. Fakat yapay zekâ algoritma kullanımı ve manipülasyonuyla, girdiden çıktıya nasıl vardığını kendi başına görmek zorundadır.

Ben bunu çocuk yetiştirmeye benzetiyorum: Girdiyi veriyorum ve sonra ortaya tamamen kendi başına, ebeveyn olarak be-

45 Grace Hopper, 1969'da bilgisayar bilimleri alanında verilen ilk ödülün sahibidir (Computer Sciences Man of the Year Award).

46 Alan Turing İkinci Dünya Savaşı sırasında yalnızca Alman kripto makinelerinin kodlarının çözülmesine yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda Turing testi sayesinde yapay zekânın tespitine yönelik en bilinen kriterlerden birini de oluşturdu. Eşcinsel olduğu için maruz kaldığı toplumsal yargılar ve tıbbi tedaviler sonucunda ağır depresyona giren Turing, zehirli bir elma yiyerek hayatına son verdi. Bu fikir aklına, "Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler" filmini izledikten sonra gelmişti. Elbette o zamanlar, Pamuk Prenses karakterine hayat veren Hedy Lamarr'ın bilgisayar teknolojisi alanında çalışan bir meslektaşı olduğunu bilmesi imkânsızdı.

nim hayalimdeki çıktıyla örtüşeceğini umduğum bir şeyler çıkarmasını bekleyerek seyrediyorum. Fakat Laugwitz bu benzetmeyi doğru bulmuyor.

> Çok önemli farklar var: Çocukların kendi içsel motivasyonları vardır. Henüz çok küçük olsalar da, kendi gündemleri ve duyguları vardır. Her şeyden önce, bir şeyleri anlamak için sorular sorarlar: Neden? Niçin? Bu eleştirel düşünmedir. Çocuklar eleştirel düşünmeyi öğrenirler. Algoritma bunu yapamaz. Sadece şunu sorar: Bunun aynısını nasıl üretebilirim? Hiçbir şey anlamaz, sadece taklit eder.

Laugwitz'e göre bilimkurgunun ve popüler kültürün etkisi, insanların kafasında abartılı bir yapay zekâ imajı yaratıyor. Her şeyi yapabilen, her şeyi bilen ve daha iyi, daha kusursuz bir insan gibi, adeta bir üst-insan gibi işleyen bir yapay zekâ... Öyle bir şey yok. Şu anda sahip olduğumuz çoğu yapay zekâ, tam olarak bir görevi yerine getirebiliyor: Resimlerdeki yüzleri tanıma, yeni şarkılar önerme, flora ve faunayı tanıma, dili algılama, rotaları bulma. Yapay zekânın hangi görevi yerine getireceği kullanımına sunulan verilere, yani girdiye bağlıdır. Burada Facebook ve onun meme ucu politikasının anlatıldığı bölümündeki örneğe geri dönecek olursak, öyle görünüyor ki Facebook'un yapay zekâsı, ek bilgilerle donatılan bir fotoğraf veri tabanıyla çalışıyor. Böylece her resimde, topluluk standartlarını ihlal eden bir şey olup olmadığı kaydediliyor – bizim örneğimizde bu, istenildiği gibi sunulmayan bir meme. Aslında fotoğrafın silinmesi ya da silinmemesi kararı, Facebook'taki topluluk yöneticileri tarafından veriliyor. Kendi yapay zekâsının nasıl işlediğini sadece Facebook bildiği için, biz onların kara kutusunda neler olup bittiği hakkında ancak tahmin yürütebiliyoruz. Muhtemelen şöyle oluyor: Yapay zekâ Facebook'ta nelere izin verilip nelere verilmediğini, milyonlarca kullanıcı fotoğrafından ve topluluk yönetimi tarafından o fotoğraflara iliştirilen bilgilerden öğreniyor. İyi çalışıyorsa, fotoğraftaki bir kadının memesinin açık olup olmadığını hakikaten bir şekil-

de tespit edebiliyor. Fakat bu da fotoğraftaki ışık, perspektif ve renklendirmeye bağlı. Yapay zekânın işleyişini tam olarak anlamadığımız sürece, bu tespiti nasıl yaptığını bilmemiz mümkün değil – ve çoğu zaman bunu geliştiricileri bile bilmez. Yapay zekâ, insani kararları yeterince iyi taklit ettiği sürece şirket bununla yetinir. Aynısı nefret söylemi için geçerlidir: Girdi, kullanıcı yorumları ve onların nefret söylemi olarak işaretlenip silinmesini belirleyecek olan üst verilerdir; yapay zekâ o kalıbı tanır, Facebook'ta hangi nefret söylemi kurallarının geçerli olduğuna dair sonuçlar çıkarır ve insan müdahalesi olmadan kuralları uygular.

> Hatta burada algoritmaların iki seviyede kullanımı söz konusudur. Birincisi, Facebook'un topluluk yöneticileri bu "x ve y ise, o zaman z" kurallarını uyguladılar ki, bu aslında bir algoritmadan başka bir şey değildir. Bu veriler makineye aktarılır, daha sonra makine bu veri tabanından temel kuralı –ne olduğunu bilmeden– türetmeye çalışır. Yani insanlar aracılığıyla zaten ortaya konmuş olan şey ile makinenin daha sonra yorumlaması gereken şey arasında her zaman bir boşluk vardır. Aksiyle ispat edilecek olursa, bu da demektir ki, insanlar yapay zekânın kuralı gerçekten %100 ya da belki sadece %99 anlayıp anlamadığını kesinlikle bilemezler. Bu noktada tam olarak ne olduğu tamamen belirsizdir. Buna bir de doğal olarak Facebook, Youtube ve ortaklarının algoritmalarını gizli tutmaları eklenir. Tescilli uygulamalar hakkında bilgi almak –bunlar şirketlere ait olan ve kamuoyuna açık olmayan uygulamalardır– ancak kendi girdi ve çıktılarınıza dayanarak kendi modellerinizi geliştirmeniz ve ardından Facebook'un asli modelinde neyin ne olduğunu yorumlamaya çalışmanız durumunda mümkündür. En azından öyle olduğunu tahmin ediyoruz.

Grace Hopper'ın tarif örneğine geri dönelim: Elimizde tarif yok, sadece malzemelerin listesi ve bitmiş kurabiyenin birkaç kırıntısı var. Şimdi yapmamız gereken, nasıl yapıldığını bul-

mak. Malzemelerin ölçüsünü ve karıştırırken nasıl bir sıralama izlememiz gerektiğini bilmiyoruz. Kaç derece ısıda ve ne kadar süre pişeceği konusunda da hiçbir fikrimiz yok. Bu yüzden şu soruyu cevaplamak için de sadece tahminlerle yetiniyoruz: Örneğin Siri ilk zamanlarında kendisine kürtaj yapan bir klinik sorulduğunda beklenen cevabı veremediği halde, neden çevrimiçi Viagra satma ya da yakınlardaki seks işçilerini bulma konusunda problem yaşamamıştır?

Hatalı veri aktarımının yol açtığı hatalı çıkarımlar büyük bir sorundur, ancak bu sorun artarak devam ediyor, çünkü birincisi: Eski, yani geçmişte toplanan ve eski hatalı yöntemlerin hatalı sonuçlarını içinde barındıran veriler, Laugwitz'e göre, gelecekte alacağımız kararların temelini oluşturuyor. Aslında siyasetin ve sivil toplumun yapması gereken, geçmişe bakıp daha iyisini yapmaya çalışmak; ancak yapay zekâyla ilgili sorun şu ki, o da aynı şeyi yapmaya, yani geçmişi şimdiki zamanda yeniden üretmeye çalışıyor. Geleceğe dönüş. Ve ikincisi: Makine öğrenimi istatistiksel yöntemler kullanır, çünkü amaç giderek daha baskın olan kalıpları tanımaktır, daha önemsiz durumlar göz ardı edilir. Dolayısıyla burada karşımıza bir de "normal" olana odaklanma konusunda taraflı bir yöntem çıkar. Tanıdık geliyor mu?

Hemen hemen tüm insanlar bu alanda acemidir, peki birey olarak, fakat aynı zamanda toplum olarak burada neyin eleştirilmesi gerektiğini nereden bileceğiz?

> Bir yapay zekânın ne yaptığını her bireyin anlamasını beklemek bence absürt olurdu. Daha ziyade: Toplum, yapay zekâ kullanımının topluma etkisini ve insanlar için ne gibi sonuçlar doğurduğunu, yapay zekâyı geliştiren insanların anlamasını bekleyebilir. Söz konusu uygulamanın ne olduğu önemli değil; yüz tanıma, itibar ya da belli konularda tavsiyeler verme üzerine olabilir. Gelişmeler şu anda sivil toplum olarak aslında bizim önceden ya da en azından paralel olarak aksettirmemiz gerekenlerden uzaklaşıyor.

Aslında geliştiricileri ve şirketleri sorumlu tutmak ve negatif sonuçlardan etkilenen insanları korumak siyasetin görevidir. Teknoloji şirketleri siyasetin uzun yıllar önünde; siyaset geride kaldı ve yetişmek için büyük zorlukları aşması gerekiyor.[47] Hem yapay zekâ kullanımı hem de kuralların oluşturulması konusunda. Artık bu sorunların farkına varmaya ve yapay zekâda nötrlük gibi bir şey olduğu hayalinden vazgeçmeye odaklanmak gerekiyor.

Elbette sektörün güçlü kendi kendine seçme mekanizması sorunu küçültmüyor, aksine büyütüyor. Fakat yazılım ve yapay zekâ sektöründe sadece, farklılıklara daha çok yer verilmesiyle[48] sorunun çözülebileceğini iddia etmek yanlış bir yaklaşım olur, diyor Laugwitz. Tabii ki bilgisayar bilimleri farklılıkları bünyesinde buluşturan bir bilim haline gelmeli, ancak bunun olması için kültürel bağlamın da değişmesi gerekir, çünkü –Laugwitz'e göre– başladıktan hemen sonra ürkerek bırakan çok insan var. Bırakmayanlar belki de tam olarak bu kültüre uyum sağlayanlar, yani değişimin aracıları değil.[49] Her halükârda mevcut sorunları çözme sorumluluğunu, daha çok o sorunlara neden olanların taşıması gerekir. Aksi takdirde sorumluluğu, bu konuda en az çözüm üretebilecek olanlara yükler ve asıl sorumluların yüklerini hafifletiriz. Radikal değişimler yapabilmek için bu sektörde yer alan herkesin, yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek ve toplumsal sorunlara sırt çevirmek yerine onlarla yüzleşmesi şart. Çünkü –Laugwitz'e göre– şu anda olabilecek en büyük tehlike, her şeyin olduğu gibi devam etmesi, toplumsal dengesizlik ve adaletsizliğin yapay zekâ aracılığıyla daha da güçlendirilmesidir. Üstelik yapay zekâ tarafından kararların objektif bir temelde alındığı argümanı da buna eşlik edecektir. Ancak güç farklılıkların-

47 Mark Zuckerberg'in ABD Kongresi ve Senatosu'nda 2016 ve 2018'den 2020'ye kadar Cambridge Analytica veri skandalıyla ilgili ifade vermesi ve Rusya'nın ABD seçim kampanyasına müdahalesi bunun iyi örnekleridir.

48 Yani daha çok kadın, LGBTQI, BIPOC ve engelli.

49 Bir bakıma, bu kitabın ileriki sayfalarında değineceğim bilgisayar bilimci Sheryl Sandberg gibi sınırları zorlayanlar, yani Sheryl Sandberg tarzı feminizmi, eşitliğe giden rahat yolu takip edenler.

daki adaletsizliğin nedeni yapay zekânın ardında gizlidir. Daha radikal çözüm ise, dijital devrim olacaktır.

> Fakat bu, bizim kapitalist sistemimizde mümkün değil. Önce kendimize şunu sorarak yeni ve radikal bir başlangıç yapmalıyız: Yapay zekâ gerçekten nerede gerekli, nerede faydalı? Neye ne katkısı olabilir? Ve bunun için hangi verilere ihtiyacımız var? O verilere nasıl ulaşacağız? "İyi" derlenmiş olsalar bile, o verilerde her zaman hatalar olacak. Bir sonraki adım, o kararları sadece şeffaflaştırmanın değil, aynı zamanda eleştiriye açık hale getirmenin bir yolunu bulmak olmalı. Böylece, algoritmik bir kararda bariz bir yanlışlık olduğunda, herkes o kararın düzeltilmesinde aktif rol oynayabilir.

Bir kurabiye lezzetsizse, bunu eleştirmek için bırakın kendiniz yapmayı, kurabiyenin nasıl yapıldığını bile bilmeniz gerekmez. Kurabiyelerin demokratikleştirilmesine ihtiyacımız var, daha doğrusu, yapay zekânın demokratikleştirilmesine. Laugwitz'e göre, yapay zekâ doğru ellerde olduğu zaman kesinlikle umumun yararına kullanılan bir araçtır. Örneğin vergi kaçakçılığının veya kara para aklamanın ortaya çıkarılması, hastalıkların teşhis edilmesi, ilaçlardaki etken maddelerin keşfedilmesi gibi gibi...

> Ütopik bir gelecekte belirli şeyleri yapay zekâya devrederek hem ücret karşılığı dışarıda hem de evde yaptığımız işleri azaltabilir ve böylelikle kendimize, toplumumuza, araştırmalarımıza –ya da ne istiyorsak ona– daha fazla zaman ayırabiliriz.

Cynthia Cockburn'un benzetmesiyle ifade edecek olursak: Sivil toplumun kendisi ne kadar Dr. Frankenstein'a dönüşürse, o canavardan ortaya faydalı –insani anlamda olmasa da insana faydalı anlamında– bir şey çıkma ihtimali o kadar artar.

Work it[1]

Uluslararası Uzay İstasyonu ISS bence dünyadaki en müthiş işyerlerinden biri – ah, ne diyorum ben, dünyadaki değil, tüm evrendeki! Bugüne dek 19 farklı ülkeden astronotların sırayla gittikleri, 20 yılı aşkın süredir birlikte barış içinde süzüldükleri, araştırmalar yaptıkları, bir şeyler onardıkları ve *bir tıkla* çocuklara yerçekimsiz ortamda nasıl spagetti yapılacağını gösterdikleri bir yer.

Fakat ISS aynı zamanda patriyarkal bir tasarım cenneti olduğundan, uzay istasyonunun detaylarına dikkatle bakacak olursak, orada kalmanın herkes için eşit derecede rahat olmayabileceğini görürüz. 2019 tarihli bir fotoğrafta, Jessica Meir ve Luca Parmitano adlı astronotlar birlikte uzaysal[2] bir şey yapıyorlar. Parmitano'nun ayakları, uzay istasyonu sakinlerinin yerçekimsiz ortamda biraz sabit durmaya ihtiyaç duyması halinde kullandıkları, istasyonun her yerinde rahatlıkla bulunabilen mavi borunun altına sıkıştırılmış. Parmitano'dan bir kafa boyu kadar kısa olan Meir, ayaklarını o borulardan birinin altına geçiremiyor. Çünkü geçirirse küçük, yuvarlak pencereden

1 (Ing.) Çalıştır.

2 Fotoğrafta ne yaptıkları hakikaten anlaşılmıyor. Araştırdığım halde ne yazık ki bir şey bulamadım.

bakamayacak. Bu hayati tehlike oluşturmasa da, zor ve adaletsiz bir durum.

1998'den beri ISS'de çalışan 240 kişiden sadece 34'ü kadın.[3] Uzaydaki kadınların sayısı son yıllarda arttı. Meir ve meslektaşı Christina Koch, 2019 Ekimi'nde ilk kez sadece kadınlar tarafından yapılan bir "uzay taşıtı dışı etkinlik" gerçekleştirdiler. Bununla birlikte, ISS'deki altyapı 20 yılı aşkın süredir neredeyse hiç değişmedi. Kadın bilim insanları hâlâ kendileri için değil, kendilerinden daha uzun ve daha ağır olan erkek meslektaşları için oluşturulmuş şartlar altında çalışmak zorundalar.

Derken kadın astronotlar bir gün hak ettikleri kutlamalarla dünyaya döner, söyleşi programlarına davet edilir ve kahraman olarak gösterilirler. Çok geçmeden kahramanlığın tadı kaçar. Tıpkı 2020 Mayısı'ndaki *Köln Buluşması*'nda önce ellerine çok büyük gelen uzay eldivenlerinden bahseden, ardından uzayda kaldığı süre boyunca kızını yalnız bırakmış olmasının hesabını vermek ve sonrasında bir de kemancı André Rieu'nün "Siz yokken, uzay istasyonunu kim temizliyor?" sorusunu duymak zorunda kalan Samantha Cristoforetti'nin başına geldiği gibi.[4]

Bu uzay anekdotundan ne anlamamız gerektiğine gelelim: Hemen hemen hepimiz bir parça ISS astronotuyuz. Ya da en azından kadın meslektaşlarımızla, bizim için yapılmamış bir işyerindeki sıkıntıları paylaşıyoruz.

Step into my office baby - Ofisime gel bebeğim

Cynthia Nixon 2018'de Andrew Cuomo'ya rakip olarak New York Valiliği yarışına katıldığında, Nixon'un stratejistleri yerel yayıncı WCBS-TV'den, iki rakip arasında ABD için tipik bir canlı tartışmanın sahneleneceği stüdyonun 76° Fahrenheit (yaklaşık 24° santigrat) sıcaklıkta olacak şekilde hazırlanmasını talep ettiler. Büyük odaların klimayla serinletilmesi ina-

3 2020 itibarıyla.

4 "Kölner Treff - TALK am Dienstag: Samantha Cristoforetti", ARD Mediathek, 19 Mayıs 2020, https://www.daserste.de/unterhaltung/talk/talk-am-dienstag/videos/koelner-treff-video-Samantha-Cristoforetti-100.html (erişim 2 Aralık 2020).

nılmaz bir enerji kaybına sebep olduğu için, sürdürülebilirliği hedefleyen bir kampanya kapsamında bu istek son derece mantıklıydı. Ancak Nixon'un bu isteğinin başka bir nedeni daha vardı: Cuomo işyerinde "insanı dinç tutan bir rüzgâr" estirebilmek için dondurucu soğuklarda çalışmayı tercih ediyordu; bu bilinen bir şeydi. Fakat biri için "dinç tutan bir rüzgâr" olan şey, diğeri için iyi gelmesi şöyle dursun, tir tir titreten bir şeydi. Çünkü kadın ve erkeğin sıcaklığa karşı hassasiyeti farklıdır.

Şu bir gerçek ki, bugün insan vücuduna en uygun sıcaklığın *cis* kadınlara ve *cis* erkeklere göre farklılık gösterdiğinden söz edebiliyorsak, bunu elektrikle[5] çalışan klimanın ve iç mekân sıcaklığını öncelikle bilinçli bir karara –dolayısıyla da bir iktidar meselesine– dönüştüren termostatın icadına borçluyuz. 1930'lu yılların ortalarına dek kentsel mimaride, iç mekânların yaz aylarında çalışmaya, alışveriş yapmaya, yaşamaya elverişli olması için nasıl inşa edilmesi gerektiği sorusu da önemliydi.

Bu durum klimanın icadıyla değişti ve 1960'lardan itibaren ABD'de klimasız kamu binası hayal bile edilemediğinden bir standart oluşturulması şart oldu. Bu nedenle Amerikan Isıtma, Soğutma ve Klima Mühendisleri Derneği (ASHRAE) 1966'da ASHRAE Standardı 55 olarak adlandırılan bir dizi kural yayımladı. Önemli görülen iki kriter vardı: Birincisi, bir insanın çeşitli faaliyetlerdeki (ofiste elbette oturmaktan söz edilebilir) enerji tüketimi, yani MET (metabolik eşdeğer); ikincisi ise, bir ofiste alışılageldik giysilerle sağlanan ısı yalıtımı. Standart karmaşık bir formülle ifade edilse de, önemli olan, 40 yaşında ve 70 kilo ağırlığındaki bir erkek için oluşturulmuş olmasıdır. Esasen 1960'larda *Mad Men* dizisinin ana karakteri olan Don Draper standart ofis sıcaklığının arketipidir ve tıpkı dizide olduğu gibi, soğuktan şikâyetçi olan tüm kadınlar seslerini çıkarma-

5 Burada "elektrikle" kısmı önemlidir, çünkü dünyanın daha sıcak bölgelerinde dış sıcaklık rahatsız edici derecelere ulaştığında, iç mekânlarda bulunmayı daha konforlu hale getiren doğal soğutma imkânları ve mimari tasarımlar zaten çok uzun zamandır var. Bununla birlikte sıcaklık düşüşleri, bugün bildiğimiz klimaların sağladığı düşüşle kıyaslanamayacağı gibi, termostatla da ayarlanamaz.

Pegy Olsen ve 1960'larda ofis iklimlendirmesi için arketip olan Don Draper.[6]

dan ve dışarıya yansıtmadan donmak üzere yerlerine, yani sekreter odasına geri yollanır. Don Draper için işe yarayan şey, Peggy Olsen'e yaramaz.

2015 yılında Maastricht Üniversitesi tarafından yürütülen bir araştırma kapsamında, 16 genç kadın teker teker klimalı bir odaya gönderildi. Hepsinde aynı kıyafetler (iç çamaşırı, tişört, eşofman, çorap) vardı. Bir masanın ve standart bir ofis koltuğunun bulunduğu odada kadınlardan koltuğa oturmaları istendi. Sonra oda sıcaklığı sürekli olarak değiştirildi ve kadınlara her ısı değişikliğinde kendilerini ne kadar rahat ya da rahatsız hissettikleri

6 Tam anlamıyla bir dipnot [Almancada dipnot, Fußnote'dir, yani "ayak notu" – e.n.]: Ayak ve ayakkabı çizmek gerçekten çok zor. Pardon!

soruldu. Kadınların genellikle biraz daha sıcak ortamları sevdiği gerçeğinin yanı sıra (yapılan araştırmalara ve bölgelere göre bu fark 3,1 ila 5 derece arasında değişir), varsayılan MET standardına kıyasla daha az[7] vücut ısısı ürettikleri de ortaya çıktı. Çünkü –ne ilginçtir ki– MET tabloları erkek sayılarına dayanır.[8]

Ve burada söz konusu olan, donmaktan daha fazlasıdır. Yaratıcı çalışma, öğrenme, konuşma, düşünme, tüm entelektüel beceriler adeta buz keser, çünkü insan üşüdüğünde vücudu mevcut kaynaklarını korumaya çalışır ve onları –beyin dışındaki– yaşamsal öneme sahip organlara yönlendirir (hatta beyin fonksiyonları yavaşlar). Yani bu durumdan olumsuz etkilenen kadının sadece bedeni değil, aynı zamanda üretkenliğidir. Bu olumsuz etkiler elbette yalnızca kadınlara mahsus değildir, çünkü yaşam boyunca tüm insanlarda MET düşer ve bu da yaşlandıkça daha çabuk üşümemize sebep olur.

Cinsiyete ve yaşa bağlı etkilerin yanı sıra, ısıyla ilgili düzenlemelerde düşünülmesi gereken bir diğer konu da çevredir. ABD'de elektriğin %38'i konutlara (%20), ticari ve idari binalara (%18) harcanır. Bu pay 1980'lerden bu yana istikrarlı bir şekilde artar.[9] Açık farkla en çok enerji tüketenler, klimalar ve ısıtıcılar ve vantilatörlerdir. Avrupa Birliği, ABD ve Çin'den sonra bu cihazlarla üçüncü en büyük enerji tüketicisidir; ancak artan gereksinime bağlı olarak aralarındaki açık fark günden güne azalır. 2019'da Yeşiller'in meclise sunduğu bir araştırma sonucuna göre, Almanya'da her yıl 100.000 yeni klima sistemi kuruluyor. Endüstriyel klimaların sebep olduğu enerji tüketiminde geçen 11 yılda görülen artış da üçte birden fazladır.[10] Yani dı-

7 Varsayılandan %35 daha az.

8 Boris Kingma ve Wouter van Marken Lichtenbelt, "Energy Consumption in Buildings and Female Thermal Demand", Nature Climate Change, cilt 5, sayı 12, 3 Ağustos 2015, 1054-1056, https://doi.org/10.1038/nclimate2741 (erişim 29 Haziran 2020).

9 William Goetzler vd., "Energy Savings Potential and RD&D Opportunities for Commercial Building HVAC Systems", OSTI.GOV, U.S. Department of Energy, 1 Aralık 2017, https://doi.org/10.2172/1419622 (erişim 29 Haziran 2020).

10 Frank-Thomas Wenzel, "Energieverbrauch durch Klimaanlagen", *Frankfurter Rundschau*, 15 Eylül 2016, https://www.fr.de/panorama/energieverbrauch-durch-klimaanlagen-11103044.html (erişim 16 Ekim 2020).

şarıda dünya günbegün ısınırken, içeride bizim dünyamız giderek soğuyor; burada kastettiğim sadece klimaların dört bir yanımızı sarmış olduğu gerçeği değil, termostatta ayarlanan ortalama sıcaklık da düştü. Bunun bir nedeni, klimalı mekânların statü belirten tüketim malları halini almış olması olabilir. Toplum ne kadar refaha kavuşursa, yaşadığı mekânlar o kadar soğuyor ve bunun çevre açısından sonuçları o kadar yıkıcı oluyor.[11]

Tüm dünyada binaların (özel ve ticari) tükettiği enerjinin %20'si klimalara ve vantilatörlere harcanıyor. Üstelik dünya üzerinde her geçen gün daha fazla ülke klima sistemlerinin masraflarını karşılayabilecek duruma geldiği için bu eğilim devasa boyutlara ulaşan bir artış gösteriyor.[12] Endüstri ülkelerinin sebep olduğu iklim değişikliğinin bazı bölgeleri yaşamaya elverişsiz çöllere dönüştürmüş olduğu, yadsınamayacak bir gerçek. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2018 tarihli raporunda belirttiğine göre, dünyanın güneyindeki ülkelerde satılan cihazların enerji verimliliği, Batı dünyasının sahip olduğu standardın altında; yani bu ülkelerde serinlemeye duyulan yüksek ihtiyacın karşılanabilmesi için yeni enerji santrallerinin kurulması şart, ki bu da felaketi beraberinde getirecektir.

İç mekân sıcaklığı tek düğmeyle, daha doğrusu bir termostat düğmesiyle kolayca değiştirilebilecek bir şeydir. Tüm dünyada uygulanacak daha yüksek bir enerji verimliliği standardının yanı sıra oda sıcaklığını 25 dereceden 4 derece düşürerek 21 derece yapmak, oldukça büyük bir enerji tasarrufu sağlayacaktır. Bazı tahminlere göre tasarruf payı %20 ila 30 arasındadır.[13]

Nixon bir yazı dizisiyle konuyu manşetlere, büyük gazetelere ve dergilere taşıdı ve en çarpıcı manşetlerden biri *New York*

11 Bu durum, vücut ağırlığı bakımından kadınlar için toplum tarafından belirlenen güzellik ideallerinin söz konusu toplumun refahına da bağlı olduğu düşünüldüğünde daha da absürtleşir. Toplum zenginleştikçe, kadınları daha ince görmek ister. Ve kadınlar giderek donar – elbette klimalar sayesinde.

12 "The Future of Cooling", IEA, 2018, https://www.iea.org (erişim 29 Haziran 2020).

13 Richard de Dear, "Adaptive Comfort Applications in Australia and Impacts on Building Energy Consumption", 8 Ocak 2007, http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.579.8110&rep=rep1&type=pdf (erişim 29 Haziran 2020).

Times'tan Tyler Pager'den geldi: "İşyerlerindeki oda sıcaklığı 'cinsiyetçi' olabilir mi? Kadınlar ve bilim 'evet' diyor."

Burada cinsiyetçiliğin varlığı genel olarak mı sorgulanıyor, yoksa sorgulanan oda sıcaklığının cinsiyetçi olup olamayacağı mı sadece? Kadınlar ve bilim oda sıcaklığının cinsiyetçi olabileceği konusunda hemfikir olduklarına göre, buna itiraz edecek kim kalıyor geriye? Elbette bu kitabın bazı yerlerinde bahsi geçtiği üzere: Bilimden uzak erkekler.

Finlandiya'da yapılan bir araştırmanın sonucu şunu ortaya koyuyor: Oda sıcaklıkları kadınların rahat etmelerini sağlayacak ve herkesin yararına olacak biçimde düzenlenirse, erkeklerin sıcaklıktan duyacağı rahatsızlık –aksi takdirde kadınların yaşayacağı sıkıntılara kıyasla– kesinlikle daha az olur ve –yine kadınlara kıyasla– performansları daha az etkilenir.[14] Dolayısıyla bu durumda kadının ölçüt alınması en anlamlı seçenektir.

Fakat Don Draper, yani kırk yaşında, takım elbiseli bir erkek, sadece çalışma alanındaki sıcaklığı belirlemekle kalmıyor, aynı zamanda tümüyle ofis kültürünü de biçimlendiriyor. Ofiste bulunan neredeyse her şeyin ölçütü Don Draper. Elbette onu rahat ettirmek gerek. Oturduğu yer de rahat olmalı tabii. Bu yüzden internette ya da mağazaların broşürlerinde[15] gördüğümüz ofis koltuklarının genellikle erkek adı taşıması pek şaşırtıcı değil: Moritz, Boris, Tim, Jens... Öte yandan profesyonellikle uzaktan yakından ilgisi olmayan koltuklara Annika gibi kadın adlarının verilmesinde bir mahsur görülmüyor. Bunun da bize koltuğun kendisinden çok, ona isim veren insanların dünya görüşleri hakkında bir şeyler anlattığını söylesek yanlış olmaz. Fakat bu, gerçeğin sadece yarısı. Çünkü 1,63'lük boyumla yönetici koltuğu denen o koltuklardan birine oturduğum-

14 Sami Karjalainen, "Gender Differences in Thermal Comfort and Use of Thermostats in Everyday Thermal Environments", *ScienceDirect, Building and Environment*, cilt 42, sayı 4, Nisan 2007, s. 1594-1603, https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2006.01.009 (erişim 25 Haziran 2020).

15 Bir kız arkadaşım bir hafta sonunu tüm hafta boyunca posta kutusunda birikmiş olan reklam broşürleri incelemeye ayırdı ve ofis malzemeleri hakkında güncel bilgiler edinmemi sağladı.

da, oturak kısmının uzunluğu benim üst bacak boyumu aşıyor ve ben bacaklarımın alt kısmını rahatça aşağı sarkıtabilmek için öne doğru kaymak zorunda kalıyorum; elbette bu durumda koltuğun sırtlığı işlevini yitiriyor. Bacaklarım sarkıyor sarkmasına ama ayaklarım havada sallanıyor. Neyse ki tüm ofis koltuklarının yükseklik ayarı var da, sorun çoğu zaman bir hidrolik pistonla çözülüveriyor. Ayaklarım nihayet yere değiyor ve ben mama sandalyesinden kalkıp ilk kez büyüklerin masasında yemek yemesine izin verilen bir çocuk gibi ofisteki masamın başında oturuyorum.

Boy ve kilo, koltukları tasarlarken göz önünde bulundurulması gereken en belirgin bileşenlerdir. Ofis çalışanlarının hareketleri üzerine yapılan araştırmalar, kadın ve erkeğin kalça ve alt sırt bölgelerindeki farklılıkların yanı sıra kolluk ve sırtlık kullanımlarının da farklı olduğunu, bu nedenle her koltuğun her cinsiyete uygun olamayacağını ortaya koyar.[16] Dolayısıyla cinsiyete uygun ofis mobilyaları alanında daha fazla araştırma yapılması gerekir. Daha fazla araştırmaktan asla zarar gelmez, üstelik bazı çözümler çok basittir. Örneğin *Deutschlandfunk*'ta bize yüksekliği ayarlanabilen masalar verildiğinde, bu benim için pek çok şeyi değiştirdi. Elbette değişen sadece, çalışırken oturmak ve ayakta durmak arasındaki görüş açısı değişikliği değildi; otururken masamı alçaltabiliyor, standart yüksekliğin altına indirebiliyordum ve fark ettim ki bu, o güne dek bilgisayar başında bir süre sonra ağrımaya başlayan omuzlarım ve fare kullanmaktan uyuşan kolum üzerinde anında olumlu etki yarattı.

Ofis mobilyalarından bahsetmişken, genel olarak ofis tasarımı hakkında da bir şeyler söylemeden geçmek olmaz. Örneğin açık planlı ofisler, yani büyük salonları kişisel çalışma alanlarına bölmeye yarayan kabin planlı ofisler, çalışanların mahre-

16 Nadine M. Dunk and Jack P. Callaghan, "Gender-Based Differences in Postural Responses to Seated Exposures", *Clinical Biomechanics*, cilt 20, sayı 10, 1 Aralık 2005, s. 1101-1110, https://doi.org/10.1016/j.clinbiomech.2005.07.004 (erişim 22 Haziran 2020).

miyetini hiçe sayar.[17] Konuyla ilgili araştırmalardan çıkan sonuca göre, kabin sistemi kadınlara kıyasla erkeklere daha uygundur.[18] Kabinlerde içerinin görünmesi elbette engellenebilir, ancak açık planlı ofislerdeki gürültü bile cinsiyetler üzerinde farklı etkiler gösterir. Kadınlar gürültüye karşı daha hassastır. Hem dikkatleri daha kolay dağılır hem de gürültüye bağlı sağlık sorunlarına daha açıktırlar.[19] Fakat açık planlı ofislere karşı bir feminizm savaşı başlatmadan önce şunu da dikkate almak lazım: Tabii ki her şey göründüğü kadar basit değil. Aynı ofisi paylaşan kadın ve erkek çalışanların iş ilişkilerindeki iyileşmeyi rapor eden çok sayıda araştırma da var. Diğerleriyle iyi ilişkiler kurmak ve iş dışı konular hakkında da paylaşımda bulunabilmek bilhassa kadınlar için önem taşıyor. Dolayısıyla kabin sistemi buna, kişisel odalara kıyasla daha elverişli. Yönetici ile çalışanlar arasında kapalı bir kapı olmamasının da çalışanlar üzerinde olumlu etkisi var ve bu etki hem kadınlar hem de erkekler için geçerli.[20]

Make it work - Çalıştır

Jeanne Labrosse'un kocasıyla, mucit André-Jacques Garnerin'le balon gezisine çıkmasına izin verilmemeliydi; çünkü farklı cinsiyetten iki kişinin uçması uygunsuz ve ahlâka aykırıydı. Ay-

17 İşyerinde mahremiyet, pek çok alanda statüye bağlı olarak değişir. Patronların kapıları kilitlenebilirken, sıradan çalışanların çoğunlukla böyle bir imkânları yoktur.

18 Sangbok Lee, Myoung Hwan Park, and Byung Yong Jeong, "Gender differences in public office workers' satisfaction, subjective symptoms and musculoskeletal complaints in workplace and office environments", *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, cilt 24, sayı 2, 2018, s. 165-170, https://doi.org/10.1080/10803548.2016.1272959 (erişim 29 Haziran 2020).

19 Christina Bodin Danielsson ve Töres Theorell, "Office Employees' Perception of Workspace Contribution: A Gender and Office Design Perspective", *SAGE journals, Environment and Behavior*, cilt 51, sayı 9-10, 4 Nisan 2018, s. 995-1026, https://doi.org/10.1177/0013916518759146 (erişim 29 Haziran 2020).

20 Christina Bodin Danielsson und Töres Theorell, "Office Employees' Perception of Workspace Contribution: A Gender and Office Design Perspective", *SAGE journals, Environment and Behavior*, cilt 51, sayı 9-10, 4 Nisan 2018, s. 995-1026, https://doi.org/10.1177/0013916518759146 (erişim 29 Haziran 2020).

rıca hava basıncı bir genç kızın hassas organlarına zarar verebilirdi. Kasım 1978 tarihli bir Fransız gazetesinde aynen böyle yazıyordu. Fakat Labrosse buna cüret etti, hassas organları direndi ve ertesi yıl dünya tarihinde paraşütle atlayan ilk kadın oldu, üstelik iç organları da zarar görmedi. Ve o zamandan beri kadınlar, onları uçmaktan alıkoyan tek şeyin kadın düşmanlığı olduğunu defalarca kanıtlasalar da, bu konuda da eşitlikten söz etmek mümkün değil. Dünya çapındaki sayılara ulaşmak zor, ancak 2018 yılında elde edilen tahmini sonuca göre en büyük 34 havayolunda çalışan pilotların %5,2'si kadındı.[21] Askeriyede ise, bu oran sadece %3'tü. Bu sayılar uzay yolculuğuyla karşılaştırıldığında, roketlerin kokpitinde normal bir uçağın kokpitinde olduğundan iki kat daha fazla kadın (%11,5) olduğu ortaya çıkıyor. Bunun pek çok nedeni var. Nedenlerden biri de tarihseldir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yani yolcu ve ulaşım havacılığının başladığı tarihlerde, ordudan uçuş ekipleri istihdam edildi ve kadınların ne orduda ne de havayolunda pilot olarak eğitilmelerine izin verildi, zira kadınların kokpite girmesi yasaktı. Kısacası özel sektör dışında kadınlar için pilotaj eğitimi yoktu.[22] Günümüzde çoğu ülkede artık böyle bir siyasi engel yok; kadınların sadece spor amaçlı değil, aynı zamanda askeriyede, sivil yolcu veya nakliye uçaklarının kokpitinde uçmalarına izin veriliyor. Kokpitte kadın eksikliğinin bir diğer nedeni de, 1990'lara kadar hem askerî uçaklarda hem de yolcu ve nakliye uçaklarında, mantıken sadece erkeklere göre standardize edilen tasarım olabilir. Kokpit, erkeklere özgü tasarım anlayışının ilk bakışta dikkat çeken örneklerinden biri-

21 Hugh Morris, "Why Do Airlines Have Such Large Gender Pay Gaps? And Whose Is the Biggest?", *The Telegraph*, 4 Mayıs 2018, https://www.telegraph.co.uk/travel/news/airline-gender-pay-gaps-female-pilots/ (erişim 27 Kasım 2020).

22 1927'de Marga von Etzdorf, Almanya'da yeni kurulan Deutsche Luft Hansa AG şirketi için bir uçağın kokpitinde oturan ilk kadın oldu ve uzun süre tek kadın olarak kaldı. Diğerleri ancak 1988'de, yani 60 yıl sonra Lufthansa'nın kadın pilotları olarak onu takip etti. Lufthansa'da kaptan rütbesine terfi eden ilk kadın pilot Nicola Lisy idi ve yıl –inanılmaz ama gerçek– 2000'di, yani bizler radyolarımızda Reamonn'un "Supergirls just fly" şarkısını mırıldanmaya başlamıştık. Derken birkaç yıl sonra, 2007'de, Ulrike Fitzer Alman ordusunun ilk kadın savaş pilotu oldu.

dir. Yalnızca aletlerin boyutları değil, bir uçağı çalıştırmak için gereken her şey erkek antropometrisi[23] için standarttır. Amerika'da yapılan, ABD ordusuna ait askerî uçaklardaki cihazların boyutlarına ilişkin incelemeler, bir kokpit tasarımının *cis* erkeklerin %90'ı için işlevsel olduğunu, buna karşın *cis* kadınların neredeyse %70'i için aynı şeyin söylenemeyeceğini gösterdi: Kadınların %65'i çok kısa, %5'i ise çok uzundu.[24] Gözlemlenen vakaların %65'inde bir kadının oturur vaziyette pedala erişmesi mümkün değildi –ki bu, kokpitte başarılı bir kariyerin temel şartıdır–, dolayısıyla tasarımda ayrımcılık söz konusuydu. Ayrıca daha küçük ve daha hafif vücutları (kadın vücudunu) yüksek hızlarda ve güçlü dış etkilere karşı sabit tutması ve koruması gereken kemer mekanizmaları da tıpkı her askerî uçakta standart olan fırlatma koltuğunun tasarımı kadar sorunluydu.

Askerî uçakların aksine, yolcu ve nakliye uçaklarında kadın ve erkek pilotların nispeten yüksek hıza ve kuvvetli etkilere dayanmaları gerekmez, ayrıca bu uçakların fırlatma koltukları yoktur, bu yüzden cinsiyete duyarlı kokpit tasarımı söz konusu olduğunda ticari amaçlı makinelerin üstesinden gelmesi gereken daha az engel olacağı varsayılabilir, fakat ne yazık ki durum böyle değil. Bunun bir nedeni, kadın antropometrisine dair bugüne dek giderilemeyen ve özellikle sivil sektörde rastlanan veri eksikliğidir. Aynısı yaş için de geçerlidir; çünkü kadın ya da erkek olmamız fark etmez, hepimizin fiziksel yetenekleri bir noktada azalır ve kokpitler sadece delikanlılık yılları için tasarlanmıştır.

Bu da doğal olarak şu soruyu akla getiriyor: Sınır nerede çiziliyor? Bir kokpit tasarımı ne kadar kapsamlı *olmalı*? Cevap ne olursa olsun, sanmıyorum ki kadınların çoğuna uyan, memnuniyet verici bir şey olsun.

---

23 Cinsiyet, yaş ve diğer demografik özellikleri çevre temelinde dikkate alarak insan vücudu ve iskelet özelliklerini inceleyen bilim.

24 Rachel N. Weber, "Manufacturing Gender in Commercial and Military Cockpit Design", *Science, Technology, & Human Values*, cilt 22, sayı 2, 1997, s. 235-253, https://www.jstor.org/stable/689692 (erişim 27 Haziran 2020).

Uçakların ve şık ofislerin dışındaki iş dünyası da muhtemelen daha fazla kadın dostu değil, muhtemelen diyorum, çünkü bu alanda çok az deneysel araştırma buldum. İran'da halı dokumacılarının teknolojik ekipman ve çalışma koşullarını inceleyen bir araştırmanın sonuçları, iş ekipmanının orada da erkeklere göre standardize edilmiş bir tasarımı olduğunu, kadın işçilerin erkek meslektaşlarına kıyasla fiziksel olarak daha fazla yıprandığını ve daha fazla sıkıntı çektiğini ortaya koyuyor. Araştırmayı yapanlara göre, makinelerde yapılacak ufacık değişiklikler bile işyerinin kadın işçiler için daha uygun hale gelmesini, böylelikle kadınların daha az sağlık sorunu yaşamalarını ve bunun da ötesinde üretkenliklerinin artmasını sağlayabilir.[25] Amerika'da ise zanaatkârlar arasında yapılan bir araştırma, kadınların ve erkeklerin tornavida kullanımının farklı olduğunu[26] ve tornavida tasarımının, erkeklerinkine kıyasla kadınların performansında daha büyük bir rol oynadığını saptadı.[27] Gelelim yapı malzemelerine: İnşaat sektöründe bu kadar az kadının çalışmasının nedenlerinden biri, pek çok şeyin kadınlara uygun olmamasıdır. Çimento torbaları o kadar büyük ve ağırdır ki, çok az kadın onları kaldırabilir. Duvar örülürken üstten tutulan standart ölçülerde bir tuğla, ortalama bir erkek eline mükemmelen uyum sağlar, ancak bir kadın tuğlayı tek elle tutmakta zorlanabilir.[28] Halihazırda yorucu ve tehlikeli bir faaliyet alanı olan tarımda da durum benzerdir. Tüm dünyada tarım alanında gide-

25 Majid Motamedzade and Abbas Moghimbeigi, "Musculoskeletal Disorders among Female Carpet Weavers in Iran", *Ergonomics*, cilt 55, sayı 2, 17 Ağustos 2011, s. 229-236, https://doi.org/10.1080/00140139.2011.582539 (erişim 30 Haziran 2020).

26 Burada söz konusu olan motor becerilerdir; elbette kadınlar da erkekler de tornavidayı öncelikle vidaları takmak veya sökmek için kullanırlar.

27 Patrick G. Dempsey, Raymond W McGorry ve Niall V O'Brien, "The Effects of Work Height, Workpiece Orientation, Gender, and Screwdriver Type on Productivity and Wrist Deviation", *ScienceDirect, International Journal of Industrial Ergonomics*, cilt 33, sayı 4, 4 Nisan 2004, s. 339-146, https://doi.org/10.1016/j.ergon.2003.10.006 (erişim 14 Haziran 2020).

28 Caroline Criado-Perez, "The Deadly Truth about a World Built for Men - from Stab Vests to Car Crashes", *The Guardian*, 23 Şubat 2019, https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/feb/23/truth-world-built-for-men-car-crashes (erişim 9 Ocak 2020).

rek daha fazla kadın çalışmaktadır ve bu, son birkaç onyılda yavaş yavaş gelişen bir eğilimdir. Ancak kadınlar ABD'de ve Avrupa'da ortalama *cis* erkek boyutuna göre geliştirilmiş olan aletleri ve makineleri kullanmak zorundadır.

Özellikle vücudun üst kısmındaki kas yapısı söz konusu olduğunda, cinsiyetler arasındaki fark dikkat çekicidir. Örneğin formda bir erkek çiftçi traktör ekipmanlarını tek başına değiştirebilir, fakat bir kadın çiftçi bunu yapmak için yardıma ihtiyaç duyar. Bazı traktörlerde benzin bidonunun doldurulabilmesi için kısa boylu birinin onu baş hizasına kaldırması gerekir, çünkü benzin tankı yukarıdadır. Sürücü koltuğu da, kısa boylu insanların fren pedalına rahatlıkla ulaşmasına uygun yapıda değildir. Genel olarak, tarım alanında çalışan kadınlar pek çok kronik hastalık ve rahatsızlıkla karşı karşıyadır. Oysa Illinois Üniversitesi Urbana-Champaign Tarım ve Biyoteknoloji Enstitüsü'nden Josephine Rudolphi'ye göre, bu önlenebilir: Esas olarak kadınların tarımda erkeklere kıyasla daha fazla zorlanmaları için hiçbir neden yok, yapılan iş erkekler kadar kadınlara da uygun, sadece daha uygun araçlara ihtiyaçları var.[29]

Bu sonuçlara, tamamlanmamış bir yapbozun küçük parçaları gibi baksak bile, iş dünyasında beyaz ya da mavi yakalı kadın çalışanları ilgilendiren, fakat faydalanılmayan ne çok araştırma ve tasarım potansiyeli olduğunu, uygun tasarımın kadınların olanaklarına ve yaşam kalitelerine nasıl bir etkisi olacağını tahmin edebiliriz.

Ölümcül sürat

1885'te Carl Benz otomobili icat etti ve her ne kadar bundan neredeyse hiç söz edilmese de sonraki 80 yıl boyunca otomobil bir ölüm tuzağı oldu. İnsanlar ön camlardan kafaüstü uçtu-

29 Dana Cronin, "Farm Tools Were Designed For Men. That's A Problem For The Increasing Number Of Female Farmers.", *Kosu*, 11 Kasım 2020, https://www.kosu.org/post/farm-tools-were-designed-men-thats-problem-increasing-number-female-farmers (erişim 14 Kasım 2020).

lar, kırık camlar burunlarını ve şah damarlarını kesti, iç organları direksiyon simidine yapıştı. Sonunda birileri, çok sayıda insanın trafik kazalarında yaşamını yitirdiğinin farkına vardı ve şu cümle uzun süre dillerde dolaştı: Arabalar insanları öldürmez, insanlar insanları öldürür.[30] Suç kötü sürücülerindi, kötü tasarımların değil. Otomobil endüstrisi, araç güvenliği konusunu kamuoyunun gündeminden tümüyle uzak tutmak için yıllarca büyük çaba gösterdi. Otomobil kullanmak lüksü, statüyü, tatili ve özgürlüğü çağrıştırmalıydı, efsanevi televizyon muhabiri Walter Cronkite'nin ilk kez 1954'te yarım saatlik bir televizyon programında Amerikan halkına söylediği gibi "Amerika sokaklarında ölümle randevusu olan 35.000 sürücüyü[31]" değil.[32] Cronkite'nin dile getirdiği Hugh DeHaven'e ait, zamanın devrim niteliğindeki araştırmasıydı: Hugh DeHaven'a göre, yaşam ve ölüm arasındaki kararı "İsa Faktörü" vermiyordu, yolcuların tehlikede ya da güvende olmasında aracın payı büyüktü ve güvende olmaları için yapılması gereken tek şey tasarımı biraz değiştirmekti. Böylelikle ölümlerin önlenebilir olduğu düşüncesi ilk kez gündeme geldi ve tamamen sıradan insanların akıllarında yer etti. Almanya'da 1954'te nüfusa oranla trafik kazalarında ölüm oranı ABD'dekinden biraz daha azdı (71 milyon nüfusta 13.374), fakat ölüm tuzağı otomobillere giderek daha fazla insanın sahip olmak istediği ve olabildiği gerçeği göz önüne alındığında, bu rakamlar da endişe verici boyutlara ulaşıyordu. 10 yıl sonra Avukat Ralph Nader, o zamana dek DeHaven Araştırma Enstitüsü'nün araç güvenliği üzerine yaptığı araştırmaların sonuçlarını dikkate almayı tamamen reddeden otomotiv endüstrisine dava açtı.[33]

Nader'in *Unsafe at Any Speed* adlı kitabı çok satanlar arasına girdi ve birkaç yıl boyunca yoğun lobi faaliyetleri bir dizi değ-

30 Onlarca yıldır silah lobisinin dilinden düşmeyen argümanın aynısı.

31 1954'te ABD'de nüfus 163 milyondu.

32 CBS Television, "1954 Automobile Accident & Safety Research at Cornell University Hugh Dehaven 53884", https://www.youtube.com/watch?v=qAh-ScgRMOc&feature=emb_title (erişim 10 Ekim 2020).

33 Ralph Nader, *Unsafe at Any Speed: The Designed-in Dangers of the American Automobile*, Grossman Publishers, New York, 1965.

şikliği beraberinde getirdi – hem kamuoyunda hem de otomotiv endüstrisinde.[34] Kitap Almanya'da hiç yayımlanmasa da Alman sürücüleri de bundan doğrudan etkiledi, çünkü Alman yapımı arabaların Amerikan firmalarınınkinden daha iyi olduğu söylenemezdi. Örneğin tüm dünyada popüler bir otomobil olan VW Beetle, Nader'e göre en tehlikeli araçlardan biriydi. Böylelikle trafikte güvenlik konusu Almanya'da da konuşulur oldu.

1970'lerden bu yana ABD ve Avrupa'da trafik kazalarında ölenlerin sayısı giderek düşüyor. Almanya'da bu düşüşün nedeni, yasa değişiklikleriyle getirilen hız sınırları, promil sınırı, otomobillerde kemer ve motosikletlerde kask zorunluluğu. Fakat bu da tek başına düşüşü açıklamaya yetmez, tasarımda alınan kararların etkisi göz ardı edilemez. Günümüz otomobillerinde standart özellikler vardır: Emniyet camı, darbe emici tampon, bükülür direksiyon çubukları, hava yastığı ve adı olmayan ya da adını neredeyse kimsenin bilmediği bir sürü başka şey. Ancak tüm güvenlik önlemlerine rağmen, trafik kazaları Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD'deki gençler arasında hâlâ en önemli ölüm nedenlerinden biri. Trafik kazalarında erkeklerin ölüm olasılığı, kadınlara kıyasla 2,6 kat daha fazla.[35] Muhtemelen bunun nedeni erkeklerin kadınlardan üçte bir oranında daha sık araba kullanmaları[36] ve ortalamaya bakılırsa, trafikte daha riskli davranışlar sergilemeleri.[37] Bununla birlikte çarpışma

34 Otomobil üreticisi General Motors, Nader'e karşı kapsamlı bir karalama kampanyası yürüttü ve onu kamuoyu önünde itibarsızlaştırmaya çalıştı, ancak bu onu halkın gözünde gerçek bir kahraman yaptı ve bunun neticesinde de başkanlık makamına oturmak için iki girişimde bulundu.

35 Augustine J. Kposowa ve Kevin D. Breault, "Motor Vehicle Deaths among Men: Marital Status, Gender and Social Integration", *International Journal of Men's Health*, cilt 8, sayı 2, 2009, s. 129-142, https://doi.org/10.3149/jmh.0802.129 (erişim 11 Ekim 2020).

36 Dipan Bose, ScD Segui-Gomez Maria, and Jeff R. Crandall, "Vulnerability of Female Drivers Involved in Motor Vehicle Crashes: An Analysis of US Population at Risk", *American Journal of Public Health*, cilt 101, sayı 12, 28 Nisan 2011, s. 2368-2373, https://doi.org/10.2105/AJPH.2011.300275 (erişim 10 Ekim 2020).

37 Beatriz González-Iglesias, José Antonio Gómez-Fraguela und Ma Ángeles Luen-go-Martín, "Driving Anger and Traffic Violations: Gender Differences", *Science-Direct, Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Be-*

sonuçları üzerine yapılan araştırmalar şunu gösteriyor: Araştırmacıların boy, kilo, emniyet kemeri ve çarpışma şiddeti gibi faktörleri dikkate aldıkları araba kazalarında kadın sürücülerin ciddi yaralanmalara maruz kalma olasılığı erkek sürücülere kıyasla yaklaşık %47 daha fazla. Başka bir deyişle: Arabada emniyet kemeri takmış bir kadın sürücü kaza yaptığında ağır yaralanma olasılığı, aynı boyda, kiloda ve yaşta olan, emniyet kemeri takmış bir erkek sürücünün aynı kazada ağır yaralanma olasılığından daha yüksek. Hatta hafif yaralanmalarda kadınlarda risk yaklaşık %71 daha fazladır.[38]

Araştırmacıların, araba kazalarında yaralanma riskine ilişkin ampirik rakamları ilk kez cinsiyete göre analiz ettiği bu çalışma 2011 tarihli. İki yıl sonra yapılan bir diğer araştırma ise, trafik kazası geçiren bir kadının ölme olasılığının bir erkeğe kıyasla %17 daha fazla olduğunu ortaya koydu.[39]

Bu konunun on yıl öncesine kadar bir araştırma konusu olmadığı gerçeği, en az rakamlar kadar şok edici bir durum. Elmalarla armutların karşılaştırıldığı ya da gorillerin araştırmalara konu olduğu düşünülürse, bu oldukça istisnai bir durumdur. 1930'lardan bu yana, trafik kazalarında kadınların hayatlarının nasıl korunabileceği sorusuna cevap aramaktansa, hayvanlara işaret dilini öğretme çabalarına çok daha fazla para ve araştırma ayrıldı.[40] Mesele şu: Ölen her kadın bir anekdot malzemesi olarak kaldığı sürece, rakamlar dehşetli boyutlara ulaşmadığı sürece, endüstride harekete geçme ihtiyacı hissedilmeyecekti. Bu yüzden 1960'ların ortalarında otomotiv endüstrisinin nihayet güvenlik

---

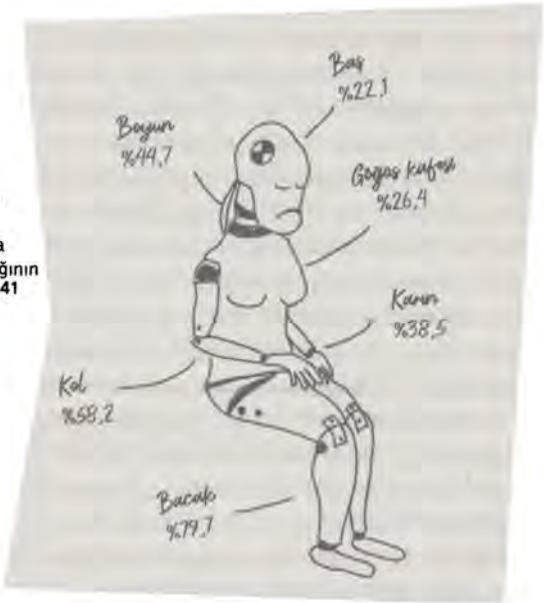
haviour, cilt 15, sayı 4, 4 Temmuz 2012, 404-12, https://doi.org/10.1016/j.trf.2012.03.002 (erişim 11 Ekim 2020).

38 Bose, Segui-Gomez und Crandall, siehe Nr.81.

39 C. J. Kahane, "Injury Vulnerability and Effectiveness of Occupant Protection Technologies for Older Occupants and Women", National Highway Traffic Safety Administration, 2013, https://crashstats.nhtsa.dot.gov/Api/Public/ViewPublication/811766 (erişim 11 Ekim 2020).

40 Özellikle 1970'lerde maymunlara işaret dili öğretme çabaları, araştırmalara abartılı meblağlar harcanmasına sebep oldu, çünkü halkın bu konuya ilgisi çok büyüktü ve dişi goril Koko gibi hayvanlar da mükemmel pazarlama araçlarıydı. Kaza yapan arabalarda kadınların hayatlarını kurtarmak – o kadar da iyi bir pazarlama aracı değildi.

konusunu ele almak zorunda kalması, kimseyi şaşırtmamış olsa gerek. Onlarca yıl bunu tek bir manken kullanarak yaptı: "Sierra Sam" 1,77 metre boyunda, 75,5 kilo ağırlığında genç bir erkeğin boyutlarına sahip olan herkesin yerini tutabilecek ideal mankendi. Diğerlerinin vay haline! Ve uçak kokpitinde olduğu gibi burada da "diğerleri" ile kastedilen sadece kadınlar değil, kısa boylu erkekler, şişmanlar ve –her ne kadar Sierra Sam'e atfedilmiş bir yaş bulamamış olsam da– yaşlılardı.

Kazalarda kadın sürücülerin erkek sürücülere kıyasla daha fazla yaralanma olasılığının yüzdelik oranları.[41]

Araştırmacılar bu durumu daha 1980'lerde eleştirseler de,[42] ilk çarpışma testi mankeni, kaza geçiren bir kadın simülasyonu

41 Oranlar bu çizimde gösterildiği gibi çarpışma testi mankenleri kullanılarak değil, kaza istatistikleri göz önünde bulundurularak belirlendi. Zaten bu testler için kullanılan kadın manken de yok.

42 L.W. Schneider vd., "Development of Anthropometrically Based Design Specifications for an Advanced Adult Anthropomorphic Dummy Family. Final Report", University of Michigan Transportation Research Institute, 1983, http://mreed.umtri.umich.edu/mreed/downloads/anthro/amvo/AMVOvol1.pdf (erişim 11 Ekim 2020).

için kullanılana dek 30 yıl geçmesi gerekti. Ancak bu ilk test, standart olarak yapılan bir test değil; AB tarafından belirlenen 5 çarpışma testinden sadece biri ve yeni modellerin onayı için kullanılıyor.[43] Testin kadın mankeni şoför yanındaki koltuğa oturtulur, çünkü kadınların ait olduğu yer orasıdır. Üstelik manken kadınsı özellikler de taşımaz – daha ziyade, tüm yetişkinlerin yalnızca %5'inin standart mankenden kısa olduğu varsayımından yola çıkan AB yönetmeliğine uygun biçimde küçültülmüş bir mankendir. O mankende *cis* kadın vücudunun –anatomi, yağ ve kasların farklı dağılımı, omurlar arasındaki farklı mesafe, kemik yoğunluğu gibi– özelliklerini görmek kesinlikle mümkün değildir. O sadece, şoförün yanındaki yolcu koltuğunda oturan daha ufak tefek bir tiptir.

Arabadaki standart oturma pozisyonu, hâlâ Sierra Sam'in, yani 1,77 boyunda 75,5 kilo ağırlığında bir *cis* erkeğin pozisyonudur. Fakat ortalama bir *cis* kadın, pedallara yetişebilmek için koltuğu gösterge panosuna doğru çekmek zorunda kalır. Neyse ki bu mümkün – ancak geliştiricinin bakış açısından normal değil, bu nedenle standart olmayan bir oturma pozisyonunda, olası bir çarpışmanın etkisi tüyler ürpertici bir gizem olarak kalmıştır. Önden çarpışmalarda, kadınların karın bölgesinde iç yaralanmalara maruz kalma olasılığı daha yüksektir (%38,5 daha fazla), ancak ön panelle arasındaki mesafe oldukça kısa olduğu için en fazla risk altında olan bacaklardır (%79,7).[44] Arkadan çarpmalarda özellikle boyundaki ve göğüs kafesinin üst bölgesindeki daha zayıf kaslar biz kadınları yaralanmalar, fırlamaya bağlı travmalar karşısında üç kata kadar daha savunmasız kılar. Kadınlar ortalama olarak erkeklerden daha hafif olduklarından, daha hızlı ileri atılırlar. İsveç Chalmers Teknoloji Üniversitesi'nden Anna Carlsson'a göre, mancınık etkisinden ve sebep olduğu yaralanmalardan

43 Bu konuda UNECE, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu yetkilidir.

44 "Inclusive Crash Test Dummies: Analyzing Reference Models", *Gendered Innovations in Science, Health & Medicine, Engineering, and Environment*, http://genderedinnovations.stanford.edu/casestudies/crash.html#tabs-2 (erişim 11 Ekim 2020).

kaçınmak, daha yumuşak ve daha esnek bir koltukla mümkün olabilir.[45]

2019 tarihli bir araştırmaya göre, erkeklere kıyasla kadınlarda en hafiften en ağıra kadar yaralanma riski, 2011 tarihli araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlardan bile daha yüksek. Yani daha yeni otomobil modellerinde de eşitsizlik devam etmektedir. Ayrıca kadınlar için ölüm olasılığı eskiden varsayıldığı gibi başta menopozla birlikte değil,[46] çok daha önce artıyor.[47] Peki bunun nedeni ne olabilir?

Araç güvenliği pahalı bir meseledir, araştırmalar para ister, çarpışma testleri para ister ve dizel skandalının gösterdiği gibi, tüm yalnızca olası sonuçlar şirketler tarafından saklanır, tamamen yanlış olanların saklanması da pek şaşırtıcı değil. UNECE araçların, tüm insanların %50'si için maksimum güvenlik sağladığı konusunda ısrarlı olduğu sürece hiçbir şey değişmeyecek. Bu durumda araştırmacıların, AB mevzuatındaki cinsiyetler arası eşitlik maddesine göre[48] yapılan güncel düzenlemelerin ihlal edildiğine ve yazılanlarla yapılanların birbirini tutmadığına dikkat çekmeleri de bir şey ifade etmez. Ya da İsveçli mühendis ve araç güvenliği uzmanı Astrid Linder'in dediği gibi: "Kural şöyle olmalı: Koruyucu önlemler, nüfusun en güçsüz kesimini koruyacak biçimde şekillendirilmelidir. Bunun aksini ortaya koyan mevcut yaklaşım, araçtan fırlamaya bağlı travmalardan koruma amaçlı çalışmalarda gördüğümüz üzere işe yaramıyor."[49]

Şimdiye kadar yeni ruhsatlar için yapılacak çarpışma testlerinde gerçekten kapsamlı bir değişim[50] sağlayacak hiçbir siya-

45 "Gender equality for crash test dummies, too", 24 Ocak 2013, https://sciencenordic.com/cars-and-traffic-crash-test-dummies-forskningno/gender-equality-for-crash-test-dummies-too/1381623 (erişim 11 Ekim 2020).

46 Kemikleri zayıf ve kırılgan yapan osteoporozla.

47 Jason Forman vd., "Automobile Injury Trends in the Contemporary Fleet: Belted Occupants in Frontal Collisions", *Traffic Injury Prevention*, cilt 20, sayı 6, 8 Temmuz 2019, s. 607-612, https://doi.org/10.1080/15389588.2019.1630825 (erişim 11 Ekim 2020).

48 Madde 8, cinsiyetler arası eşitlik üzerinedir.

49 "Gender equality for crash test dummies, too", bkz. s. 216.

50 Başka bir deyişle: Hamile ve yaşlı mankenlerle de testler yapılmalıdır. Hamile kadınların trafik kazası yüzünden düşük yapmaları nadiren görülen vakalar

si lobi olmadı. Otomobil endüstrisini 50 yıldan uzun bir süre önce ilk kez trafik güvenliğini tasarım işi olarak görmeye sevk edenle karşılaştırılabilir, geniş kapsamlı bir lobi çalışması etkili olabilirdi. Ya da *Unsafe at Any Speed* (Her Hızda Güvensiz) başlıklı çok satan bir kitap. Alt başlığı da şöyle olmalı hatta: *If you are not a cis man* (Cis Bir Erkek Değilseniz).

Kadın sporu bir başarı değil mi? (Ve de bir iş)

Benim jenerasyonumun Alman gençlik komedisinde, genç bir kız yarış bisikletiyle kasabanın içinden geçerken birdenbire selenin sürtünmesinin iyi hissettirdiğini fark eder. Aslında, iyiden daha fazlası... *Mädchen, Mädchen* adlı dizide Diane Ampft tarafından canlandırılan Inken adlı genç kız, bisikletinin selesine oturup bir sokak lambasına sarılarak ilk orgazmını yaşar. Benzer imgeler yüz yıldan biraz fazla zaman önce erkek doktorların zihinlerinde de canlanmış olsa gerek ki, bisiklet sürmenin kadınlarda histeriye neden olduğu tanısını koymuş –ya da daha ziyade zannetmiş– ve bu "hastalığın" semptomlarını şöyle sıralamışlardır: Bencillik, teşhircilik ve şehvet. Tüm bunlar bir erkeğin karısında olmasını istemeyeceği şeylerdi ve bu yüzden bisiklete binen kadınların ne pahasına olursa olsun engellenmeleri gerekiyordu.

Bisiklet selesiyle hiç şehvetli deneyimler yaşamamış biri de İngiliz profesyonel bisikletçi Hannah Dines'dir. *Guardian*'a yazdığı bir makalede, bir kadın bisikletçi olarak yaşadıklarını anlatırken şöyle der: "Vajinaya sahip olmak demek, acı çekmek demektir."[51] Dines'e göre, vajinası olan insanlar zaten acı çekmeye alışıktır. Âdet görürler, ki bazen âdet sancıları dayanılmaz

---

olmasa da, bugüne kadar anne adayını ve bebeğini koruyacak bir emniyet kemeri geliştirilmedi. Kişisel deneyimime dayanarak şunu söyleyebilirim ki, bırakın güvenliği, az da olsa rahat ettirecek bir kemer bile yok.

51 Hannah Dines, "I Had a Huge Swelling!: Why My Life as a Female Cyclist Led to Vulva Surgery", *The Guardian*, 26 Mart 2019, https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/mar/26/hannah-dines-saddle-research-pain-swelling-female-cyclists (erişim 6 Mayıs 2020).

boyutlara ulaşır.[52] Ayrıca ilk cinsel ilişki şiddetli ağrıya neden olabilir ve sonraki tüm ilişkilerde de pek çok nedenle ağrı yaşanabilir. Bir dizi başka nedenin yanı sıra cinsel ilişkiden sonra da sıklıkla ortaya çıkabilen mesane ve idrar yolu enfeksiyonlarından bahsetmiyorum bile. Vajinasından bir çocuk çıkarmayı zor da olsa başaran herkes, bunun bazen aylarca dinmek bilmeyen muazzam bir acıyla da ilişkili olduğunu bilir. Bu yüzden biz kadınlar, haz ve keyfin yanında rahatsızlık kaynağı olabilen bir cinsel organa sahip olduğumuzu bilerek büyüyoruz ve bu (belli bir dereceye kadar) *cis* kadın olmanın bir parçası. Fakat Dines'in durumunda ağrıların nedeni vücut yapısından çok bisikletinin selesinin tasarımında kadın anatomisinin düşünülmemiş olmasıydı. 2014 yılında paralimpik oyunlarında yerini garantilemek amacıyla İngiliz bisiklet ligine üye olduğunda –bu, her gün antrenman yapmasını gerektiren iddialı bir hedefti– seledeki başarının bir bedeli olacağını biliyordu. Aynı yıl, ilk kez, kat kat nasır bağlamış deri döküntülerini ve topak topak olmuş tüyleri vulvasından kesip tuvalete atması elbette hoş bir durum değildi, fakat selede saatlerce sürtünme ve ezilmeye maruz kaldıktan sonra çok da şaşırtıcı değildi. Sadece prosedürün bir parçası, diye düşündü Dines o sırada. Fakat başına gelenler, deri döküntüleri ve batık kasık tüyleriyle sınırlı kalmadı. Çok geçmeden dış dudaklarda ve lenf düğümlerinde cerahatli, zamanla kronikleşen iltihaplar oluştu. Yıllar geçtikçe bazı bölgeler hissizleşti ve ağrıları bir süreliğine dindi. Fakat derideki kalınlaşma geçmedi, ilerlemeye devam etti ve bisiklet üzerinde yeni acılara yol açtı.

Dines 2016 yılında, katıldığı ilk Paralimpik Oyunları'nda beşinci oldu, Dünya Şampiyonası'nda altın madalya kazandı, yani çektiği acılar boşuna değildi. Ancak 2018'de beş yıllık aralıksız antrenmandan sonra kişisel acı eşiğine ulaşmıştı, artık dayanamıyordu. Tıbbi yardım istedi; yapılan biyopsiler sayesinde kanser şüphesi ortadan kalksa da, sertleşmiş olan tabakanın ameliyatla alınması şarttı. Fakat başarıya giden yolda sele, dünyanın her yerindeki tüm kadın bisikletçiler için olduğu gibi Dines için de vazgeçilmezdi. Bu yüzden uzun süre kusurun kendinde,

52 Endometriozis hastalığına Sekizinci Bölüm'de değineceğim.

nedense vücudunun seleye, dünyadaki hiçbir seleye uyum sağlayamayan alt kısmında olduğunu düşündü. Zaten tüm dünyada kadınlar bisiklet sporunda erkek sporcular, erkek antrenörler ve kadın takımlarının erkek sağlıkçıları –ki çoğu erkektir– kadar ciddiye alınmıyordu, hâlâ da alınmaz. Tüm bunlar dokulardaki ya da idrar yollarındaki kronik iltihaplanmaların, ağrılı kitlelerin ve şekil bozukluklarının çok geç olana –ameliyat kaçınılmaz olana– dek "ertelenmesine" yol açtı.

Doğa sporları uzmanı Anna Weiß, dağ bisikleti üzerine bir dergi için çalışıyor ve yanı sıra kuruluşlara, kadınların hedef grup olarak nasıl erkekler kadar düşünülebileceği konusunda danışmanlık yapıyor. Onunla, bisiklet sporunda kadınların görünmezliği üzerine konuştuk.

> Kadınlar, bunun kendi hataları olduğunu ya da kendilerinde bir şeylerin yanlış olduğunu düşünüyor. Bunun altında yatan şey, çok güçlü bir utanç duygusu ve aşırı derecede cinsiyetçi bir sektörde çalışmaları. Bir de ağzını açan kadınların, imzalanana kadar uğruna büyük savaşlar vermek zorunda kaldıkları sözleşmelerinin iptal edilmesinden korktukları gerçeği var. Kimse elini taşın altına koymak istemiyor, çünkü bu sadece kişisel dezavantajlara yol açar, yani risk çok büyük.

Bisiklete binen herkes selenin üzerinde oturur, bu herkes için geçerlidir, ancak selenin şekli ve yapısı erkek popolarına ve cinsel organlarına uygundur – Dines'in makalesinde açıkladığı gibi, erkekler otururken cinsel organlar yana kaydırılabilir, fakat kadınlar cinsel organlarının üzerine oturmak zorundadır. Bu tüm erkeklerin her zaman rahat olduğu anlamına gelmez, çünkü profesyonel bisiklet sporu başlı başına rahatsız edici bir olaydır. Ancak erkeklerde sorun ortada ve sürekli olarak çözümler üzerine çalışıyorlar, kadınlarda ise durum öyle değil.

> Örneğin birkaç yıl önce büyük bir Amerikan üreticisine ait yeni bir selenin son derece abartılı bir biçimde tanıtıldığı bir et-

kinlikteydim. Öne çıkan soru, kaç sporcunun, kaç saat selede oturmuş olduğuydu. Test deneklerinin başparmaklarına takılan ve kandaki oksijen seviyesini ölçmeye yarayan parmak sensörünü denememize bile izin verildi. Oradaki tek kadın bendim, fırsat bulur bulmaz "Sele kadınlar için de test edildi mi? Ne gibi sonuçlar elde edildi?" diye sordum. Sessizlik... Ardından gelen cevap: "Kadınlarda ölçüm yapmak mümkün değil, fazlasıyla karmaşık."

Aslında, bisiklet sürmek penise giden kan akışını keserek uyuşukluğa ve kısa vadede erektil disfonksiyona da yol açabilir. Bu nedenle "uçamayan kuş" fenomenini araştırmak için çok para harcanıyor. Aynı sele üreticisi, 2019 yılında piyasaya kadınlar için bir yarış bisikleti selesi sürdü – geliştirilmesi için ne kadar çaba ve para harcandığını söylemek zor. Çünkü bisiklet sporunda iki kısırdöngü vardır, her ikisi de erkeklerin –örneğin kadınların da dağ bisikleti kullanabildiğini nihayet fark etseler bile– kendilerini her şeyin ölçütü olarak gördüklerini gayet açık ve net ortaya koyar.

Sorun şu ki, karar merciinde olan insanlar piyasa dünyasına yeni bir ürün kazandırmak istediklerinde anketlere ya da araştırmalara –en çok da rakamsal sonuçlara– güvenerek hareket etmek zorundalar. Peki ama araştırmalara nasıl ulaşıyorlar? Firmanın çok parası varsa, bunun için bir pazar araştırma şirketini görevlendirir. Bununla birlikte, bu alanda faaliyet gösteren medyanın yürüttüğü çalışmalara daha sık başvururlar. Örneğin bizim dergi ya da diğer dağ bisikleti dergileri gibi. Peki yazı işleri ofislerinde kimler çalışıyor? Ağırlıklı olarak erkekler. İçerik erkekler için erkekler tarafından belirleniyor. Ve bilin bakalım, kimlere satılıyor? Ağırlıklı olarak erkeklere. Sonra o dergi, kaç kadının dağ bisikletçisi olduğuna dair bir anket yapıyor. Sonuç ne çıkıyor? %1! Komik. Fakat bu sayı ürün yöneticilerine kadar gidiyor ve onlar da şöyle diyor: Piyasa yoksa, bu ürüne para yatırmaya da gerek yok.

Fakat bazen gerçek dünyada, kadınların da dışarıda dağ bisikletine bindiklerini fark ediverirler. Eh, o zaman onlara da bir şeyler satabilmek gerekir! Bir sonraki adım çoktan planlanmıştır: Gerçek kadınlar yerine, hayalî kadınlara danışmak.

> Kışkırtıcı bir şekilde ifade etmek gerekirse, kadınlar için iki şeyin önemli olduğu söylenir: Görünüm ve güvenlik. Artık üzerinde küçük çiçekler olan, yüksek gidonlu, yani ön tarafı takla atma korkusunu ortadan kaldıracak kadar yüksek, pembe bir bisiklet üretmek çok kolay. Üstelik kadınlar acemidir, dolayısıyla bisiklete çok para harcamazlar. Bu yüzden tekerlekler ağırdır ve bisikletin yapımında daha adi parçalar kullanılır. Buyurun size "kadın bisikleti"! Büyük bir ciddiyetle spor yapan tüm kadınlar elbette şöyle der: Asla böyle bir bisiklete binmem! Dolayısıyla "kadın bisikletleri" daha az satın alınır ve bu da üreticilerin şunu söylemesine yol açar: Aman ne güzel, biz burada kadınlar için bir şeyler yapalım, onlar kalkıp ellerinin tersiyle itsinler. Öyle görünüyor ki, ortada hedef grup falan yok. Bu sayfayı tamamen kapatıyor ve pazarlamada yönümüzü tümüyle erkeklere çeviriyoruz. Tam bir kısırdöngü.

Yıllık ürün döngüleri[53] araştırma için para ve zaman ayırmayı kolaylaştırmaz, söz konusu olan dağ ya da yarış bisikleti olsa da fark etmez. Yine de bazen Hannah Dines gibi bir kadın deneyimlerinden ve mahrem yerlerindeki[54] müdahalelerden alenen bahsettiğinde, en azından ortalık biraz hareketlenir. Dünyanın her yerinden profesyonel ve amatör kadın sporcular Dines'le temasa geçti. Amerikalı kadın bisikletçi Alison Tetrick çok benzer bir deneyimle sesini duyurdu; o da vulvasından ameliyat olmuştu ve sadece profesyonel bir sporcu olduğu için değil, aynı zamanda parası ve sponsorları olduğu için, sürtünmeyi ve bununla birlikte acıyı asgari düzeye indiren bir sele yapılmasını istedi. Yani aslında vulvası olan insanlar için özel sele üretilmeli, çünkü –bilindiği üzere– tüm vulvalar eşit derecede acı çekmez. Bu nedenle günü-

53 Firmalar her yıl piyasaya yeni, "daha iyi" bir bisiklet sürer.

54 Evet, İngilizcedeki gibi *private parts* (özel bölümler) dense daha iyi olurdu.

müzde karbondan kişiye özel seleler üretiliyor; bunun için de her poponun ve vulvanın tam bir kalıbını oluşturabilen bir 3D yazıcı kullanılıyor. Kulağa harika geliyor! Fakat bu oldukça pahalı bir iş, dolayısıyla her sporcunun böyle bir sele yaptırması mümkün değil. Ne de olsa profesyonel kadın bisikletçiler hâlâ hak ettikleri değeri göremeyen birer medya süsü (ve bir dipnot).[55]

Yale Üniversitesi tarafından 2012 yılında yapılan bir araştırmadan çıkan sonuca göre, yarış bisikletinde gidon yüksekliğinin, kadın pelvik tabanının ve dış dudakların maruz kaldığı basınç üzerinde belirleyici bir etkisi var. Gidonun yükseltilmesi, bu bölgelerdeki yükün azalmasını sağlayabilir ve böylece ağrılar, yaralanmalar ve yaralanmaların sebep olduğu hassasiyet kaybı da önlenebilir.[56] İlginç! Bu bölümün başını hatırlayacak olursak, kadınların bisiklet kullanmasının 19. yüzyılın sonlarına doğru –histerik şehvete yol açabileceği gerekçesiyle– uygun görülmediğinden söz etmiştik. Şimdi herkes, Yale'in araştırmasının yayımlanmasından sonra yapılan uyarının ne olduğunu tahmin edebilir. *Bild* gazetesinin yorumu şu oldu: "KADIN seks yapmak istemiyor mu? Nedeni bisiklet turundan yeni dönmüş olması olabilir..."[57] 2019'un sonunda RTL, *Bild*'in bu sözlere yer verdiği makalesini ele aldı ve daha ileri gitti: "Pekâlâ bayanlar, slogana bağlı kalalım: Bisikletini seven, inip onu iter – bir daha da binmez üstüne." Ha ha ha! Bu yorumlar, medya eleşti-

55 Resmî olarak kadınlar için bir Tour de France yok, ancak bu yine de turun kadınlar tarafından tamamlanmadığı anlamına gelmez – her zaman hedefe erkeklerden bir gün önce varırlar. Projenin adı *Donnons des elles au vélo* (Kadınlar Bisiklete), yılmayan kadın sporcuların sürdürdüğü bu gerilla ayaklanması gösteriyor ki, yeni araştırmalara yüz binlerce Avro yatıran sponsorların medyatik tantanalarının ötesinde de büyük başarılar mümkün. Belki de hedef çizgisini geçerken sessizce mırıldanıyorlardır: "Ben senin yapabildiğin her şeyin daha iyisini yapabilirim."

56 Sarah N. Partin vd., "The Bar Sinister: Does Handlebar Level Damage the Pelvic Floor in Female Cyclists?", *The Journal of Sexual Medicine*, cilt 9, sayı 5, 1 Mayıs 2012, s. 1367-1373, https://doi.org/10.1111/j.1743-6109.2012.02680.x (erişim 2 Temmuz 2020).

57 "Tiefer Lenker ist schuld: Radfahren macht Frauen lustlos", *Bild-Zeitung*, 18 Mayıs 2012, https://www.bild.de/ratgeber/gesundheit/radfahrer/sex-unlust-frauen-durchtief-gestellten-fahrradlenker-24207894.bild.html (erişim 4 Temmuz 2020).

risinin namlusunu görmezden gelsek bile, kadınların yaralanma riskleri hakkındaki sonuçlar a) isteksizliğe indirgendiğinden[58] ve b) daha iyi bir bisiklet tasarımıyla soruna çözüm aramak yerine kadınların bisiklete binmemesi gerektiği iddiasıyla kolaya kaçıldığından, zaten toplum hakkında çok şey söylüyor.

Yıldırılamayan ve profesyonel sporcular olarak bisiklet süren kadınlara geri dönecek olursak, gerçek şu ki, neler yapabilecekleri konusunda hiçbir fikrimiz yok ve gelecekte bir şeylerin değişebileceğine dair o kadar az işaret var ki. Sorunu çözebilmeleri için çok fazla para ve zaman harcayarak bisikletlerini kelimenin tam anlamıyla baştan yaratmak zorundalar. Fakat yenilikler konusunda bisikletin, son yıllarda bazı şeylerin değiştiği kış sporlarını takip etmesi de mümkün.

Örnek olarak kayakla atlamayı ele alalım: 1862'de Norveç'in Trysil kentinde belgelenmiş ilk kayakla atlama yarışması düzenlendi ve Ingrid Olavsdottir Vestby adında genç bir kadın, şaşkın seyircilerin başlarının yaklaşık 6 metre yukarısından uçarak atladı. Böylece rakiplerinin çoğunu geride bıraktı. Ve elbette bunu yaparken, o zamanlar alışılageldiği gibi, uzun etekliydi. Birkaç kadın onu takip ettiyse de, kadın atlayıcılar sadece özel izinle turnuvalara katılabilen istisnai yarışmacılar olarak kaldı, çünkü bu spor çok uzun süre kadın anatomisi için fazlasıyla tehlikeli görüldü. Özellikle uterus, nedendir bilinmez, havalanmalarına engeldi. Bu yüzden, halen görevde olan Uluslararası Kayak Federasyonu (FIS) Başkanı Gian Franco Kasper, 2005 yılında bir radyo röportajında şunları söyledi: Kayakla atlama kadın anatomisine "tıbbi nedenlerle uygun görünmüyor".[59] Ve "çok uzun" derken, büyük bir şaşkınlıkla, 2014 yılına kadar geçen süreyi kastediyorum; çünkü kadınlar için kayakla atlama ancak o zaman olimpik hale geldi – ilgili komisyon, diğer gerekçelerin yanı sıra

58 Bu sonuca varabilen biri, kadının seks sırasında acı çekmesini de seks yapabildiği sürece önemsemeyecektir.

59 Sarah Shephard, *Kicking Off: How Women in Sport Are Changing the Game*, Bloomsbury Publishing, Londra, 2016.

verili bir profesyonelleşme derecesi olmadığını gerekçe göstererek onlarca yıl başvuruları reddettikten sonra. Karşılaştırma için ekleyelim: Erkekler için kayakla atlama 1924'te olimpik oldu, yani 90 yıl önce. Kadın atlayıcılar için mevcut olmayan "profesyonelleşme" derecesi, profesyonel yarış sporlarında her zaman gündeme gelen tipik yumurta-tavuk sorununun bir parçasıdır, çünkü büyük başarılar için gereken şey yetenekten daha fazlasıdır. Para, eğitim, rekabet deneyimi ve tabii ki profesyonel ekipman. Günümüzde artık uzun etekle zirveye atlanmıyor.

Kayakla atlama her ne kadar ekstrem sporlara bir örnek olsa da, ne yazık ki istisna değildir, çünkü kadınların oluşturduğu hedef grup, en azından rekabete dayalı sporlar söz konusu olduğunda, tüm kayak sektöründe uzun süre ihmal edilmiştir. Tabii ki kadınlar her zaman kayak yaptı, fakat sadece hobi olarak, kış tatillerinde boş zaman etkinliği olarak. Bu yüzden tipik kadın "hobi kayakçısı", üreticinin bakış açısına göre kayaklara ayrı, erkek kayaklarından görsel olarak farklı bir değer, yani renkler ya da süsler kattı. Kadın kayakları daha kısa ve daha hafifti, çünkü kadınların iyi kayakçılar olmadığı varsayıldı ve bu nedenle kadınlara, erkeklerin yüksek teknoloji ürünü kayaklarından "daha basit" kayaklar, acemi kayakçı kayakları uygun görüldü. Kadınlar kimliklerini gizleyerek erkek yarışmacıların aralarına karışsalar ve gizlice yarışlara girseler bile, onları olası büyük başarılara ulaştıracak ekipmanları yoktu.

Kadın hedef grubu günümüzde artık kış sporları pazarının %44,5'ini oluşturduğundan ve son yıllarda performans ve yarış sporlarında rakamlar biraz arttığından, şimdi kadınlar tarafından yönetilen, kadınların çalıştığı, kadınlar için ekipman araştırması yapan ve tasarlayan şirketler var. Hedefleri sadece onlarca kayıp yılın telafisi değil, aynı zamanda gelecekte kadınların büyük başarılara imza atmasını mümkün kılmak. Bununla birlikte, spor malzemeleri söz konusu olduğunda, hâlâ, şirketlerin güç, performans ve hız içeren her şeyin geleneksel olarak erkeklerin etkinlik sahasında olduğuna dair yanılgısıyla karşı karşıya kalıyoruz.

ALTINCI BÖLÜM

Ye Kürküm Ye!

Bir zamanlar bir şirketin bir kadın danışmanının yanında asistan olarak çalıştım. Ve ben kirli spor ayakkabılarla bir müşteri randevusuna gittikten sonra, kadın patronumla kıyafetler, kıyafet kuralları, kıyafetlerimizle ne ifade etmek istediğimiz ve kıyafetlerimizin neyi yansıtmaları gerektiği soruları hakkında uzun, samimi ve heyecanlı bir tartışma yaşadık.

O günkü tutumumla ne yapmaya çalıştığımı bugün anlıyorum; birilerini kışkırtmak, etrafıma açıkça şunu göstermek istiyordum: Ben bu pantolon takımların ve cansız renklerin hüküm sürdüğü iş dünyasına ait değilim; kadın isterse zevkine uygun, renkli bir ipek fularla, bu sert görüntüyü yumuşatabilmeli. Ama ben bunu söyleyemeyecek kadar korkak ve tembelim. Evet, bunu yaptım, çünkü bir çocuğun düğüne giderken ısrarla kendisine giydirilmeye çalışılan kıyafeti giymemek için diretmesi gibi, meydan okumanın en kolay yolu kıyafetlerdi.

Profesyonel bağlam, günlük hayatta gördüklerimizi en uç noktalara taşıyor: Kâğıt tabağa kıyasla altın işlemeli tabak bir körili sosise ne sağlıyorsa, kıyafet de bizim için aynısını sağlıyor. Sosisin nasıl yapıldığı, bizi onun görsel sunumundan daha az ilgilendiriyor. Ve işte şeytan ya da bu durumda patriyarka, sıklıkla olduğu gibi ayrıntıda gizleniyor. Örneğin ceplerde.

Bu kitap için avans olarak verilen parayı hesabımda gördüğümde, bu vesileyle bir kutlama yapmak ve kendimi ödüllendirmek istedim. Fakat patriyarka ve kapitalizm karşıtı bir kitap yazdıktan sonra kalkıp tüketim malları için düşüncesizce para harcayamazdım, bu yüzden ikinci el mağazaları uygun bir seçenek, yakışık alır bir ödüllendirme gibi göründü bana.

Ve böyle bir *Mark the Moment* (Anın Farkına Var) kampanyasından fazla şey beklediğinizde ancak çok nadiren olabileceği gibi – umduğumu buldum. İnanılmaz bir şey buldum: Benim bedenime uygun, lacivert, altın yaldızlı düğmeleri olan bir gece elbisesi, yanlarda ve ortada biraz göğüs dekoltesi olsa da, göğüs bandının halledemeyeceği bir şey yok. Elbisedeki en sansasyonel şey ise, kullanışlı ceplerinin olması. Kumaş pantolonlarda olduğu gibi solda ve sağda cebi var; kadın ya da erkek, bu elbiseyi kim giyerse giysin, bu cepler sayesinde rahatlıkla yanında para, anahtar, tampon, mendil, cep telefonu taşıyabilir. Hiç gece elbisesi ya da herhangi bir elbise giymemiş olanlar, muhtemelen kayıtsızca omuz silkecek ya da belki de sadece elbisenin dekoltesine takılacaklar. Oysa kadın kıyafetlerindeki cep eksikliği yüzyıllardır süregelen ve toplumun bize hangi rolü ve görevleri uygun gördüğü sorusuyla yakından ilgili bir konu olmuştur.

Avery Trufelman'ın *Articles of Interest* (İlginç Başlıklar) adlı podcast dizisinde dediği gibi: Cepler toplumsal ayrıcalıklar için mükemmel bir metafordur. Sadece onlara sahip olanlar, varlıklarının olağan olduğunu düşündüğü için değil, aynı zamanda yoklukları tıpkı cinsiyet ve etnisite gibi bir gereklilik değil, iktidarı elde tutmaya yarayan bir sosyal yapı olduğu için.[1]

Çünkü tarihe bakacak olursak, insanların üzerlerinde her daim çeşitli eşyalar taşıyabilmeleri, maceralara ve keşiflere kapı aralamıştır. Bir şeyler deneyimlemek isteyen insan, evden boş

1 Avery Trufelman, Pockets: Articles of Interest #3, *99% Invisible*, 10 Şubat 2018, https://99percentinvisible.org/episode/pockets-articles-of-interest-3/ (erişim 5 Temmuz 2020).

ceplerle çıkmaz, fakat elbette peşinden tıka basa dolu bir valiz de sürüklemez. Cepler bir tür bağımsızlık demektir! Ve bu, uzun süre tüm insanlar için geçerliydi. Cepler Ortaçağ'da, tamamen kendi başlarına bir giysi kategorisiydi, (bacak) kıyafetinin üstüne kemerle bağlanan bir şeydi, aslında bel çantasının öncüsüydü ve hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılırdı. Erkek modasında ilk dikilmiş ve sabitlenmiş cepler ancak 17. yüzyılın sonunda ortaya çıktı. Kadınların bel çantalarını andıran cepleri ise, dış giyimden iç giyime, elbise eteği ile iç etek arasına taşındı; bu yüzden kat kat eteklerin iki yanında, içteki ceplere ulaşmayı mümkün kılan yırtmaçlar vardı.

Kadın yüksek soylu sınıfa mensup değilse ve kendine ait bir odası –hatta kendi yatağı– olacak kadar lüks yaşamıyorsa, onun için "özel alan" 19. yüzyıla kadar yabancı bir kelimeydi.[2] Bu yüzden de kadının kıymetli eşyaları için tek güvenli yer iç çamaşırıydı. Moda, Fransız Devrimi (1789-1799)[3] sırasında ilk kez yalnızca aristokrasi[4] için değil, aynı zamanda halk için de siyasi bir ifade oldu – bir moda ifadesi! Elde edilen değişiklikler her şeyden önce aydınlanmanın habercisiydi, fakat aynı zamanda modada "muhteşem ve seçkin" olan yerini "pratik" olana bıraktı.[5] Tabii ki başta, sadece erkekler için daha pratikti. Kadınlara gelince, 19. yüzyılın başında kabarık etekler indi, fakat yeni, vücudu saran, ideal (Yunan tanrıçasına uygun) ve ince kumaşlar gizli cepleri yerlerinden etti. Daha hafif kıyafetlerin bedeli buydu – her şeyin bir bedeli vardı.

---

2 Ve Virginia Woolf'un neredeyse yüz yıl önce *Kendine Ait Bir Oda*'da tanımladığı şey, bugün hâlâ dünyanın her yerindeki pek çok kadın için geçerlidir: Kendine ait bir oda güzel bir hayaldir.

3 *Sansculottes*'un (Baldırı Çıplaklar olarak bilinen sıradan vatandaşların) Jakobenlerle birlikte (Fransız pullarındaki Marianne'ın şapkası gibi kırmızı, öne doğru eğilen, sivri şapkalar takarlardı) Fransa'daki tiranların monarşisine karşı cephe oluşturduğu bir halk ayaklanmasıydı. İşte o halk, Birinci Fransız Cumhuriyeti'nin yolunu açtı.

4 Soylular her zaman kalıpları, renkleri ve kesimleriyle kıyafetleri, sıradan halktan farklı olduklarını göstermek için kullandılar. Örneğin mor renk (salyangozdan elde edilirdi), yalnızca monarşi ve din adamlarına ayrılmıştı.

5 Moda klasisizminin geçmişte kaldığını varsaymak saçma olur, elbette öyle değildi.

Derken – el çantası icat edildi! Kadınların bileklerine taktıkları küçük, özenle işlenmiş kumaş çantalar ya da ince fileler, etraflarında gevşekçe sarkardı. Birkaç madeni para için yeterli olsa da, kadınların yanlarında taşımak isteyebilecekleri şeyler için fazlasıyla küçüktü. Adı *reticules* (Latince *reticulum*, ağ) ya da *ridicule* (Fransızca *ridicule*, gülünç); anlamı bakış açısına bağlı. Yeni el çantası modası şıktı, fakat hiç kullanışlı değildi; çünkü eski bel çantasının aksine, el çantası takan kadının onu kaybetmemek ya da çaldırmamak için çok daha dikkatli olması gerekiyordu.[6]

Moda siyasi bir oluşum olduğu için, o andan itibaren iki cephe oluştu: Bir yanda eski bel çantasını savunanlar, diğer yanda –son derece işe yaramaz olsa da, çok güzel görünen– el çantasını dişiliğin mükemmel bir biçimde somutlaşmış hali olarak görenler. Tarihî bel çantaları hizmetçiler, köylü kadınlar, dadılar, ev işçileri, yani işçi kadınlar için varlığını sürdürdü. Boş gezmek, çalışmak zorunda olmamak, özgür olmak anlamına geliyordu ve bu, hali vakti yerinde kadınların ayrıcalığıydı. Kullanışsız, fakat gösterişli bu tarz, kadınların yaşam tarzını da gözler önüne seriyordu.[7]

19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken kadın hareketinin başlamasıyla, kadınların kendi giysilerine nasıl görünmez cepler dikebileceklerine dair talimatlar yavaş yavaş ortaya çıktı. Fakat tüm cepler gizli değildi; Amerika'da Süfrajetler[8] belirli bir taşıma kapasitesi olan 6 cepli bir tür üniforma geliştirdi. Pantolon-eteklerin üst kısmında erkek pantolonunun kemerine benzeyen tokalı cep ekleri vardı; böylece kadınlar, mesela konuşma yaparken –dünya sahnesine elleri pantolon ceplerinde çıkan erkekler gibi– kayıtsızca ellerini oralara koyabilirlerdi. Amerika'da o dönemin kadın hakları hareketini yan-

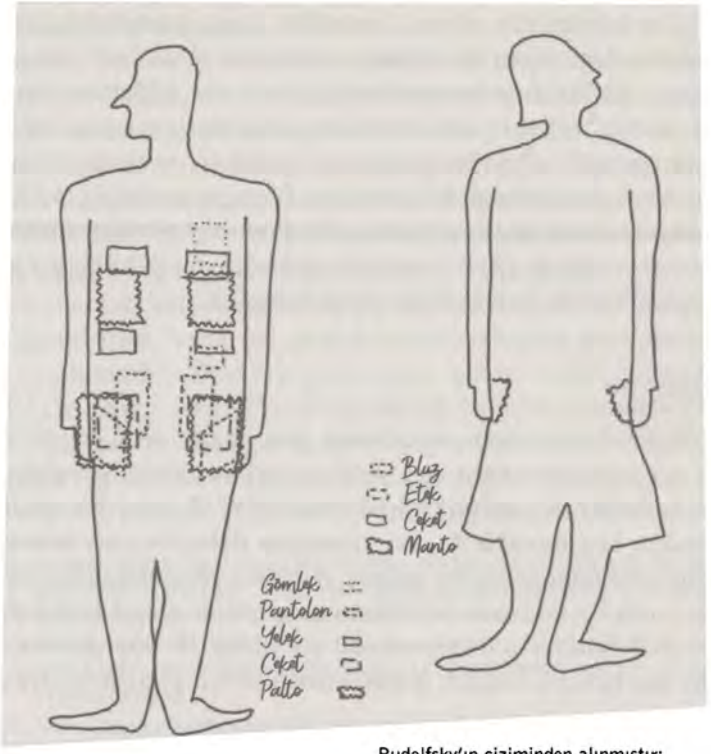
6 Neredeyse iki yüz yıl sonra, 1990'larda, Lady Diana bu tarzı mükemmel bir biçimde yansıtıyordu. Abiye kıyafetle bir yere giderken, dışarıda ihtiyaç duyacağı birkaç şeyi içine koymak için yanında mutlaka bir el çantası taşıyordu.

7 Ne zaman yüksek topuklar görsem, hep bunu düşünürüm.

8 Süfrajetler, İngiltere ve ABD'de kadınlara oy hakkı tanınması için mücadele veren aktivistlerdi. 1920'de ABD'de ve 1929'da İngiltere'de taleplerini kabul ettirmeyi başardılar. Almanya'da kadınlar ilk kez 1919'da oy kullanabildi.

sıtan bazı afişlerde kadınların erkek giysileri içinde resmedildiği görülüyor; her zaman –oldukça dikkat çekici bir şekilde– elleri ceplerinde, siyasi gücün ifadesi olan erkeksi bir poz veriyorlar.

Günümüzde kıyafetlerimizdeki ceplerin çok küçük, yani işe yaramaz olmasının sebeplerinden biri de, Aydınlanma döneminin toksinlerden arındırılmış kıyafetlerinin terzilik sanatındaki ayrıntılı işçilikle yavaş yavaş değişmesidir. Sadeleşen kadın kıyafetlerinin kumaşları yavaş yavaş erkek modasında kullanılanlara benzedi ve o zamana dek erkek modası üzerine çalışmış olan terziler, kadın müşterilere de hizmet vermeye başladı. Yani cepler –neredeyse alışkanlıktan– dikilir oldu; sadece daha küçüklerdi,

Rudolfsky'ın çiziminden alınmıştır: Ortalama cep sayısı (1944).

bu da onları anlamsız kıldı. Erkek giyimindeki cep sayısı artmaya devam ederken, 1940'larda tam anlamıyla akıl almaz, absürt bir sayıya, pantolonundan paltosuna kadar tamamen giyinik bir erkekte 24'e ulaştı. Kadınlar içinse, popo kısmında cepler olan kot pantolonlar gibi biçimlendirici modellerde –o cepler olmasa bazı popolar düz görünürdü– sayı değişmedi.

Bugüne dek değişen bir şey olmadı. Erkek arkadaşımın kot ceketini giydiğimde bir şeyler taşımak için ne el çantasına ne de kumaş çantaya ihtiyacım oluyor, hatta bir yerlere gidecek olsam, bazı eşyalarımı yanıma alamayacağımı düşünerek endişelenmeme gerek kalmıyor. Neredeyse aynı görünen bir ceketim var, fakat cebi yok. Bu adaletsizliği pijamalarda bile görmek mümkün, oysa regl olan her insanın pijamasının bir cebi olmalı!

Cep kültürünün zirvesi, kesinlikle kargo pantolondur; erkeklere özgü şeylerin tarihinin en sıkıcı Noel takvimi[9] gibi görünür: 24 küçük pencere arkasında zımbalar, silikonlar, bantlar, kablo bağları ve kafa lambaları gibi şeyler her zaman kullanıma hazırdır. Öyle bir pantolonu giymek bir yana, giyen birine uzun süre bakmak bile istemem, fakat bu aşırılık ile imkânsızlık –anahtarımı, kimliğimi ve biraz paramı taşımanın imkânsızlığı– arasında güzel ve işlevsel cepler için mutlaka bir yer olmalı. Bir parça kumaş ve bir parça özgürlük.

Güzel acı

"Güzel olmak isteyen, acı çekmeyi göze almalı" sözü iki yüz yılı aşkın süredir vardır ve genellikle kadın modasıyla bağlantılı kullanılır. Bu sözün çeşitli versiyonları 19. yüzyılın ortalarından beri duyulsa da, bu, insanların daha önce acı çekmediği anlamına gelmiyor; sadece, tekstilde sanayileşmeden önce moda bir lükstü ve hem ekonomik hem de sosyal açıdan ayrıcalıklı kadınlara mahsustu. 15. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna dek kabarık etekler, göğüs kafesini sıkan korselerle birlik-

9 Hz. İsa'nın gelişini müjdeleyen ve doğumundan önceki 24 günü kapsayan takvim. Üzerinde her gün için farklı bir resimli kutu, onun içinde de bir sürpriz bulunur.

te giyilirdi. Korselerin ipleri neredeyse insanın en temel gereksinimini –nefes almasını– engelleyerek solunum güçlüğüne sebep olabilecek kadar sıkı bağlanırdı. İronik olarak, bu dekoratif giysi içindeki bir kadın dışarıda, yani kamusal alanda çok fazla yer kaplardı, içeride ise kelimenin tam anlamıyla bir kafesin içine bağlanmıştı.[10] Giyinmek için yardıma ihtiyacı vardı, günlük yaşamda nefes almakta zorlanıyordu, sesi çok çıkmıyor ve gerekmedikçe hareket etmiyordu. Muhtemelen beynine şunun ne kadar saçma olduğunu düşünmek için yeterli oksijen gitmiyordu: Kendi parasına sahip olamıyor, kocasının rızası olmadan hesap açamaması bir yana, para kazanmak için çalışamıyordu. Üstelik moda tehlikeliydi; o elbiseler içindeki kadınlardan kazara alev alev yananlar ya da at arabasının tekerleri altında kalanlar oluyordu.

Ancak kıyafetler rahatladıkça, içlerinde zorlanmadan hareket edilebildikçe, vücudu forma sokma ve formu koruma çabası da o kadar büyüdü. En azından, 1980'lerin başında Amerikalı sosyolog Mike Featherstone'un düşüncesi buydu.[11] Sporda patlama yaşandı, beslenmemiz artık bilincimizin ifadesiydi ve diyetler giderek daha popüler olurken, ayrıcalıklı Batılı kadınların çıplak vücutları daha ince ve daha sıkı hale geldi.

Çıplak vücutlar konusuna girmişken, bir adım daha geri gitmemizde fayda var, çünkü neredeyse hiçbir giysi parçası, toplumsal değişimi iç giyim kadar gözler önüne sermez. "Gözler önüne sermek" çok yerinde bir ifade olmayabilir – ne de olsa seks yapmadığımız ve/veya aynı evde yaşamadığımız sürece, genellikle başkalarının iç çamaşırlarını görmeyiz.[12] Hatta 19. yüzyılın ortalarına kadar bir kadının külotunu,

10 Bu arada –bugün hayal etmek bile zor ama– sıradan kadınlar için ucuz bir versiyon da vardı; esnek bir malzemeden yapılan tarlatan bele bağlanıyor, böylece leğen kemiği mümkün olduğunca geniş görünüyordu.

11 Mike Featherstone, "The Body in Consumer Culture", *Theory, Culture & Society*, 30 Haziran 2016, https://doi.org/10.1177/026327648200100203 (erişim 14 Haziran 2020).

12 Yakın dönemde ultra düşük belli pantolonlar ve *baggy* (hem bol hem de neredeyse dizlere inecek kadar düşük belli) pantolonlar çıkınca, kadınlar da erkekler de tangalarını, Calvin Klein etiketlerini ve saten bokser donlarını diledikleri gibi gösterebildiler.

onunla çok yakın bir ilişkimiz olsa da göremezdik, çünkü büyük ihtimalle giymezdi. O zamanlar külot giymek sadece pantolon giyenlere özgüydü, bu yüzden kadınların külot giymesi edepsizlik olurdu. Uzun süre erkekler arasında da bir statü göstergesi gibiydi; Billy Wilder'in *One, Two, Three* (1961) adlı komedisinde, Doğu Alman genç komünist Otto Piffl bu yüzden sosyalist tavrıyla don giymeyi reddediyordu. Ancak sanayi devriminin başlaması ve vücut hijyeni konusunda öne çıkan eşzamanlı gelişmeyle birlikte, kadın külotları yavaş yavaş bir başarı hikâyesine dönüştü. Bu oldukça yavaş oldu, çünkü külotlar bazı hijyen sorunlarını çözerken –lojistik nitelikte– yeni sorunlar yarattı.

Burada, işeme konusuna geri dönmemiz gerekiyor, çünkü külotlar penisi olmayan insanlar için bariz bir engel oluşturuyor. Öte yandan bir penisiniz ve yırtmaçlı bir donunuz varsa, ki genellikle erkek külotlarında vardır, bu tür bir engelle karşılaşmadan işeyebilirsiniz.

2020 yazında korona salgını yüzünden barların, restoranların ve umumi tuvaletlerin kapatılması, kamusal alanlarda işeme imkânını büyük ölçüde azalttığı için bazı üreticiler pratik işeme aparatlarında talep patlaması yaşadı. Özellikle de penisi olmayan insanlar için![13] Çiş yardımı hoş karşılanan bir seçenek gibi görünüyordu, fakat –işte bu noktada anekdotun külot kısmına geliyoruz– kadın külotlarında yırtmaç, yardımcı aparat olsun ya da olmasın, ayakta işemeyi sağlamak için yapılmamıştı. İdrar kanalının dış ucunun açısı, pantolon fermuarının açılabileceğinden çok daha aşağıdaydı. Yani biz kadınlar pantolon giyme hakkı için mücadele verdik, fakat bu hakkı elde etmemizle birlikte, kadın iç çamaşırları yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden oldu. Bir kez daha: Bir adım ileri, iki adım geri, patriyarkal *Line Dancing* (çizgi dansı)!

Ve iç çamaşırına paralel olarak bir şey daha gelişti, çünkü

13 Jenny Stevens, "The Shewee Revolution: How 2020 Has Changed Urination", *The Guardian*, 3 Eylül 2020, https-revolution?__twitter_impression=true&rs=09 (erişim 4 Eylül 2020).

cinsel organları kapatma zorunluluğu en az artan hijyen beklentileri kadar önemlidir – en azından kadınlar için. Özel olan, mahrem olan, iç çamaşırı aracılığıyla ekstra bir sınır kazandı ve çıplaklık ile giyiniklik arasındaki geçiş, baştan çıkarıcı bir hal aldı. Böylece iç çamaşırından iç giyim, soyunma eyleminden striptiz doğdu ve kadınların içlerine ne giyecekleri konusu o kadar abartıldı ki, insanlık tarihinin en rahatsız ve en kullanışsız çamaşırları ortaya çıktı – fakat elbette içlerinde inanılmaz derecede güzel olanlar da var!

Üniforma?

Korona salgınının başında en büyük sorunlardan biri hastanelerde ve bakım tesislerinde tıbbi ekipman eksikliğiydi. Yeterli koruyucu giysinin olduğu yerde bile, çok daha az dikkat çeken bir sorun vardı: Kalıp. Bu durum sağlık personelinin yanı sıra temizlik ve yemekhane personelini de ilgilendirir, ancak elbette öncelikle en çok hastayla temas halinde olanlar, yani doktorlar ve hemşireler bundan etkilenir. Bakım ve sağlık sektöründe çalışan personelin %75'i kadındır, yine de malzemeler, giysiler ve korunma tertibatı, standart bir erkek vücuduna göre tasarlanmıştır.[14] Kısaca FFP (*Filtering face piece*) denen filtreli yüz maskelerini de unutmamak gerek; kalıpları o kadar büyüktür ki, kadın kullanıcılar bu maskelerin koruma işlevini, yani sahip oldukları tek işlevi kısmen yitirmesini sineye çekmek zorunda kalır. Bir FFP maskenin kadın yüzüne daha uygun hale gelmesi için elle ayarlanması gerekir.[15] Fakat maskenin tasarımı buna uygun yapılmamıştır ve zaten öncelik listesinde pek de yukarılarda yer almayan "konfor" böylece daha da azalır. Doktorlar ve hemşireler 12 saatlik vardiyalarla çalışmak zorundayken de durum budur.

14 Maya Oppenheim, "Female NHS Staff at Risk Due to Not Being Able to 'Access Protective Gear Correctly Sized for Women'", *The Independent*, 21 Nisan 2020, https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/coronavirus-ppe-women-wrong-size-doctors-nurses-uk-cases-a9476766.html (erişim 23 Nisan 2020).

15 Aslında bu sadece kadınların değil, başı standart ölçüden daha küçük olan tüm insanların sorunudur.

Elbette bu durum farklı olabilirdi. 1958 yılında bir kadın, erkeklerle dolu bir odada konferans verdi. "*Why*" başlıklı bu konferansla, yüksek teknolojiyi herkes için eşit derecede kullanılabilir hale getirmeyi amaçlıyordu. Sara Little Turnball, başta askerî amaçlarla kullanılması düşünülmüş ve bolca para yatırılmış olan mevcut ürünleri evde ve günlük yaşamda kullanmak üzere yeniden tasarlamakla görevlendirildi. 3M şirketi, dokunmamış liflerden oluşan ve hemen her şekle sokulabilen bir malzeme arıyordu. Turnbull onlara tek kullanımlık sutyen kabı da dahil olmak üzere bu fiber malzeme için yaklaşık 100 fikir sundu. Endüstriyel tasarım mesleğinin yanı sıra evde hasta bakmakla meşgul olduğu ve o sıralar neredeyse ölüm döşeğinde yatmakta olan üç aile ferdine baktığı için evine sürekli olarak sağlık çalışanları geliyordu. O zamanlar son teknoloji ürünü kauçuktan yapılmış ağır koruyucu maskeler vardı, gaz maskelerinden farkları yoktu. Turnball o maskeleri takıp çıkarmanın ne kadar zahmetli ve vakit alan bir iş olduğunu gözlemledi. Böylece sutyen kabı 1961'de Sara Little Turnbull tarafından tasarlanan tek kullanımlık bir tıbbi maskeye dönüştü. Yine de bir sorun vardı: Maske tam olarak beklenen işlevi yerine getirmiyordu – virüsler ve bakteriler, materyalin kenarlarından ya da içinden geçerek yollarını buluyorlardı. Ancak Turnbull için başarısızlık işinin bir parçasıydı ve sonunda tasarımına bir filtre katmanı eklendiğinde 3M şirketi etkili solunum koruması sağlayan N95 maskesinin patentini aldı. Bu maskeler, 1990'lardan beri tıp alanında kullanılmaktadır.

Tek kullanımlık sutyenin tıbbi maskenin icadında önemli bir rol oynadığı ve bunun bir kadının fikri olduğu gerçeği düşünülürse, aslında başka şeyler de farklı şekilde gelişebilirdi. Ortaya çıkış öyküsü kadınların işin içinde olduğu, tasarımda fikirlerinin etkili olduğu bir dönemin varlığını kanıtlıyor... Fakat iş seri üretime geldiğinde, kadınlara uygun bir kalıp fikri sanki anormal bir şeymiş gibi unutuluvermiş.

Ticaret Birliği Kongresi tarafından 2017 yılında yapılan bir araştırma, koruyucu giysilerde Avrupa ve ABD standartlarının beyaz, *cis*, ortalama erkeğe göre oluşturulduğunu göste-

rir.[16] "Beyaz" diye belirtmemden anlaşılacağı üzere ölçüler, siyahların ve renkli erkeklerin önemli bir kısmı için de uygun değildir. Kalıbı uymayan koruyucu giysi sorunu maske, çizme, önlük vesairenin sadece bir beden küçük üretilmesiyle çözülmez. Ya hamile kadınlar? Hamile kadınlar için koruyucu giysi araştırması, üretimi ve satışı yapmaya değer mi? Ürünlerin kullanımı kısa bir süreyle sınırlı olsa bile, işverenlerin satın almalarına değer mi? Kapitalist bakış açısından: Hayır.

İş kıyafeti zaten karmaşık bir mesele. Haftada beş iş günü, günde birkaç kez işemek için iş tulumunu çıkarmak zorunda kalmak sinir bozucu bir iş. Üstelik bir de üzerinde işemek için çıkarılmak zorunda olan –silah kemeri gibi– koruma amaçlı bir düzine şey varsa iş kıyafetinin içinden çıkmak çok zaman alır. İngiliz kadın sahil güvenlik görevlilerinin günde birkaç kez aşması gereken prosedür tam olarak budur; şikâyetlerini resmî olarak üstlerine iletseler de, bugüne dek değişen hiçbir şey olmadı.[17]

Kesici aletlerden koruyan yelekler ve kurşun geçirmez yelekler söz konusu olduğunda durum daha da vahim bir hal alır. Minyon kadınlar için neredeyse hiç yelek yoktur, erkekler kadar korunamaz ve daha fazla bedel öderler. Bir kadın yeterince yapılı olsa bile erkek yeleği giymesi, gövde uzunluğu ve omuz genişliği dikkate alınırsa sorunu çözmez. Çünkü yelekler için de şu geçerlidir: Kadınlar küçük, erkekler değildir! *Cis* kadın vücutları farklı oranlara, farklı ağırlık noktalarına sahiptir, her şeyi basitçe küçültmek anatomideki ve pratik gereksinimlerdeki farklılıkları göz ardı etmek demektir. Örneğin bir İngiliz kadın polis memuru kendisine verilen yeleği üzerine uydurabilmek için ameliyatla göğüslerini küçülttürmüştür.[18]

---

16 TUC, "Personal Protective Equipment and Women - Guidance for workplace representatives on ensuring it is a safe fit", https://www.tuc.org.uk/sites/default/files/PPEandwomenguidance.pdf (erişim 24 Nisan 2020).

17 Bkz. dipnot 246.

18 Nick Hopkins, "Breast Reduction for PC in 'Armour Agony'", *The Guardian*, 20 Mayıs 1999, https://www.theguardian.com/uk/1999/may/20/nickhopkins (erişim 14 Ekim 2020).

Şirketlerin ve kurumların işe alım politikaları söz konusu olduğunda, kadınlar için bariz güvenlik boşluklarının yanı sıra uygun koruyucu kıyafetlerin olmaması da sorundur. Araştırmalar, kadınları uygun ekipmanla donatmanın önündeki engel ne kadar büyükse, daha fazla kadının işe alınabilmesi için o kadar büyük bir engelin aşılması gerektiğini gösterir.[19]

Örneğin: Hem kendilerinin hem de başkalarının yaşamı, işlerini engellenmeden yapabilmelerine bağlı olan Kanadalı kadın itfaiyecileri ele alalım. Araştırma sonuçları, kadın itfaiyecilerin *cis* erkekler için tasarlanmış pantolonlarla, erkek meslektaşları kadar güven içinde çalışamadıklarını ortaya koymuştur.[20]

Bu aynı zamanda, kadınlara uzun süre yer verilmeyen Alman emniyet görevlilerinin üniformaları için de geçerlidir. Bu durum ilk olarak 1980'lerde adım adım, yani federal devlet değiştikçe değişti.[21] Yeni memurlar için tasarlanan ilk kadın üniformaları ortaya çıktığında anlaşıldı ki, tasarım öncesinde kadınlara istekleri ve gereksinimleri sorulmamıştı; bu yüzden Kuzey Ren-Vestfalya emniyeti tarafından kullanılan not defterleri o dönemin kadın üniformalarının ceplerine sığmıyordu.[22] Bir de kalem etekler vardı ki, o eteklerle ayakta durmak ya da oturmak dışında herhangi bir şey yapmak mümkün değildi. Zamanla kadın polisler erkek meslektaşlarınınkinden farklı görünmeyen üniformalar istediler. Yani etekler atılmalı, üniformalar üniforma olmalıydı. En azından ilk bakışta! İstenen değişiklik yapılsa bile Kuzey Ren-Vestfalya'da kadın polislerin kazaklarında daha süslü düğmeler vardı, yaka kesimleri daha genişti, hiçbir işlevi olmayan tüm o şeyler sadece "dişil" çağrışım-

19 Aida Ponce Del Castillo, "Personal Protective Equipment: Getting the Right Fit for Women", HesaMag,12.special report 25/34, 2015, s. 34-37, https://www.researchgate.net/publication/301300194_Personal_protective_equipment_getting_the_right_fit_for_women (erişim 24 Nisan 2020).

20 Kirian Langseth-Schmidt, "Anthropometric Fit Evaluation of Structural Firefighters' Protective Pants: A Gender Comparison Study", yayınlanmamış tez, Colorado State University, Fort Collins, 2013, https://mountainscholar.org/handle/10217/88567 (erişim 9 Ekim 2020).

21 1982'den (Kuzey Ren-Vestfalya) 1990'a (Bavyera) kadar.

22 Üniformalar tüm ülkede birbirinin aynı gibi görünse de Almanya'da tek tip polis kıyafeti yoktur, üniformalar eyaletten eyalete farklılık gösterir.

lar taşıyordu; oysa kadın memurların asla böyle bir talepleri olmamıştı ve pek çoğu o kazakların içinde kendini rahat hissetmiyordu.[23]

Görsel bir eşitleyici olarak üniforma... Cüppenin mahkemedeki işlevi gibi, memur kıyafetlerinin başlıca işlevi de –kısaca– özel şahıs görüntüsünü ortadan kaldırmaktır. Adalet Tanrıçası Justitia'nın göz bağı takması boşuna değildir, çünkü adaletin olduğu yerde dış görünüşün önemi yoktur. Asha Hedayati, 2011'de ilk mezuniyet sınavından sonra stajyer olarak katılacağı bir duruşma için ilk kez avukat cüppesi giyip aynaya baktığında adeta donakaldı.

> Bir kostüm giymiş gibiydim. Cüppenin içinde neredeyse kaybolmuştum. 1,60 boyunda ve ince yapılıyım. Cüppelerin hepsi büyük ve geniş kesimli. En küçük beden bile çarşaf kadar.

Almanya'da kadınların hukuk eğitimi almalarına izin verileli aşağı yukarı 100 yıl oldu, fakat Naziler onlarca yıl buna engel oldular ve kadınlar bu hakkı ancak Nazilerden sonra yeniden elde ettiler. Günümüzde hukuk mezunlarının yarısından çoğu kadın olsa da, resmî kıyafetlerinin tasarımı hâlâ erkeksi özellikler taşır. Çünkü ilgili kıyafet yönetmeliklerinin çoğu 1950'ler ve 60'lardan, yani mahkemelerde neredeyse tek bir kadın hukukçunun bile görülmediği bir dönemden kalmadır.

> Cüppe bir engeldir. Avukatlık mesleğinin ve genel olarak hukukçuluğun hâlâ erkek egemen olduğu gerçeğinin yanında bir engel daha.[24] İhtiyar, beyaz erkeklerden oluşan bir kalabalık... Derken ufak tefek, esmer, mesleğe henüz yeni başlamış bir kadın geliyor ve şöyle diyor: Selam, ben de varım! Bu komik cüppe farklılıklarımızı gülünesi bir biçimde daha da belirginleş-

23 Larissa Schmitz, "Polizeiuniformen", WDR, 2020, https://www1.wdr.de/radio/wdr5/sendungen/neugier-genuegt/feature-polizeiuniformen-100.html (erişim 23 Nisan 2020).

24 2017'den bu yana yıllık rakamlara bakıldığında, avukatlık mesleğinde kadınların sayısı erkekleri geride bırakıyor. Hukukçuluk genelinde kadın-erkek oranın dengelenmesi ise muhtemelen yıllar alacak.

tiriyor. Bir hukukçunun üzerindeki –bedenine uygun– cüppe güvenilirlik, hâkimiyet ve yetkinlik çağrıştırıyor. Oysa ben cüppenin içinde hâkim gibi değil, minnacık görünüyorum. Üzerimdeki cüppe patates çuvalı gibi görünmesin diye hep topuklu ayakkabı giyiyorum.

Erkek cüppesinin sadece daha küçük versiyonları olan "bayan cüppesi" modelleri internetten satın alınabiliyordu, fakat Avukat Laura Kubach bununla yetinmedi ve bir moda tasarımcısıyla birlikte kadın cüppeleri tasarladı. Gerilla tarzı! Çünkü onlar kuralları çiğnediler ve kasıtlı olarak emirlere itaat etmediler. 2014 yılında, kadınlara özel cübbeler tasarlamak üzere kendi işlerini kurmadan önce, resmî kıyafetler konusunda eyaletlere özgü yönetmelikleri incelediler. Kubach'a göre, o dönemde genel olarak kullanılan kalıp, "Avukat Bey" imajına tıpatıp uyan, 1,80'in üzerinde, "boylu boslu" bir adama aitti. Ayrıca kadife, ipek ya da yün şeritlerin ne genişlikte olacağı da yönetmelikte belirtilir. 52 beden bir erkeğin omuzlarının üzerindeki 15 cm'lik bir kadife şerit, 38 beden bir kadının omuzlarında elbette farklı görünür.

Kubach ve tasarımcısı omuz ve cüppe ölçülerine göre şeritlerin genişliğini ayarlayıp omuzları daralttılar, pilileri değiştirdiler ve cüppenin artık çadır gibi, şişman Avukat Bey'in geleneksel cüppesi gibi görünmemesi için göğüs altına pensler koydular. Kubach'a göre, cübbelerin eyalet yönetmeliklerine uymadığı gerçeği, kadın hukukçuların onları giymelerini engellemedi. Bu da zamanla bazı eyaletlerin yönetmeliklerini değiştirmelerine, hatta tamamen feshetmelerine yol açtı. Bazıları ise hiçbir değişiklik yapmadıysa da, kadın cüppelerinin teftişten şikâyet edilmeden geçebilmelerini sağladı. "Elbette eleştiriler de aldık," diyor Kubach; bazı yaşça büyük avukatlar bu "moda meselesinin" avukatlık onuruna yakışmadığı ve meseleyi asıl eşitlik mücadelesinden uzaklaştırdığı görüşündeydiler. Araştırmalarım sırasında sıkça karşılaştığım ve bir dereceye kadar bana da mantıklı gelen bir tepki şuydu: Tüm hayatı boyunca eşit muamele görmek için mücadele veren biri, arada fark olduğu-

nu işaret eden her şeyi baştan reddeder. Sadece bir üniformanın kalıbı söz konusu olsa bile.

> İdeal durumda, cüppe bir eşitleme işlevine sahiptir. Ancak: Bazılarına tam uyar, bazılarını ise başkalarının kıyafetini giymiş gibi göstererek gülünç duruma düşürürse durum tersine döner. İşte o zaman cüppenin işlevi eşitsizliği gözler önüne sermek olur.

Kalıp?

Cüppeler ve kramponların ortak bir yanı vardır: Patriyarkal nitelikte köklü bir çevreden gelen şeylerdir ve o çevrede bugüne dek kadınların hiç düşünülmediğini ortadadır.

Hollanda'da yaşayan İngiliz Laura Youngson, tutkulu bir futbolcu. Küçük yaşlardan itibaren amatör olarak futbol oynadı ve 2017 yazında öyle bir maç düzenledi ki, o güne dek o kadar yüksekte maç yapıldığı görülmemişti. Futbol sahası Tanzanya'daki Kilimanjaro Dağı'nda, 5.714 metre yükseklikte kurulacaktı. Ve maç sadece kadınlar tarafından oynanacaktı. Dünyanın her yerinden profesyoneller ve amatörler, bu maçla futbol tarihinde kadınlara yönelik adaletsizliğe ve eşitsiz muameleye karşı çıkmak için dağ platosunda buluştu. Laura ve diğer kadın oyuncular, o güne dek aşılamayan sınırları aştılar ve böylesi bir yükseklikte maç yaparak dünya rekoru kırdılar. Gerçekten de bu eylem kadınların sporda neler başarabileceğine, yüksek performans gösterebileceklerine dikkat çekti.

Almanya'da kadınların futbol oynamasına 1970'den beri izin veriliyor. İngiltere'de 1971'den beri. Fransa'da da. Yani sadece bir çayırda kişisel çabalarla değil, bir kulüpte, turnuvalarda, organize edilerek. İlk yıllar kadınlara "aşırı yüklenmemek" için katı kurallar kondu: Altı aylık kış tatili, çivili ayakkabı yasağı, daha kısa maç süreleri[25] ve daha küçük, daha hafif topların kullanımı gibi. Fakat zamanla, kadınların bir deri topa tekme atma, rakiplere top sürme ve bunun gibi becerilerinin er-

25 Başta 70, daha sonra 80 dakika.

keklerinkinden aşağı kalır yanı olmadığı, maç sırasında ne rahmin ne de yumurtalıkların sarktığı anlaşılınca katı kurallar gevşetildi. Biz kadınlar eğer istersek, bugün erkeklerle aynı topu, erkekler kadar uzun süre kovalayabiliyoruz, bizim de turnuvalarımız ve dünya şampiyonalarımız var ve milli takımın başarısı sayesinde kadınların oynadığı futbol maçları Almanya'da bir miktar ivme kazandı.

Kilimanjaro'ya dönelim... Laura Youngson, dağın zirvesinde yeni bir dünya rekoru kırıp dünyanın dört bir yanından ve tüm spor liglerinden gelen kadınlar etrafını çevirdiğinde şöyle dedi:

> Daha önce hiç profesyonel kadın oyuncularla bir araya gelmemiştim. Dünyanın dört bir yanından gelen profesyoneller ve amatörler, hepimiz oradaydık ve ben çocuk futbol ayakkabısı giymek zorunda olduğum için söylenip duruyordum, çünkü plastikten ve gerçekten kalitesiz malzemeden yapılmışlardı. Herkes aynı şeyleri söylüyordu: "Ya, erkek ayakkabısı giymekten nefret ediyorum" veya "Çocuk ayakkabısına da dayanamıyorum." O anda şunu düşündüm: Bir dakika, neler oluyor? Sen şimdi ayağına uymayan ayakkabılarla dünya şampiyonluğuna mı oynadın yani?

İstatistiklerdeki o rakamların ne ifade ettiğini, meslekten olmayan biri olarak ben bile görür görmez anlayabiliyorum: Kadınlar, futbolu erkeklerden farklı oynar. Biraz daha az koşar, daha uzun paslar oynar ve farklı şut çekerler.

Laura Youngson gibi Katharina Althoff da, uzun yıllar futbol oynadı. Giymek zorunda kaldığı ayakkabılardan duyduğu memnuniyetsizlik, 2016 yılında onu özel olarak kadınlar için tasarlanmış bir futbol ayakkabısının gerekliliği konusunda doktora yapmaya sevk eden nedenlerden biri oldu. Bugün Essen Üniversitesi'nde, Spor ve Hareket Bilimleri Enstitüsü'nde çalışıyor. Ayakkabı örneğinden anlaşıldığı üzere, kadın futbolcular sadece ufak yapılı futbolcular değildir, tıpkı kadın sporcuların erkeklere kıyasla daha ufak sporcular olmadıkları gibi. Bu yüzden Althoff'tan ayrıntıya girmesini ve bana kadınların

neden kendilerine özgü ayakkabılara ihtiyaç duyduklarını, yani henüz emekleme aşamasında olan bir gelişme beklediklerini açıklamasını istedim.

> En büyük fark ayak morfolojisinde, yani ayağın yapısında yatıyor. Elbette herkesin kendine has bir ayak şekli var, ancak araştırmalar göstermiştir ki, örneğin 39-40 gibi bir ayakkabı numarası her iki cinsiyette de olsa da, kadınların ayakları belirgin biçimde daha dardır.

Cis kadın topuğu daha dardır, ayağın ön kısmı ise orantısal olarak biraz daha geniştir. Ve ayak kemeri daha büyüktür. Vücudun daha üst kısımlarındaki diğer fiziksel farklılıklar, dizlerin ve kalçanın pozisyonu ve vücut ağırlığının dağılımı birleşince kadınların ayaklarına binen yük erkeklerin ayaklarına binenden farklı olur. Ayak tabanı üzerindeki yük farklıdır, eklemlerin ve bağların ihtiyaç duyduğu destek de farklıdır. Bir erkek ayağı için destek ve dayanıklılık sağlayan şey, kadın ayağı için de aynı işlevi görecek diye bir şey yoktur.

> Kadınlar güç gerektiren becerilerde nispeten daha geridedir; örneğin farklı şut teknikleri bundan kaynaklanır. Futbol ayakkabısı topa vurma, şut doğruluğu, şut hızı üzerinde etkilidir; çeşitli araştırmalar sayesinde bunu da kanıtlayabildik.

Cis kadınlar ortalama olarak 13 cm daha kısa, 20 kilo daha hafiftir ve vücut yağ yüzdeleri biraz daha yüksektir (%8). Bizim kaslarımız ve bağlarımız, üzerlerine yük binen eklemleri cis erkeğinkilerin yapabildiği ölçüde stabilize etmez. Cinsiyete dayalı farklılıklara futbol kaynaklı –ve bilhassa rakip oyuncuların yol açmadığı– yaralanmalar listesinde de yer verilebilir. Ayakkabıların yaralanma riski üzerindeki etkisi yüksektir ve –en azından erkek oyuncular için– iyi araştırılmıştır. Peki ama neden kadınlar için atılan neredeyse tek bir adım bile göremiyoruz?

> Bu ekonomiyle ilgili bir karar, erkek ayakkabısı piyasası elbette çok daha büyük. Nispeten küçük bir pazar için, gerçekten iyi bir sonuç elde etmek için çok fazla emek vermek gerekir. Öte yandan cevaplanması gereken önemli bir soru daha var: Kadınlar için özel olarak yapılmış bir futbol ayakkabısı olsaydı, kadın futbolcular tarafından gerçekten kabul görür müydü?

Spor hekimliği açısından faydalı kabul edilse de, bazı oyuncuların bu konuda da çekinceleri var ki, bu da "kadın futbolu" tarihindeki gelgitlerle ilgili. Önce yasak, sonra kısaltılmış maç süresi, daha küçük toplar, krampon yasağı... Tıpkı mahkeme salonlarındaki avukatlar gibi kadın futbolcular da uzun süre çim sahada oynama izni alabilmek için mücadele vermek ve herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan erkekler gibi futbol oynayabilmek için beklemek zorunda kaldı. Dolayısıyla kadınlar için futbol çoktandır özel bir durum olmasa da, "normalleşme", yani norm olarak algılanma çabasının bazılarında "özel yapım" talebinden daha büyük oluşu anlaşılır bir şeydir.

"Fakat bir diğer neden de," diyor Althoff, "piyasaya sürülen kadınlara özel spor ayakkabılar şimdiye dek kalıplarının işlevselliğiyle değil, sadece renkleri ve süslemeleriyle, yani görsel olarak farklıydı."[26]

Youngson, Kilimanjaro'da kadınların iyi futbol ayakkabılarına olan ihtiyacını fark ettikten ve araştırmaları sonucunda, futbol oynayan amatör ve profesyonel kadınların %75'inin çocuk[27] ya da erkek ayakkabısı giydiğini tespit ettikten sonra, meslektaşı Ben Sandhu ile birlikte IDA Sport şirketini kurarak kadın futbol ayakkabısı imalatına başladı.

> Para gerekiyor, fakat ilginçtir ki büyük şirketlerin ne kadar harcama yaptıklarına bakınca düşünüldüğü kadar çok gerekmediği anlaşılıyor. Bizim sorunumuz doğru kalıpları bulmak-

26 Tıpkı geçtiğimiz bölümdeki düşük kaliteli kadın bisikletleri gibi!

27 "Erkek çocuk" değil, "çocuk", çünkü ayaklarda cinsiyete özgü özellikler ergenlikle birlikte gelişir.

tı. Kadın futbol ayakkabıları için kalıp yoktu. Şimdiye kadar kadın koşu ayakkabıları için bile kalıp yoktu, sadece erkek ayakkabılarının kalıpları küçültülerek üretim yapılıyordu. Biz Avustralya'nın son kalıpçısını imalatla görevlendirdik.

Kalıplar kesildikten sonra Youngson'ın atölyeyi kurması ve prototipleri üretmesi gerekiyordu, ardından kadın futbolcuların ayakkabılarını denemek istemelerini umut edecekti.

Çoğumuz önce neyin iyi hissettirdiğini öğrenmeliyiz. Ayaklarımızın su toplamasına, kesiklere, yaralanmalara öyle çok alıştık ki, bizim için yapılmış bir ayakkabıyı ilk giydiğimizde aklımızdan şunlar geçiveriyor: "Ah, inanılmaz, bu kadar iyi hissettirebilir mi gerçekten?" Bu, biz kadınların öğrenmek zorunda olduğu bir süreç.

Kalıbın üzerlerine uymasını bir kenara bırakacak olursak, kadınlar için dış görünüş nispeten daha önemlidir, değil mi?

Kesinlikle. Tamamen devrim niteliğinde bir şey denedik: Kadınlara ayakkabılarının nasıl görünmesini arzu ettiklerini sorduk.

Sonuç: Üzerinde pembe şeritler ve minik şeritler olmayan, son derece sade, siyah bir deri ayakkabı. Kimin aklına gelirdi?[28]

Bloomer kostümünden spor giyime

Futbol konusunun üzerinde biraz daha duralım. 20 yıl önce, komik ve küçük komplo teorileri henüz komik ve küçükken (ve zararsızken!) öyle bir şey yaşandı ki, siyah bir spor sutyeni merkezî bir rol oynadı. 1999 Dünya Kupası finalinde ABD ve Çin karşı karşıya geldi ve Brandi Chastain penaltı atışlarında

28 Ben bu bölümü yazarken, kadın futbol ayakkabısı işinde bir hareketlilik vardı. Evet, İtalyan haute couture markası Miu Miu by Prada'nın parlak gümüş rengi futbol ayakkabıları podyumlara çıktı. Çivili ve topuklu! Ne de olsa kadın futbol ayakkabısı yüksek topuksuz düşünülemezdi!

zafer golünü atıp ABD takımını dünya şampiyonu yapmayı başardığında, coşkulu bir sevinç içinde formasının üstünü çıkardı ve işte o anda, büyük bir üreticinin henüz piyasaya sürmemiş olduğu bir spor sutyeninin prototipi gözler önüne serildi. Bunun üzerine Chastain'in kasıtlı olarak soyunduğuna, bunun bir pazarlama stratejisi olduğuna dair hararetli tartışmalar başladı. Derken bu tartışmalara bir de spor sutyeninin sutyen mi, yani iç çamaşırı mı, yoksa spor kıyafeti mi olduğuna ve toplum içinde gözler önüne serilmesinin uygun olup olmadığına dair tartışmalar eklendi. Bundan bağımsız olarak ABD'de spor sutyeni satışları yılda %12'den fazla artış gösterdi.[29]

"36-D beden, yani yaklaşık 80 beden bir memenin ucu Ferrari'ye kıyasla 0'dan 60'a (mil/saat) çok daha hızlı hareket eder." Bunu, Doktor LaJean Lawson *Outside Podcast*'e verdiği bir röportajda söyledi.[30] Lawson önde gelen markalar için spor sutyenleri geliştirdiğinden, son 40 yılda çok sayıda dışarı fırlamış meme ucu ölçüp inceledi. Spor yaparken göğüslerin tamamen kendilerine özgü bir dinamik geliştirdiklerini, vücudun geri kalan kısmının hareketleriyle nadiren uyum içinde olduğunu memesi olan herkes biliyor olsa gerek. LaJean Lawson 1970'lerde o rahatsız edici duyguya, göğüslerini kontrolsüz bir biçimde hızla salladığı duygusuna kapıldığında, kendine bir spor sutyeni satın alamadı, çünkü henüz öyle bir sutyen yoktu.

Sağlık açısından fiziksel egzersiz elbette arzulanan bir şeydir, elbette tahrik edici değilse. Almanya'da 20. yüzyılın başından beri kadınlar için jimnastik serbesttir. Fakat "Bir kadın jimnastikçinin başı yukarıda, bacakları aşağıda ve uygun şekilde ka-

29 Richard Sandomir, "Sports Business; Was Sports Bra Celebration Spontaneous?", *The New York Times*, 18 Temmuz 1999, https://www.nytimes.com/1999/07/18/sports/sports-business-was-sports-bra-celebration-spontaneous.html (erişim 25 Eylül 2020).

30 "How the Sports Bra Changed History", *Outside Online*, 2017, https://www.outsideonline.com/2198921/xx-factor-how-sports-bra-changedhistory (erişim 20 Mart 2020).

patılmış olmalıdır!" ifadesi, Alman Olimpik Spor Konfederasyonu'nun kadın sporlarının 100. yıldönümüne ilişkin broşüründe yer alır.[31] Kadınlar arasında yarışmalar: Yasak. 1920'lerdeki, bilinen adıyla Bob saç kesiminin ve spor pantolonların kadınların spor yapmasını kat kat kolaylaştırdığına dair ilerici bir düşünceye rağmen, yavaş yavaş ortaya çıkan faşizm, Almanya'da kadın imajının onlarca yıl gerilemesine sebep oldu. Avrupa'nın diğer ülkelerinde ve ABD'de de gericilik, spor yapmayan kadın imajının yeniden benimsenmesiyle kendini gösterdi. Kadın sözde "tıbbi nedenlerle" spor yapmamalıydı, spor yapmak kadının doğurganlığını olumsuz yönde etkileyebilirdi.[32] Bu imaj savaş sona erdikten sonra bile ısrarla korundu, sadece Doğu Almanya'da başından beri kadınların rekabet edebilecek düzeyde spor yapmalarına izin verildi. Özetle, kadınlar söz konusu olduğunda, güç, dayanıklılık ve fiziksel temasla ilgisi olan her şey, 1970'lerin başına kadar Batı dünyasının büyük bir bölümünde istenmeyen hatta illegal şeylerdi.[33] Birkaç yıl sonra koşu sporu halk sporuna ve sağlıklı yaşam için keyifli bir faaliyete dönüştükten sonra uluslararası bir *fitness* hareketi başladı; Lycra-Spandex aerobik saati, Jane Fonda video kasetleri ve koşu kulüpleri böylelikle gün ışığına çıktı. O dönem, 10 yıl önce sutyenlerini yakmak zorunda kalan kadınların,[34] meme uçları

31 Kirsten Witte ve Michaela Rose, "100 Jahre Frauensport", Deutscher Olympischer Sportbund 2010, https://cdn.dosb.de/user_upload/www.dosb.de/Newsletter/Infodienst_Frauen_und_Gleichstellung/100_Jahre_Frauensport_de.pdf (erişim 14 Ekim 2020).

32 Hep aynı argüman: Ağır sporlar yapmak kadının alt karın bölgesindeki organlarının sarkmasına, hatta düşmesine sebep olabilir.

33 1967'de ilk kadın maratoncu Boston Maratonu'na başladı, hem de illegal yollarla, çünkü adının sadece baş harfleriyle kayıt yaptırmış, bu hile sayesinde start numarası almıştı. Organizatör koşu sırasında onu şahsen durdurmak isteyince, Switzer'in arkadaşı organizatöre engel oldu. Switzer maratonu bitirdi ve 5 yıl sonra, yani 1972'de nihayet kadınlar için de yarış düzenlendi. Almanya'da ise kadınların koşmasına izin verilen ilk maraton 1969'da gerçekleşti.

34 Ancak işin aslı öyle değil. 1968'de "Trash Can" (çöp bidonu) adlı protestoya katılan kadın göstericiler, kadınların ezilmesini sembolize eden bazı şeyleri bir çöp bidonuna attılar, ona da *Freedom Trash Can* (özgürlük çöp bidonu) adını verdiler. İşte o sırada genç bir kadın sutyenini çıkarıp attı, fakat yakıldı mı bilinmiyor, çünkü o döneme şahit olanlar ne sutyeni ne de çöp bidonundaki diğer şeyleri hatırlıyorlar.

kabarmadan koşmayı hayal edebildikleri dönemdi. Kadınların ezilmesinin sembolü olan sutyen, 1977'de spor sutyeninin icadının ardından bir kurtuluş sembolü haline geldi.

Güzel bir hikâye, değil mi? Ama o kadar basit değil. Çünkü spor sutyeninin başardığı şey, diğer şeylerin yanı sıra, sallanan göğüslere dikilen bakışlardan kurtulmaktır. Ve birçok sporda daha rahat hissettirse de, normal günlük sutyen ne kadar gerekliyse o da ancak o kadar gereklidir. Bu bir alışkanlık meselesi. Tabii ki spor sutyeni büyük memeler için yük hafifletme işlevi görebilir. "Gövdesini öne doğru eğen yük hafifleyince daha az sırt problemi yaşayan bir kadın, elbette spor yapmaktan daha fazla keyif alabilir," diyor Köln'deki Alman Spor Yüksekokulu'nda Fiziksel Aktiviteyi ve Sağlığı Destekleme biriminde görev yapan Prof. Christine Joisten. Fakat spor sutyenlerin kadınların performansında bir kuantum sıçraması yarattığını düşünmüyor.

İngiltere'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, genç kızların yarısından fazlasının ergenliğe girdikten hemen sonra, göğüslerine ne olacağına dair şüpheler yüzünden sportif faaliyetlere katılmaları engelleniyor. Göğüs çevresi ne kadar büyük olursa, sporda neyin iyi neyin zararlı olabileceği konusunda endişeler de o kadar büyüyor.[35] Araştırmacılar, pek çok kız öğrencinin okuldaki spor faaliyetlerinden kaçmasının nedeninin bilgi eksikliği ve okullarda çocuklara göğüslerin büyümesinden bahsedilmemesi olduğunu ileri sürüyor.[36] Ve ergen kızlar günün birinde büyüyüp spor yapan yetişkin kadınlara dönüştüklerinde, aşağı yukarı 40'lı yaşların sonundan itibaren tekrar rahatsızlık duyabiliyorlar, çünkü göğüslerin hareket etme şeklinin, örneğin koşu sırasında, yaşla birlikte tekrar değiştiğine, daha az yukarıya ve aşağıya, daha çok yanlara doğru ha-

35 Doğru spor yapılırsa her şey iyidir.

36 Joanna Scurr vd., "The Influence of the Breast on Sport and Exercise Participation in School Girls in the United Kingdom", *Journal of Adolescent Health*, cilt 58, sayı 2, 2016, s. 167-173, https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2015.10.005 (erişim 10 Ekim 2020).

reket ettiğine dair göstergeler var. Bu, bağ dokusu ve kaslarda yaşlandıkça gelişen güç kaybıyla ilgili bir durum. Şu da pek şaşırtıcı değil: Spor sutyenleri, tabii ki genç göğüsler için geliştirilir ve piyasaya sürülür.

Kadın spor giyiminin tarihi, optimal spor sutyeninin yanı sıra kadının, içindeyken hayatını tehlikeye atmadan rahatça hareket edebildiği giyimin de tarihidir. 1849'da Amelia Bloomer kadınlar tarafından ve kadınlar için hazırlanan ilk Amerikan gazetesini çıkardı: *The Lily - Devoted to the Interests of Women*. Bloomer gazetesini, kadınlar için bisiklete binmeyi mümkün kılan ve özellikle ölümcül kaza riskini azaltan bir moda kreasyonunu tanıtmak için kullandı. Bir önceki bölümde bahsi geçen kayakçı Ingrid Olavsdottir Vestby'nin aksine, Bloomer'in daha fazla hareket serbestliği arzusu, moda deneylerinin önünü açtı. Böylece, kendi adını alan Bloomer kostümüyle meşhur oldu.[37] Alışılmışın dışına çıkarak korse kullanmadı ve etek boyunu diz hizasına kadar kısalttı. O zamanlar henüz erotik bulunan ayak bileklerini örtmek için Bloomer kostümüne bir de bilekten büzmeli pantolon ekledi. Kostüm, arkadaşları arasında oldukça popülerdi ve kadınlar için çıkarılan bir gazetenin yayımcısı olarak kadın okuyuculara hitap ettiği için Bloomer kostümünün sağladığı yeni hareket imkânlarını coşkuyla kaleme aldı. Onu destekleyen kadınlar tarafından "akılcı giysi" olarak adlandırılan kostüm, kabarık etek ve korseden oluşan kafesten kurtulmak demekti. Üstelik alışılageldik kıyafetlere kıyasla daha az kumaş kullanıldığı için, maliyeti de daha düşüktü.

Ancak sportif ve hak eşitliğine dayalı bir geleceğe işaret eden bu umut verici gelişme, kadınların büyük beğenisinin yarattığı ilk dalganın hemen ardından, ülkenin önde gelen gazeteleri tarafından alay konusu haline getirildi. Bloomer kostümü

37 Ancak her zaman Blommer kostümünün yaratıcısının kendisi değil, ahbabı Libby Miller olduğunu ve Ortadoğu kadın modasından esinlendiğini vurgulamıştır.

Kadınlara daha fazla hareket özgürlüğü tanıyan bir Bloomer kostümü.

giyen kadınlar aşağılanarak kadınlıktan çıkmış olmakla nitelendiriliyor, sokakta sözlü tacize uğruyor, atılan taşların hedefi oluyorlardı. Hatta alenen, diğer kadınların kadınsı erdemleri için birer tehdit olarak gösteriliyorlardı. Pantolon giymek sanki bulaşıcı bir hastalıktı. Bloomer kostümü giyen kadınların üzerlerindeki baskı zamanla o kadar arttı ki, sonunda ge-

leneksel giysilerine, kabarık eteklerine geri döndüler. Yaklaşık sekiz yıl mücadele verdikten sonra Amelia Bloomer'in de daha fazla direnecek gücü kalmadı ve hak eşitliği için daha fazla reform planı yapmaktan vazgeçti – ama sadece moda alanında. Bloomer kostümü deneyimi onu radikalleştirdi, bu yüzden değişiklikleri siyasi-yapısal yolla gerçekleştirmeye karar verdi. 1894'teki ölümüne kadar kendini, kadın hakları ve özellikle kadınların oy kullanma hakkı için çalışmaya adadı. Amerikalı kadınlar bu hakkı ancak 1920'de, 15. yasa değişikliği sayesinde elde etti.

Daha fazla hareketlilik arzusu, sadece ABD'deki kadınları modada yenilikler yapmaya motive etmekle kalmadı, bisiklet aynı anda Victoria Britanyası'nda giderek artan bir popülerlik de kazandı. Ancak Britanya'da hâkim olan moda da kadın bisikletçiler için ölümcül bir tehlike oluşturuyordu. Örneğin 20 Eylül 1896 tarihli *Daily Press* gazetesinde yer alan bir habere göre: Kıyafeti yüzünden başına geleceklerden habersiz bisiklet sürerken eteği pedalla parmaklık arasına dolandığı için ciddi bir kaza geçiren Bayan Carr aldığı yaralara yenik düşerek kazadan bir hafta sonra hayatını kaybetti.[38]

Böylece Bloomer kostümü fikri farklı varyasyonlarla varlığını sürdürdü. Örneğin bir tasarımda etek, bisiklete binerken omuzları örtebilecek bir pelerine dönüşüyor. Bu tasarımda kadın altına daha kısa bir pantolon giyebiliyor ve bisikletten iner inmez pelerin-eteğiyle bacaklarını örtebiliyor. Ama benim favorim –gerçekten giymek isterdim– yere kadar uzanan eteğin bir büzme ipi sayesinde paçaları diz altından bağlanan, büzgülü, bol bir pantolona dönüştüğü tasarım. Ancak beklendiği gibi, oradaki patriyarkal toplum bisikletin kadınlara uygun olmadığı görüşündeydi ve orada da bisiklete binen kadınlar alay konusu oldu, hakarete ve fiziksel saldırıya uğradı. Almanya'da da durum farklı değildi, 1896 tarihli *Jugend* dergisinde, bisiklete binen bir kadın şu sözlerle aşağılanıyordu: "Hiç bundan daha iğrenç, daha çirkin, daha rezil bir şey

38 Kat Jungnickel, Bikes and Bloomers: *Victorian Women Inventors and Their Extraordinary Cycle Wear*, MIT Press, Cambridge MA 2020.

gördünüz mü? Pancar gibi kızarmış yüzü, toz yüzünden çapaklanmış gözleri ve hırıltılı ciğerleriyle iki teker üstünde dolanıp duran bir kadın!"

Çiçekli elbise takım elbiseye karşı

Yeşillerin başındaki iki lider hakkında *Spiegel-Online*'da çıkan bir makalede, Annalena Baerbock ile ilgili bir paragrafa takıldım. Şöyle diyordu: "Olumlu yanlarını başarıyla sergilediğine şüphe yok, ancak Baerbock sadece gözler önüne serdiği uzmanlık bilgisiyle değil, tarzıyla da dikkatleri üzerine çekiyor. Şimdiye kadar rengarenk elbiseler seçti. Fakat bir süredir çiçekli, etekleri uçuşan elbiseler Baerbock'un repertuarında yok. Onların yerini artık kadın politikacı kıyafeti, pantolon ceket, yani takım elbise aldı. Ondaki bu değişime belki de *Bild* gazetesinde yayımlanan bir köşe yazısı sebep oldu. Çiçekli elbisesi ağır eleştirilerin hedefi olmuş, eleştirilere tavsiye niteliğinde bir de cümle eklenmişti: "Annalena Baerbock şansölyeliğe aday olmak niyetindeyse, giyim tarzını değiştirmeli."[39] Demek ki "çiçekli elbise" giyen bir kadın şansölyeliğe yakışmıyor; kadın ya da erkek, pek çok insanın aynı fikirde olduğu kanısındayım. Peki ama yönetim açısından bakacak olursak, çiçekli elbisenin takım elbiseden daha kötü olması için herhangi bir neden var mı?

Elbiseyle başlayalım. Daha önce değinildiği üzere, elbiseler ve yerleri süpüren etekler uzun süre kadınlar için kabul edilebilir yegâne kıyafetti. Ancak pantolonlu ve tabuları kasten yıkan asi kadınların da bir o kadar uzun ve karmaşık bir tarihi var. Orleans bâkiresi Jeanne d'Arc 1431'de ölüme mahkûm edildiğinde, kendisine yöneltilen suçlamalardan biri erkek kıyafeti giymekti. Aktris Marlene Dietrich 1930'larda pantolon giyiyordu; bunun modayla pek ilgisi yoktu, pantolon onun aykırı duruşunun bir

39 "Robert Habeck und Annalena Baerbock, Grüne Selbstdarsteller", *Der Spiegel*, 26 Haziran 2020, https://www.spiegel.de/politik/deutschland/robert-habeck-und-annalenabaerbock-gruene-selbstdarsteller-a-f9d640ed-d842-486a-902e-0913b1eb0173 (erişim 28 Temmuz 2020).

göstergesiydi. Tamamen sıradan bir kadını her yerde pantolonla görmek ancak birkaç yıl, hatta bazı alanlarda onlarca yıl sonra mümkün oldu. Kıyafet kısıtlamalarının ortadan kalkması, pantolonların ve sonrasında kısa etek ve elbiselerin serbest olması, özel günlerde giyilen giysilerde eski moda geleneklere bir nebze bağlı kalınmasına yol açtı. Özellikle de en şiddetli mücadelelerin verildiği yerlerde, örneğin siyasette.

Erkek egemen beyaz yakalı iş dünyası da, kariyer odaklı bir kadının hedeflerini gerçekleştirmek için verdiği çabayı en geç 1970'lerin sonlarından itibaren vatkalı bir takım elbiseyle vurgulamak zorunda kaldığına örnektir.[40]

Pop kültüründe takım elbisenin gücünü hiç kimse bir Hollywood klasiği olan *Working Girl* (Çalışan Kız, 1988) adlı filmdeki genç Melanie Griffith'ten daha iyi temsil etmedi. Eteği ve parlak fikirleriyle bir kız çocuğunu andıran, biraz sıra dışı bir sekreter, takım elbise giyince görsel olarak aniden hafifmeşrep bir patrona dönüşür ve bakın şu işe ki, birdenbire ciddiye alınır. 1990'ların ortalarında, bir diğer kurmaca iş kadını, kıyafetinde birkaç küçük değişiklik yaparak çevresini etkilemeye çalıştı, ancak eleştirmenlerin gözünde çok ileri gitti: Yirmili yaşlarının sonundaki nevrotik avukat Ally McBeal, takım elbisesiyle oldukça heyecan yarattı. O zamanlar dedikleri gibi, üstte saygın bir ceket ve altta "fazlasıyla kısa bir etek". Dizi son derece başarılıydı, fakat eleştirmenler Ally McBeal'in genç kadınlar için sergilediği rol modelinden endişe duyuyordu. *The Times*, onu (Calista Flockhart) 1998'de kapak kızı yaptı ve ABD'nin feminist efsaneleri Gloria Steinem (1934), Betty Friedan (1921-2006) ve Susan B. Anthony'nin (1820-1906) yer aldığı bir yazı dizisinde, Ally McBeal başlığı altında büyük harflerle şu soruyu sordu: "FEMİNİZM ÖLDÜ MÜ?"

Bugün, Ally McBeal'in miniminnacık eteğinin feminizmi öldürmediğini biliyoruz. Aksine, vücudunu göstermekten hoşla-

40 Kadın ceketlerindeki vatkalar ideal erkek figürünü taklit ederler ve omuzlar üzerinde kapladıkları yerle iktidarı çağrıştıran bir yanları da vardır. Bu modanın, kadınların üst düzey işlerde yükselişine paralel olarak rağbet görmesi de şaşırtıcı değil.

nan kadınlarla dış görünüşün hiçbir şey ifade etmediği kadınların birlikte barışçıl denebilecek bir yaşam sürmesinin ardında yatan, birbirimizin ayağına çelme takmadan sürdürmemiz ve daha da yeşertmemiz gereken büyük bir özgürlüktür.

Takım elbise, 1980'lerden bu yana belki de en büyük geri dönüşünü son yıllarda yaptı ve her ne kadar bu dönüş siyaset sahnesinde yaşansa da hâlâ cinsiyetçiliğe karşı, eşitlik uğruna verilen mücadeleyi temsil ediyor. Daha önce bahsi geçen Süfrajetler de moda aracılığıyla demeç verdiler. Şubat 2019'da Donald Trump'ın ABD Kongresi'nde ulusun genel durumuna dair konuşması sırasında, neredeyse tüm kadın demokratlar beyaz pantolonlu takım elbiseler giyiyordu. Joe Biden'ın yeni başkan seçildiği ilan edildikten hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri tarihindeki ilk kadın başkan yardımcısı olan Kamala Harris de, Kasım 2020'deki o unutulmaz akşamda beyaz bir takım elbiseyle sahneye çıktı. Böylece demokrat kadınlar Süfrajetlerin moda anlayışını yeniden canlandırmış ve günümüz için baştan yorumlamış oldu. Takım elbise toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin üniforması haline gelmiş olsa da, diğer yandan başka bir şeyin de sembolüdür: Toplumsal hiyerarşilerin tanınması.

Bir kadının üzerine tam oturan bir takım elbise giymesine kesinlikle karşı değilim! Aksine, örneğin Alexandria Ocasio-Cortez'in sade ve şık zarafetine gözleri gören ve zevk sahibi olan herkes gibi ben de hayranım.[41] Ve her ne kadar tartışmalı olsa da, Hillary Clinton da takım elbisenin –görünen o ki– sahip olduğu güce ayrı bir kişilik katıyor.[42]

---

41 Ve yemin ederken, beyaz takım elbisesiyle kombine etmiş olduğu o iri, halka küpelerinin onu muhteşem gösterdiği gerçeğini de inkâr etmemek gerek. Bu takılar yüzünden Latinler, geleneklerine bakılmaksızın okulda veya işyerinde her zaman uyarılır!

42 *Pantsuit nation* (pantolon ceket milleti) adı altında, 2016 seçim kampanyası sırasında kadın destekçilerini bir araya getirdi. Kıyafet sadece siyasi bir ifade değil, aynı zamanda istenmeyen paparazzi fotoğraflarına karşı bir korunma aracıydı; çünkü Clinton, *What Happened* (*Ne Oldu*) adlı kitabında da değindiği üzere, takım elbiselerle ilgili bir şeyin farkına varmıştı: "Sahnedeyken veya merdiven çıkarken eteğimin altının fotoğraflanması riskinden kurtulmamı sağladı. First Lady olarak her ikisi de başıma geldi."

Beyaz takım elbisesiyle Alexandria Ocasio-Cortez, 2019'da kongre üyesi olarak yemin ederken.[43]

Ayrıca: "güç kıyafeti" anlamına gelen İngilizce *power-suit* kavramı, yani takım elbise, pek zarif bir anlam taşımaz, burada önemli olan güçtür. Ya da Fransız kadın dergisi Marie Claire'in 2019'da ABD'de çıkan bir sayısında dendiği gibi: "Takım elbise size kendinizi tam bir patroniçe gibi hissettirir."[44] Bunun çağrıştırdığı, kadınların bu iktidar yapılarındaki rollerini bildikleri ve eşit değerde rakipler (ortaklar) olarak anlaşılmak istedikleridir. Ve bu kendilik algısı sadece zor bir mücadeleyle kazanıl-

43 Bu çizimde biraz Michael Jackson'ı andırdığı için üzgünüm.

44 Grace Back, "Power Suits Are Having A Major Moment", *Marie Claire*, 28 Eylül 2020, https://www.marieclaire.com.au/power-suit (erişim 29 Temmuz 2020).

mış değildir, modada bile görece yeni bir kazanımdır. Yine de, tam olarak iki ucu keskin bir kılıçtır.

Kadın takım elbisesi, Almanya'da federal politika sahnesine ilk kez 1970'de çıktı. Hannover'den SPD milletvekili Lenelotte von Bothmer'in bej rengi takım elbise giymesinin nedeninin modayı değiştirme isteği olduğu pek söylenemez. Kıyafetinin öncelikli amacı, siyasi rakibini, CDU'dan Federal Meclis Başkan Yardımcısı Richard Jaeger'i kızdırmaktı. Çünkü Jaeger daha önce, bir kadının genel kurulda pantolonla konuşma yapmasına asla izin vermeyeceğini açıklamıştı. Sonuç olarak, az sayıdaki kadın vekil birleşerek ona meydan okudu ve Lenelotte von Bothmer bu tarihî olayı gerçekleştirmek üzere büyük bir heyecanla kürsüye çıkıp eğitim politikası hakkında konuşma yaptı. Bugün kimse o konuşmayı hatırlamıyor. Acaba neden? KADIN PANTOLON GİYDİĞİ İÇİN Mİ?

Tüm bunlar olurken erkeklerin öfkesi eksik olmadı. Bazıları için bu, meclisin saygınlığına sürülen lekeydi, bazıları için de –Jaeger için olduğu gibi– genel olarak kadınların onurunu zedeleyen bir tutumdu. O zamanlar ne sosyal medya ne de sosyal medyadan yağan oklar vardı, fakat Lenelotte von Bothmer'in haftalar ve hatta aylar boyunca aldığı korkunç mektuplar onları aratmıyordu; mektuplarda kadınlığı, iffeti ve onuru edepsizce eleştiriliyordu.[45] Fakat o, Lenelotte von Bothmer, hem profesyonel hem de özel hayatında etek ve elbise giymeyi tercih ediyor olsa da, yapılması gerekeni yapmıştı.

Yani takım elbise henüz *power-suit* adını almadan önce tabuları yıkan, köhne kuralların esaretinden kurtulan ve profesyonel düzeyde eşitlik talep edenler asi, pantolonlu kadınlardı. Ve bunu yapan kadınların sayısı arttıkça, kadınlar arasında yükselme ve başarılı olma arzusu da bir o kadar arttı. Takım elbise modası bir dereceye kadar *Working Girl* imajının güçlendirme vaadini temsil eder: Şayet "güçlü erkek" imajı kıyafetlere dayanıyorsa, patron gibi giyinen bir kadın kendini patron gibi hisseder, patron gibi davranır ve – patron olur. 1980'lerde ve 1990'larda

45 Doğrudan "Siz onursuz bir kadınsınız!" gibi.

bu konuda pek çok güzel adım atıldı ve bazı seçkin kadınlar zirveye tırmandı. Fakat bugün bunu hâlâ gerçekten istiyor muyuz?

Ayrıca giysilerde, kadınların mevcut kurallara göre oynamayı ve onları kendi çıkarları için kullanmayı öğrenme konusunda kararlı adımlarla ilerledikleri takdirde hedeflerini şirketin zirvesine dek taşıdıkları Sheryl Sandberg tarzı *lean in* eğiliminin sembolünü de görüyorum.[46] Kadınlar, erkeklerin yerleşik kurallarına göre oynamayı öğrenmek zorunda değiller; tek ihtiyaçları, mevcut iktidar yapılarında kendilerini oldukları gibi meşrulaştırmak ve her daim oldukları gibi kabul görmek. Hepimiz mevcut toplumsal yapılara saplanıp kalıyoruz, hüküm süren düzene karşı çoğumuzun elinden bir şey gelmiyor. Sadece ayrıcalıklı (beyaz cis) –çarkın bir dişlisi olabilmek için kendilerini paralayan, fakat sonra alışılageldiği üzere zirveden düşüveren– kadınları zirveye taşıma eğiliminin, benim gözümde feminizmle ve eşitlikle hiçbir ilgisi yok. Görünen o ki, bir kadın iş kıyafetlerini gönlünce seçme özgürlüğü kazanana dek daha çok uzun bir yol katetmek zorundayız. Her ne kadar 1980'lerin ve 90'ların en tanınmış *power-suit* tasarımcılarından biri olan Giorgio Armani 2012'de "Kadınlar toplumsal konumlarını aşmış durumdalar. Bugün artık otoritelerini gözler önüne sermek için cekete ihtiyaçları yok," demiş olsa da, ayrıcalıklı konumlarda olan ya da oralarda olmak isteyen kadınların giyim kuşamı hakkında kamuoyunda oluşan yargı, bugüne dek bunu doğrulamış değil. Özellikle de siyasi bir makam söz konusuysa. Moda uzmanı Rhonda Garelick, *Time* dergisine konuyla ilgili şu açıklamayı yaptı: "Kadınları, her an ve her yerde olduğu gibi, dış görünüşlerine göre değerlendirmemek, bu olağanüstü cinsiyetçi hatadan kaçınmak son derece önemlidir. Fakat aynı zamanda modanın kadınların iletişiminin bir parçası olduğunu anlamalı ve takdir etmeliyiz."[47]

---

46 Sandberg, Facebook'ta yönetici konumundadır ve *Lean in* (*Sınırlarını Zorla*, çev. Zeynep Yılmaz, CEO PLUS, 2017) adlı bir kitabı vardır. Neoliberal feminizmin kitabını yazmıştır ve sinirlerimi bozan bir insandır.

47 "How New Women of Congress Also Send a Message With Fashion", *Time*, 6 Şubat 2019, https://time.com/5520372/2019-state-of-the-union-fashion/ (erişim 30 Temmuz 2020).

Burada Annalena Baerbock'un elbisesine, bilhassa minik çiçeklere geri dönelim. Çiçekli elbiseler bize gün ışığını ve kaygısız bir yaşamı çağrıştırır. Küçük kız çocuklarının, 1960'lı yılların çiçek çocukları hippilerin ve boho-chic kadınlarının Instagram'da paylaştıkları bir imajdır bu. Ciddiye alınmak isteyen bir kadın siyasetçinin imajı değildir. Peki ama neden?

Üçünün de ortak noktası, eril olmayan çağrışımlardır: Oyuncu, barışsever, sanatçı ruhlu, hayalperest, zararsız. Sadece eril olmamakla kalmayan, aynı zamanda apolitik[48] olan bu çağrışımların hiçbiri, kadın politikacılarımızda özellikle aradığımız nitelikler değildir. Hatta genele baktığımızda, bu niteliklerden birine bile sahip olan insanlardan uzak durmaya çalıştığımız söylenebilir. Yetkinlik, yüzyıllarca süren patriyarkal düzenden sonra hâlâ eril anlamlar taşır. Bunun saçmalık olduğu gerçeğine ayrıntılı olarak değinmeme gerek yok, ancak çiçekli elbiselerle ilgili çağrışımlara değinmeden geçemeyeceğim, çünkü onlar da asılsız. Minik elbiselerin üzerindeki minik çiçeklerin neredeyse grotesk denilebilecek öyküsü bir o kadar siyasidir!

Sadece günümüze dek ulaşan çiçekli kumaş modası üzerinde değil, aynı zamanda dünya dokumacılık tarihi üzerinde de şimdiye kadarki en büyük ve en uzun soluklu etkiyi gösteren şey, *chintz* adında, Hindistan ve Pakistan menşeli bir malzemedir. *Chintz* pamuklu bir kumaştır ve boyarmaddelerin liflerde kalmasının yanı sıra ince tasarımları ve baskıları mümkün kılan mordanlarla işlenir. *Chintz* tarihi üzerine yazılmış elbette sayısız kitap vardır[49] ancak ben burada sadece, politik çiçek desenlerinin nasıl olduğunu ve patriyarkalle ne ilgisi olduğunu gözler önüne sermek amacıyla tarihinden kısaca bahsedeceğim.

Hindistan'a ticaret yolları kuran ilk Avrupalılar, Portekizlilerdi. Baharatların yanı sıra, yanlarında daha önce hiç görülmemiş kalitede parlak, pırıltılı, baskılı pamuğu –*chintz*'i– getirdiler. İlk zamanlar, bilinen adıyla Doğu Hindistan Şirketi'nin

48 Keşke her şey politik olmasaydı.

49 Sven Beckert and Sarah Fee, *Cloth That Changed the World: The Art and Fashion of Indian Chintz*, Yale University Press, New Haven CT 2020.

kurduğu merkezler aracılığıyla ithal edildi. Bu merkezler sayesinde İngiltere, Güney Asya'daki ticaret tekelini ele geçirmekle kalmadı, Hindistan'ı fiilen bir İngiliz kolonisi haline getirdi. İngilizlerin tasarlamış oldukları patronlar, usta ellerde kumaşa biçim vermek üzere Hindistan'a gönderildi. Bu arada Avrupalılar da pamuğun sadece duvar kâğıdı olarak değil, giyim için de son derece elverişli bir malzeme olduğunu keşfettiler. Öncesinde sıradan insanlar keten, kenevir ve yünden, zenginler ise Çin ipeğinden yapılmış giysiler giyerlerdi.

Sıradan vatandaşların ipek giymelerini kısıtlayan yasalar vardı, böylelikle seçkinlerin statüsü korunmuş oluyordu. Pamuk ise yeniydi ve denetime tabi değildi. Dolayısıyla Hint kumaşları herkese hitap ediyor, o kumaşlardan yapılan giysiler toplumun tüm tabakalarından alıcı buluyordu. Öte yandan, günümüzde "ilk kitlesel moda fenomeni" olarak kabul edilen bu durum, Avrupa'da tekstil sektöründe faaliyet gösteren köklü işletmelerin hiç işine gelmediği için loncalarını korumak amacıyla lobi çalışması yaptılar ve 17 yüzyılın sonlarından itibaren yaklaşık 70 yıl boyunca Fransa ve İngiltere'de yasa çıkararak *chintz* kumaşlara yasak uyguladılar. İspanya ve Portekiz'de, Prusya ve Avusturya'da da benzer yasaklar vardı. Fakat kaçakçılık yaparken yakalanıp başlarının kesilmesiyle cezalandırılma tehlikesine karşın bu yasaklar tacirleri durdurmaya yetmediği gibi çiçekli pamuk kumaşların zaferinin önüne de geçemedi.

Chintz yasaklardan kurtulur kurtulmaz küresel siyaset sahnesine çıkmayı başardı ve bunun, insanlığın büyük bir kısmı için –bugüne dek– son derece önemli sonuçları oldu. O zamana kadar Arap ve Türk aracılarla Hindistan'dan ithalat yapan İngilizler kârdan pay vermemenin yollarını arıyorlardı. Bir yolu vardı: Hindistan'dan pamuk ithal etmeye devam etmek yerine üretimi kolonilerine, Amerika topraklarına kaydırdılar. Orası daha avantajlıydı, yerli pamuk bitkilerinin yetiştirilmesi ve işlenmesi daha kolaydı. Talep çok büyüktü ve satış patlamasının bilinen sonuçları kaçınılmazdı: Amerika'nın yerli halkı topraklarından kovuldu, arazileri talan edildi, pek çok yerli öldürül-

dü ve pek çoğu da Batı Afrika'daki İngiliz kolonilerinden getirilerek ağır plantasyon işlerinde çalıştırıldı. Pamuk işçiliğindeki kitlesel artış, İngiltere'de büyük ölçüde tekstil endüstrisinin başarılarına dayanan endüstri devrimini hızlandırdı. Hammadde Amerika'da köleleştirilmiş Batı Afrika halkı tarafından işleniyor, büyük şirketler tarafından İngiltere'ye getiriliyor, orada fabrika işçilerinin ellerinde ince pamuklu kumaşlara dönüşüyor ve tüm dünyaya ihraç ediliyordu. "*King Cotton*" (Kral Pamuk) yıllarca İngiliz ekonomisine hükmetti, tabiri caizse tarih yazımında ilk küresel oyuncu oldu. Pamuğun üzerindeki minik çiçekler uzun süre pek ortalarda görünmese de, yankıları bugüne dek dünyanın politik, sosyal ve –dürüst olmak gerekirse– her sahnesinde hissedilen moda olayları zinciri böyledir. Ve çiçekli kumaş etrafında her şey, sıkı sıkıya aldatmacayla dokunmuştur.

Dolayısıyla politikacıların çiçek desenli pamuklu bir elbisenin, imajlarına ve dünyaya vermek istedikleri mesaja uyup uymadığını düşünmeleri için geçerli (siyasi) nedenler vardır. Aklımıza ilk gelen Avrupa'nın statüsüz ve cinsiyetler ötesi moda trendi mi? Ne güzel! Yoksa sömürgeciliğin mirası çağrışımlar ve köleliğin tarihi koca bir gölge mi düşürüyor üstüne? Büyük olasılıkla. Ancak bölüme başlarken aklımızdan bu soru hiç geçmedi. Basın, Annalena Baerbock'un gardırobunun kültürel ve tarihî mirasını sorgulamadı. Mevzu bahis olan sadece şuydu: Nasıl görünüyor? Ve cevap, bu soruları soranların dünya görüşü hakkında Annalena Baerbock'un modayla ilgili seçimleri hakkında olduğundan çok daha fazlasını anlatır.

Kadınlara yüklediğimiz beklentiler, yani ister politikacı ister iş kadını ya da aktivist olarak belirli bir görsel imaja uymaları gerektiği yönündeki beklentiler, aşılmayı bekleyen, kabuk bağlamış patriyarkal düşünce kalıplarından başka bir şey değildir.

Çiçekli elbisemle siyaset sahnesinde kabul görebildim: Holocaust'tan kurtulan gazeteci-yazar Inge Deutschkron, 2017'de Al-

Federal Meclis'te çiçekli elbisesiyle Inge Deutschkron (2017).

man Federal Meclisi'ni ziyaret ettiğinde 95 yaşında olsa da, küçük bir kız çocuğu gibi muamele görmesi ve itibarının zedelenmesi beklenmeyen bir tehlike değildi. Ancak hayatı boyunca başına gelen pek çok şey gibi bu da onu durduramadı, her zaman içinden geldiği gibi giyindi ve o gün orada, tüm dikkatleri üzerine çeken turkuaz ve eflatun çiçeklerle bezeli bir elbiseyle sahneye çıktı. Saygın bir kadın olduğu için çok alkış aldı. Ve belki biraz da tek renk, cansız takım elbiseleri ve ceketleri içindeki milletvekillerinin karşısına gösterişli elbisesiyle çıkıp siyaset sahnesinin tekdüzeliğini bozduğu için...

Üstüne bir şeyler giy kızım!

(Uyarı: Bu bölüm tecavüz, cinsel şiddet ve mağdura yönelik suçlamaları içerir.)

1990'ların sonunda erkek bir sınıf öğretmenim vardı ve işte bugün, onunla görülecek bir hesabım var. Yaz tatili sona ermişti, okulun ilk günüydü ve o aynen şöyle dedi: Kızlar bu halde (ince askılı bluz ve mini etekle) sokağa çıkıp da tecavüze uğrarlarsa şaşırmamalılar. Çünkü biz (kızlar) bu manzaranın yetişkin erkeklere ve oğlanlara böylesi bir eylemi düşündürmekten başka bir işe yaramadığını biliyor olmalıydık. Yani onun gözünde tecavüzün sorumluları genç kızlardı, bizdik, onun kız öğrencileriydi. Ne yazık ki öğretmen bu vaazla yetinmedi, daha da kötüsünü yaptı, kız arkadaşlarımızdan birinden ayağa kalkmasını ve sınıfın önünde kendi etrafında dönmesini istedi. Sözümona böylece sınıftaki oğlanların birinin bile o kıza bakarken başka bir şey düşünmediğini kanıtlamış olacaktı.

14-15 yaşlarındaydım. Sesimi çıkaramadım. Öğretmenin suratına bir tokat gibi çarpacak kelimeleri bulamadım, çünkü hiç kimse bana bunu öğretmemişti. Ayrıca kızları "fahişe" gibi gösterdiği gerekçesiyle parlak oje sürmenin yasaklandığı bir evde yetişmiştim. Yani diğer pek çok genç kız gibi ben de çekici görünmemekle yükümlü olduğumu erken yaşta öğrenmiştim. Hatırlayabildiğim kadarıyla derslerimizde taciz konusu, failler açısından bir kez bile gündeme gelmemişti. Aradan 20 yıl geçmiş olsa da, o gün sınıfta gördüğüm o sahne beynimden hiç silinmedi ve bugün o vaazın tamamen saçmalıktan ibaret olduğunu, cinsel şiddetin sorumlusunun her zaman fail olduğunu bilsem de, evden çıkmadan önce aynaya her baktığımda o sözleri hatırlıyor ve görünüşümün (fazlasıyla) cezbedici olup olmadığını düşünmek zorunda kalıyorum.

Şunu söyleyebilseydim eğer ne güzel olurdu: Tamam, o 20 yıl önceydi, o zamanlar dünyaya daha farklı bakıyorduk, fakat bugün bu konuda çok yol katettik...

Yoksa katetmedik mi? 2018 yılında İrlanda'da yaşanan bir olay hayli konuşuldu. Tecavüzle suçlanan 27 yaşındaki bir ada-

mın savunmasının ardından kapanış konuşmasında dile gelen görüş şuydu: Kurbanın (dantelli) tanga giymiş olması, cinsel ilişkiye rızasının olduğu anlamına geliyordu. Bu yüzden 17 yaşındaki tangalı kız tecavüze uğramamış, olay günü böyle bir iç çamaşırı giyerek olası bir cinsel eyleme çoktan rıza göstermişti. Vesaire, vesaire... Jüride sekiz erkek ve dört kadın vardı. O kıza tenha bir sokakta tecavüz eden adam beraat etti. Bu dava uluslararası sansasyona ve protestolara sebep olmakla kalmadı, aynı zamanda İrlanda yasalarında reform talebinin de güç kazanmasını sağladı.[50]

Bu sansasyonel bir dava, fakat benzersiz değil. Avustralya'da da bir adam tecavüzün ardından beraat etti, çünkü hâkim yanlış bir kanıya vararak, vücuda tamamen oturan dar kot pantolonların giyen kişinin rızası olmadan çıkarılamayacağına ve bu nedenle, şiddet içeren cinsel ilişkinin karşılıklı rıza sonucu gerçekleştiğine dair bir işaret olarak yorumlanması gerektiğine hükmetti.[51]

Tüm bu tartışmaların acı ironisi o kadar bariz ki, yazarken bile sarsılıyorum: Kadının saldırıya uğradığı zaman üzerinde ne olduğu, her zaman gündeme geliyor. Sanki bunun neden "özellikle" onun başına geldiği sorusunun cevabı giysilerinde gizliymiş gibi. Failin işini "kolaylaştıran" ya da "davetkâr" etki yaratan giysiler giymişse, suçlu kendisi oluyor. Üzerindekiler, eylemi "zorlaştıran" giysilerse, suçlu yine kendisi oluyor. Çünkü böyle bir durumda cinsel şiddetin karşılıklı rızaya dayandığı varsayılıyor. Daha fazla cevaba ulaşmak için sorular çeşitlendirilebiliyor: Kadın alkol almış mıydı, yoksa sarhoş muydu, herhangi bir uyuşturucu madde kullanmış ya da "dikkatsiz" davranmış mıydı?[52]

50 Valeriya Safronova, "Lawyer in Rape Trial Links Thong With Consent, and Ireland Erupts", *The New York Times*, 15 Kasım 2018, https://www.nytimes.com/2018/11/15/world/europe/ireland-underwearrape-case-protest.html (erişim 23 Eylül 2020).

51 Bellinda Kontominas COURTS, "Rape of Woman in Skinny Jeans 'Not Possible'", *The Sydney Morning Herald*, 1 Mayıs 2010, m.au/national/nsw/rape-of-woman-in-skinny-jeans-not-possible-20100430-tzai.html (erişim 24 Eylül 2020).

52 Harvey Weinstein'in avukatı Donna Rotunno, *New York Times*'a verdiği röportajda, kadınların bir erkeği otel odasında ziyaret edecek kadar saf davranırlarsa, başlarına geleceklerden sorumlu olacaklarını söyledi. Kendisine doğrudan,

Analiz edilmeye ve kendimizi suçlu hissetmeye o kadar alışkınız ki, potansiyel kurbanları bu tür suçlamalara karşı dokunulmaz kılabilecek araçlar ve imkânlar sunan koca bir pazar oluştu. Fakat ne yazık ki, bu pazar bizi cinsel saldırılara karşı dokunulmaz kılmıyor. Kendini savunma kursları, biber gazları, acil durum butonları, mobil güvenlik uygulamaları var. Ayrıca çevrimiçi eczane zincirleri de mevcut ve hatta buralarda, "tecavüz ilacı" olarak da adlandırılan GBH (Gamahidroksibütirat) varyantlarının içeceklere karıştırılmış damlalarını anında tespit etmeye yarayan ve böylelikle şüpheli bir durumda hızlı koruma sağlayan kâğıt bileklikler bulmak mümkün.

Bunun dışında, bir süredir bu pazarda bekâret kemerinin[53] yeni versiyonlarını, tecavüzden koruduğu, saldırganı caydırdığı iddia edilen, güya yırtılması ya da kesilmesi mümkün olmayan, kilitli, alarm korumalı külotlar ve pantolonlar da görmek mümkün. Prototiplerin kitlesel fonlama aracılığıyla sosyal medyada yayılarak finanse edilip edilmemesinin ya da reklam dublörlüğünün basında büyük ilgi uyandırıp uyandırmamasının önemi yok. Araştırmalarımdan edindiğim bilgilere dayanarak şunu söyleyebilirim ki, söz konusu giysinin cinsel saldırılara karşı pratik ve kalıcı bir korunma aracı olduğu kanıtlanmamış olsa bile, her seferinde büyük tantana yapılıyor. Bu yüzden bu ürünlerin –tabii eğer üretim aşamasına geçilmişse– piyasaya çıkmalarıyla ortadan kaybolmaları bir oluyor. Tek istisna "korumayı" biraz daha aktif olarak tanımlayan bir Amerikan firmasından çıkıyor. Firmanın tasarlamış olduğu özel giysi, kadınlara üzerlerinde gizlice silah taşıma imkânı sunuyor. Mesaj net: Bir kadının özgüveni, kendini savunabilme becerisine bağlıdır. Koşuya çıkarken, bir erkekle bu-

---

hiç cinsel tacize uğrayıp uğramadığı sorulduğunda şu yanıtı verdi: "Uğramadım, çünkü hiçbir zaman buna zemin hazırlamadım."

Megan Twohey, "A Question That Almost Went Unasked", *The New York Times*, 14 Şubat 2020, https://www.nytimes.com/2020/02/14/podcasts/daily-newsletter-weinstein-trial-coronavirus.html (erişim 23 Eylül 2020).

53 Tarihteki gerçek rolüne bakılırsa, bekâret kemeri daha ziyade bir efsaneden ve bir seks oyuncağından ibarettir. Hatta Ortaçağ'a da ait değildir, 19. yüzyıl insanlarının karanlık Ortaçağ'a dair hayallerinin ortaya koyduğu bir yorumdur.

luşmaya giderken, yürüyüş yaparken silahı yanındaysa, kimse ona zarar veremez.

Bu giysiler ve diğer ıvır zıvırla ilgili pek çok sorun var. Öncelikle bu ürünler yabancı tehlikesine, yani tanımadığımız insanlardan gelebilecek olası saldırılara karşı tasarlanıyor. Ancak vakaların %75'inde, saldırgan kurbanın tanımadığı biri değil. Cinsel şiddet uygulayan kişi ya bir erkek arkadaşı ya kocası ya da iş arkadaşı. Ve bu saldırılar gece vakti sokakta değil, kurbanın yabancısı olmadığı bir ortamda gerçekleşiyor.

Bir diğer, en az o kadar önemli bir husus daha var: Bu ürünler, failde aranması gereken sorumluluğu kurbana yüklüyor.

Elbette kendi başımıza da cinsel şiddetten korunabilmek ve daha önemlisi, faili sözde suça teşvik eden olası "dikkatsiz" davranışları değil, potansiyel failleri tanımak istiyoruz. Faillerin kendi davranışlarının sorumluluğu, %100 kendilerindedir. Fakat toplumsal olarak bu konuda ne kadar bilinçsiz olduğumuzu, 2010 yılında Londra'da yapılan bir anket ortaya koyuyor: Ankete katılan kadınların yarısından fazlası, tecavüz kurbanlarının bazı durumlarda başlarına gelenden sorumlu olduğu görüşünde.[54] Psikolog ve cinsel şiddet uzmanı Roxanne Agnew-Davies'e göre bunun nedeni, bizim kendimizi potansiyel kurban olarak görmemiz ve "ihmalkâr" davranmadığımız sürece başımıza böyle bir şey gelmeyeceğine kendimizi inandırmamızdır: "Kurbanın suçu olmadığını kabul edecek olursak, bir sonraki kurban olabileceğimizi de kabul etmiş oluruz – hemen hemen hiç kimse bu kadar aciz olabileceğini düşünmek istemez."[55]

Çocuk giyimi

Çocuk giyimi oldukça politik bir konudur. Sadece bu cümle bile yeterince çok şey anlatırdı, fakat ben yine de detaylara inece-

54 "MPA: Briefing Paper 04/2010", Mayor's Office for Policing and Crime (MOPC), http://policeauthority.org/metropolitan/publications/briefings/2010/1004/index.html (erişim 24 Eylül 2020).

55 Julie Bindel, "Blame the Rapist, Not the Victim", *The Guardian*, 19 Şubat 2010, https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2010/feb/19/blame-the-rapist (erişim 24 Eylül 2020).

ğim. Yeni doğanları giydirirken gösterilen çaba tek başına yanlış anlamaya yer bırakmayacak kadar açıktır: Bu buruşuk suratlı, kel kafalı şey bir kız! Ve bu da bir oğlan! Nasıl giydirilebilecekleri konusunda herkesin kafasında bir şeyler canlanmıştır. Fakat ben burada renklere, simli ve tüllü kıyafetlere ya da üzerlerinde "Babasının Küçük Prensesi" yazan elbiselere veya "Kahraman" yazan kamuflaj tişörtlere değinmeyeceğim. Çünkü tarzın dışında, üzerinde düşünmemiz gereken bir şey var: İşlev. Çocuk kendi başına hareket etmeye, yürümeye, tırmanmaya, dünyayı keşfetmeye başladığında –işte bu noktada asıl sorun başlıyor– kızlara ve oğlanlara özgü giysiler tüm çocuklara eşit oyun oynama fırsatı tanımıyor.

Uzun süre, çocuklar ne varsa onu giydiler. Ailenin parası varsa, giydikleri anne ve babanın kıyafetlerinin küçük, sevimli versiyonları oldu. İlk olarak 18. yüzyılda felsefe ve pedagoji "çocukluk" kavramını ele aldığında, oyun oynayan çocukların gereksinimlerine daha uygun giysiler de yavaş yavaş ortaya çıktı. 1970'lerden 1990'ların ortalarına dek küçük çocuklara aşağı yukarı her iki cinsiyete de uygun giysiler giydiriliyor, kızlar ve oğlanlar aynı oyuncaklarla oynuyor ve geleneksel cinsiyet klişesi aşılmış gibi görünüyordu. Ta ki kapitalizm,[56] küçük çocuğu olan ebeveynler için cinsiyet piyasasını keşfedene dek!

Çocuğuna cinsiyetine uygun giysiler giydirmek isteyen her ebeveyn, mağazalarda ve internette oğlu ya da kızı için aradığını rahatlıkla bulup o giysilerle ona farklı imkânlar sunabiliyor. Küçük oğlanlar için büyük cepli (cep konusu yine karşımıza çıkıyor) bol pantolonlar, hem bacaklarının rahat hareket etmesini sağlıyor hem de çocuk taş, ağaç dalı ve diğer hoşuna giden şeyleri üzerinde taşıyabiliyor. Bu pantolonların diz bölgelerinde genellikle sağlam, yırtılmaya karşı dayanıklı kumaş ya-

56 1970'lerin sonlarından itibaren, anne karnındaki bebeğin cinsiyetinin ultrasonla tespit edilebilmesi ve böylelikle hamilelik döneminde bebeğin "cinsiyetine uygun" şeyler satın alınabilmesi ve hediye edilebilmesi de buna katkıda bulundu.

malar oluyor. Aynı yaştaki kızlara ise, özellikle vücut hatlarını belli eden taytlar giydiriliyor. Kızımın dizi delinmemiş bir taytı var mı acaba? Hayır, yok. İstediği şeyi üzerinde taşıma imkânı? O da yok. Tasarımcıların mesajını şundan farklı yorumlamak zor: Oğlanlar bir şeyler yapar, kızlar hoş görünür.

Okul formaları bile bu mesajla tasarlanmıştır.[57] Büyük Britanya'da devlet okuluna ya da özel okula giden çocuklar 16 yaşına kadar çoğunlukla forma giyerler. Okul formalarının asıl amacı herkesi eşit kılmaktır. Böylelikle ebeveynlerin çocukları için kıyafet almak istemelerinin ya da alabilecek paralarının olup olmadığının önemi kalmaz. Fakat sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılması, bir başka eşitsizliği –cinsiyetler arası eşitsizliği– güçlendirmiştir. Kızlar genel olarak pilili etekler, oğlanlar (elbette daha çok cebi olan) pantolonlar giyiyorlar ve görünüm uygun bir ayakkabıyla tamamlanıyor. Bu, oğlanlar için sağlam, su geçirmez, rahat tabanlıklı, kızlar içinse babet tarzı (Mary Janes) ayakkabılar anlamına geliyor. Su geçiren ve taban desteği olmayan kız ayakkabılarıyla tırmanmak, koşmak, zıplamak bir yana, (İngiltere'de sık sık olduğu gibi) rüzgârlı ve bol yağmurlu havalarda sokakta oynamak bile mümkün değil.

Bu şeylerin çocukların hayatlarının devamını etkileyen gerçek sonuçları olur. Daha önce de bahsi geçtiği üzere, okuldaki spor faaliyetlerine katılım konusunda kızlarla erkekler arasında fark vardır. 2014'te İngiltere'de yapılan bir araştırma, oğlanlara ve erkeklere kıyasla az spor yapan ya da hiç yapmayan kızların ve kadınların sayısının çok daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. İngiltere'de 14 yaş civarı kız çocuklarının sadece dörtte biri yeterince hareket ediyor. %75'i daha aktif bir yaşam sürmek istese de, çabalarının alay konusu olacağı korkusu buna engel oluyor.[58] Burada kendilik algısı ve çekinceler devreye

57 Okul formalarına diğer üniformalarla birlikte değil, çocukları ilgilendirdiği için bu bölümde yer verdim ve böylelikle fırsat eşitsizliğinin ne zaman başladığını da göstermek istedim.

58 "Go Where Women Are Insight on Engaging Women and Girls in Sport and Exercise", *Sport England*, 2016, https://sportengland-production-files.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/insight_go-where-women-are.pdf (erişim 9 Eylül 2020).

girer. Almanya'da da durum farklı değil. 2015 tarihli bir araştırmaya göre gençlerin %80'inde hareketlilik son derece az ve burada da büyük çoğunluğu kızlar oluşturuyor.[59] Elbette bunun gerisinde yatan nedenler (spor giysileriyle ilgili bölümde okuduğumuz gibi), sadece rahatsız ayakkabı tabanlıklarından ibaret değildir.

Giyimde işlevselliğin yanı sıra, ne yazık ki gençler için fırsat eşitliği açısından önemli bir rol oynayan tarz konusuna kısaca geri dönelim. 2012'de Amerika'da yapılan bir araştırma, 5. sınıfa giden kız öğrencilerin (10-12 yaş) giyim tarzlarının, bu çocukların ne kadar zeki ve yetenekli olarak algılandıklarını belirlediğini ortaya koydu. Araştırmada katılımcılara aynı kızın farklı kıyafetlerle çekilmiş fotoğrafları gösterildi. Kızın giysileri ne kadar "kadınsı" ve "seksi" olursa, erkek ve kadın (!) katılımcılar tarafından o kadar "aptal" ve "beceriksiz" olarak nitelendirildi.[60] Peki bu ne anlama geliyor? Eh, bir insan aptal yerine konur ve aptal muamelesi görürse, er ya da geç kendisinin aptal olduğuna inanır.[61] Tamamen yüzeyselliğe dayanan bu niteleme, ergenlik öncesi bir kız çocuğunda özgüven eksikliğine ve dolayısıyla geleceğini şekillendirirken daha düşük beklentilerle yola çıkmasına sebep olabilir.

Sonuç olarak, çocukların cinsiyetlerine uygun giydirilmesinden vazgeçilmesi gerektiğini kesinlikle düşünmüyorum. Ya da "Kız çocuklarının kışkırtıcı şeyler giymesine izin verilmemeli" gibi ihtiyatlı sözlerin savunucusu değilim. Burada sorun çocuklar ve gençler değil, önyargılı yetişkinlerdir. Elbette tüm ebe-

59 Martin Einsiedler, "Alarmierender Bewegungsmangel bei Kindern in Deutschland", *Der Tagesspiegel*, 1 Kasım 2020, https://www.tagesspiegel.de/sport/sind-die-digitalen-medien-schuld-alarmierender-bewegungsmangel-bei-kindern-in-deutschland/26578864.html (erişim 1 Kasım 2020).

60 Kaitlin Graff, Sarah K. Murnen, and Linda Smolak, "Too Sexualized to Be Taken Seriously? Perceptions of a Girl in Childlike vs. Sexualizing Clothing", *Sex Roles*, cilt 66, sayı 11, 13 Mart 2012, s. 764-775, https://doi.org/10.1007/s11199-012-0145-3 (erişim 9 Eylül 2020).

61 Temelde burada da takım elbisedeki dönüştürücü etki söz konusudur, sadece tersine işaret eder.

veynler küçük çocuklarını istedikleri gibi giydirmekte özgürdür. Tıpkı tüm çocukların ileride, yerine ve zevkine göre giyinmekte tamamen özgür olacağı gibi. Bir insan başka nasıl kendine özgü zevkler geliştirebilir ki? Fakat benim gibi, hızla büyüyen bir çocuk için birkaç ayda bir gardırobu baştan sona yenilemek zorundaysanız, her iki cinsiyete uygun kıyafetlerin herkesin bütçesine uygun olmadığını çabucak anlarsınız. Organik pamuk, adil ticaret, düz renkler, iddiasız kesimler... dikilirken piyasadaki klişelerin eklenmediği giysiler için ekstra para ödüyoruz. *Fast fashion* ve dolayısıyla ekonomik olan her şeyde kanımca bariz, ikili bir rol dağılımı var. Peki ilk başta ne vardı? Zevkler mi, yoksa sınırlı maddi imkânlar yüzünden kişisel zevklerin tamamen unutulduğu kıyafetler mi? Bilmiyorum, fakat çocukların başkaları tarafından nasıl algılandıkları ve kendilik algıları üzerine yapılan araştırmaların sonuçlarını göz önüne aldığımda, bu ortam bileşeni beni oldukça üzüyor.

Neyin Kültürünü Yapıyoruz?

Ortaçağ'da Avrupa'nın en tanınmış ve en etkili eserlerinden biri, 13. yüzyılda Fransa'da kaleme alınmış olan *Gülün Romanı*'dır. Bu ünlü manzum romanda alegorik figür "dâhi" (tabii ki erkektir), erkeklerin kadınlardan birer cinsel obje olarak faydalanması gerektiği argümanıyla karşımıza çıkar ve (erkeğe özgü) yazma eylemini penetrasyon eylemine benzetir. Kadın pasiftir, hiç kalem değmemiş bir sayfa gibi boştur. İğrenç! Sekiz yüz yıl sonra bile bu iğrenç anlatım az çok değiştirilmiş bir biçimde varlığını ne yazık ki sürdürüyor.[1] Çünkü bizim kültürümüz de tıpkı iltihaplı bir yara gibi; iyileşiyor, kaşınıyor ve sonra adamın biri çıkıp yarayı kaşıyarak kanatıyor.

Her zaman olmasa da bazen kadınlar, neredeyse tek bir çağdaşları tarafından anlaşılmayan ve dehaları ancak yıllar ya da yüzyıllar sonra ortaya çıkan eserler yaratırlar. *Gülün Romanı*'nın bazı baskılarındaki illüstrasyonlar da buna örnektir. Ağaçtan devasa penisler toplayan rahibe, dönemin tanınmış sanatçılarından biri olan Jeanne de Montbaston'a aittir. Belki Montbaston okuma yazma bilmiyordu ve resmettiklerinin kadın düşmanlığı açısından ne ifade ettiği konusunda hiçbir fik-

1 Örneğin kendini şair zanneden bir rock müzisyeninin 2020'de yazdığı tecavüz temalı şarkı sözü gibi.

ri yoktu; belki de bu yüzden bu tuhaf buluşu, rahibe ve penis ağacını resmetmekte sakınca görmedi. Ancak Cambridge Üniversitesi'nde görev yapan tarihçi ve Ortaçağ uzmanı Lucy Allen aynı fikirde değil. Allen'e göre, çizimlerin metinle belirgin bir ilişkisi yoksa (genellikle yoktu) ilk akla gelen dönemin erkek illüstratörünün okuma yazma bilmediği olmuyor, fakat illüstratör kadınsa durum değişiyordu. Tahminince Montbaston konunun ve bir kadın sanatçı olarak ne anlatmak istediğinin tamamen bilincindeydi. Penis toplayan rahibeyle vermek istediği mesaj şöyle yorumlanabilirdi: "İyi bir öykü anlatmak için penise sahip olmak gerektiğini biliyorum. Bakın, bende çok var!"[2]

Jeanne de Montbaston'un rahibesi penisleri hiç etkilenmeden topluyor.

2 Lucy Allen, "Jeanne de Montbaston - Penis Trees Against the Misogynists?", *Jeanne de Montbaston*, 2013, https://readingmedievalbooks.wordpress.com/2013/10/13/jeanne-de-montbaston-penis-trees-against-the-misogynists/ (erişim 23 Ekim 2020).

Kölner Stadtmagazin adlı dergide görmüş olduğum bir etkinlik için o zamanki erkek arkadaşımla birlikte yollara düştüğümde, yirmili yaşların başındaydım. Viran bir kafenin arka masalarından birine oturduk. İçerideki yaş ortalaması bizim yaşımızın iki katından fazlaydı. Kimi sigara içen, kimi pipo tüttüren insanlar okudukları bazı metinlerden hareketle "edebiyatta aşk, seks ve iktidar" üzerine tartışıyordu. Hafızama adeta mıhlanan, yaşlı, beyaz saçlı bir adam, aşkta kendisini ilgilendiren tek şeyin sekste iktidar meselesi olduğunu söyleyebilmek için ikide bir kadınların sözünü kesip duruyordu. Okurken de yazarken de onu heyecanlandıran, kadının erkek üzerindeki hâkimiyetiydi, gerisi önemsizdi. Ona göre, bu yüzden (heteroseksüel) erotizme uzanan her edebi yolculuk, daima ve öncelikle kadın ve erkek arasındaki iktidar meselesini ele almalıydı. O zamanki erkek arkadaşım ve ben –ikimiz de zevk ve cinsellik üzerine düşüncelerimizi ifade etmeye gerçekten alışık değildik– sonrasında o akşam hakkında hiç konuşmadık ve birlikte kültürel aktiviteler yapma planlarını da sonsuza dek erteledik. Fakat neyin erotik olduğu ve erotik olanın iktidarla ne ilgisi olduğu sorusu bilincimin derinliklerine kazındı. Öyle ki on beş yıldır, okuduğum her erotik satırda, insanlar arasındaki iktidar ilişkisine dair bir şeyler bulmaya çalışıyorum.

Gördüğümüz kadarıyla sadece dumanlı bir kafenin arka masalarında değil, edebiyat eleştirmenlerinin elit sahnesinde de akıllara durgunluk verecek kadar büyük bir yer tutuyor bu soru: Neye erotik diyebiliriz? Ve erotik yazıları kim, nasıl yazmalıdır? Üzerinden 20 yıl geçmiş olsa da, bu sorulara ZDF kanalında 30 Haziran 2000'de yayımlanan *Das Literarische Quartett* programında pek çok yanıt bulundu. Bugün, eleştirmenler arasındaki o tartışma programına internetteki arama motorlarından ulaşmak mümkün. Programda tartışılan kitap, Haruki Murakami'nin aynı yıl Almanya'da yayımlanan *Tehlikeli Sevgili* adlı kitabıydı. Aslında kitabın kendisi ikinci planda kalıyor. Ön plana çıkan, otuzlarının ortalarında, evli, yüzeysel olarak bakıldığında hayatında

her şey yolunda giden, fakat buna rağmen ya da tam olarak bu yüzden mutsuz bir aşka sürüklenen karakter. Bu aşk –açık ifadesiyle– adamın hayatının henüz kararsızlıklarla şekillenen, zorunluluklardan ve sorumluluklardan uzak ergenlik öncesi döneminin bir yansımasıdır. Erkeklere has bir tür erken "orta yaş krizi" ya da daha iyimser bir deyişle –yüz yaşından uzun yaşama ihtimali düşünülerek– "üçte bir krizi" de diyebiliriz. Kitabı, tartışmaların gündeme geldiği dönemde okudum ve ne muhteşem olduğunu ne de okumaya değer bulduğumu söyleyebilirim. Tatile çıkarken yaşamınızın dengesini bozma ya da harcadığınız zamana hayıflanma riskine atılmadan, gönül rahatlığıyla yanınızda götürebileceğiniz kitaplardan biri. Ancak bu konuda farklı düşünen iki edebiyat eleştirmeni var; biri Sigrid Löffler, diğeri ise Marcel Reich-Ranicki. Löffler kitabın dilini "edebi abur cubur" olarak nitelendirirken böyle bir kitabın programda tartışılmasına kızdı. Buna karşın meslektaşı Marcel Reich-Ranicki tamamen anlatıya yoğunlaşmıştı. Ve tartışma şöyle gelişti:

(Olanları gerçeğine uygun biçimde anlamak, zihinde canlandırarak okumak için tavsiye: Son derece sinirli görünen Reich-Ranicki, çılgınca el kol hareketleri yapmaktadır. Oysa Löffler son derece soğukkanlıdır ve bu, Reich-Ranicki'yi daha da sinirlendirir.)

> **MRR** (Löffler'e hitaben): Bu kitap... Biliyorum ki bu kelime sizi sarsacak... Alışılmışın dışında bir HASSASİYET içeriyor. EVET! Sizin gözden kaçırdığınız şey bu, Bayan Löffler, bu kitaptaki hassasiyet!

Programın son bölümlerinde gerilim arttı. Reich-Ranicki tekrar tekrar Löffler'i "hassasiyet" ve "aşk" karşısında duyarsız olmakla suçladı, tartışmayı kişisel boyuta taşıdı. Reich-Ranicki'ye göre, Löffler soğuk ve analitik düşünen bir kadındı. Aşk ve erotizm, bir eleştirmen olarak onun okuyabileceği, anlayabileceği ve inceleyebileceği konular değildi. Öte yandan kendisi –kendince– tutkulu, çabuk öfkelenen bir eleştirmendi ve sadece içinden geçenleri, hissettiklerini ifade ediyordu.

MRR: Birlikte yatağa gitmeden önceki o sahne öyle güzel yazılmış ki! Yıllardır böylesi bir aşk sahnesi okumadım. Çarpıcı bir sahne ve...

SL: Tamam, bakın, beni doğru anlamanızı umuyorum... Gerçekten, sizin aldığınız zevke kesinlikle bir itirazım yok, fakat... (seyirciler gülüyor) bu da muhtemelen yaşla ilgili. Ancak bir yazar işlediği konuda tamamen başarısızsa, bir şeyler söylemek isterim [...]

GÜM! Reich-Ranicki'den 22 yaş küçük, üstelik oradaki dört kişi içinde tek kadın olan Löffler, bu sözlerle Reich-Ranicki'nin erotizm anlayışının dünde kaldığına ve dolayısıyla hayli yaşlanmış olduğuna dikkat çekmiş oldu. Kendi tecrübelerimden, bunun yaşlı erkeklerin egolarını zedelediğini biliyorum. Ve Löffler'in "aldığınız zevk" vurgusu, sadece karşısındakinin erotik tercihlerinde gördüğü kötü, ucuz bir zevki dile getiriyordu. Belden aşağısı, burada da ölçüt olamadı.

İkisi arasında, 1988'de program yayın hayatına başladığından bu yana yıllar içinde artarak devam eden gerilimi, sayılarla rahatlıkla ifade etmek mümkün. 1998 tarihli, yani ekranlarda ikisi arasında kıyamet kopmadan iki yıl önce yapılan bir araştırma, *Das Literarische Quartett* adlı programın 1990-1996 yılları arasında yayımlanan bölümlerdeki iletişim kalıplarını inceledikten sonra, Löffler'in konuşma süresinin giderek ve önemli ölçüde arttığını ortaya koydu. Henüz Karasek'in çok gerisindeydi ve rekoru elinde tutan Reich-Ranicki'ye yetişmesi çok zor görünüyordu, yine de her yayında aradaki farkı belirgin biçimde telafi etmişti. Giderek daha sık söz alması da dikkat çekiciydi. Önceleri hep sözü kesilen Löffler, zamanla diğerlerinin sözünü kesmeye alıştı. Bu da beylerin her hafta "kendilerini göstermeleri"[3] için artık sahnede daha az yer edinmeye katlanmak zorunda oldukları anlamına geliyordu. Araştırmanın bir diğer sonucu, Löffler ile Reich-Ranicki'nin kitaplar hakkında diğer katılımcılara kıyasla daha sık öz bakımından farklı fi-

3 Bu benim seçtiğim bir ifade değil. Araştırmada aynen böyle deniyor.

kirler ileri sürdükleriydi (zaman zaman bir kadın da konuk jüri üyesi olarak katılıyordu).[4]

Burada nesiller ve zevkler arası bir çatışmayla karşı karşıyayız, ancak birazdan anlaşılacağı üzere cinsiyetler arası çatışma da yok değil.

> **MRR**: Siz hep kadının toplumdaki ve ilişkilerdeki rolünü savunuyorsunuz... Adamın bir kez daha âşık olduğu o olağanüstü hassas kadının gücü tümüyle elinde tuttuğu hiç dikkatinizi çekmedi mi? Kadın yönetiyor, kadın...
> SL: Ah, lütfen, o gerçek bir karakter değil, o kadın bir hayal ürünü...
> **MRR**: Şairane bir...
> SL: Bir erkek fantezisinden başka bir şey değil!
> **MRR**: (İşaretparmağını havada sallayarak) Ah, evet, biliyordum, biliyordum! Hepsi erkeklerin gözünden yazılmış, Greta ve Ofelia, Madame Bovary, Anna Karenina, tüm bu kadınlar erkeklerin bakış açısının yansıması. [...]

Yok artık, nereden nereye geldik? Reich-Rainicki arzunun nesnesi olan "tehlikeli sevgili" karakterinin gerçekten tek boyutlu, şablon oluşturabilecek bir karakter olup olmadığı sorusuna kısaca cevap vermek yerine lafı döndürüp dolaştırıp klasik edebiyattaki tüm kadın karakterlerin sadece erkeklerin bakış açısından yazılmış olduklarına getiriyor. Bunu da Löffler'i öne sürerek yapıyor. Dünden bugüne değişen bir şey yok, yüz yıl önce Virginia Wolf da aynı meseleyi ele almıştı... Fakat bu noktada Löffler'in itirazı yok. Reich-Ranicki tartışmayı buralara getiren kadınmış gibi davranıyor, Löffler ise çabucak esas konuya dönmeye çabalıyor.

4 Jörg Doll und Lars-Eric Petersen, "Rituale in der ZDF-Kultursendung 'Das Literarische Quartett': Eine quantitative Analyse der Kritikerinteraktionen und Bücherbewertungen", *Medienpsychologie*, cilt 10, sayı 1, 1998, s. 26-39, https://www.researchgate.net/profile/Lars-Eric_Petersen/publication/262673275_Rituale_in_der_ZDF-Kultursendung_Das_Literarische_Quartett_Eine_quantitative_Analyse_der_Kritikerinteraktionen_und_Bucherbewertungen/links/0c9605385e64636a0d000000.pdf (erişim 12 Kasım 2020).

SL: O kadın, bir erkek fantezisi.

MRR: Erkek fantezisi çok mu kötü, yoksa şairane bir fantezi mi, asıl soru bu olmalı. Siz ne anlarsınız ki! Aşkı bayağı, ucuz bir şey sanıyorsunuz, oysa dünya edebiyatı işliyor aşk konusunu. Çok şükür! [...]

Löffler'e göre kitaptaki kadın etkin bir karakter değil, sadece adam için bir projeksiyon yüzeyi. Elbette ben tarafsız bir eleştirmen değilim, fakat bence daha centilmence bir tartışma yapılabilir. Bence kitaptaki kadın, adamın son derece insani özlemlerinin yerini tutuyor ve bu, hikâyeyi kötü bir kitap yapmıyor – kadın bu işlevini yazar için değil, kitabın erkek kahramanı için yerine getirdiği sürece. Bu da tartışılabilir, fakat öncelikle bu iki koşul arasındaki farkı ortaya koymak önemli, her iki eleştirmenin de eleştirilerindeki bariz eksik bu. Tartışırken ikisi de –örneğin kadın için her sayfada "hafifçe gülümseyerek" tasvirinin kullanılması gibi– münferit ifadelere takılarak yanılgıya düşüyor.

MRR: Bir saniye, dünya edebiyatının temel motifidir bu! Bu motif...

Konuk Eleştirmen (Tartışmaya pek katılmayan bir adam): Kadının gülümsemesi mi?

MRR: Kadın balkondadır, balkonun altında duran adam yukarıya bakar ve şöyle der: "SENİ İSTİYORUM!" Bu hep böyledir, adam ister, fakat kadının verdiği karşılık "Henüz erken," olur.

Dünya edebiyatının bu temel motifi klasik ve aynı zamanda banaldir. Gerçek hayata bakacak olursak, "SENİ İSTİYORUM!" diyen bir adamla genellikle karşılaşırız. Ancak biz kadınların cevabı "Henüz erken," değil, "TEŞEKKÜRLER AMA HAYIR!" olur.

Şimdilerde anlatılarımızın çoğu, akıl almaz bir biçimde, sabırla beklenen ve mutlu sonla ödüllendirilen sonsuz aşk üzerine kurulu.[5] Kadının erotik gücüne dair erkeksi anlatılar da

5 Alternatif senaryo: Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* adlı eserinde olduğu gibi, mutlu sona ulaşamayan aşkın acısı, özellikle de erkeğin erdemli aşkının acı-

bunun bir sonucu. Bu güç, aslında kadının bir biçimde akıllıca kullanabileceği gerçek bir güç değildir, sadece erkek tarafından kurgulanmış bir güçtür. Erkeğin sözde kaçamadığı bu erotik güç saçmalığı, sonuçta takıntılı bir erkeğin hastalıklı duygularının üzeri romantizmle örtülerek abartılı boyutlara ulaşmış halinden başka bir şey değildir. Fakat ne yazık ki bu sapık, hayalî bir roman karakteri olarak kalmaz, okulda hep yanınızda oturur, ders boyunca saçlarınızı koklar, gecenin iki buçuğunda vardiyanız bitip eve gitmek için işten çıktığınızda size şiirler okumak için kapıda bekler, o gün üzerinize giymiş olduğunuz kıyafetin detaylı bir tasvirini içeren çevrimiçi mesajlar gönderir, yolda birden karşınıza çıkıp evinize kadar takip eder ve şanslıysanız, ev arkadaşlarınız tarafından kapının önüne konur vs. vs. Tüm kadınlar, marjinal olarak nitelendirilen tüm insanlar, o adamı tanır ve o adam, içinde mutlaka fethedilmesi gereken bir kadın olan erkeksi-romantik anlatının arketipinin ürünüdür.[6] Kadınları fethetmek sıklıkla spor yapar gibi yapılan, kültürel bir uygulamadır ve erkeklerin başarısızlığa uğraması, kadınları takip ve taciz etmeyi öğrenilebilir bir sanat olarak gösteren "flört koçları" için kazanç kapısı haline getirilmiştir. Adı ne olursa olsun, dünya edebiyatının hangi büyük isimleri bu davranış biçimlerini eserlerinde işlemiş ve yüceltmiş olursa olsun, yapılan şey takip ve tacizdir ve her koşulda yanlıştır.

Duman altı kafenin arka masasındaki ihtiyar adam, kadının erkek üzerindeki hâkimiyetini ya da başka bir deyişle, erkeğin çaresizce kadının eline düşmesini –tıpkı Reich-Ranicki gibi– erotik buluyordu. Yine de bu iki adam, güç fantezilerinin verdiği ilhamla tecavüz şarkısı yazanlardan daha iyi değil mi, diye düşünebilirsiniz. Ancak ben başka bir şey yapacak, erotik bulunanları sözde ahlâki niteliklerine göre sınıflandıracağım. Bu kadarı bile yeter: Bir kadına yatak odasında –ya da onunla her nerede yatılmak isteniyorsa orada– hâkimiyet hakkı tanımak

---

sı, ölene dek sürüyor. Okulumdaki bazı oğlanların narsisizm hastalığına yakalanana dek büyük aşk acıları çektiklerine şahit olmuştum.

6 "Fethetmek" kesinlikle "arzulamak" ile aynı şey değildir. Herkes arzulanmak ister, buna karşın fethedilmek "iradeye karşı" yapılan bir eylemdir.

ve bunu baştan çıkarıcı bulmak, hayatın geri kalanında o kadının, bırakın bu hakkı elde etmeyi, paylaşabileceği anlamına bile gelmiyor.

> MRR: Romanın kahramanının genç kadına duyduğu aşk son derece etkili bir dille anlatılıyor. [...] Kahraman o aşka düştüğünde olanlar gözler önüne seriliyor. Siz aşk romanlarına hep karşısınız, dememin neresinde kişisel bir varsayım var, anlamıyorum. Bu varsayım değil, kanıtlanabilir bir gerçek.
> SL: Bu öylesine saçma ki, karşılık vermeyeceğim.

Böylece, en azından programda, fikir alışverişi son bulur. Löffler'in aşk romanlarına hep karşı olduğu iddiasının doğru olup olmaması önemli değil, her durumda bu kişisel bir varsayımdır ve edebiyat dünyası hakkında bazı şeyleri ele verir. Çünkü erkeklerin ve kadınların okuma ve yazma alışkanlıkları farklıdır – ve bunun, bu bağlamda açıklayıcı bir yaklaşım sağlayacağı için, kısaca değinmek istediğim tarihsel nedenleri vardır.

Edebiyat eseri yaratmak için bir penisin şart olduğu inancı eski olmasına eskidir ama öncesinde prehistorik değil, "pre-penis-fiks" diyebileceğimiz bir çağ da vardı. Bilinen ilk yazılı eserler kadınların kaleminden, daha doğrusu kamış kaleminden çıkmış, ancak bu kanıtlanabilir gerçeğe rağmen Bullusa-rabi (M.Ö. 1300) ve En-hedu-anna (M.Ö. 2200) gibi kadın yazarlar patriyarkanın gölgesinde çabucak unutulmuştur. Kadınların yazdığı eserler binlerce yıl okunmamış ve büyük ölçüde görmezden gelinmiştir. Daha sonra, 18. ve 19. yüzyılda burjuvazi ortaya çıkmış ve onu yeni bir edebiyat türü olan roman izlemiştir. Ve bu türde başarılı kitapları yayımlananlar, nihayet kadınlar olmuştur.[7] Hatta İngiltere'de 18. yüzyılın ortalarında kadın yazarların kitaplarında bir dönem satış patlaması yaşandı. İngiltere'deki kitapların üçte birinden fazlasında "bir hanımefen-

7 Anonim ("Bir hanımefendi tarafından yazılmıştır") notuyla veya takma adla, nadiren de kendi adıyla.

di tarafından yazılmıştır" notu yer alıyordu ve bu, erkek yazarların kitaplarını kadın mahlası kullanarak yazmalarına yol açtı. Bu küçük patlama tesadüfen yaşanmadı, sebebi giderek daha fazla kadının okuyabilecek vakti bulması ve –kimin aklına gelirdi ki– hayatının gerçekliğiyle ilgili konularla severek meşgul olmasıydı. Kitaplar bir özgürleşme aracıydı ve kendi kendilerini eğitmelerini sağlıyordu. Kadınlar ve erkekler arasındaki farklı okuma alışkanlığı, bu dönemde ortaya çıktı. Her tür romanı satın alanlar kadınlardı ve bu, kârlı bir pazardı. Şimdi olduğu gibi o zaman da eleştirmenler için önemli bir konu olan eğlence edebiyatı kesinlikle edebiyat değildi, Löfflerci anlamda "edebi abur cubur" olarak kabul ediliyordu. Gerilim romanları, aşk romanları ve benzerleri pek kabul görmediğinden, ciddi kitapların erkekler tarafından yazıldığı anlayışı gelişti. Avrupa'nın neresine bakarsak bakalım, bugüne dek büyük ölçüde erkek yazarların adlarını öne çıkaran edebiyat otoritelerinin tutumu da bu anlayışla açıklanabilir. Kadın yazarlara edebiyat sahnesinde hâlâ yeterince yer verilmez. Okuma tavsiyelerinde bulunan – örneğin Wulf Segebrecht'in *Was sollen Germanisten lesen?* (*Germanistler ne okumalı?*) adlı kitabı gibi standart eserlerde, 17. yüzyıldan itibaren 446 erkek yazarın adı karşımıza çıkar. Ancak bu kitaplarda adı geçen kadın yazar sayısı sadece 77'dir.[8] İlk Nobel Edebiyat Ödülü'nün üzerinden 120 yıl geçti ve ödül alanların sadece %13'ü kadın. Üstelik ödül alan kadınlar, kadın düşmanlarının eleştirilerinden kurtulabilmiş değil. 2020 yılında Nobel Edebiyat Ödülü alan şair Louise Glück hakkında edebiyat eleştirmeni Tobias Lehmkuhl'un *Süddeutsche Zeitung*'da yazarı yerden yere vurarak yazdığı "Okunmaması gerekenler, Kırmızı Alarm" başlıklı eleştirisi buna örnektir: "Kitlelere hitap eden şiirler: En azından şüpheli bir övgü." Görünen o ki "ciddiye alınması gereken edebiyat herkese değil, sadece onu anlayabilmesini sağlayacak kültürel sermayeye

8 "Präsenz von Schriftstellerinnen - 'Literaturgeschichte pluraler erzählen'", Katharina Herrmann im Gespräch mit Jan Drees, Deutschlandfunk Kultur - Büchermarkt, 4 Ekim 2017, https://www.deutschlandfunk.de/praesenz-von-schriftstellerinnen-literaturgeschichte.700.de.html?dram:article_id=397480 (erişim 26 Ekim 2020).

sahip insanlara hitap edebilir" kibri, bugün de varlığını sürdürüyor. Dolayısıyla şu cümleler de şaşırtıcı değil: "Fakat daha o zamanlar kitaptaki (Averno, 2007) düşünsel bayağılığı fark etmek ve kadın şairin sanatçı gösterişçiliğini konuşturduğu kanısına varmak mümkündü."[9] Hiç kimse bir şeyi iyi ya da başarılı bulmak zorunda değildir ve her eser, özellikle de ödül almışsa, eleştiriye açık olmalıdır, fakat bu yerin dibine batırıp çıkarma çabası niye? Tek bir cümlede "okumaya değmez" iddiası, kadının sanatçılığının karalanması... İşte bu, kadın düşmanlığının tarihsel tuzaklarına iyi bir örnektir ve bir eleştirmen –sırf kendini gülünç duruma düşürmek istemediği için bile olsa– bir kadın yazarın eserini yorumlarken bu tuzaklara düşmemelidir.

Kadın düşmanlığından doğan karalamalar edebiyat eleştirisinde uzun bir geleneğe sahip olduğu için geçmişte bazı yazarlar geçici bir çözüme başvuruyor, sahte isimler kullanıyor, eserlerini erkek mahlasıyla yazıyordu. Asıl adı Mary Ann Evans olan Georg Eliot da bunlardan biriydi. 1872'de *Middlemarch* adlı romanı, "İngiliz edebiyat tarihinin en önemli romanını" erkek mahlasıyla yazdı. Çünkü onun bu sırrını bilenlerin söylediğine göre, Eliot/Evans şunu çok iyi biliyordu: Edebiyat dünyası o kitabı bir kadının yazdığını öğrenseydi, kitap asla hak ettiği değeri göremeyecekti. Eliot/Evans örneğindeki erkek mahlası, bugün bile hâlâ, kadınların ve marjinal olarak nitelendirilip çevrimiçi ortamlarda kendilerini ifade etmek isteyen diğer insanların karalamalardan ve tacizlerden korunmak için seçtikleri bir çözüm yoludur.[10] Eliot tanınmış, açık evlilik yaşayan bir adamla beraberdi ve biyografisini yazan Rosemarie Bodenheimer'e göre, eserlerinin "seks skandalı" yaftalarından ya da "düşkün kadın" statüsünden bağımsız değerlendirilmesini istiyordu. Bu benim bugün hâlâ, üzerinden 170 yıl geçmiş olmasına, *Bild*

9 Tobias Lehmkuhl, "Kitschalarm, Stufe: Rot", *Süddeutsche Zeitung*, 9 Ekim 2020, https://www.sueddeutsche.de/kultur/louise-glueck-literaturnobelpreis-dichterin-1.5058912 (erişim 13 Kasım 2020).

10 Bu insanların bugün çevrimiçi ortamlarda katlanmak zorunda oldukları tüm o nefret söylemlerine bakınca, bu kitabı yayımlarken ben de mi bir Georg mahlası kullansam diye düşünmeden edemiyorum.

gazetesi ve sosyal medya çağında olmamıza rağmen, gönlümden geçen bir dilek. Mahlas konusuna bir başka açıdan bakacak olursak, burjuvazide kadınların soyadlarının evlendiklerinde değiştiğini sıklıkla görürüz, buna karşın mahlas ömür boyu değişmeden kalır.[11] Ve kimileri, cinsiyet kimliğine göre doğuştan edinilen isim yerine bizzat seçilen takma ismi edebi faaliyetlerin dışında da tercih eder. Tanınmış bir örnek, fantastik öyküler ve toplumsal olaylara eleştirel bakış açısı getiren denemeler yazan Vernon Lee'dir. Lee yaşamı boyunca homoseksüelliğini gizlemedi ve 1875'te bir yazısında "yazarın erkek mi, yoksa kadın mı olduğunun takma addan çıkarılamadığını", bu yüzden de takma adın avantajlı olduğunu ifade etti.[12] Vernon Lee sadece yazarken değil, yaşamının her anında, her koşulda Vernon Lee'ydi. Cinsiyetçi normların, kıyafet normlarının dışında bir yaşam sürdü ve büyük ihtimalle LGBTQI+ üyesiydi. Bu yüzden de Britanya'daki "Adını Geri Ver" kampanyası gibi eylemler neticesinde, erkek mahlasıyla yayımlanmış olan eserlerin kadın yazarların asıl adlarıyla yeniden basılması tartışmalı bir girişimdir. Bu iyi niyetli bir adım olabilir ve feminist bir oluşum olarak rahatlıkla piyasaya sürülebilir. Ancak sonuç hak ihlalidir, çünkü o eseri oluşturan tarihsel bağlamı ve yazarın kişisel kararını yok sayar.

Kadın ya da erkek, genel olarak yazarlar, kadınlara ait eserlerin maruz kaldığı önyargılara karşı, bilhassa okuyucuların eğitim seviyesi düşük kadınlardan ibaret olduğu izleniminin yaratılmasına meydan bırakmamak için verdikleri mücadelede hangi araçlara başvururlarsa başvursunlar, işleri zordur. Çünkü tüm çabalara rağmen her zaman, eğlendirme amaçlı ede-

11 Bu, bilimsel çalışmalarda da tekrar tekrar karşılaştığım bir sorun. Bir kadın doktorasını tamamlar, sonra evlenir ve –o da ne– o artık doktora tezinde adı geçen kadınla aynı kimliği taşımamaktadır, bu yüzden kadına ulaşmak uzun zaman alır.

12 Holly Williams, "Why Do Women Write under Men's Names?", *BBC culture*, 14 Eylül 2020, https://www.bbc.com/culture/article/20200911-why-do-women-write-under-mens-names (erişim 26 Ekim 2020).

bi eserler değersiz sayılır ve dolayısıyla o eserlerin okuyucuları da küçümsenir. Edebiyat eleştirisinde ele alınması gereken de tam olarak bu bakış açısıdır. Bu bağlamda, Sigrid Löffler'in *Das Literarische Quartett* programındaki tek kadın olarak üzerinde –her ne kadar açıktan olmasa da– baskı hissettiği ve bu nedenle, beğenilerinin cinsiyetiyle ilgisi olmadığını sürekli olarak kanıtlamaya çalıştığı, zaman zaman aşırı boyutlara ulaşan değersiz kadın edebiyatı klişesinin hedefi olmamaya çabaladığı düşünülebilir.[13] Peki roman bir erkek yazarın değil, bir kadın yazarın kaleminden çıkmış olsaydı, orada bulunan eleştirmenlerin ilgisini çekmeyebilir miydi?

Programda yaşanan tantanadan beri belirgin biçimde değişen tek şey, kamu huzurunda kitaplar hakkında konuşma tarzımız. İnternet eleştirmenleri de demokratikleştirdi: Herkes okuduklarıyla ilgili düşüncelerini alenen paylaşma ve genel bir tartışmaya katılma imkânı buluyor. Ve klasik kültürel yayınlardaki hâkim eleştirmenlerin yanı sıra blog yazarları ve sosyal medya ünlüleri de edebiyat alanında aktif yer alıyor. Sigrid Löffler muhtemelen böyle bir otoriteyi kabul etmezdi, ne de olsa internetteki eleştirmenlerin yaptığını "dijital gevezelik" ve "eleştirinin profesyonellikten çıkarılmış hali" olarak nitelendiriyordu.[14] Yani burada da mesele, eski gücün ve yorumlama saltanatının yavaş yavaş yitirilmesinden başka bir şey değil. Ancak fildişi kulelerinin yıkılışı, kitapların insanların hayatındaki rolünü olumlu yönde değiştirir.

Murakami'nin *Tehlikeli Sevgili* adlı kitabının Almanca baskısı yayımlandıktan bir yıl sonra bana doğum günümde hediye edilmişti. Diğer etkenlerin yanı sıra programda yaşanan rezalet ve Löffler'in bunun üzerine programı terk etmesi, kitabın

13 Ben bunu, bazen böyle davranan ve bu dürtüyü bilen bir insan olarak böyle yorumluyorum. Bu yüzden yazdıklarım bir yansıtma da olabilir.

14 Simon Sahner, "Entgegnung auf Sigrid Löffler - Warum Blogger die Literaturkritik bereichern", Deutschlandfunk Kultur - Lesart, 20 Temmuz 2020, https://www.deutschlandfunkkultur.de/entgegnung-auf-sigrid-loeffler-warum-blogger-die.1270.de.html?dram:article_id=480868 (erişim 12 Kasım 2020).

Almanya'daki başarısını muhtemelen daha da artırdı. Bununla birlikte Löffler etkisi adeta Streisand etkisinin[15] öncüsüdür. Streisand etkisi olarak adlandırılan şey, aslında tamamen gizli kalmasını tercih edeceğimiz şeylere ister istemez dikkat çekmemizdir. *Tehlikeli Sevgili* için Löffler etkisi neyse, 2020 sonbaharından beri Pauline Harmange'nin *Moi les hommes, je les déteste*[16] (*Erkeklerden Nefret Ediyorum*) adlı kitabı için Zurmély etkisi de odur. Fransa'da bakanlık danışmanı Ralph Zurmély kitabın –ya da daha doğrusu kitabın adının– cinsiyetler arası eşitlik açısından uygun olmadığına kanaat getirerek yayımlanmadan önce yasaklanması için tüm gücünü kullandı. Fakat ardından olan oldu: Zurmély'nin bu konuda yazmış olduğu e-posta gün ışığına çıktı ve *Moi les hommes, je les déteste* Fransa'da birkaç kez basıldıktan sonra çok satanlar listesine girdi. Feminist yazar Pauline Harmange'ın bu ilk denemesi, erkeklerden nefret etmek için yeterince sebep olduğunu anlatır. Christina Dongowski *54Books* adlı edebiyat bloğunda, Zurmély'nin ister istemez kendini bir erkek arketipi haline getirmiş olduğunu, Harmange hakkında yazdığı şu cümleyle dile getirdi: Harmange ayrıcalıklarını savunan, düşünmekten aciz bir adamla, patriyarkanın standart özelliklerini gözler önüne seriyor. Agresif bir kadın düşmanı olan bu adam, kadınlara hayatı zindan ediyor – tıpkı Zurmély'nin Harmange'a karşı sergilediği tavır gibi.[17] Kadın ancak hakkı olan nefretin ortaya çıkmasına izin verdiğinde ve nefretinden yorulup tükendiğinde eski kalıpları yıkma ve zincirlerini kırma fırsatına kapılarını açar. Fakat ilk yorulup tükenen Zurmély oldu, üstelik büyük ihtimalle o güne dek okumadığı bir kitap için. Erkek egosu kırılgandır ve kendine has

15 Adını Barbra Streisand'dan alır. Streisand 2003 yılında bir fotoğrafçıya, havadan çektiği fotoğraflardan birinde evi göründüğü için 50 milyon dolarlık tazminat davası açtı. O zamana kadar evinden kimsenin haberi yoktu. Fakat dava haberlere yansıyınca, fotoğraftan ve dolayısıyla evinden herkes haberdar oldu.

16 Pauline Harmange, *Ich hasse Männer*, Almancaya çev. Nicola Denis; Rowohlt, Hamburg 2020.

17 Christina Dongowski, "Abkehr vom Mann - Pauline Harmanges 'Ich hasse Männer'", *54books*, 2020, https://www.54books.de/abkehr-vom-mann-pauline-harmanges-moi-les-hommes-je-les-deteste/ (erişim 11 Kasım 2020).

duyarsızlığından, bir kadının edebi eserinin sadece adına bakarak ya da sayfalarına üstünkörü göz gezdirerek onu eleştirip değersiz olduğu yargısına varmayı kendine hak görmesi bugüne dek derinden ve inatla sürdürdüğü bir tutumdur. En iyi ihtimalle bu, tersini ima eden bir tavsiye gibi görülebilir: Bu egoist bir şeyden nefret ediyorsa, benim o şeyi sevme ihtimalim gerçekten var demektir.

Seksi inanç

Yazan kadınlardan, boyayan kadınlara geliyoruz. Daha doğrusu: Boyalı kadınlara; özneden nesneye. Son iki bin küsür yıldır muhtemelen en çok resmi, heykeli yapılan, yüzlerce ikonasıyla Batı dünyasının duvarlarını süsleyen kadın Madonna'dır. "Like a Virgin" (Bakire Gibi) Madonna değil, "Virgin" Madonna, yani Bakire Meryem'dir. İsa'nın annesinin aslında her tasvirde oldukça şehvetli baktığı hiç aklınızdan geçti mi? Katolik kilisesinde masumiyeti ve saflığı, başka hiçbir kadında olmadığı kadar erdemi ve ahlâkı temsil ettiği için bunu düşünmek zordur, fakat yine de – seksidir. Açıkça görünen şu ki, sadece onu biricik oğlunun annesi olması için seçen Tanrı'yı baştan çıkarmakla kalmaz, inananları sert ve mindersiz kilise sıralarına oturtmak için de seksapelini kullanır. En azından filozof Alain de Botton'un gördüğü budur.[18] Botton'a göre, kilisenin talebi üzerine Boticelli ve diğerleri, katı kurallardan ve ahlâki imgelerden oluşan genel görünümü (heteroseksüel-standart) erkekler için biraz daha çekici kılmak amacıyla, eserlerine bir parça seksilik katmışlardır. Başka bir deyişle, seks sadece otomobil, sigara ve alkol satmaz, din de satar, onun da müşterisi olur. Mahmur bakışlarıyla yarı çıplak çarmıha gerilmiş İsa, hetero kadınların arzularını uyandırıyor olamaz mı?

Google'da "İsa bana bir biçimde seksi gelmeli mi?" sorusunu arattığımda çıkan sonuçlar kafa karıştırıcı olduğundan (ve "teoloji" ifadesini ekleyip tekrar arattığımda da gerçekten işe

18 Alain de Botton, *How To Think More About Sex*, Pan Macmillan, Londra, 2020, s. 107 vd.

yarar bilgilere ulaşamadığımdan) en sonunda sorumu doğrudan bir kadın bilim insanına, Graz Üniversitesi'nde teoloji profesörü ve Katolik bir teolog olan Theresie Heimerl'e yönelttim. Araştırmaları beden, cinsiyet ve din ilişkisini konu alan ilginç bir alanda yoğunlaşıyor.

> Sarsıcı bir soru: İsa seksi mi? Doğal olarak ilk soru şu: İsa'nın hangi döneme ait, hangi tasvirinden söz ediyoruz? İkonografi alanına giren tasvirlerden mi? Yani sanat eserlerinden mi? Yoksa yakın dönemde çekilen filmlerdekilerden mi? Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde yaşamış olan sanatçıların asla birini özellikle seksi göstermek gibi bir niyetleri yoktu. Fakat bu elbette, o sanatçıların İsa tasvirlerinde dönemin güzellik ve seksilik ideallerini eserlerine yansıtmadıkları anlamına gelmez. Eserler tabii ki sanatçıların erotizm anlayışlarına dair imgeler de içerir. Fakat günümüzde başka pek çok şey için söyleyebileceğimiz gibi, burada bir reklam stratejisinden söz etmemiz kesinlikle mümkün değil, çünkü bu düşünce biçimi ya da bu reklam tarzı yeni bir şey. Prensipte ilk olarak modern piyasa ekonomisiyle gündeme gelen bir şey. "İsa seksi olmalı mı?" sorusu, şüphesiz ki kimsenin aklından bu kadar açık ve net geçmemiştir. Ancak şunu da unutmamak gerek: İsa, Hıristiyanlık için en önemli kişidir ve onun çarmıhtaki görüntüsünün olabildiğince çekici olması gerektiği apaçık ortadadır. Ayrıca İsa, Meryem ve diğer azizlerin tasvirlerinin niçin yapıldıkları da düşünülmelidir. İnananların duygularını harekete geçirmek, onları eğitmek için oradalar. Bu durumda tabii ki çekicilik önemli bir rol oynuyor. Fakat bu tasvirleri talep edenler bence şunu demiş olamaz: "İsa'yı mümkün olduğunca seksi yap!"

Son zamanlarda İsa'nın tarihî açıdan aslına daha yakın –siyah– sanatsal tasvirleriyle sık sık karşılaştığım için, acaba önceleri beyazlaştırılması[19] bu gizli kalmış çekicilik arzusundan

19 Başka kültürlerin (tarihî ya da kurgulanmış) karakterlerini alıp onları beyaz insanlar olarak göstermek, Batı Avrupa'ya ve Amerika'ya has bir uygulamadır.

kaynaklanıyor olabilir mi, diye sordum kendime. Ancak Heimerl'e göre, Avrupalı sanatçılar İsa'nın beyaz olmadığından yüzyıllar boyunca bihaberdi; yani eserlerinde İsa'nın beyaz olması bilinçli bir karar değildi. Fakat İsa'nın seksiliğinin temel bir rol oynadığı bambaşka bir alan vardır.

> Bu, Ortaçağ ve erken Yeniçağ kadın mistisizmi alanıdır. Bu alanda karşımıza oldukça erotik bir İsa çıkar. Bu kadın gizemcilerin hayallerinde İsa gerçekten çok seksidir ve tasvirleri son derece erotiktir. Ancak aynı zamanda çok heteroseksüeldir. Bilimsel araştırmalar ışığında baktığım Ortaçağ'dan günümüze ulaşan ve bir homo-erotik İsa imgesine işaret eden tek bir pasaj vardır. Ve burada gördüğümüz, İsa'ya kendini tanıtan ve onu öptüğünü hayal eden bir erkek gizemcidir.[20]

Sienalı Azize Katharina 14. yüzyılın ortalarında, İsa'yla ilgili vizyonlar görüyordu ve bu vizyonlardan birinde, İsa ona alyans olarak kendi sünnet derisini vermişti. Uzunca bir süre İsa'nın sünnet derisi üzerine çok yaygara koptu. Kadın gizemci Agnes Blannbekin, 13. yüzyılın sonunda bir erotik vizyonda İsa'nın sünnet derisinin tadına baktığını ve onu yuttuğunu gördü. Fakat bu da genel bağlamda bir istisnadır. Heimerl'e göre, din değiştirmede cazip bir araç olarak seks, en azından büyük dünya dinlerinde hiçbir zaman devamlılık gösteren bir strateji olmamıştır.

> İslâm dininin –her nasıl biçimlenecekse biçimlensin– ahirette seksin olacağına dair vaadi, bildiğim kadarıyla, benzersizdir. Cinselliğin, ruhsal bir duruma erişme aracı olarak, tabiri caizse, tekrar tekrar reklamı yapılır. Fakat örneğin tantrik uy-

---

Örneğin filmlerde hep beyaz oyuncular oynatılır; İsa 2004'te Mel Gibson'un *The Passion of the Christ* filminde beyaz oyuncu Jim Caviezel tarafından canlandırılmıştır.

20 İsa'yla dillerini ağızlarının iyice içine sokarak öpüştüğünü hayal eden, Rupert von Deutz adında bir erkek gizemcidir. Ancak onun bu homo erotik hayalden anladığı, cinsellik değildir. Elbette sadece, Tanrı'yla arasındaki derin bağın bir işaretidir ve bu bağ öylesine derindir ki, zaman zaman bu şekilde yakınlaşırlar.

gulamalarda olduğu gibi, söz konusu olan aslında bir vaat değil, aydınlanmaya giden bir yoldur.

Uzun süren görüşmemiz esnasında, dinin pazarlanan bir ürün olduğunu kabul eden bir kadın teolog yakalamışken, kadınların da müşteri olarak düşünülüp düşünülmediği konusunda merakımı gidermek istedim. Katolik kilisesinin patriyarkal yapılarının yanı sıra kadının kendi kaderini tayin hakkı karşısındaki tutumu düşünülürse, bence bu mümkün görünmüyor. Öyleyse Hıristiyanlık başlı başına erkeklere has bir tasarımdır, diyebilir miyiz?

> Bu, kütüphaneleri dolduran bir sorudur. Tarihsel açıdan şunu açıkça ortaya koymak mümkündür: Hıristiyanlık sadece erken döneminde değil, aslında tüm tarihi boyunca ve her zaman oldukça bilinçli biçimde kadınlara "müşteri" olarak hitap etti. Kadınlara bir şey sunma zorunluluğunun her halükârda bilincindeydi. Kadın rol modeller de belliydi. Bu kadınlar inançlı kilise mensupları, destekçiler, bağışçılar ya da dinin yayılmasını sağlayan kadınlardı. Özellikle ilk birkaç yüzyılda Hıristiyanlık pek çok büyük Roma ailesine kadınlar aracılığıyla ulaştı. Dolayısıyla stratejik olarak kadınları hedef alıyordu. Katolik kilisesi hiçbir zaman bir teknolojik işletme gibi erkeklere özgü olmadı. "İşletme yönetimi" erkeklere özgüydü, fakat "müşteriler" ya da "kullanıcılar" söz konusu olduğunda, kadınlar her daim son derece önemli bir hedef gruptu. Elbette kilise tüm teknolojik işletmelerden daha eskidir ve ben tabii ki her dönem için aynı şeyleri söyleyemem. Sorun aslında yönetimdir – çünkü Katolik kilisesinde yönetim, kadınlar mevzubahis olduğunda, en az bazı işletmelerdeki kadar kötü bir kadrolaşma oluşturur. Bu, gayet açıktır.

Sonuç olarak, tarihte Hıristiyanlık kadın hedef grubunu cezbetmenin başka, *içeriksel* yollarını bulmuş olduğu için, İsa kilise tarafından bana bir görsel ziyafet olarak sunulmuyor.

Bir kadın imajı

Son yüzyılların Meryem tasvirlerine bir kez daha bakacak olursak, şunu kesin olarak söyleyebiliriz: Kadın imajı, erkek gözüyle belirlenmiştir. "Erkek gözüyle" ifadesiyle kastedilen, elbette bir kadın karşısında faltaşı gibi açılan gözler değil. Sosyal ve kültürel bilimlerde çalışan bilim insanlarının bu ifadeyle anlatmak istediği, kadın vücudunun zihindeki imajının oluşmasına aracılık eden mercektir. "Erkek gözü" sadece sanatta ve toplumda erkeklerin kadın imajını etkilemekle kalmaz, biz kadınların kendimizi nasıl gördüğümüzü, görmek istediğimizi ve gösterdiğimizi de etkiler. "Erkek gözü" uzun süre benim için sosyal bilimler dersinde öğrenmiş olduğum bir kavram, feminist dergilerde okuduğum, teoride oldukça anlaşılır, fakat beni ve hayatımı gerçekten etkilemeyen sıradan bir şeydi – öyle sanıyordum!

Sonra, şu şeyler moda olduğunda yanılmıyorsam yıl 2015'ti, özçekim çubukları hakkında tesadüfen bir makale okudum ve... Birdenbire, dünyaya kendi gözlerimle bakışımın ya da daha doğrusu dünyadaki kadınlara bakışımın ne çok "erkek gözüyle" şekillenmiş olduğunu anladım. Sadece birkaç gün önce kısa süreliğine Paris'e gezmeye gitmiş, oradaki çok sayıda kadının ve genç kızın son moda kıyafetler içinde vurdumduymaz bir tavırla tarihî eserlerin önünde ördek surat pozu vererek (öpücük gönderir gibi dudak büzülen poz) özçekim yapmalarına çok gülmüştüm. Bunu niçin yapıyorlardı? O sırada bu bana öyle gülünç ve anlamsız geldi ki... Asla, hiç kimse, hiçbir yerde beni elimde bir özçekim çubuğuyla göremez. Herkesin görebileceği bir yerde özçekim yapacak olsam (elbette ben de bazen kendimi güzel buluyorum), önce etrafıma, beni görebilecek kimse var mı diye bakardım. Kendine ve özellikle de dış görünüşüne hayran biri gibi görünmek istemezdim!

Sonra ressam ve sanat eleştirmeni John Berger'in şu sözlerini okudum: "Ona bakmaktan zevk aldıkları için çıplak bir kadın resmettiler ve eline bir ayna tutuşturup buna da kibir dedi-

ler. Böylece, çıplaklığını kendilerine eğlence olsun diye resmetmiş oldukları kadını ahlâki açıdan kınadılar."[21]

"Aynadaki Kibir",
Hans Memling (yaklaşık 1485).

Özçekim iki anlamda çağımızın aynasıdır: Kendimize bakarız (mikro seviyede ördek surat), toplum bizi yargılar ve gördüklerini yansıtır. Ve ben Tintoretto'dan, Memling'den ve adları her neyse, Berger'in bahsettiği 15. ve 16. yüzyılların tüm o ressamlarından daha iyi değilim, çünkü o hanımefendiler özçekim yapmak yerine fotoğraflarını bir başkasına çektirselerdi, benim o sahneye tepkim bambaşka olurdu. Muhtemelen o zaman bunu bir sanat, en azından sadece bir fotoğraf

21 John Berger, *Görme Biçimleri*, çev. Yurdanur Arslan, Metis, İstanbul, 1988.

çekimi olarak görebilirdim. "Kamerayla aşk yaşamak" merceğin arkasından bakan bir başkası, bir sanatçı olduğu sürece sorun yok, fakat "kendi telefonunun kamerasıyla bire bir aşk yaşamak" – sıkıntı. Neden böyle olduğunu çok düşündüm ve açıkça kıskandığım sonucuna vardım. Çünkü bir kameraya bakarak kendimle flört edecek ve başkalarının benim hakkımda ne düşündüğünü umursamayacak kadar kendimle barışık değilim. Ve tabii ki benim bunu başaranları içten içe yargıladığım gibi başkalarının da beni yargılamasını kesinlikle istemiyorum. Bir diğer mesele, aslında daha da kötüsü şu ki, ben özçekim yapan kadınları o anda etkin olan birer özne, yani aktör olarak değil, nesne olarak görüyorum. Ya da Berger'in dediği gibi, bu klasik "erkek bakar – kadın görünür" dinamiği. İşte bu bir sorun!

Çünkü bu "kadın sadece vardır, erkek var eder" anlayışı aynı zamanda ilham perisinin konseptidir. Üstelik son derece patriyarkaldir. Tarihe baktığımızda ilham perileri çoğunlukla genç ve güzel kadınlardır. Cinsel arzular uyandıran etkileri, belirgin saflıkları genellikle yaşlı erkeklerin yaratıcılıklarını harekete geçirir ve "dehalarını" gün yüzüne çıkarır. En azından el değmemiş olarak kaldıkları sürece![22] Bu, eşitliğe ve karşılıklı faydaya dayanan bir ilişki değildir. İlham perisi olmak demek, tamamen pasif olmak demektir. Bu bağlamda kadın nesnedir.

Özçekim yapan kadın, hem sanatçı hem de kendi kendinin ilham perisidir. Muhtemelen ördek surat pozu gerçekte kendi kendini öpen ilham perisinin ifadesi – değil tabii, fakat öyle olsa güzel olmaz mıydı? Özçekim konusunda çok farklı fikirler var. Kimine göre özçekim narsisist bir eylemdir ve "en iyi aksesuar" olarak vücudun sergilenmesi, sadece erkek gözüyle bakışın sürdürülmesidir. Kimine göre de özçekim kültürü, kendi vücudunun ve kendi kimliğinin sunumunu bizzat şekillendirme gücü veren bir uygulama, bir fırsattır. Ve bu görece yenidir, çünkü tarihsel açıdan bakınca, kadınla-

22 En sonunda sanatçıya bir çocuk doğurduklarında genellikle her şey biter. Görünüşe göre anneler pek ilham vermez.

rın resimlerde, fotoğraflarda ya da medyada nasıl gösterilecekleri konusunda neredeyse hiç söz hakları olmadığını görüyoruz.[23] Kadınlar, erkeklerin canlarının istediği gibi sahneye çıkardıkları ilham perileriydi, motiflerdi, nesnelerdi. Yani iktidarın oyuncağıydılar. 2015 yılında televizyonda yayımlanan bir beyzbol maçında, iki yorumcunun seyirciler arasındaki bir düzine genç kızla –özçekim yaparken sık sık televizyon kameralarına yakalandıkları için– en az iki dakika alay etmeleri üzerine gazeteci Amanda Hess bu davranışı *Slate* adlı dergide şu sözlerle özetledi: "Erkekler genç kadınları seyretmeyi severler, genç kadınlarsa kendilerini seyretmeyi... Erkekler genç kadınların kendi kendilerini seyretmelerinden hoşlanmazlar, fakat bundan yeterince nefret etmiyor olmalılar ki, bu sırada onları izlemekten vazgeçmezler."[24] Ve ben arada bir yerdeyim, hem ağır sözlerle yargılıyorum hem de yargıladığım için kendimden nefret ediyorum. Çünkü biz, tüketiciler, yargıçlar ve aynı zamanda çoğunlukla kültürü oluşturanlar, renkli camlı bir gözlüğün ardından bakar gibi erkek gözüyle bakıyoruz etrafımıza.

İskandinav multimedya sanatçısı iki kadın, Arvida Byström ve Maja Malou Lyse, muhafazakâr medya kuruluşlarını kızdırma pahasına Youtube'a da videosunu yükledikleri bir sanat performansı gerçekleştirdiler: "Özçekim Çubuğuyla Ae-

23 Örneğin "Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler" dediği iddia edilen (ki sözü edilen aslında pasta değil, *brioche* denen tatlı bir ekmek çeşididir) Marie Antoinette, gerçekte bunu hiç söylemedi. Bu söz ilk olarak, filozof Jean-Jacques Rousseau'nun 1765'te (yani Marie Antoinette 9 yaşındayken) kaleme aldığı bir eserde karşımıza çıkar. Ya da Çin'in dul imparatoriçesi Cixi 1903'te Amerikalı sanatçı Katherine Carl'ın yaptığı bir portre sayesinde, kendisi hakkında yabancı muhabirler tarafından Batı'da çizilmiş imajı düzeltmeyi denediyse de bunu başaramadı. Ve Lady Diana'dan 1981'de güneşte eteği içini gösterdiği için paparazziler tarafından avlanan anaokulu öğretmenine, ünlülerin dergilerdeki bikinili fotoğraflarına ve internette giderek daha çok dolaşan sahte pornografik görüntülere kadar daha pek çok örnek verilebilir.

24 Amanda Hess, "What We Learned from the Arizona Diamondbacks Sorority Selfie Scandal", *Slate Magazine*, 2015. https://slate.com/human-interest/2015/10/arizona-state-sorority-girls-take-selfies-at-a-diamondbacks-game.html (erişim 30 Ekim 2020).

robik" Pembe, deve toynaklı[25] taytları ve rujlardan, regl kaplarından, lolipoplar ve tangalardan oluşan bir animasyonla kısa, absürt bir jimnastik programı yaptılar. Amaç, özçekim yaparak kendi vücudunu sıra dışı perspektiflerden fotoğraflamaktı. Tümüyle hem ironik hem de otantikti. Lyse *The Huffington Post* gazetesine verdiği röportajda şöyle dedi: "Özçekim tartışmaları tamamen cinsiyetçi bir hal aldı. Eleştirmenler sık sık kullandıkları iğrenç, yüzeysel, narsisist gibi sıfatlarla genç kızları hedef alıyor ve bu sıfatları hep kadın kimliğiyle ilişkilendiriyorlar."[26]

Özçekim kültürünü bir özgürleşme ifadesi olarak görüp itibarını artırmak ve her gün poz verip fotoğrafla belgelemeyi otomatikman feminist bir özgüvenle aynı kefeye koymak da elbette kolaya kaçmak olur. Ancak bu kendini gösterme tarzı, erkek gözüyle şekillenmiş bakış açılarından bağımsız değildir. Kendini göstermek, güç anlamına geldiği için, daha fazla görünürlük amacına hizmet eden bir araçtır. Kimin için olduğunun bir önemi yok, ister LGBTQI üyeleri ister BIPoc için, Dördüncü Bölüm'de Nyome Nicholas-Williams örneğinde anlatıldığı gibi, resimler[27] toplumda hangi kendini gösterme biçimlerinin kabul gördüğü, hangilerinin görmediği konusundaki tartışmaları alevlendirebilir ve böylelikle tutumları değiştirebilir. Özçekim, saldırılara karşı kendini savunmak için kendi fotoğraflarını paylaşan gazeteci ve engelli aktivisti Melissa Blake'in yaptığı gibi, proaktif bir kendini koruma eylemi de olabilir. Blake kendisinin, yüzünü gösteremeyecek kadar "çirkin" olduğunu söyleyen trollere tepki olarak Eylül 2019'da Twitter'da üç özçekimini yayımladı. Bu paylaşımı viral oldu, bunun üzerine Blake başka özçekimler de yayımladı ve #MyBestSelfie etiketiyle diğer insanları –genelgeçer güzellik normla-

25 Bu ifadeyi leo.org adlı çevrimiçi bir sözlüğün tartışma forumundan aldım. Google'da aratıp görsellere bir bakın!

26 Priscilla Frank, "Selfie Stick Aerobics Is A Fun & Subtle Way To Promote Body Positivity", *The Huffington Post*, 14 Ekim 2015. https://www.huffpost.com/entry/selfie-stick-aerobics_n_561d71a2e4b050c6c4a341d0 (erişim 30 Ekim 2020).

27 Her ne kadar Nicholas-Williams'ın resmi, deklanşöre basan kendisi olmadığı için özçekim sayılmasa da.

rına uyup uymadıklarına bakmadan– aynısını yapmaya teşvik etti. O zamandan beri binlerce engelli insan özçekimlerini paylaşıyor. İlk paylaşımından bir yıl sonra Blake'in takipçi sayısı yüz binlere ulaştı ve onun Twitter panomda karşıma çıkan özçekimlerinden her biri bana gözlerimi alamayacağım kadar davetkâr geliyor[28] ve beni, güzelliğe (erkek gözüyle) bakışımı sorgulamaya sevk ediyor.

Özçekim çubuğunun kullanımına dair son birkaç şey daha: Blake özçekim çubuğunu elektrikli tekerlekli sandalyesinde tüm vücudunun fotoğrafını çekebilmek için kullanıyor, diğer insanlar ise grup fotoğrafları çekebilmek ya da fotoğrafta arka plana daha fazla yer verebilmek için. Fakat ne yazık ki – her teknolojide olduğu gibi madalyonun bir de arka yüzü var– bu şey kahrolası sapıklar için fark ettirmeden eteğinizin veya elbisenizin altını fotoğraflayabildikleri uzun bir kol görevi de görüyor ve buna *upskirting* (etek altı görüntüleme) deniyor. 2018 yılında bir araştırma için bu kavramı arama motoruna yazdığımda karşıma çıkan ilk sayfalar, fark edilmeden mükemmel fotoğraf çekme yöntemlerini anlatan "*How to...*" (Nasıl...) talimatları oldu. Peki ama bu insanlar bunu neden yaparlar? Birincisi fotoğraf çekerken yakalanma korkusunun verdiği heyecanı tatmak ve ikincisi, fotoğrafı forumlarda ve çevrimiçi sohbet gruplarında paylaşarak diğer sapıkların takdirini kazanmak için. Bu bir tür röntgenciliktir; kamusal alanda yapılan, siyasetin ve kanun koyucuların uzun süre kayıtsız kaldığı bir diğer güç gösterisidir. Almanya'da Temmuz 2020'ye kadar, izinsiz etek altı görüntülemenin, çekilen görüntü üçüncü şahıslarla paylaşılmadığı sürece cezası yoktu. Ancak paylaşmak, "fotoğrafı çekilen kişinin itibarı ciddi şekilde zedelendiği takdirde" suçtu ve kurbanın kimlik tespitinin yapılabilmesi için etek altı görüntünün net olması şarttı. Bu şartlarda tespit

28 Yani bize öğretilmiş olanın tersini yapma fırsatını sunuyor. Çünkü çoğumuz, genel güzellik anlayışına uymayan bir şeyler veya bir engelli ya da bir evsiz gördüğümüzde, hemen gözlerimizi kaçırmamız ve ne olursa olsun bakmamamız gerektiğine şartlandırıldık. Belki gözlerimizi kaçırmak yerine bakmayı öğrenirsek, algılarımızla ilgili bir şeyler değişebilir.

nasıl yapılır ki?[29] Bu yasal boşluk, Almanya'da başarılı bir çevrimiçi dilekçe etkinliğinin ardından giderildi. Etek altı görüntüleme artık cinsel suçlar kapsamına giren, para ya da iki yıla kadar hapis cezasıyla sonuçlanan bir suç. Nihayet!

İster Instagram için özçekim, ister yağlıboya resim ya da etek altı fotoğrafı olsun, söz konusu olan sadece, kimin, kimi, nasıl gösterdiği, yani güçtür. Şimdilerde, herkesin ortasında ve pahalı ekipmanlar kullanmadan özçekim yapan insanlara bakınca, ilk gördüğüm, başkalarının kendileri hakkında ne düşündüğünü hiç umursamayan insanlar oluyor ve işte tam olarak bu, patriyarkal yargı egemenliğinin sonu olabilir. Bugüne dek herkesin gözü önünde kendimi nasıl ortaya koyduğumu düşününce, görüyorum ki bu insanlar kesinlikle birkaç adım ilerideler.

Masumiyet ve lolipoplar üzerine

1966'da, Fransız kadın şarkıcı France Gall henüz 18 yaşındayken, Eurovision şarkı yarışmasındaki başarısından beri Japonya'da kendisini bekleyen çok sayıda hayranının huzuruna çıkmak için bir uçağa bindi. Yanında en iyi şarkılarını götürdü, hepsi bir kez de Japonca olarak kaydedildi. Ve Gall Fransız topraklarına tekrar ayak basana dek dünyaya bakışı temelli değişti. Bu, kulağa çok dramatik geliyor, çünkü öyle.

Gall'in Japonya turnesine başlamasına kısa bir süre kalmıştı ki, yedinci teklisi "Les Sucettes" Fransa'da yayımlandı ve kulaklarına inanamayan radyo DJ'leri için anında bir radyo klasiği haline geldi. Gall insanın içine işleyen duygulu sesiyle oral seks hakkında bir şarkı söylüyordu. *Sucettes* (lolipoplar) benzetmesiyle kastedilenin penisler olduğu çok açıktı ve boğazından aşağı yavaş yavaş akan "anason suyu" elbette meniydi. Eski çapkınlardan söz yazarı Serge Gainsbourg'un Gall'in ağzında görmekten hoşlanacağı türden kelimelerdi. Belki penisini de ağzında görmek isterdi, kim bilir. Şarkı metni tümüyle cin-

29 Rebekka Endler, "Am Gesetz vorbei: Fotos unterm Rock", Deutschlandfunk Nova, 22 Haziran 2018. https://www.deutschlandfunknova.de/beitrag/upskirting-in-deutschland-bei-weiterverbreitung-verboten (erişim 1 Kasım 2020).

sel imalarla doluydu, fakat Gall o sırada bunu bilmiyordu ve görünen o ki maiyetindeki hiç kimse sözlerdeki çift anlamlılığı çözmekle ilgilenmiyor, sadece son derece katıksız bir masumiyetle iyi para kazanmayı umuyordu. Bir yıl önce Gall'a Eurovision şarkı yarışmasında başarı kazandıran "Poupée de cire, poupée de son" (Balmumundan bebek, sesten bebek) yine Serge Gainsbourg tarafından yazılmış ve yine çift anlamlı sözlerle bezenmişti. Bu başarı Gall'ı, Fransız müzik sahnesinde adeta para basma makinesi haline getirmişti. Bu yüzden "Les Sucettes", içeriğine uygun bir videoyla da ekranlardaki yerini aldı.[30] Videoda etrafları fallus benzeri lolipop kostümlü dansçı kızlarla çevrili olan Gall ve diğer kadınlar upuzun, devasa lolipopları kemiriyorlardı.[31] Bugünün bakış açısıyla 18 yaşında bir kızın –neler olup bittiği konusunda en ufak bir fikri olmadan– böyle bir şarkı söylemesi, böyle bir video çekmesi pek akıl alır gibi değil.[32] Fakat çekimleri seyretmek için sete ne çok erkek geldiğine biraz şaşırdığını söyleyen Gall, bu videoda ironiye hiç meydan bırakmadan ve hiç çekinmeden şarkı söylüyor. Sonuç olarak, Gall o zamanlar ne yaptığının farkında olsaydı, bu klibe bir tiyatro şaheseri diyebilirdik. Yeni teklinin ilk tanıtım etkinliklerinden birinde, Gall ile bizzat Gainsbourg röportaj yapıyor ve onu lanse ediyor:

> SG (ağzında sigarayla): Evet, "Les Sucettes" ne anlatıyor, söyleyin lütfen bana.
> FG (kollarını kavuşturmuş): Lolipopu çok seven ve marketten birkaç kuruşa lolipop alan küçük bir kızı anlatıyor, değil mi?
> SG: Evet.
> FG: Yani... Hepsi bu kadar, değil mi? Yoksa?

30 O zamanlar video klip henüz başlı başına bir janr değildi, ancak Fransa'da 1960'lı yıllarda barlarda ve kafelerde genellikle bir *scopitone*, yani hareketli görüntüler içeren bir tür müzik kutusu bulunurdu.

31 France Gall, "Les Sucettes", 1966, https://www.youtube.com/watch?v=q-iysd-Fu_TQ (erişim 10 Haziran 2020).

32 Özellikle de 1962'de, yani sadece 4 yıl önce, Stanley Kubrick'in *Lolita* filmi sinemalarda oynamış, filmin meşhur afişinde 14 yaşındaki Sue Lyon, ağzında bir lolipopla yer almışken – yani bu zaten mevcut ve bilinen imajdı.

Fransa'da Lolipoplar genellikle yuvarlak değil, oval ve uzundur.

SG (Gall'a): Sorun değil. (Sonra seyircilere dönerek): Gerçekten hayret verici.[33]

Bu kısa röportaj, şunu gözler önüne seriyor: Gall'ın kazanması mümkün değildi. O, bizzat şakanın kendisiydi.

Ve Gall evinde, curcunadan uzakta, şarkılarını Japonca seslendirirken, nihayet biri onu "Les Sucettes" konusunda aydınlattı. O şarkıda aslında ne söylediğini öğrendiğinde dünya başına yıkıldı. Fransa'da köklü, kalburüstü kesim, genç bir kadına bu tür cinsel içerikli şeyleri alenen söylemeyi yakıştıramadığı için öfkeliydi. Ülkenin geri kalanı Gall'ın akıl al-

33 Institut National de l'Audiovisuel-Ina.fr, "Serge Gainsbourg et France Gall", Ina.fr, 16 Nisan 1967, http://www.ina.fr/video/I05042423 (erişim 10 Haziran 2020).

maz saflığıyla alay etmekle kalmıyor, Gall'ı kullanarak Fransız radyosuna sızan Gainsbourg'un kurnazlığını da takdir ediyordu. Bir oral seks şarkısı, ha hah! Fakat Gall buna gülemiyordu. Aylarca basından kaçtı ve halkın önüne çıkmaktan kaçındı, ancak sözleşmeye uymak, "Les Sucettes"i söylemek zorundaydı ve bizzat dile getirdiği üzere, o ilk masum yorumuna eski bir özdeyişle sadık kaldı: *Honi soit qui mal y pense* (Fesat düşünen utansın). Fırsatını bulur bulmaz da şarkıyı yayından kaldırttı.

Gall onlarca yıl bu konuda sessizliğini korudu ve ancak 2001'de, Gainsbourg öldükten sonra, Fransız televizyonuna o zamanlar kendini ne kadar kötü hissettiğini anlattı: "Hayatımdaki yetişkinler tarafından kandırıldığımı hissettim." Bir başka röportajda da şöyle dedi: "Bu beni çok incitti. Hatta sadece incitmekle kalmadı, erkeklerle ilişkimi kalıcı biçimde değiştirdi. Her erkeğin maskesinin altında sadece şehvet düşkünü, azgın bir yaratık olduğunu düşündüm. Bu katlanılmazdı."

Bir pop şarkısının patriyarkal tasarımla ne ilgisi var? Bu eşi görülmemiş bir olay olsaydı, bu öykü Fransız pop kültüründe sadece üzücü bir dipnot olurdu. Ancak masum görünümlü genç kadınları para kaynağı olarak kullanmak ve tüm dünyanın alay konusu haline getirmek, hâlâ müzik endüstrisinin önemli bir kısmının patriyarkal tasarımıdır. O her şeyden bihaber, bırakın cinsel çekiciliğini, cinselliğinin bile bilincinde olmayan, saf "şey", sistemin erkekleri denemekte kullandığı bir kobaydır ve "bekâret" hem bir kadının ne olması gerektiğini anlatan bir mecaz hem de patriyarkal dünyada kasaları dolduran bir üründür. Her ne kadar imalardan ve çift anlamlılıktan uzak olsa da, bir diğer örnek, Jessice Simpson'un 2001 yılında piyasaya çıkan "Irresistible" adlı şarkısıdır. Şarkının amacı, Simpson'un kariyerini bir sonraki basamağa taşımaktı ve bunun için genç kadından mastürbasyon yapan bir bakire yarattı. Çünkü kısa süre önce Simpson kamuoyuna bir açıklama yapmış, inançlı bir Protestan olarak evlilik öncesi cinsel ilişkiye girmek istemediğini söylemişti. Ah, bir bakire! Simpson'un gerçekten dindar bir çevrede yetişmiş olduğu, annesinin "İsa için zıpla" sloga-

nıyla aerobik dersi verdiği ve babasının küçük bir cemaate vaazlar verdiği düşünülünce, bekâret yemini inandırıcı geliyor.[34] Bence bunun ardında bir pazarlama stratejisi yoktu, yani Simpson'un amacı halkın gözüne daha ilginç görünmek değildi. Ancak daha sonra, iki İsveçli besteci tarafından Simpson'a "cuk oturan" bu şarkıda yüceltilen bekâret –bunu bizzat Simpson mu, yoksa çevresi mi yaptı, bilinmez– bir zafer kupasına dönüştürüldü. Ve böylelikle gülünecek bir şey halini aldı.

Sadece "Les Sucettes" ve "Irresistible" değil, onlarca yıl farklı zamanlarda piyasaya çıkan diğer pek çok şarkı, erkekler için cinsel fantezilerini ve arzulanma gereksinimlerini genç ve olabildiğince "masum" bir kadına aktarma aracıdır. Masumiyet ve bekâret burada a) eşanlamlı kullanılır ve b) toplumumuzda her zaman olduğu gibi bugün de çok fazla tantana yaratacak kadar anlama gebe olan (ha hah) bir şeyleri zihnimizde canlandırır. Biz kadınlar arzuladığımız herkesle yatmamalıyız. Küçüklükten itibaren bize ilk seferin çok özel olduğu aşılanır ve GERİ GETİRİLEMEZ olan, kesinlikle en doğru kişiye verilmesi gereken bir armağandır. Buna göre bekâretin bozulması iki şekilde sonuçlanabilir: Sevdiğim ve beni seven bir tip, çiçeği usulca koparır ve onu bir vazoya koyup onu orada hürmetle sever. Ya da çiçeği pervasızca ezip geçer ve aynı pervasızlıkla sararıp solmaya terk eder. Saçmalığın daniskası!

Fakat sekülerleşmiş dünyada bile kadınların cinsel masumiyeti, bakireliği, yani "el değmemiş" olması hâlâ kültürel varlık olarak yüksek bir değere sahip, bu da ancak patriyarkal tasarımla açıklanabilir. Bu kültürel-manevi değerin gayet iyi bir biçimde maddi değere dönüştürülmesine bir örnek, çelenk parası adıyla bilinen bekâret tazminatıdır. Alman İmparatorluğu'nda ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nde 1998 yılına kadar uygulanmıştır. O dönemde Alman Medeni Kanunu'nun 1300. paragrafına göre, bir bakirenin "namusunu lekelemek" manevi zarar demekti, dolayısıyla manevi tazminat –çelenk parası–

34 2000 yılında bir yıllığına Arkansas'ın küçük bir şehrine gitmiştim. Çevremdeki genç kadınların sekse karşı genel tutumu böyleydi.

yükümlülüğü doğuran bir suçtu. Buna karşın Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde daha 1950'li yılların başında çelenk parasının Anayasa'ya aykırı olduğuna hükmedildi. Burada söz konusu olan sadece, nişanlı, yani birbirine evlilik sözü vermiş insanların bu süreçte cinsel ilişkiye girmiş, fakat sonrasında nişanı bozmuş olmalarıdır. Çok yakında evlenecekleri gerekçesiyle penisini vajinasına sokma konusunda kadını ikna eden erkek, böylelikle onun toplumsal değerini telafi edilemez biçimde düşürmüş olduğu için, ona tazminat ödemekle yükümlüdür. Yani çelenk parası, "saf ve masum" kadın imajına doğrudan bir maddi değer biçer. 20. yüzyılın başına dek bu imaj çoğunlukla binlerce Mark ediyordu, fakat zamanla bekâretin değeri birkaç yüz Marka düştü. Elbette şimdi, kanunun esasen kadınları, bir an önce cinsel ilişkiye girmek için nişanlanan ve ilişkiye girer girmez sırra kadem basan üçkâğıtçılardan korumayı amaçladığı düşünülebilir. Ve tabii ki kanun koyuculara[35] göre, cinsel ilişkide ilk adımı nişanlı erkek atmış olmalıydı, kadın ancak konuşarak ikna edilmiş olabilirdi – baştan çıkaran bir kadın kadınsı erdemlerle pek bağdaştırılamazdı ve hukuki açıdan tamamen önemsizdi; ne de olsa cinsel ilişkiye girmesi için baştan çıkarılmış bir erkek hiçbir şey yitirmiş olmaz, aksine bir tecrübe daha kazanmış olur. Bir erkek tecrübe "hazinesini" büyütürken, kadın "değer kaybeder" Evlilik öncesi cinsel ilişki, özellikle de ilk ilişki, 20. yüzyılın sonuna dek toplamı sıfır eden klasik bir oyun oldu gibi geliyor bana. Bekâret, tıbbi açıdan hiç var olmaması bir yana, patriyarka eliyle inşa edilmiş, ortadan kaldırılması gereken bir kültür varlığıdır. Kadına özgü bir erdem olarak masumiyet için de aynı şey geçerlidir.

Kimin altın çağı?

Gelelim yine Gainsbourg'a, arsızlığının sonuçlarından hiçbir zaman yeterince tatmin olamayan, Fransız müzik sahnesinin

35 Altıncı Bölüm'den hatırlayacak olursak: Kanun koyucular sadece erkeklerden oluşuyordu, çünkü o dönemde Almanya'da henüz eğitimli kadın hukukçular yoktu.

o çok sevgili sapığına. Yıllar sonra, France Gall "Les Sucettes" adlı şarkıyı tekrar söylemeyi reddettiği için Gainsbourg o şarkıyı bizzat söyledi ve bulduğu her fırsatta, bıyık altından gülerek, Gall'in şarkıda ne anlatıldığını hâlâ anlamadığını ve –güya– şarkıyı artık "sözleri için fazla yaşlı" olduğundan söylemediğini anlattı.

"Fazla yaşlı", erkeklerin sadece pop endüstrisinde değil, tiyatro oyunlarında, filmlerde ve dizilerde izledikleri kadınlara bakış açılarını yansıtan bir sıfattır. Yirmili yaşların başındayken, yani 2000'li yılların başında, bu ülkedeki oyunculuk okullarının seçmelerine katıldığımda –neyse ki kabul edilemeyecek kadar yeteneksizdim–, devlet okullarındaki farklı yaş sınırlamalarını görünce şaşırmıştım. Yaş sınırlaması okuldan okula değişiyordu, fakat neredeyse hepsinde kadınlar için üst sınır erkekler için olandan birkaç yıl düşüktü. Bu haksızlık, fakat sebebi yok değil; çünkü zorlu bir rekabetin söz konusu olduğu oyunculuk çevresinde, kadın rollerinin %80'i 35 yaş altındaki kadınlar için yazılır. Özetle: Erkekler oyunlar ve senaryolar yazarlar ve erkeklerin yazdıkları, aslında sevişmek istedikleri kadınlardır. Birkaç nüfuzlu yönetmenin, oyunculuk dünyasında bilinen adıyla *queenmaker* (kraliçe yapıcılar) olabilmesine yol açan da budur. Onlar beyazperdede, herkesin arzulayacağı kadınlar yaratırlar. Bu film tipinin çağdaş arketipi tartışmasız, arzuladığı ve beyazperdeye aldığı kadınlara bakışıyla onları sinema dünyasının en arzulanan kadınları haline getiren Woody Allen'in filmleridir. Erkek gözü vesaire... Teknoloji tarihi, edebiyat tarihi, spor, iş dünyası... Evet, temelde, bu kitapta bahsi geçen her şeyin tarihi gibi, film endüstrisinin tarihi de baştan itibaren farklı olabilirdi. Bir zamanlar hemen hemen akla gelebilecek her şeyi üreten Hollywood ve Big-Five film yapım stüdyolarının güç tekeli ortaya çıkmadan önce, yani aşağı yukarı 1895 ve 1920 yılları arasında, çekim yapmak bağımsız bir işti. Evanston-Illinois'deki Northwestern Üniversitesi'nin 2020 tarihli bir arşiv araştırması, 1910 ile 2010 yılları arasındaki 100 yılın Hollywood yapımlarını inceledi ve başlarda bir film yapmak için dar bir bütçeden ve büyük bir yaratıcılıktan fazlasına pek ihtiyaç duyulmadığını or-

taya koydu. O zamanlar kadınlar çekimlerde belirgin ölçüde daha fazla yer alıyorlardı, ancak kısa süre sonra, yani 1920 civarında büyük film stüdyoları kurulduktan sonra durum değişti. İlk filmlerde rollerin %40'ı kadınlarındı, senaryoların %20'si kadınlar tarafından yazılıyordu, bunların %12'sinin yapımcısı kadındı ve filmlerin %5'inde rejinin başında kadınlar vardı. Fakat bu oranların değişmesi uzun sürmedi, çünkü işler büyümeye başladığında kadınlar film endüstrisinin dışına itildi.[36] 1920 ile 1950 yılları arasında, Hollywood'un altın çağı olarak anılan dönemde, tüm büyük prodüksiyon stüdyoları, esasen her şeyi erkeklere yaptırmayı tercih eden erkekler tarafından yönetildi. Böylece kadın düşmanlığının bugüne dek hissedilir hale geldiği bir kültür doğdu. Ve kapitalizm, bir kez daha kadınlar lehine olan bir şeyleri mahvetti...

Kadınların artık perde arkasında hiç rolü yoktu, önündeki rolü de kesinlikle daha azdı. Başlardakine kıyasla rolleri tam olarak %25 azalmıştı ve bu tüm film türlerinde böyleydi. Kadınlar sadece –zaten hep maydanoz olmuş oldukları– Western, tarih, savaş ve macera filmlerinden çıkarılmadılar, tuhaf bir biçimde artık aşk ve aile filmlerinde de büyük roller oynamadılar. Ve bu durum oldukça uzun bir süre böyle devam etti. 2018'de New York Film Akademisi'nin bir araştırması, 2007'den 2016'ya kadar çekilen Amerikan filmlerini mercek altına aldı ve konuşmaların geçtiği rollerin sadece %30,5'inin kadınlara verildiğini, kamera karşısındaki erkek/kadın oranının 2,3'e 1 olduğunu ortaya çıkardı. Ve tabii ki kadınlar kamera karşısındayken, yani görülebilir olduklarında, üç kat daha çıplak oluyorlardı. Çıplak kadınlar hakkında mutlaka konuşuluyor – bel altı konuşmalar yapılıyor, örneğin iki ya da daha fazla erkek, aynı sayıdaki kadından iki kat daha fazla karşılıklı konuşuyordu.[37] Peki beyazperdede olur da iki kadın soh-

36 Luís A. Nunes Amaral vd., "Long-Term Patterns of Gender Imbalance in an Industry without Ability or Level of Interest Differences", *PLOS ONE*, 15.4, 1 Nisan 2020, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0229662 (erişim 1 Kasım 2020).

37 Jeanne Joe Perrone, "Gender Inequality in Film Infographic for 2018", New York Film Academy Blog 2018, https://www.nyfa.edu/film-school-blog/gender-inequality-in-film-infographic-updated-in-2018/ (erişim 1 Kasım 2020).

bet edecek olursa, ne hakkında konuşurlar? Evet, doğru, çoğunlukla erkekler hakkında konuşurlar. Bu 1929'da Virginia Woolf'un da dikkatini çekmiş, *Bir Oda* adlı eserinde şunları yazmıştı: "Çabucak kurmaca yazındaki kadınların bulunduğu görkemli galeriyi aklıma getirip kadınlar arasındaki bu ilişkilerin tümü çok basit diye düşündüm. [...] Anne kızdırlar. Ama neredeyse ayrıksız olarak erkeklerle olan ilişkileri çerçevesinde gösterilmişlerdir. Jane Austen'a gelene dek, kurmaca yazının tüm önemli kadınlarının, yalnızca karşı cins tarafından görülmekle kalmayıp yine karşı cinsle ilişkileri içinde görüldüğünü düşünmek yadırgatıcıdır. Aslında bu bir kadının yaşamının ne denli küçük bir parçasıdır..."[38] Woolf burada özellikle edebiyattan söz ediyor, fakat filmler canlandırılarak film şeridine aktarılan öykülerden başka nedir ki! En azından Amerikalı Liz Wallace böyle düşünüyordu. Wallace, Woolf'un sözlerinden esinlenerek, 1985'te bir karate dersinde partnerine iyi filmlerin niteliklerinden söz etti. Karate dersindeki partneri karikatürist Alison Bechdel'di. Bechdel, Wallace ile kaliteli filmler üzerine yaptığı sohbetin ardından "The Rule" adını verdiği karikatürünü çizdi. Karikatürde iki lezbiyen, ancak film şu kriterlere uyuyorsa sinemaya giderler: 1) En az iki kadın rolü var. 2) Kadınlar kendi aralarında konuşuyorlar. 3) Erkekler hakkında değil, başka şeyler hakkında konuşuyorlar.[39] Esprili bir gözlemle başlayan şey, hızla basit ve evrensel bir analiz aracına uyarlandı: Bechdel Wallace Testi. Ve bu kadar basit olduğu için test, feminist akımlarda nispeten çabuk yer edindi ve film dalının dışında, örneğin bilgisayar oyunu endüstrisinde de kullanılır oldu. Fakat bu testin sahip olduğu güç, öncelikle kendini –çoğu zaman olduğu gibi– cüzdanlarda gösterir. Çünkü bazı sponsorlar finansal destek için, 2013'ten beri Eurimages Fonu'nun yaptığı gibi, testi geçme koşulu getirdiler. Bu da çok iyi bir fikir gibi görünüyor, çünkü *Deutschlandfunk Kultur* 2014'te Berlinale'de aday göste-

38 Virginia Woolf, s. 92-92.

39 Bu arada kriterlere bir de "Kadınlardan en az birinin bir adı var" maddesi eklendi.

rilen 20 filmi Bechdel-Wallace Testi'ne tabi tuttuğunda, sadece üçü testi geçebildi.[40] Rostock Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmada 2011-2016 yılları arasında yapılan tüm Alman sinema filmleri teste tabi tutuldu. Sonuçlar çok feci değil, fakat abartılı bir övgü için de neden yok: Filmlerin yarısından biraz fazlası (%57) üç kritere uyuyor.[41] Bechdel-Wallace Testi yalnızca kamera önünde olup bitenler için uygulanabilir, peki ya arkası nasıl görünüyor? Çok farklı değil. Avrupa'da tüm filmlerin sadece %24'ünün rejisörü kadındır. Bu arada, bu oranı yükselten, %36,4 ile en yüksek kadın oranına sahip olan İsveç. Almanya'da kadın rejisörlerin oranı %25, sinema yapımlarına baktığımızda oran yıldan yıla azalıyor. Örneğin 2018'de Almanya'da her beş sinema filminin sadece birinin rejisörü kadındı.[42] Burada da sorun teşvik yardımlarının ve ödüllerin eşit dağıtılmaması. Parayı kim veriyor? Ağırlıklı olarak erkekler. Peki, kim alıyor? Ağırlıklı olarak erkekler (%91,1). 2018'de kadınların yönettiği sinema filmlerine, federal fonun tüm teşvik yardımlarının sadece %8,9'u verildi.[43] Erkekler tarafından verilen ödülleri kim kazanıyor? Ağırlıklı olarak, öncesinde zaten parayı da cebe indirmiş olan erkekler. Matta ve Matilda etkilerini konu alan bölümdeki mekanizmalar sadece bilimi değil, film endüstrisini de ilgilendirir. "Putting lipstick on a pig"

---

40 "Berlinale: Im Bechdel-Test Durchgefallen" Deutschlandradio Kultur, Berlinaleblog, 2015, https://web.archive.org/web/20150716185433/http://blogs.deutschlandradiokultur.de/berlinale2014/2014/02/15/berlinale-im-bechdel-test-durchgefallen/ (erişim 2 Kasım 2020).

41 Elisabeth Prommer und Christine Linke, "Audiovisuelle Diversität? Geschlechterdarstellungen in Film Und Fernsehen in Deutschland", Universität Rostock, 2017, https://www.imf.uni-rostock.de/storages/uni-rostock/Alle_PHF/IMF/Forschung/Medienforschung/Audiovisuelle_Diversitaet/Broschuere_din_a4_audiovisuelle_Diversitaet_v06072017_V3.pdf (erişim 3 Kasım 2020).

42 Skadi Loist, "Gendered Media Industries. Argumente für eine geschlechtergerechte und diverse Filmindustrie", *Navigationen- Zeitschrift für Medien- und Kulturwissenschaften*, yıl 18, 2018, sayı 2, s. 135-158, https://doi.org/10.25969/mediarep/3541 (erişim 2 Kasım 2020).

43 Elisabeth Prommer und Bettina Schoeller Boujou, "Sechster Regie-Diversitätsbericht des BVR für das Jahr 2018" (Bundesverband Regie e.V. 2020), https://www.regieverband.de/fileadmin/user_upload/BVR_6_Diversitaetsbericht_2018-online.pdf (erişim 3 Kasım 2020).

dizisinden küçük bir örnek: Alman-Fransız televizyon kanalı ARTE 2020'de bu konuda bir değişiklik yapmak gerektiğini düşünmüş olmalı ki, sadece kadınların katılabileceği, "Kadın rejisör aranıyor!" başlıklı belgesel kısa film yarışmasını duyurdu. Yarışmaya 18 yaşını doldurmuş kadınlar "fevkalade kadınsı" konulu filmleriyle başvurabileceklerdi. Konu başlığını okumak bile tadımı kaçırmaya yetti, kaldı ki bu yarışma erkek olmayan rejisörler için ciddi bir yapısal destekten çok ARTE için pazarlama kampanyası niteliğinde.[44] +ARTE'ye yazdıkları bir açık mektupta kadın yazar ve rejisörler Pary El-Qalqili ile Biene (Birnur) Pilavcı da bundan duydukları rahatsızlığı dile getirdiler. El-Qalqili ve Pilavcı'ya göre: Konu cinsiyetçiydi ve katılımın kadınlarla sınırlandırılması, trans ya da *non-binary* rejisörler gibi marjinalleştirilen gruplara karşı ayrımcılıktı, ayrıca yarışmanın galibinin seçici olarak desteklenmesi, yaygın adaletsizliğe karşı bir şeyler yapma fikriyle uyuşmuyordu. Kaldı ki yarışma, kaynakların geliştirilmesini teşvik etmek yerine, insanları parasız kısa belgesel film yapmaya çağırıyordu, dolayısıyla böyle bir yarışmaya yalnızca ayrıcalıklı ve çoktan bu piyasada yer edinmiş kadınlar katılabilirdi. El-Qalqili ve Pilavcı bu yüzden, diğer taleplerinin yanı sıra tüm ARTE yayın kanalları ve ARTE film prodüksiyonları için %50-50 eşit oran talep ediyorlar.[45]

Sanat da pazardır

Ekim 2018'de sanat piyasasında bir sansasyon yaşandı, fakat birkaç dakika sonra tamamen unutuluverdi, çünkü bir başka sansasyon uluslararası alanda büyük yankı uyandırdı. Sonuncusu, Banksy'nin *Kırmızı Balonlu Kız* (2016) adlı eseriydi. Eser müzayede sona ermeden kısa süre önce, çerçevenin içine yerleştirilmiş küçük bir kâğıt parçalama mekanizmasıyla kendi

44 Edebiyat konulu bölümdeki sözde feminist "Adını Geri Ver" kampanyasıyla karşılaştırılabilir.

45 Pary El-Qalqili ve Biene Pilavci, "Kritik an Arte-Wettbewerb", açık mektup, 2020, https://bfs-filmeditor.de/fileadmin/dateien_b/pdf_b/magazin/ARTE_Offener_Brief_12.11.pdf (erişim 12 Kasım 2020).

kendini imha etti. Bu olayı neredeyse duymayan kalmadı. Buna karşın akşamın ilk sansasyonu hakkında çok daha az insan bir şeyler duydu: İngiliz kadın ressam Jenny Saville'nin *Propped* (1992) adlı tablosu, aynı müzayedede rekor bir fiyata –10,9 milyon Avroya– satıldı. Bu, bir kadın sanatçının tablosuna, sanatçı hayattayken ödenen gelmiş geçmiş en yüksek meblağdı. Elbette çok büyük para, fakat aynı zamanda değil, çünkü yaşadığı dönemde bir erkek sanatçının, Jeff Koons'un *Rabbit* (1986) adlı eseriyle kazandığı en yüksek meblağla (81,2 milyon Avroyla) karşılaştırılınca, bu para (%14'ü) devede kulak kalır.

Yıllardır sanatta kadınları teşvik etmek gerektiğinden söz edilir. Sanat piyasasının çeşitlendirilmesi, kamuya açık sanat koleksiyonlarında ve müze sergilerinde kadınlara ait eserlere daha fazla yer verilmesi gündem konusu olur. Öyle bir tantana kopar ki, duyanlar bir şeyler yapıldı zanneder. Yayoi Kusama gibi kadın sanatçıların eserleri revaçtadır ve değerleri milyonlarla ölçülür. Hayır, durun... "Yayoi Kusama gibi sanatçılar" saçma bir ifade oldu. Gibisi yok! Japon sanatçı Yayoi Kusama sanatçı olarak benzersizdir, fakat aynı zamanda yaratıcılığıyla da değerlidir, çünkü dünya çapında müzelerde kadınların sanatı için harcanan paranın %25'inden tek başına sorumludur. Bunu, sanat piyasasının 2008-2018 yılları arasındaki durumunu ele alan bir araştırma ortaya koydu. Diğer 4 kadın sanatçı %15,7'lik paylarıyla Joan Mitchell, Louise Bourgeois, Georgia O'Keeffe ve Agnes Martin'di. Paranın geri kalanı ise, yaklaşık 6.000'in üzerinde kadın sanatçının değerleri 100 bin Markın altında kalan eserleri için harcanmıştı.[46] Erkeklere ait sanat eserlerine kıyasla, tüm dünyada yapılan müzayedelerde kadınlara ait sanat eserlerinin satışıyla elde edilen gelir komik bir meblağdır, toplam gelirin sadece %2'sini oluşturur. Durum her ne kadar açık ve anlaşılır olsa da, bir kez daha yazıyorum: Sa-

46 Charlotte Burns ve Julia Halperin, "Female Artists Represent Just 2 Percent of the Market. Here's Why—and How That Can Change", *Art Agency, Partners*, 19 Eylül 2019, https://www.artagencypartners.com/women-study-market/ (erişim 2 Kasım 2020).

nat ticaretinde satışların %98'i erkeklerin sanat eserleriyle yapılır[47] ve bu eğilim azalmadığı gibi son 10 yılda artış göstermiştir. Karşılaştırma için: Bu %2'lik pay toplam 4 milyar Amerikan dolarına tekabül ediyor, oysa aynı dönemde sadece Pablo Picasso'nun eserleri 4,8 milyar Amerikan Dolarına satıldı. Para konusunda cevaplanması gereken bir diğer soru şudur: Kadınlara ait sanat eserlerinin acaba ne kadarı satın alındı? Burada da araştırmanın sonucu hayal kırıklığı: 2008-2018 yılları arasında müzeler tarafından satın alınan eserlerin yalnızca %11'i kadın sanatçılara aittir. Kadın sanatçılara adanan kişisel sergilerin oranı %14. Bu dengesizliğin nedenleri, tekrar tekrar belirttiklerimizle örtüşür: Kaynakların eşitsiz dağılımının yanı sıra kadınlar söz konusu olduğunda yetersiz bir anlayış ve dolayısıyla sanatlarına karşı da bir anlayışsızlık, bu da yetmezmiş gibi peş peşe gelen olumsuzluklar var.[48] Bu durum öncelikle müzelerin özelliklerinden ve koleksiyonların genel çizgilerinden kaynaklanıyor, çünkü antik sanat üzerine bir müze, bir modern sanatlar müzesine kıyasla, kadınların sanatını daha az satın alabilir.[49] Fakat durum sadece bununla açıklanamaz, çünkü bu sorun kesinlikle sadece geçmişte kalmış bir sorun değildir. Yale Sanat Okulu bir çalışma yürüterek, sanat okulu mezunları-

47 Charlotte Burns, Julia Halperin ve Julia Vennitti, "Museum Acquisitions of Work by Women Peaked a Decade Ago—and Have Stalled Since", *Art Agency, Partners*, 19 Eylül 2019, https://www.artagencypartners.com/women-study-museums/ (erişim 2 Kasım 2020).

48 Korona salgını sırasında Bonn sanat fonu, güzel sanatlar alanında faaliyet gösteren ve 7 yaşından küçük çocuğu olan sanatçıları desteklemek için maddi yardım yapacağını ilan etti. Bu fona aktarılan paranın kaynağı, federal hükümetin kültür ve medyadan sorumlu komisyonunun "Neustart Kultur" adlı acil pandemi programıdır. 2020'nin sonunda kişi başına düşen yardım miktarı 12.000 Avroydu. Başvuranların %60'ı kadındı, fakat kadınların sadece %45'i yardım aldı. Yani bu finansman kararı, %55'lik paylarıyla erkeklere daha çok yaradı. Hatta bakım işinde özel gereksinimlerin –pandemide çocuk yetiştirme gibi– şartlar arasında yer aldığı durumlarda bile, erkekler kadınlardan daha çok desteğe layık görüldü.

49 Çoğu zaman menşe araştırmasıyla ilgili de sorun olur, yani kadınların eserleri tarihsel açıdan erkeklerinki kadar iyi belgelenmemiştir. Tam bir menşe tespiti genellikle müzayede evleri ve galeriler tarafından bizzat yapılır. Bir eserin değerini belirlemenin bir yolu da budur. Fakat sanat tarihinde bugüne dek yer edinememiş bir kadın sanatçıya sonradan hak ettiği yeri vermek çok zordur.

nın 1980'den –yani üniversitede cinsiyet oranı dengelendiğinden– beri basında ne kadar yer aldıklarını inceledi. Sonuç: Erkek mezunların eserlerine alanla ilgili gazeteler, dergiler ve kitaplarda kadın mezunlarınkinden 2 ila 3 kat fazla yer veriliyordu.[50] Bu, sanatta da böyledir: Tanıtım ve reklam, değeri yaratır. Araştırmayı yapan kadınlara göre, bunu değiştirmenin ve kadın sanatçıların değerini artırmanın en kolay ve en çok başarı vaat eden yolu, müzelerin kadınların sanatını daha fazla satın almayı ve sergilemeyi bir tür görev olarak benimsemeleridir. Fakat burada da bir sorunla karşı karşıya kalırız, çünkü satın alınanlar müzeler için yatırımdır, sermaye yatırımlarıdır – piyasa kriterlerini takip ederler ve sanat piyasasında dehasının reklamı yapılan ateşli, genç, erkek sanatçı, yüksek getiri vaat eder.

Ah, deha... evet, bu konuya bir kez daha kısaca değinmezsem olmaz, çünkü başta da bahsi geçtiği gibi, dâhi bir erkektir – Christina Aguilera ve Barbara Eden istisnadır. Mucize çocuklar bilindiği üzere her iki cinsiyetten de olabilir, fakat ergenlikle birlikte çocuk bir kadına dönüştüğünde – vay haline! Sadece erkek zanaattan sanata erişir ve bu yüzden bugüne dek sanatsal değerin ölçütü olmuştur, olmaya da devam eder. Başta sözü edilen *Kırmızı Balonlu Kız* adlı eserle ilgili yazılarda tekrar tekrar "erkekten", Banksy'den, dâhiden bahsedilmesinin nedeni de budur. Sanatta projeksiyon yüzeyiyle yapılan oyun aslında çok basit işler: Biz kadının ya da erkeğin kim olduğunu bilmeyiz, onun ne kadar kadın ya da erkek olduğunu bilmeyiz, fakat bu neredeyse hiç kimseyi Bansky'yi bir erkek sanatçı olarak görmekten alıkoymaz, çünkü bir sanat insanı söz konusunda olduğunda genellememiz bu olur.

Güçlülerin ansiklopedisi

Kanadalı Donna Strickland 2018'de Nobel Fizik Ödülü'nü aldığında Vikipedi'de kaydı yoktu. Ne İngilizce ne Fransızca ne de herhangi bir dilde. Bu, hiç kimsenin onun hakkında bir şey-

50 Bkz. dipnot 338.

ler yazma zahmetine girmemiş olmasından kaynaklanmıyordu. Sadece katkısı "önemsiz" bulunmuş, bu yüzden kendisiyle ilgili kayıt girme denemesi sayfanın yöneticileri tarafından silinmişti. Ve Strickland'dan burada, minik atımlar yapabilen lazerler üzerine yaptığı ödüllü araştırma dolayısıyla değil, Vikipedi yüzünden bahsedilmesi de sorunun bir parçasıdır. Çünkü dünyanın en önemli ödüllerinden birini alan bilim insanı Strickland, Vikipedi'ye layık bir şahsiyet ve dolayısıyla artık hakkında bir şeyler bildiğim biri oldu. Ve bu kitapta sözü edilen diğer bazı şeyler gibi Vikipedi de toplumumuzun aynasıdır ve dolayısıyla toplumumuzdaki güç dengelerinin de aynası olur. Burada da çok net görüldüğü üzere, gücü elinde tutan beyaz, heteronormatif patriyarkadır.

Bir yandan *kimin* kayda geçeceği sorusu var. 2018'de *Spiegel* son yüz yılda yaşamış olan insanların Almanca yazılmış tüm Vikipedi biyografilerinin (330.000'de fazla yazı) analizini yaptı ve bunların sadece %20,3'ünün kadın biyografileri olduğunu tespit etti. Geçen yüz yılda tüm insanların %50'sinin kadın olduğu gerçeği düşünülürse, bu da az ama iyi bir oran – ne de olsa kadınlara kolay kolay önem verilmiyor, yine de son yıllarda bu daha kolaylaşmış gibi görünüyor, çünkü yeni nesilde oranlardaki dengesizlik azalıyor. Peki ama kim kayda geçecek kadar önemli? Kadınlarda, modelleri (%84) şarkıcılar ve oyuncular izliyor. Kadın futbolcuların, girişimcilerin ve doktorların oranı %10'un altında, öğretim görevlilerinin ve üyelerinin oranı ise, %10,8 ile biraz da yüksek.[51]

Sonra *nasıl* kayda geçeceği sorusu var. 2015'te GESIS (Leibniz Sosyal Bilimler Enstitüsü) tarafından, Almanca dahil 6 farklı dilde yapılan Vikipedi araştırması gösterdi ki, kadınlar hakkındaki makalelerde, erkekler hakkında yazılmış makalelere yönlendiren –tersine kıyasla– çok daha fazla link var. Yani, bir kez

51 Leonie Bossemeyer, "Warum das Frauenproblem bei Vikipedi so tief sitzt", *Der Spiegel*, 12 Aralık 2018, https://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/wikipedia-hat-ein-frauenproblem-klischees-von-weiblichkeit-a-1231017.html (erişim 2 Kasım 2020).

daha Virginia Woolf'un sözleriyle ifade edecek olursak, Vikipedi'de de kadın, erkeklerle ilişkisi üzerinden tanımlanıyor. Bir diğer sonuca göre, erkekler hakkındaki makalelere kıyasla kadınlar hakkındaki makalelerde ilişki durumuna ve aile bağlarına daha sık değiniliyor. Bunun dışında kadınlar, örneğin İngilizcede *woman*, *female* ya da *lady* gibi ifadelerle tanımlanırken, erkekler için *man*, *masculine* ya da *gentleman* gibi ifadelere elbette rastlanmıyor. Çünkü –gayet açık olduğu üzere– erkek normdur, bu nedenle kadın sadece sapma olarak tanımlanmalıdır.[52] Dolayısıyla Vikipedi kayıtlarında adeta bir yükümlülük gibi, jenerik olarak eril ifadelerin kullanılması da şaşırtıcı değildir.[53]

Vikipedi'nin *kim* olduğu, yani kayıtları kimin yazdığı, bu durumda tek belirleyici olmasa da belirleyen şeylerden biridir. *Netzpolitik.org* 2018'de perde arkası çalışmalarla ilgili bir araştırma yayımladı. Bu araştırmada, Vikipedi yazarı olan genç bir kadın, topluluktaki erkekler tarafından taciz edildiğini, hakaret ve tehditlere maruz kaldığını anlatıyor. Vikipedi yazarları anonimdir, bir kullanıcı adıyla giriş yaparlar ve bu ad Vikipedi'de çalıştıkları sürece kullandıkları takma ad olur, bu yüzden cinsiyet oranını belirlemek için güvenilir rakamlara ulaşmak mümkün değil. Maaşlı çalışanlar işgücünün sadece küçük bir yüzdesini oluşturur, işin büyük kısmını gönüllü editörler yapar. 2018'de Vikimedi'nin bizzat yaptığı bir ankete göre, editörlerin %90'ı erkektir ve aktif kullanıcıların sadece %9'u kadındır.[54] Aynı rapordan, editörlerin çoğunun beyaz, Amerikalı ve Avrupalı olduğu anlaşılır. Bunun neticesi olarak, Kristof Kolomb hakkındaki Almanca makalenin ilk paragrafında, onun "Ame-

52 Claudia Wagner vd., "It's a Man's Wikipedia? Assessing Gender Inequality in an Online Encyclopedia", 2015, s. 10, https://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/ICWSM15/paper/viewFile/10585/10528 (erişim 2 Kasım 2020).

53 Caroline Schwarz, "It's a man's world: Wie weibliche Editorinnen von der Vikipedi verdrängt werden", *netzpolitik.org*, 14 Aralık 2018, https://netzpolitik.org/2018/its-a-mans-world-wie-weibliche-editorinnen-von-der-wikipedia-verdraengt-werden/ (erişim 2 Kasım 2020).

54 VikiMedi, "Community Insights/2018 Report/Contributors - Meta", 2018, https://meta.wikimedia.org/wiki/Community_Insights/2018_Report/Contributors (erişim 2 Kasım 2020).

rika'yı keşfettiği" yazar ki bu, Kolomb'un girişimlerine dair Avrupa merkezli ve tarihsel açıdan yanlış bir görüştür ve buna hararetle itiraz edecek olanlar, sadece Amerika'nın yerlileri değildir. İngilizce versiyonunda ilk paragrafta "keşif" kelimesi hiç geçmez, burada sözü edilen "Avrupa'nın Amerika'yı araştırma ve kolonileştirme yolunu açmaktır" – yani hikâye bambaşkadır. Bilgi güçtür ve bilgi oluşturma, daha güçlü olanları istediği gibi yücelten ve bastıran bir iktidar aracıdır. İronik biçimde, erkek fazlalığı sorunu Vikipedi'nin İngilizce versiyonunda, Vikipedi hakkında yazılanlar arasında da yer alır – ancak şu göndermeyle: "*However, edit-a-thons have been held to encourage female editors and increase the coverage of women's topics.*" (Bununla birlikte, kadın editörleri teşvik etmek ve kadın konularının kapsamını artırmak için toplantılar düzenlendi.) Haa, demek ki daha fazla kadın ve "kadın konuları" hakkında daha fazla makale olacak. Kadın konuları: Kadınların meseleleri. Geri kalan her şey: Erkek meselesi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Geçmiş Olsun

İnsanlık tarihinde kültür ve tıp neredeyse hiçbir zaman birbirinden ayrılmaz. Filadelfiya Tıp Tarihi Müzesi'ndeki bir vitrinde jinekoloji üzerine (daha doğrusu, öyle olduğu düşünülen) geç 19. yüzyılda yazılmış üç kitap vardır. Sergilenen diğer kitaplardan farklı olarak bu üç kitap kapalı vitrinde durur, çünkü kitaplar onları özel kılan bir malzemeyle –kadın derisiyle– ciltlenmiştir. Bu uyluk derisi 1869 trişinoz hastalığından ölen ve John Stockton Hough adlı bir doktor tarafından otopsisi yapıldıktan sonra derisi yüzülen Mary Lynch'e aittir. Peki ama (kahretsin) bunu neden yaptı ki? Muhtemelen nedenini bir tek Stockton Hough'un kendisi biliyor. Yine de yaptığının şöyle bir açıklaması olabilir: Belki, çok geç olmadan önce, tanrısal kudretini bir kez daha tüm varlığında duyumsak istedi. Ev aletleri (3.) ve kültür (7.) konularını ele alan bölümlerde değinildiği üzere, endüstrileşme Avrupa ve ABD vatandaşlarının çoğunu büyük bir zenginliğe kavuşturmakla kalmadı, aynı zamanda insanların eğitim düzeyi de arttı. Bazı doktorlar bu artışı, ayrıcalıklı sosyal konumları için bir tehdit olarak görüp harekete geçtiler: Özellikle nadir bulunan kitaplardan oluşan koleksiyonlar, tıp doktorları

için statü sembolü haline geldi.[1] Çoğu doktor nadir bulunan kitaplar, ilk baskılar ve benzeri şeyler için yüksek ihtimalle bir servet ödedi ve içlerinden birkaçı, en değerli parçası kadın derisiyle süslenmiş el yapımı kitaplardan oluşan eşsiz bir koleksiyona sahip oldu. Kadın bekâreti hakkında bir kitabı ölen bir kadın hastanın uyluk derisiyle kaplatan doktora ne demeli? Gerçekten dehşet verici! Nedeni belki de sadece doktorun kendi statüsünü korumak için gösterdiği umutsuz çaba değildi, belki kadının erkeğe tabi statüsünü de korumak istedi. Ya da 19. yüzyılın sonunda daha fazla eşitlik ve görünürlük için sokaklara çıkan tüm kadınlardan intikam almak istemiş, bunu o yüzden yapmış olamaz mı?

Stockton Hough kötülüğüyle uç bir örnek olabilir, fakat bunu yapan tek kişi o değildi. 2014 yılında Harvard Üniversitesi'nin açıklamasına göre, yapılan incelemeler sonucunda Fransız yazar Arsène Houssaye'in *Des destinées de l'âme* (*Ruhun Kaderi*) adlı kitabının üniversitedeki kopyası da kadın derisiyle ciltlenmişti. Aslında bu, kitabın içinde zaten yazıyordu, çünkü eski sahibi Ludovic Bouland –ki o da Fransız ve doktordu– 1880'de bunu kitabın içine gururla not etmişti. Deri kadın hastalarından birinin sırt derisiydi, artık adı öğrenilemeyen bu kadın beyin kanamasından ölmüştü ve –sanki bu durumun korkunçluğunu hafifletebilirmiş gibi– "ruh hastası" olduğu tahmin ediliyordu. Burada da yine kadın ve derisiyle ciltlenen kitabın içeriği arasında iğrenç bir metaforik bağlantı var.

Bu öyküler tüyler ürpertici oluşları bir yana, bir locanın kendilik algısını ve kadın vücudu üzerindeki iktidarını abartılı, korku filmlerini aratmayacak şekilde açıkça ortaya koyuyor. Spor, iş ya da mastürbasyon, konu ne olursa olsun, bu kitabın pek çok yerinde –erkek doktorlar bu özgürlüklerin kadın sağlığına zarar verdiğine dair uyarılarda bulundukları için– kadınlara yasaklanan bir şeyler var. Öyle ki kitabı okurken, ne-

1 "'Dark Archives' Explores The Use Of Human Skin In Bookbinding", NPR, 2020, https://www.npr.org/2020/10/21/925832512/dark-archives-explores-the-use-of-human-skin-in-bookbinding (erişim 22 Ekim 2020).

redeyse başka hiçbir konunun "kadın" kadar araştırılmadığı, başka hiçbir şeye bu kadar ilgi gösterilmediği izlenimine kapılmak mümkün. Yoksa –tam aksine– erkek doktorların kadın vücudu üzerindeki iktidarını sağlamlaştıran araştırma eksikliği mi?

Burada ilginç bir çelişkiyle karşı karşıyayız: Batı tıbbı –jinekoloji istisna olmak üzere–[2] cis erkeğe göre şekillenmiştir. Batı tıbbında uzunca bir süre, üreme organlarının en ince ayrıntısına kadar, kadın ve erkeğin iç yapısının aynı olduğu sanılıyordu. Tabii ya, çok mantıklı, ne de olsa Tanrı Havva'yı Adem'in kaburgasından yarattı, o sırada Adem herhalde henüz ancak tekerleği icat etmişti.

Daha Antikçağ'da, tüm dünyanın tanıdığı Aristoteles, kadın vücudunun erkeğinkinin kesik versiyonu –yani eksik– olduğunu söylediğinde olan oldu. 20. yüzyılın ortalarına dek kadınların organları, sadece kadınlarda görülen bir dizi rahatsızlığın sebebi olarak görüldü. Histeri, nemfomani ve benim favorim, aynı zamanda diğer ikisinin "sebebi": *Wandering womb*, yani gezici rahim... Gezici rahim şeytani bir şeymiş gibi gösteriliyordu ve kadının bu konuda yapabileceği hiçbir şey yoktu, daha doğrusu tek bir şey vardı, tıbbi müdahaleye razı olmak. Elbette bu da ancak cadı olduğu için yakılmamışsa mümkündü. Ancak bu insanüstü "eksik" de kadını incelemekle gereğinden fazla uğraşmak için gerekçe değildi, sonuçta cis erkek her durumda daha önemliydi. Bugüne dek!

Güncel bir örnek: Otistik kızlarda ve kadınlarda teşhis, klasik otizm teşhisi erkekleri esas aldığı için otistik erkeklere kıyasla çok daha nadir ve daha geç konur. Çünkü yöntem kadın hastalara göre değil, erkek hastalara göre geliştirilmiştir. Kızlar daha farklı belirtiler gösterme eğiliminde oldukları ve sosyalleşerek bakıcılar ve öğretmenler karşısında daha az "göze batan" davranış biçimleri sergiledikleri için erkekler kadar kolay fark

2 Bununla birlikte, "bikini tıbbı" olarak adlandırılan jinekolojinin kökenleri de derin ve ne yazık ki bu kitaba sığdırılamayacak kadar büyük bir kadın düşmanlığına dayanır.

edilmez, dolayısıyla ihtiyaç duydukları yardım ve desteği daha nadir alırlar.[3]

Tıpta eşitlik, kadınlar ve erkekler ve iki cinsiyet arasında kalan tüm insanlar için tetkikte, tedavide ve bilgi edinmede gösterilecek çabada eşit derecede uzmanlık, insan haklarının gereğidir.

Doktor Bailey'in kalp krizi

Kadınların ve cis erkek olarak doğmamış tüm insanların tıbbi teşhis ve tedavisinde cinsiyete özgü boşluklar olduğu konusunda bilinçlenirsek, belki bir şeyler değişir. Amerikan televizyon dizisi *Grey's Anatomy*'de neredeyse hiç araştırılmamış klitoris orgazmı ve acıyı azaltma konusu işlendikten sonra, 14. sezonun son derece dramatik olan 11. bölümü (tanıtıma dikkat) kadınlarda kalp krizi sonucu ortaya çıkan komplikasyonları ele alarak izleyiciyi şaşırttı. Başhekim Miranda Bailey (Chandra Wilson) arabada otururken vücudunda bir şeylerin yolunda gitmediğini hissediyor ve en yakın hastaneye gidiyor. Fakat oradaki kardiyologlar ne onu ne de semptomlarını ciddiye alıyorlar. Doktorlara o anda kalp krizi geçirmekte olduğunu net bir dille söylüyor, fakat EKG'de buna dair bir işaret görülmüyor. Bunun üzerine EKG sensörlerinin göğsüne değil, sırtına takılmasını istiyor, çünkü kalbinin arka duvarında bir hasar olduğundan şüpheleniyor. Ancak sonuç yine aynı çıkıyor. Birkaç dakika sonra Bailey kendi hayatını kurtarmaya çalışırken, semptomları tam olarak tarif ediyor: Nefes darlığı, endişe hissi, baş dönmesi, soğuk terleme. Ani kalp ölümü nedeniyle yaşamını yitiren kadınların %63'ünün geçmişte hiç kalp şikâyeti olmadığını ortaya koyan araştırmalardan söz ediyor. Ve bu araştırmalara göre, Bailey gibi siyah kadınlar için kalp krizi riski daha büyük.

---

3 Beth Arky, "Why Many Autistic Girls Are Overlooked", Child Mind Institute, https://childmind.org/article/autistic-girls-overlooked-undiagnosed-autism/ (erişim 21 Kasım 2020).

Televizyon dizileri aracılığıyla bilgi aktarımı sınırlıdır. *Emergency Room* ve *Grey's Anatomy*'nin sayısız sezonunu izlemiş olsam da, apandisit nasıl alınır bilmiyorum; yine de böyle bir konuda hassasiyet gösteriyor, en azından farkındalık yaratmak için çaba gösteriyorlar. *Grey's Anatomy*'nin bahsi geçen bölümü tesadüfen ortaya çıkmış değil, dizinin senaristlerinden Elisabeth Finch'in pek çok deneyiminden kurgulanmış bir senaryo. Finch yürüyüş yaparken geçirdiği bir kaza nedeniyle dördüncü diz ameliyatını da olduktan sonra hâlâ ızdırap çektiği için doktoru ona antidepresan yazmış ve daha fazla araştırma yapmak yerine son derece ciddi bir tavırla şaka yaparak şöyle demişti: "Nevrotik Yahudi kadınlar benim uzmanlık alanım." Zamanla Finch'in durumu kötüleşti, uyuyamaz oldu; sırtına ağrılar saplanıyordu ve kendinden şüphelenmeye başlamıştı. *Elle* dergisinde şunları yazdı: "Bana 'sabırsız' ve 'duygusal' dedi. Tüm yaftalar içinde en tehlikelisinin 'kadınca' olabileceği hiç aklıma gelmezdi."[4] Finch nadir görülen, hele hele onun yaş grubunda –yani 30'larının ortasında– daha da nadir görülen bir kemik kanserine yakalanmıştı. Hastalığı doktoru tarafından yıllarca görmezden gelinip yanlış teşhis konulduktan sonra, iyileşme döneminde, cinsiyet tıbbının derinliklerine doğru bir araştırma gezisine çıktı ve büyük bir kararlılıkla bu konuları senaryolarına taşıdı. Kadınlara özgü kalp krizinin işlendiği bölüm, bunun bir sonucudur.

Cis erkekler tüm ölümcül kalp krizlerinin üçte ikisine maruz kalırlar, çünkü genel olarak daha fazla kalp krizi geçirirler.[5] Fakat kalp krizi yüzünden ölme ihtimali ellili yaş grubunda cis bir kadın için, cis bir erkek için olduğundan iki kat daha fazladır.[6]

4 Elisabeth R. Finch, "I Confronted the Doctor Who Missed My Cancer", *ELLE*, 5 Ocak 2016, https://www.elle.com/life-love/a32907/i-confronted-the-doctor-who-missed-my-cancer/ (erişim 17 Kasım 2020).

5 Bo Gregers Winkel vd., "Gender Differences in Sudden Cardiac Death in the Young - A Nationwide Study", *BMC Cardiovascular Disorders*, sayı 17, 2017, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5219679/pdf/12872_2016_Article_446.pdf (erişim 20 Kasım 2020).

6 İstatistikler genellikle sadece kadın ve erkek kategorilerini içerir. Bununla birlikte, tüm trans, inter ve nonbinary kişilerin, doktorları tarafından cis kadınlar gibi benzer önyargılardan etkilendiği varsayılabilir.

Ancak 74 yaşından sonra kalp krizine bağlı ölümlerde cinsiyetin artık hiç rolü kalmaz.[7] Fakat bu sonuca varılmasının nedeni, kalp krizi geçiren kadınların doktorlara ulaşana kadar çoktan ölmüş ve bu yüzden ölüm nedenlerinin hastane istatistiklerine geçmemiş olması da olabilir. Sağlık personelinin tam teşhis koyamamasının ve kadınlara özgü semptomlar konusundaki bilgisizliğinin[8] yanı sıra kalp krizine bağlı kadın ölümlerinin bir diğer nedeni, kadınların "Hollywood kalp krizi" (göğse saplanan ağrıyla birlikte yere yıkılma) geçirmedikleri için ciddiye alınmamaktan korkmaları ve nadiren tıbbi yardım talep etmeleridir. Hipokondriyak olarak damgalanma korkusu çok somuttur, diyor araştırmacılar. Ve bu korku hiç yersiz değil: Koroner arter baypas ameliyatı (kalp ameliyatı) olmuş hastaların tedavilerini araştıran bir çalışma, ağrı şikâyeti olan erkeklerin ağrı kesici aldıkları, ağrı şikâyeti olan kadınların ise sakinleştirici kullandıkları sonucuna vardı. Yani kadınlar sadece duygusal denge bozukluğu yaşıyormuş, şikâyetlerinin ardında psikolojik bir sorun yatıyormuş gibi tedavi ediliyorlar, buna karşın cis erkeklerin ağrıları ciddiye alınıyordu.[9] Fakat cis erkekler için madalyonun bir de diğer yüzü var, çünkü psikolojik sorunlar ve depresyonlar erkeklerde açık farkla daha nadir teşhis ediliyor. Çoğunlukla şikâyetlerin ardında fiziksel bir neden aranır ve depresyondaki bir erkek hasta için bunun yıkıcı sonuçları olur.[10] Burada sistematik bir cinsiyet ayrımı sorunu

7 V. Vaccarino vd., "Sex-Based Differences in Early Mortality after Myocardial Infarction. National Registry of Myocardial Infarction 2 Participants", *The New England Journal of Medicine*, 22 Temmuz 1999, https://doi.org/10.1056/NEJM199907223410401 (erişim 20 Kasım 2020).

8 Lichtman Judith H. vd., "Symptom Recognition and Healthcare Experiences of Young Women With Acute Myocardial Infarction", *Circulation: Cardiovascular Quality and Outcomes*, cilt 8, 24 Şubat 2015, s. 31-38, https://doi.org/10.1161/CIRCOUTCOMES.114.001612 (erişim 20 Kasım 2020).

9 E.J. Bartley und R.B. Fillingim, "Sex differences in pain: a brief review of clinical and experimental findings", *BJA: British Journal of Anaesthesia*, cilt 111, sayı 1, Temmuz 2013, 52-58, https://doi.org/10.1093/bja/aet127 (erişim 17 Aralık 2020).

10 Anne Maria Möller-Leimkühler, "Männer erleben Depressionen anders", *Ärzte Zeitung*, 2018, https://www.aerztezeitung.de/Medizin/Maenner-erleben-Depressionen-anders-225524.html (erişim 20 Kasım 2020).

olduğunu açıkça gösteren bir diğer faktör, tedaviyle yükümlü doktorların cinsiyetiyle ilgilidir. 2018 tarihli bir araştırma, kalp krizi geçiren bir kadının, hastanedeki tedavisi bir erkek doktor yerine kadın doktor tarafından yapıldığında, hayatta kalma ihtimalinin daha yüksek olduğunu tespit etti.[11] Ayrıca kalp krizi geçiren bir kadının hastaneye ulaşması ortalama 45 dakikasını alırken, cis bir erkek 20 dakikada hastanede oluyor – ki süre uzadıkça kalp kasının giderek daha fazla kısmı ölebiliyor.[12]

"Neden?" sorusunun cevabını yüzyıllarca süren androsentrik (erkek-merkezli) tıpta aramak gerek. Almanya'da tıp fakültelerinin müfredatına ve derslerin içeriklerine karar verenlerin bugün bile %90'ı erkek ve bu oran, son 20 yıldır kız öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısından fazla olduğu halde böyle.[13] Yapısal dengesizlik akademik dünyanın adeta kırmızı çizgisini oluşturuyor: Alt ve orta katmanlarda, kadınlar, translar, inter ve *non-binary* insanlar var, yukarıda ise hayli azlar. 2019'da Mareike Nieberding *Süddeutsche Zeitung*'da bu konuya değinerek, cinsiyete duyarlı tıp, yani hem biyolojik hem de toplumsal cinsiyeti dikkate alan ve araştırmalarını bu yönde yapan tıp lobisinin bugüne dek neredeyse hiç etkisi olmadığını yazdı. Cinsiyet tıbbı, günümüzde hâlâ son derece sınırlı bir alandır. Almanya'da 90.000'in üzerindeki tıp öğrencisinden sadece Berlin Charité Üniversitesi Hastanesi'ndekiler cinsiyete duyarlı öğrenim görüyor.[14] Bir araştırma alanına yeterli finansal destek verilmemesine, ilgili alanda yeterince araştırma yapılmamasına ve sonuçlarından geniş bir kitle –cinsiyet tıbbında dünya nüfusunun %50'si– faydalanabileceği halde enstitüler tarafından

11 Brad N. Greenwood, Seth Carnahan und Laura Huang, "Patient-Physician Gender Concordance and Increased Mortality among Female Heart Attack Patients", *PNAS, Proceedings of the National Academy of Sciences*, 21 Ağustos 2018, https://doi.org/10.1073/pnas.1800097115 (erişim 19 Kasım 2020).

12 Mareike Nieberding, "Was Frauen krank macht", *SZ Magazin*, 23 Mayıs 2019, https://sz-magazin.sueddeutsche.de/frauen/frauen-gesundheit-medizin-87304 (erişim 8 Ocak 2020).

13 Deutscher Ärztinnenbund e.V., "Geschlechterperspektiven in der Medizin", 3 Aralık 2016, https://www.aerztinnenbund.de/downloads/4/rztin%2003.2016.pdf (erişim 8 Ocak 2020).

14 Mareike Nieberding, bkz. dipnot 357.

göz ardı edilmesine bilimde *undone science* (ihmal edilmiş bilim) denir.

Kurmaca acil servise ve kalp krizi geçiren hastaya, Miranda Bailey'e geri dönelim. Acil serviste hastaya müdahale eden doktorların teşhisi panikatak ve sinir krizidir. İşyerinde çok fazla sorumluluğu ve evde çocuğu olan bir kadın için, bir anda her şeyin baş edemeyeceği kadar üst üste gelmesi, dolayısıyla psikolojik sorunlar yaşaması beklenmedik bir durum değildir. "Hayatınızda büyük stres faktörleri var mı?" diye sorar doktor. Bu yaklaşımı çok saçma bulan Bailey şöyle cevap verir: "Bana bunlarla gelmeyin. Fiziksel semptomları olan bir kadın acil servise geliyor ve siz, semptomların tek nedeninin kadının duygularıyla baş edememesi olduğuna karar veriyorsunuz. Hayır, durumun kaygıyla ilgisi yok. İyileştirilmesi gereken kırık bir kalbim yok benim, onarılması gereken şey organ olan kalbim." Bunlar sadece, senarist Finch'in Bailey için yazdığı sözler değil, aynı zamanda geçmişte yeterince bilinçli olup kendi doktoruna söylemiş olmayı isteyeceği türden sözlerdi. Finch bu yüzden dizide kendine kısacık bir katarsis anı, yani bir tür ruhsal özgürleşme yarattı ve bununla birlikte binlerce insanın dikkatini, bu tür önyargıların gerçek olduğuna ve kadınların hayatına mal olduğuna çekti. Böylece, sayıları kaç olursa olsun kadın seyirciler, en azından artık bir şeylerin doğru olmayabileceğine dair fikir sahibi oldukları için, hastalandıklarında daha iyi bir tedavi talep edebilirlerdi. Her ne kadar daha iyi olmak ve bu önyargılara karşı aktif mücadele vermek, doktorların görevi ve sorumluluğu olsa da...

Kural değil

Hatırlayabildiği kadarıyla Jana'nın[15] âdet dönemi hep sancılı geçerdi. En yakın arkadaşınınki de öyleydi, sorun aynı olduğu için sorgulamadı.

15 Bu bir takma isim, nedenine sonra değineceğim.

Ağrıyı doğru kıyaslayamıyorsunuz. İkimizin de şiddetli ağrısı vardı, dolayısıyla bu normal olmalıydı. Ben her seferinde ağrı kesici alıyordum. Ibuprofen 800 reçeteyle alınabiliyor, fakat onun yerine 400'erlik iki tane almak da mümkün.

Berlin'deki Charité'de Endometriozis Merkezi'nin başkanı Sylvia Mechsner, pek çok genç kadının ve kızın aynı dertten muzdarip olduğunu söylüyor. Âdet sancısı kadın olmanın ayrılmaz parçası olarak bilincimizde öyle çok yer etmiş ki, normal kabul ediliyor ve hakkında pek konuşulmuyor.[16] Jana da pek konuşmadı. Dediğine göre, zaman zaman dolaşım sistemi "çöktüğü" için okula gidemedi. Jinekoloğu ona bir doğum kontrol hapı yazdı, bu hapla hem korunacak hem de "güzel bir cilde" sahip olacaktı. Aldığı ilacın aslında ne olduğu ve beraberinde ne gibi yan etkiler getirebileceği konusunda kimse onu aydınlatmadı. Jana hapları beş yıl boyunca aldı ve âdet sancıları neredeyse tamamen geçti. Sonra, 20 yaşına geldiğinde, hapı bıraktı. Sancılar ilk olağan âdet döneminde yeniden ortaya çıktı. Eskisinden daha şiddetliydi. Kramplar, ishal, baş ağrısı ve çok fazla kan... Bu arada Jana'nın âdet dönemi bütün bir hafta sürüyor, 7 gün boyunca normal hayatı az ya da çok aksıyordu. Ve bu durum 3 haftada bir tekrarlanıyordu. Yaklaşık 15 yıl sonra sancılar öylesine abartılı boyutlara ulaştı ki, eczaneden aldığı reçetesiz ilaçlar fayda etmez oldu. Evde sancıdan kıvranırken, iş randevularını iptal etmek zorunda kalıyor, arkadaşlarıyla buluşmaya gidemiyordu. Bu arada Jana'nın âdet dönemi neredeyse 2 hafta sürmeye başladı ve psikolojik sıkıntıları da arttı. "Endometriozis olmasın sakın?" dedi sonunda bir kadın arkadaşı Jana'ya. Jana artık 35 yaşındaydı ve bu kelimeyi ilk kez duyuyordu. Google'da araştırdı, kendine çevrimiçi bir test yaptı, semptomlarını diğer insanlarınkilerle karşılaştırdı, çoğu aynıydı.

Endometriozis yeni bir şey değil. Uterusu olan insanların binlerce yıldır bu sıkıntıyı yaşadıklarını varsayabiliriz. Endo-

16 Rosa Bartel, "Endometriose - im Gespräch mit Prof. Dr. Sylvia Mechsner", *A M-BOSS* Podcast, 8 Eylül 2020). https://blog.amboss.com/de/podcast-endometriose-im-gespräch-mit-prof.-dr.- sylvia-mechsner (erişim 19 Kasım 2020).

metriozis hastalığına endometria adı verilen ve çikolata kisti olarak bilinen kistler ve iltihaplar sebep olur, bu kistler yumurtalıklara, rahim ya da karın zarına yerleşir. Bazen alt karın dışında, örneğin akciğerde de görülebilir. Endometriozis rahim dokusuna benzer ve hormonal döngüyle büyüyüp âdet döneminde kanama yapabilir. Endometriozis metastaz yapabilir, yani yayılabilir ve organlara kalıcı hasarlar verebilir.

Buna karşın endometriozis tıpta uzun süre tek başına bir araştırma konusu olmadı ve hiç nadir görülmeyen bu hastalık hakkında bugün bile hâlâ çok az şey biliyoruz. Endometriozis hastalarının sayısını tahmin etmek zor, ancak doğurganlık yaşındaki uterusu olan insanların %5 ila 15'inde görüldüğü, hatta bazı insanlarda sancıların menopozdan sonra bile devam ettiği biliniyor. Sadece Almanya'da bu kronik hastalıktan muzdarip olanların sayısı 2 milyon. Hastalık kadınlarda kısırlığın en önemli nedenlerinden biri olarak kabul ediliyor. Uterusu olan ve istedikleri halde çocuk sahibi olamayan insanların %40 ila 60'ının bir endometriozis öyküsü var.[17] MDR radyo kanalındaki bir röportajda, Mechsner de bu konuya değindi: "Hasta sayısının tahminlere dayanmasının nedeni, ayakta tedavi edilen hastalarda endometriozis tanısının jinekologlar tarafından genellikle kayda geçirilmemesi, yani bu bilginin sağlık sigortası kurumlarına iletilmemesidir."[18] Bu, kardiyologların bir kalp krizi hakkında sağlık sigortası kurumuna bilgi vermemesine benzetilebilir; böyle bir durumda, kaç insanın kalp krizi geçirdiği bilinebilir mi?

Endometriozis hastaları doğru teşhis konmadan önce ortalama 10,6 yıl bu hastalığa katlanır ve üç ayrı doktora giderler. Jana daha da uzun süre, üstelik sessizce buna katlandı. Konuştuğunda şanslıydı, kadın jinekolog ona inandı, fakat o da bu

17 Endometriose Vereinigung Deutschland e.V., "Was Ist Endometriose?", 2020). https://www.endometriose-vereinigung.de/was-ist-endometriose.html (erişim 18 Kasım 2020).

18 Katrin Simonsen, "Endometriose-Expertin: Chronische Schmerzen kann man nicht wegoperieren", Mitteldeutscher Rundfunk, 2020). https://www.mdr.de/nachrichten/ratgeber/gesundheit/interview-endometriose-mechsner-charite-100.html (erişim 19 Kasım 2020).

konuda çok az şey biliyordu, bu yüzden Jana'yı bir uzmanlık merkezine yönlendirdi. Uzmanlar ön görüşmede Jana'nın haklı olabileceğini doğruladılar, fakat emin olmak için laparoskopi adı verilen karın içi görüntüleme işlemini yapmaları gerektiğini söylediler. Bu arada Mechsner'e göre, yeni ultrason cihazları da endometriozisi sonografik olarak, yani ses dalgalarıyla saptayabiliyor, fakat bu en yeni standart ve henüz bir jinekoloji muayenehanesinde kullanılan cihaz değil. Anamnez görüşmesinden 3 ay sonra Jana'ya laparoskopi randevusu verildi.

> Doktorlar hiçbir şey bulamazsa 30 dakika sonra uyanacağımı biliyordum, bir şeyler bulurlarsa uyanmam daha uzun sürecekti. Saat 8'de ameliyathanedeydim ve 13'te uyandım. Yanıma ilk gelen kişi anestezi uzmanı oldu, saçma sapan bir şeyler söyledi: "Hakikaten bir şey bulduk, güzelce aldık!" Hepsi buydu, bunun ne anlama geldiğine dair bilgi vermediler, hiçbir şey söylemediler.

Akabinde 3 hafta raporluydu. Daha sonra jinekoloğu tarafından yapılan ilk kontrol muayenesinde Jana'ya tedavinin bir parçası olarak, progestin içeren yeni bir hap reçete edildi. Progestin hormonu vücutta gebelik etkisi yaratır, böylece rahim zarı oluşumunun yanı sıra endometriozis lezyonlarının oluşumu da engellenir. Fakat Jana'nın durumu iyiye gitmedi, daha da kötüleşti. Sancılar ameliyat öncesi olduğundan daha şiddetliydi ve kanaması artık neredeyse hiç durmuyor, en fazla bir iki gün kesiliyordu. Bu da hem vücudunu hem de sinirlerini zorluyordu. Yeni hormon ilacı psikolojik dengesini daha da bozunca, doktoru ilacını değiştirdi.

Jana artık hastalığını bizzat yönetmesi gerektiğini, endometriozisten ameliyatla kurtulamayacağını, bu teşhisin ona daha uzun yıllar eşlik edeceğini biliyordu. Çeşitli yaş gruplarından kadınların birbirlerinin hastalık öykülerini saygıyla dinledikleri, birbirlerine güç verdikleri dayanışma topluluklarından yardım aldı. Ve orada da bir şeyin farkına vardı: İki insana ko-

nan teşhis aynı olsa da, yaşam kaliteleri tamamen farklı olabiliyordu. Sancıdan ayakta durmadıkları halde doktorlar tarafından ciddiye alınmayan kadınlar tanıdı. Onları göre göre, kendi geleceğinin belirsizliğiyle yüzleşmemesi zordu. Lezyonlar operasyondan sonra da büyümeye devam ediyordu, sadece bu kez başka bir yeri sarmışlardı.

> Şimdi rahmimde adenomyozis var, yani endometriozisin rahmin kas tabakası içinde gelişmiş hali. Ayrıca miyomlarım, kistlerim var. Öyle ki, alt karın bölgemde Pokémon Go oynayabilirsiniz, içeride ne ararsınız var. Ayrıca kuyruksokumu ile rahim arasındaki bağlardan birinde de endometriozis lezyonları var, muhtemelen sırt ağrımın sorumlusu onlar.

Jana üniversite mezunu, iyi bir işi var. Kongrelere katılmak, osteopati ve alternatif tedavi desteği almak, yoga yapmak ve beslenme düzenini değiştirmek için zamanı, altyapısı ve parası da var. Başkaları bunları yapamıyor.

Ve diğer pek çok insan gibi Jana da bu konunun daha fazla görünür olmasını, daha fazla insanın konudan haberdar olmasını arzu ediyor, fakat yaşamı endometriozis tarafından belirlenen kişi olarak anılmak da istemiyor. Bu yüzden anonim kalmayı tercih ediyor. Jana'nın hastalığını sadece ailesi ve en yakın arkadaşları biliyor. İşyerinde kimsenin bundan haberi yok. İşinde ayrımcılığa uğrama ya da yetersiz ve güvenilmez olarak görülme korkusu çok büyük.

Peki ama bu kadar yaygın bir hastalık niçin bu kadar az araştırılıyor? Mechsner'e göre, sağlık sigortası kurumlarının yukarıda bahsi geçen hatalı istatistikleri büyük bir sorun. Araştırma talebi ve finansmanı için öncelikle hastalığın ne kadar yaygın olduğunun tüm taraflarca anlaşılması gerekiyor. Aynı durum erken teşhis programlarının oluşturulması için de geçerli. Mechsner'e göre, bu da bugüne dek hormon ilaçlarının kullanımı dışında tedavide ilerlenememesinin nedenlerinden biri.[19]

19 Prof. Dr. med. Sylvia Mechsner ile söyleşi, esanum, 5 Nisan 2019, https://www.youtube.com/watch?v=1cIIaLh3Xps (erişim 19 Kasım 2020).

Ayrıca erken teşhis için uzun ve detaylı bir anamnez görüşmesi (40 ila 60 dakika) gerekir ve başlangıç döneminde lezyonlar ultrasonla tespit edilemeyebilir. Fakat jinekoloji kliniklerinde, örneğin cinsel ilişki sırasında ağrı gibi konularda hastalarla konuşmak için vakit ayrılmaz, çünkü bu görüşmeye kârlı bir faturalandırma yapılamaz. Yani burada söz konusu olan, finansal karşılığı alınamayan karmaşık bir teşhistir.[20]

Ancak artık hastanelerde hastalara danışmanlık yapan ve destek veren daha fazla endometriozis merkezi var. Araştırma grupları ve endometriozis konsültasyonları da giderek daha fazla önem kazanıyor. Jinekoloji kliniğinden yardım alamadığınız takdirde aile hekiminiz sizi bir endometriozis merkezine sevk edebiliyor. Yani toplumsal farkındalık artık biraz daha fazla. Lena Dunham, Whoopi Goldberg ve Alexa Chung gibi ünlüler, halka hastalıkla nasıl başa çıktıklarını anlatıyorlar. *Germany's Next Topmodel* yarışmasıyla tanınan Alman model Anna Wilken 2019 yılında, endometriozis ile şekillenen yaşamı üzerine bir kitap yazdı.[21] Endometriozis edebiyatta da yerini aldı: İrlandalı kadın yazar Sally Rooney *Arkadaşlarla Sohbetler* adlı çok satan romanında,[22] kahramanı Frances'in sancılarını ve bu sancıların hem hayatının genelini hem de özelini, yani aşk hayatını nasıl kısıtladığını çok etkileyici bir dille anlatıyor. Fakat gerçek hayattan farklı olarak, Frances'e çabucak bir teşhis konuyor. Muhtemelen bunda, son birkaç yılda endometriozisin biraz daha bilinir hale gelmesinin, doktor olmayanların da bilgilenmesinin ve doktorlardan uzmanlık talep edilmesinin de etkisi var. Âdet sancısı tabusunu kırma ve bununla başa çıkmayı biraz daha normalleştirme yolunda ilerliyoruz. Hiçbir zaman normal kabul edilemeyecek olan şey ise, sancılardır.

---

20 Sağlık sistemimizin kapitalist bir sistem olduğu, kliniklerin ve hastanelerin kâr amacı gütmek zorunda oldukları gerçeği akıl alır gibi değil.

21 Anna Wilken, *In der Regel bin ich stark: Endometriose: Warum wir unsere Unterleibsschmerzen ernst nehmen müssen*, Eden Books, Berlin 2019.

22 Türçesi: çev. Pınar Umman, Monokl, İstanbul, 2019.

Herkese uygun tek çare

Jana endometriozis yüzünden 20 yıldır sancıları azaltmak için Ibuprofen alıyor. Daha ergenlik çağında alacağı doza kendi başına karar vermeye başladı ve daha o zamanlar prospektüste tavsiye edilenden çok daha fazlasını aldı. Oysa prospektüsü okumuş olsaydı, şunu bulacaktı: Her hastanın kendisi için sözde doğru dozu belirleyebileceği, minicik yazılarla dolu, yaşa ve/veya kiloya göre düzenlenmiş bir tablo. Fakat bu tablo da yine, kadınların ve çocukların sadece daha küçük ve daha hafif erkekler olduğu, bu yüzden tablonun bir şekilde işe yarayacağı varsayımına dayanıyor. Ama ne gezer!

DSÖ 2001 yılında gelecekte kadınlar üzerinde daha fazla test yapılması tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine 2004 yılından beri Almanya'daki ilaç firmalarında yasal olarak tavsiye edilen[23] ilaçlar, kadınlara reçete edilmeden önce yine kadınlar üzerinde test ediliyor. 2004'ten beri! Öncesinde testlerin sadece cis erkekler üzerinde yapılmasının, elbette hassas kadınlar için duyulan endişeden kaynaklandığı da varsayılabilir. Üçüncü bölümde bahsi geçen Contergan skandalı ironik biçimde, ABD Gıda ve İlaç Dairesi'nin (FDA) 1977'de "doğurgan kadınların", çoğu ilacın erken klinik testlerinin dışında bırakılmasına dair bir karar yayımlamasına katkıda bulundu. Dünyanın dört bir yanındaki ilaç şirketleri bu karara uydu. Karar sadece hamile kadınları değil, 18 yaşını aşmış ve henüz menopoza girmemiş tüm kadınları kapsıyordu, yani amaç doğmamış ve bu durumda tamamen ilkah edilmemiş yaşamı korumaktı.[24] Amaç hiçbir zaman hayat kurtarmak olmadı, önemli olan tek şey tazminat talebi do-

23 "Yasal olarak tavsiye edilen", "yasal olarak uygun görülen". Bu ne demek? Çeşitli test aşamalarının onaylanmasında yeterli kadın sayısına ulaşılamaması, dolayısıyla cinsiyete özgü farklılıkların etkisine veya sakıncası olmadığına dair bir tespit yapılamaması durumunda "izin verilmeyebilir" Dolayısıyla burada bir yasa değil, gönülsüz ve bağlayıcılığı olmayan bir eğitim girişimi söz konusudur.

24 vfa. Die forschenden Pharma-Unternehmen, Positionspapier: "Berücksichtigung von Frauen und Männern bei der Arzneimittelforschung", 2020). https://www.vfa.de/de/suche?search=Positionspapier+Berücksichtigung+von+Frauen&searchbutton=search (erişim 20 Kasım 2020).

ğurabilecek şikâyetleri önlemekti, hem de kadınların hayatı pahasına. Doğurganlık konusundaki sözde endişe, yine kadın düşmanı bir uygulama için zemin hazırlamaktan ileri gitmiyor: Kadının değeri hiçbir zaman, ona bir çocuk fabrikası olarak verilen değer kadar yüksek olmuyor. Kadınların testlerin dışında tutulmasının bir diğer nedeni, hormon dengesinde âdet döngüsüne bağlı dalgalanmaların araştırma sonuçlarının güvenilirliğini sarsmasından duyulan endişeydi. Hahah! Madem öyle, testler sadece cis erkeklere yapılmalıydı. Böylece sonuçlar sürekli sabit çıkacak ve cis erkekler dışındaki biri için aktarılabilir olmayacaktı. Patriyarka: Erkek, erkeğin dilinden anlar.

Derken 1993'te FDA küçük bir U dönüşü yaptı: O tarihten itibaren kadınların denek olmasına izin verildi. Cinsiyet tıbbının küçük ama ayrı bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması, tıpta her şeyi cis erkek vücuduyla açıklamanın ve araştırmanın mümkün olmadığı konusunda ilk kez farkındalık yarattı. Örneğin 1983'te, tromboz tedavisinde aspirinin etkisi üzerine yapılan bir araştırmada, gözlemlenen dişi ve erkek laboratuvar farelerinde etki süresinin farklı olduğu, dolayısıyla insanlarda da kadınlara ve erkeklere farklı dozlar vermenin uygun olabileceği sonucuna varıldı.[25] Dişi bir laboratuvar hayvanı, onlarca yıldır en iyi temsilcimiz. Ve bugün bile hayvan deneylerinde daha çok erkek hayvanlar üzerinde araştırma yapılıyor, gerekçe olarak da erkek hayvanların "daha kolay" kullanılabilir denekler olması, buna karşın dişilerin "öngörülemez" olması gösteriliyor.[26] 2007 tarihli bir araştırmaya göre, ilaç araştırmalarının neredeyse %90'ında etken maddeler sadece erkek fareler ve sıçanlar üzerinde test ediliyor.[27] Nörobiyolog Rebec-

25 M.R. Buchanan vd., "The Sex-Related Differences in Aspirin Pharmacokinetics in Rabbits and Man and Its Relationship to Antiplatelet Effects", *Thrombosis Research*, cilt 29, sayı 2, Ocak 1983, s. 125-139, https://doi.org/10.1016/0049-3848(83)90134-2 (erişim 20 Kasım 2020).

26 İnsanların cinsiyetçiliğinin ve kadın düşmanlığının diğer canlı türlerinde de görülmesi ilginç!

27 Robert N. Hughes, "Sex Does Matter: Comments on the Prevalence of Male-Only Investigations of Drug Effects on Rodent Behaviour", *Behavioural Phar-*

ca Shansky'nin kariyerinin başında tekrar tekrar aldığı tavsiye şudur: "En iyisi yumurtalıkları alın ya da dişi denek hayvanı kullanmaktan vazgeçin. Ancak bu şekilde dişilik hormonlarının sebep olduğu can sıkıcı sorundan kurtulursunuz." Böylece araştırma sonuçları istikrarlı oluyor ve daha kolay karşılaştırılabiliyor. Fakat Shansky bu iyi niyetli tavsiyelerin ardında cinsiyetçi bir yaklaşım olduğu hissine kapıldığı için, tavsiyelere uymak yerine, dişi ve erkek laboratuvar farelerinin deneye uygunluk açısından farklılıklarını inceledi ve şu sonuca vardı: Saçmalık! Erkek farelerde de dişilerdeki gibi hormon dalgalanmaları vardı. Hatta erkeklerdeki dalgalanmalar kısmen daha büyüktü, hiyerarşik mücadeleler söz konusu olduğunda bazı baskın erkek farelerde testosteron değerleri diğerlerine kıyasla beş kat yükseliyordu.[28] Yani (insanlarda ve hayvanlarda) dişilerin araştırmaların dışında bırakılması araştırmacıların işini kesinlikle kolaylaştırmadı, sadece kötüleştirdi.

Kadınlar ve erkekler elbette fare değil. Âdet döngülerine, doğum kontrol ilaçlarına ya da menopoza bağlı olarak ortaya çıkan hormon dalgalanmalarının test sonuçlarını –cis erkeklerdekine kıyasla– daha istikrarsız kıldığı doğru ve bu nedenle, güvenilir rakamlar elde etmek için, kadın denek sayısının önemli ölçüde artırılması gerekir. Bununla birlikte, eski araştırma sonuçlarını birdenbire cis kadınların dahil olduğu yeni araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırmak mümkün değil. Eski elmaları yeni elmalarla karşılaştırmak varken, ansızın armutlar denklemde beliriverir. "Her şeyi kadınlar üzerinde de test etmek zorunda kalırsak, nasıl baş edeceğiz? O zaman kadınların başka ilaçlara ihtiyaç duyduğu ortaya çıkacak. Bu, doktorların işini fazlasıyla zorlaştırır!" Bu ironik sözler, STRG-F'nin bir yayınında konuşan, Berlin-Charité'de cinsiyet tıbbı hekimi Vera Regitz Zagrosek'e ait.[29]

---

macology, cilt 18, sayı 7, Kasım 2007, s. 583-589, https://doi.org/10.1097/FBP.0b013e3282eff0e8 (erişim 20 Kasım 2020).

28 Michael Lange, "Tierversuche - Gleichberechtigung im Mäusekäfig", Deutschlandfunk, 31 Mart 2019, https://www.deutschlandfunk.de/tierversuche-gleichberechtigung-im-maeusekaefig.676.de.html?dram:article_id=450196 (erişim 20 Kasım 2020).

29 #GenderDataGap: "Warum die Welt für Männer berechnet ist", STRG_F, 5

Peki buradan nereye varabiliriz? Kadınlar Digoxin gibi bir kalp ilacı aldıktan sonra ölmemeli, ölümden kurtulabilmeli. Ameliyat geçirmiş kronik kalp hastalarını konu alan bir çift kör çalışmanın sonucuna göre, bu ilaç erkekler için faydalıydı, yani kontrol grubuna verilen plasebodan daha yüksek bir pozitif etkisi olduğu ölçülebiliyordu. Buna karşın çalışmaya dahil edilen kadınların plaseboyla hayatta kalma şansları daha yüksekti – ilaç kadınların hayatta kalma olasılıklarını (kontrol grubuna kıyasla) %4,2 civarında azaltıyordu.[30] Daha sonra yapılan araştırmalar, kadınlarda (sıklıkla) belirli bir dozun zehre dönüştüğünü, yani kadınların aşırı dozda Digoxin yüzünden zehirlenerek öldüklerini, ancak aynı dozun erkeklerde zehirlenmeye sebep olmadığını ortaya koydu.[31] Bu son derece değerli bilginin prospektüste yazması gerekmez miydi?

Vücut X kromozomunun sayısına ve Y kromozomunun varlığına ya da yokluğuna bağlı olarak, vücuttaki enzimlerden sorumlu olan hormonları üretir. Vücut kimyamız buna göre belirlenir. Örneğin karaciğer ve böbreklerdeki metabolik süreçler, etkin maddenin salınma zamanının ve miktarının yanı sıra vücuttan atılmadan önce ne kadar süre aktif kalacağı konusunda önemli bir rol oynar. Her vücutta bu süreçlerin aynı olmadığını anlamak için, alkolün vücuttan atılma süresindeki farklılıkları gözlemlememiz yeterlidir. Bir cis kadının karaciğerinde metabolik enzimler, bir cis erkeğin karaciğerindeki kadar çok sayıda üretilmez. Metoprolol gibi bir ilaç kullanımı için – beta-blokerdir, örneğin yüksek tansiyon ve kardiyovasküler problemler için reçete edilir, fakat aynı zamanda belirli migren

---

Mayıs 2020). https://www.youtube.com/watch?v=DXDaNDtoQao (erişim 12 Mayıs 2020).

30 Saif S. Rathore, Yongfei Wang ve Harlan M. Krumholz, "Sex-Based Differences in the Effect of Digoxin for the Treatment of Heart Failure", *The New England Journal of Medicine*, 31 Ekim 2002, https://doi.org/10.1056/NEJMoa021266 (erişim 19 Kasım 2020).

31 Kirkwood F. Adams vd., "Relationship of Serum Digoxin Concentration to Mortality and Morbidity in Women in the Digitalis Investigation Group Trial", *ScienceDirect, Journal of the American College of Cardiology*, cilt 46, sayı 3, Ağustos 2005, s. 497-504, https://doi.org/10.1016/j.jacc.2005.02.091 (erişim 20 Kasım 2020).

formlarına karşı da faydalıdır ve karaciğerde parçalanır – bu, şu anlama gelir; ilacın kadın vücudundaki etkisi çok daha uzun ve güçlüdür (%40'a kadar).[32] Sonuç genellikle aşırı dozdur. Diğer etkin maddelerin karaciğer enzimleri tarafından önce aktive edilmeleri gerekir, bu da demektir ki bir cis kadında ilacın etkisini göstermesi fark edilir biçimde daha uzun sürer. Mide bağırsak yolu da büyük bir rol oynar. Çünkü kadınlarda sistem belirgin ölçüde daha yavaş çalışır. Mideden, ince ve kalın bağırsaktan geçen yol daha uzun olmasa da, bir yemeğin ya da hapın vücuttan atılması (yaklaşık üçte bir oranında) daha uzun sürer.[33] Ve ilacın vücutta daha uzun süre kalması demek, vücut yağlarının farklı oranlarına bağlı olarak –cis kadınlarda yağ oranı genellikle daha yüksektir– farklı bir dağılım demektir.

İstenen etki ve "etkisizlik" seçeneklerinin dışında bir de istenmeyen yan etkiler vardır. Esas olarak yan etkiler kadınlarda erkeklere kıyasla bir buçuk kat daha sık görülür,[34] ancak araştırmalarda kadınların yeterince temsil edilmedikleri düşünülürse, bu da mantık yürütülerek ulaşılan bir sonuçtur.

Bir diğer konu da şudur: Cis kadınların bağışıklık sistemi cis erkeklerinkinden farklı çalışır – tüm avantajları ve dezavantajlarıyla farklıdır. Bazı aşıların kadınlarda düşük dozlarda bile etkili olması biz kadınlar için avantajdır. Daha iyi araştırılmış olsaydı, bu bilgi bir salgında çok işe yarardı. Fakat bildiğimiz bir şey var ki, cinsel hormonlar bağışıklık sisteminin viral bir enfeksiyona karşı gösterdiği tepkide bariz derecede önemli bir rol oynuyor. Östrojen vücudun savunmasını güçlendirirken, testosteron baskılıyor. Aynı şekilde X kromozomundaki genlerin de bağışıklık tepkisinde önemli bir işlevi var ve cis kadınlar ge-

32 Mareike Nieberding, bkz. dipnot 162.

33 R. Sadik, H. Abrahamsson ve P.-O. Stotzer, "Gender Differences in Gut Transit Shown with a Newly Developed Radiological Procedure", Taylor & Francis Online, *Scandinavian Journal of Gastroenterology*, cilt 38, sayı 1, 2003, s. 36-42, https://doi.org/10.1080/00365520310000410 (erişim 21 Kasım 2020).

34 Jocelyn Kaiser, "Gender in the Pharmacy: Does It Matter?", *Science*, cilt 308, sayı 5728, 10 Haziran 2005, s. 1572, https://doi.org/10.1126/science.308.5728.1572 (erişim 21 Kasım 2020).

nellikle[35] iki X kromozomu taşıdıkları için savunma hücrelerinin üretimi açısından avantajlılar. Cis kadınlar grip enfeksiyonu geçirdikten sonra da daha fazla antikor üretebilirler. Bu durum her ne kadar kulağa çok olumlu gibi gelse de, aşılara karşı tepkilerinin beklenenden farklı olmasına da yol açabilir, çünkü aşılar da geçmişte kadınlar üzerinde pek test edilmemiştir. Ya günümüzde? Kasım 2020'de, Covid19 aşısı için onay işlemleri başlatıldığında, etnik köken ve yaş gruplarına dair her türlü detaya sorunsuz ulaşmak mümkündü. Fakat benim gibi, aşının test edildiği 43.000 kişiden kaçının kadın olduğu sorusunun cevabını merak edenler, kurumların internet sitelerinde bu konuda hiçbir bilgi bulamazlar.[36] Bu da insanlarda bu bilginin önemli olmadığı izlenimi bırakır. Yeterince araştırılmamış olmasının yanı sıra kadın bağışıklık sisteminin bir diğer zayıf yanı, bazen hiçbir sebep yokken vücuda karşı harekete geçmesidir ve bu da bir otoimmün hastalıkla sonuçlanabilir. Tüm otoimmün hastalarının %75'i cis kadındır, fakat genellikle doğru teşhisin konması ortalama 5 yıla ve 5 doktor ziyaretine mal olur.[37] 2014 tarihli bir araştırma, hem hastalık nedenleri araştırılırken hem de tedaviler ve etkin maddeler geliştirilirken ana kriterin cinsiyet olması gerektiğini ortaya koyar, fakat bu da uygulamada ütopik bir düşünce olarak kalır.[38]

Bu konudaki araştırma eksikliği ve ilaç endüstrisinin erkek merkezli uygulamalarından vazgeçmemekte diretmesi bir yana, doktorlar arasındaki bilgi aktarımı da büyük bir sorundur. Kalp krizi ve endometriozis örneklerinde de görüldüğü üzere, cinsiyetler arasında tıbbi açıdan farklılıklar olduğu ve bu fark-

35 Üç X kromozomuna sahip cis kadınlar ve iki X (ve bir Y) kromozomuna sahip cis erkekler de vardır.

36 Pfizer, Coronavirus COVID-19 Vaccine Update: Latest Developments, https://www.pfizer.com/science/coronavirus/vaccine (erişim 21 Kasım 2020).

37 Maya Dusenbery, "Is Medicine's Gender Bias Killing Young Women?", *Pacific Standard*, 7 Şubat 2018, https://psmag.com/social-justice/is-medicines-gender-bias-killing-young-women (erişim 19 Kasım 2020).

38 S.T. Ngo, F.J. Steyn ve P.A. McCombe, "Review: Gender Differences in Autoimmune Disease", *ScienceDirect*, *Frontiers in Neuroendocrinology*, cilt 35, sayı 3, Ağustos 2014, s. 347-69, https://doi.org/10.1016/j.yfrne.2014.04.004 (erişim 22 Kasım 2020).

lılıkların ekstrem durumlarda hayati önem taşıyabileceği tüm doktorların ve araştırmacıların kolektif bilincinde henüz yer edinmemiştir. Regitz Zagrosek'e göre, genel olarak, ilaç reçetesi yazarken ve doz tavsiyesi verirken bu düşüncelerin neredeyse hiç akla gelmemesinin nedeni budur.[39]

İlaç endüstrisinin bir süredir kadınların iyiliği için çok çaba sarf ediyormuş gibi göründüğü bir alan, cinsel hazzın kutsal kâsesini aramaktı. 1998'de Viagra onay aldığından beri bu arayış adeta bir eşitlik çağrısı gibi kabul edilir oldu: "Hani kadınlar için Viagra? Hani pembe Viagra?" diye sordu dünyanın dört bir yanındaki kadın dergileri ve gazeteler. Sanki bir düğmeye basarcasına gelen cinsel uyarılma, en az kadınlara seçme hakkı verilmesiyle karşılaştırılabilecek kadar büyük bir kazanımdı. Peki ama tam olarak neydi olan?

Pfizer logolu küçük mavi hap Viagra, yan etkilerine rağmen (örneğin kardiyak aritmi) çok kısa sürede ağızdan ağıza dolaşmaya başladı. Elbette kelime anlamıyla değil –bir araştırmaya göre, her 10 cis erkekten 1'i hayatının bir döneminde ereksiyon sorunu yaşıyordu ve ABD'de Viagra bu dertten muzdarip erkeklerin %75'inde ereksiyon sağlıyordu–[40] ancak popüler kültürde Viagra her yerde aşırı ilgi görüyordu. Dolayısıyla pek çok kadının da bu mucizevi ilacı istemesi mantıklıydı. Fakat bu cinsel haz ve bir sorundan kurtuluş çabası içinde, Viagra'nın aslında ne olduğu çabucak unutulmuştu: Kan akışını artıran bir ilaçtı – libidoyu yükselten değil. Tek yaptığı erektil dokudaki basıncı artırmak, böylece penis sertleşir. Basınç azaldığında ereksiyon da biter, ilaç sadece birkaç saat içinde bünyeden atılır. O mavi hapı yutmanın geniş kitlelere çağrıştırdığı azgınlık, hapın içinde olan bir şey değil, cis erkeklerin kafa-

39 Clara Hellner, "Gendermedizin: Männer sind halt keine Patientinnen", *Die Zeit*, 25 Şubat 2019, https://www.zeit.de/wissen/gesundheit/2019-02/gendermedizin-gesundheit-aerzte-patient-medikamente-maenner-frauen-gleichberechtigung/komplettansicht (erişim 8 Ocak 2020).

40 "Erectile Dysfunction Statistics 2020). How Common Is ED?", *SingleCare, The Checkup*, Ağustos 2020). https://www.singlecare.com/blog/news/erectile-dysfunction-statistics/ (erişim 21 Kasım 2020).

larındaki şeydir. Ve işte, cis kadınlar için de istenen tam olarak buydu – ancak bu bir tansiyon ilacıyla yapılamazdı, bunun için beyni harekete geçirmek şarttı. New York Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde klinik psikiyatri profesörü Leonore Tiefer, bu yöndeki çalışmaları daha başında şu sözlerle eleştirdi: "Bu, kadınlar için yeni bir hastalık yaratacak."[41] Tiefer'e göre, bir kadının seks yapmak istememesinin pek çok iyi nedeni olabilir ve kadın cinselliğinin, ilaç endüstrisini zenginleştirmek amacıyla patolojikleştirilmesi son derece yanlış ve patriyarkal bir yaklaşımdır. Sorun şu ki beklentiler, "normal" bir libidonun nasıl harekete geçtiği, yani zevkin ne kadarının normal olduğu sorularıyla şekilleniyor. Norm dışı olan her şey hastalıklı, fakat ilaçla tedavi edilebilir olarak kabul ediliyor ve neyin norm dışı olduğunu, öncelikle erkeğin partnerinden beklentisi belirliyor. "Normal cinsel istek" olarak kabul edilen şey kişisel, kültürel, dinî ve tarihî normlara uyarak gelişir. Tüm bunlar elbette ilaç endüstrisinin hiç umurunda olmadı, "Pembe Viagra" projesinde ısrar etti. FDA ilaca onay vermeyi iki kez reddettikten ve kendisini, *even the score* (skoru eşitleyin) gibi sözde feminist kampanyaların cinsiyetçilik suçlamalarının hedefi haline getirdikten sonra,[42] nihayet 2015'te –Viagra'dan 17 yıl sonra– Addyi ABD'de onaylandı.[43] Tiefer'in daha ilaç onay almadan 10 yıl önce söylediği gibi, "kadın Viagra'sı" aslında bir antidepresandı. İçerdiği etken madde Flibanserin antidepresan olarak geliştirilmişti, ancak pek de güvenilir sonuçlar vermiyordu. Fakat bir şey araştırmacıların dikkatini çekti. İlacı verdikleri deney hayvanlarında cinsel dürtüler artmıştı.[44] Bunun üzerine, "Harika, haydi bir ileri dönüşüm yapalım!" diye düşündüler ve yaptık-

41 Leonore Tiefer and Leeat Granek, "Psychology's Feminist Voices Oral History Project", *Psychology's Feminist Voices*, 2005, https://feministvoices.com/assets/Feminist-Presence/Tiefer/ leonoretieferoralhistory.pdf (erişim 23 Mayıs 2020).

42 Bu adı seçmelerinin gerekçesi, kampanyanın "kadınlardaki cinsel işlev bozukluklarının tedavisinde eşit şartlar yaratma zamanının geldiğine inanan Amerikan kadınlarının sesi olmak için düzenlenmiş" olmasıydı. Ancak gerçek şu ki, ilaç onaylandıktan sonra Sprout Pharmaceuticals üreticilerinin kampanyadan bizzat sorumlu oldukları ortaya çıktı. Ha hah!

43 İlaç Avrupa'da hiçbir zaman onaylanmadı.

44 Hayvanlar dişi miydi, yoksa erkek mi, ne yazık ki bilinmiyor.

ları şeyi isteksiz kadınlara pazarladılar. İhtiyaç halinde alınan Viagra'nın aksine Addyi'yi her gün almak gerekir, etken madde beynin kimyasını değiştirir ve etkisini göstermesi, varsa tabii, aylar alabilir. İlaçla ilgili araştırmalar, tedavi sırasında cinsel ilişkide son derece az bir artış görüldüğünü (ya da hiç değişiklik olmadığını), plasebo alan karşılaştırma grubunda da sonucun tamamen aynı olduğunu ortaya koyuyor.[45] Addyi'nin yan etkilerinin listesi uzun ve hafife alınacak gibi değil. Ayrıca alkolle etkileşimi de olasılıklar arasında. Gerçi Sprout Pharmaceuticals bunu araştırmıştı, fakat –sürpriz– 25 denekten sadece ikisi kadındı.[46]

Bu arada: Addyi'nin ABD piyasasına çıkışının onaylanmasından bir gün sonra Sprout Pharmaceuticals, vaat ettiği şeyi asla yerine getiremeyeceğini anlamış gibi, ilacı 1 milyar ABD Doları karşılığında rakip firmaya sattı. Görünen o ki, her şey bir pazarlama hilesiydi ve bunu yapanların tek amacı zengin olmaktı. Cinsel isteksizliklerinin nedenini kendilerinde arayan kadınların hayatı pahasına olsa bile... Oysaki biz kadınlar şunu artık öğrenmiş olmalıydık: Cinsel isteğimizi öldüren esas şey patriyarkadır. Ona karşı pembe bir hapın hiçbir faydası olmaz.

Doğum kültürü

Cinsel ilişkiye teşvik etmesi beklenen yapay süreçlerden sonra, konumuz, cinsel ilişki neticesinde kimi zaman ortaya çıkan, tamamen doğal bir oluşum: Doğum.

Hamileyken seçme şansım olduğunu düşündüm: Hastanede doğum, doğumevinde doğum ya da evde doğum. Sonra anladım ki, çoğu insan seçimini çok daha önce yapıyor, benim gibi altıncı ayın sonunu beklemiyordu. Özellikle de popüler bir tatil

45 Belki de insanlar ilacı aldıkları sırada daha sık seks düşünüyor, dolayısıyla daha sık seks yapıyorlar; tıpkı benim yaz aylarında dondurmayı daha sık düşünmem ve bu yüzden daha çok dondurma yemem gibi.

46 Sarah Boseley, "FDA Approval of ıFemale Viagral Leaves Bitter Taste for Critics", *The Guardian*, 19 Ağustos 2015, https://www.theguardian.com/science/2015/aug/19/fda-approval-female-viagra-critics-addyi-us-licence (erişim 21 Kasım 2020).

yöresinde en az 6 ay önce yer ayırtmak gerekiyordu. Ben hangisini seçeceğime karar verene kadar her yer dolmuştu. Geriye sadece, yakın zamanda yenilenmiş bir doğumhanesi olan sıradan bir hastane kalıyordu. Bu seçeneği kaçırmamıştım, çünkü bulunduğu yer "sıkıntılı bölge" denen türdendi. Şanslıydım: Muhteşem doktorlar ve nazik ebeler sayesinde ayakta tedavi kaydı yaptırabildim ve zor bir gecenin ardından sabah saatlerinde bebeğimle birlikte evime döndüm. Fakat biz doğumları ne zaman ve neden özelden kamuya, yani hastanelere kaydırdık, o zamandan beri kendime bu soruyu sorup duruyorum. Kısa cevap: Nedeni kapitalizm ve patriyarka.

Almanya'da, ilk modern hastaneler 18. yüzyılda hizmete açıldı, ancak bunlar çok hasta ve/veya fakir olmadıkça uzak durulması gereken yerlerdi. Standart uygulamaya göre başlarda bir yatağı paylaşan kişi sayısı 5'e kadar çıkıyordu – bir odayı değil, yatağı! Dahası, bildiğimiz kadarıyla Batı tıbbı henüz yolun başındaydı, insan vücudu (bilhassa kadın vücudu) ve fonksiyonları hakkında bilgisi oldukça sınırlıydı, bu yüzden yapılan deneylerin iyileştirmek yerine zarar vermesi nadir görülen bir durum değildi. Hastaneler hızla yayıldı, buna rağmen ilk yüz yıl kadınlar imkânları olsa bile doğum yapmak için hastaneye gitme fikrini benimsemediler. 1840'lı yıllarda da hastane doğumları birer istisnaydı, sadece yoksul kadınlar ve partneri olmayanlar bu yolu seçmek zorunda kalıyorlardı. Seks işçileri ve evlilik dışı bir ilişki sonucu hamile kalan kadınlar da, etraflarında doğuma yardım edecek bilgili biri yoksa başka çareleri kalmadığından hastanede doğuruyorlardı. Bunun bir bedeli olacağı biliniyor, kadınlar hastaneye yatış masraflarını ödeyebilmek için eğitim hastanelerinde araştırma objesi olarak kullanılmaya razı oluyorlardı. O zamana dek doğum ebelerin uzmanlık alanıydı ve doktorlar tıpta doğum ve kadın anatomisi konusunda kapatılması gereken eksikliğin yavaş yavaş farkına varıyordu. Aynı zamanda o zamanki toplumsal kurallar, bir kadının yabancı bir erkeğin karşısında alt tarafı çıplak durmasını yasaklıyordu – ki bu, her jinekolojik muayenenin olmazsa olmazıdır. Dolayı-

sıyla fakir, çaresiz ve toplumdan dışlanmış kadınlar bulunmaz Hint kumaşıydı, çünkü onlar sayesinde işlerini öğreniyorlardı.

Hastanede yapılan doğumlarda, anne ölüm oranının evde yapılan doğumlardakine kıyasla hatırı sayılır ölçüde yüksek olması dikkat çekiciydi. Sağlıklı genç kadınlar doktorların gözetimi altında bir çocuk dünyaya getiriyor, sonra birden ateşleniyor ve enfeksiyon yüzünden birkaç gün içinde ölüyordu. Hastanelerde doğum yapan kadınların neredeyse %30'u bu şekilde hayatını kaybediyordu. Teşhis: O zamanlar bu fenomene verilen adla lohusa humması. Nedeni: Bilinmiyor. Bu yeni bir şey değildi, genç kadınları –açıklanmayan koşullarda– doğum yaptıktan kısa süre sonra öldüren bir hastalıktan daha Antikçağ'da söz ediliyordu. Sonraları Batı dünyasında bu ölümlere getirilen yaygın açıklamaya göre, lohusa humması görülen kadınlar ahlâki açıdan temiz değillerdi, bu yüzden hastalanıyor ve pislikten ölüyorlardı. Evet, asıl neden pislikti, fakat ölen kadınlar gittikleri hastanelerin doktorları kadar pis değildi.

1846'da Ignaz Semmelweis adında genç bir Macar doktor, adıyla ün salmış son derece modern Viyana Hastanesi'nde, iki doğumhanenin istatistiklerine şöyle bir baktığında, çok sayıda kadının ölümünde kendisinin ve meslektaşlarının azımsanamayacak kadar payı olduğunu anladı. Çünkü doktorlar tarafından yönetilen doğumhanedeki anne ölüm oranı, ebelerin yönettiği doğumhanedekinden 10 kat daha fazlaydı. Doktorlar neyi yanlış yapıyorlardı?

Viyana Hastanesi bir eğitim ve araştırma hastanesiydi. Sabahları orada bilim adına kadavralar masalara yatırılır ve incelenirdi. Doktorlar dirseklerine kadar ölü bedenlerin içine sokmuş oldukları elleriyle öğleden sonraları bebekleri dünyaya getirmek için doğumhanelere giderlerdi. Semmelweis'in dediğine göre, elleri "kadavra parçacıklarıyla" dolu olurdu. O zamanlar el yıkamanın ve dezenfekte etmenin önemi henüz bilinmiyordu, çünkü bakteriler henüz keşfedilmemişti ve hijyen 19. yüzyılın sonuna dek bedenselden ziyade zihinsel bir uygulamaydı. İlk olarak eğitim ve araştırma hastanelerinde tıbbi araştırma ça-

lışmasının, yani cesetlere otopsi yapılmasının başlamasıyla, lohusa humması hastalığında paradoksal biçimde o güne dek görülmemiş rekor sayılara ulaşıldı.

Hastanelerde hijyen standartları uygulanması zaman almakla kalmadı, Semmelweis'ın akıl sağlığına da mal oldu. Bilhassa yaşlı doktorlar anne ölümlerinin asıl nedenini görmek istemiyorlardı. Ancak bilimsel bilginin artmasıyla lohusa humması hastalığı neredeyse tamamen tarihe karıştı. Aynı zamanda Batı tıbbının elde ettiği başarılar hastaneleri daha kârlı hale getirirken, toplumun orta ve üst tabakaları için hastane doğumunu da daha cazip kıldı.

Bakterilerin keşfedilmesi tamamen yeni bir pazarın açılmasını sağladı ve dönemin kadın dergileri bir anda, "mikroplara" karşı mücadelede kullanılabilecek temizlik ürünü reklamlarıyla doldu (günümüzde de dolmaya devam ediyor). Gözle görülemeyen mikroplar herkes için potansiyel ölüm tehlikesi oluverdi ve tam anlamıyla bir hijyen histerisi başladı. Ayrıca uyuşturucu madde kullanımıyla ilgili Birinci Dünya Savaşı'ndan elde edilen bilgiler, kadınları hastanelere çeken yeni bir satış argümanı yarattı: "Alacakaranlık uykusu"[47] sadece büyük acıları dindirmiyor, doğum hatıralarını da siliyordu. Kadın kendine geldiğinde bebek doğmuş oluyordu.

Doğum yeni ve çok kazançlı bir bilim haline geldi. Bebekler annelerinden ayrılıyor, muayene için yeni doğan bölümüne alınıyor ve orada bir süre hemşirelerin gözetiminde kalıyordu. Bebeklerin inek sütünden yapılmış karışımlarla da beslenebilecekleri keşfedildikten sonra, anne ve çocuk sık sık birkaç gün ayrı kalmaya başladı. 1920'li yıllardan itibaren şehirlerde hastane doğumu o kadar benimsendi ki, kadınlar evde doğurmak isteyecek olsa, çoğu bu kararı doktorunun isteğine karşı çıkarak almak zorunda kalıyordu. 10 yıl sonra artık kimse doğumun nerede olacağını sormaz oldu. Çünkü cevap tekti: Doğum hastanede yapılır.

47 *Twilight sleep* olarak da bilinir – morfin, scopolamin adı verilen bir halüsinojen ve eter karışımıdır.

Sonraki onlarca yıl boyunca hastane doğumu, standart doğum oldu. 2018'de Almanya'da hemen hemen tüm bebekler hastanede dünyaya geldi, hastane dışında sonlanan doğumların yüzdesi sadece 1,3'tü.[48] Aslında bu oran bile çok, çünkü ebelerin evde doğum izni alabilmek için yaptırmak zorunda oldukları sigortaların masrafları, sadece az sayıda serbest çalışan ebenin karşılayabileceği kadar astronomik rakamlara ulaşıyordu. Gelelim benim durumuma: Ebemin evde doğum için mali sorumluluk sigortası 1 Mart 2015'te sona eriyordu. Çocuğum o tarihten önce dünyaya gelseydi, ebe evde doğum yaptırabilecekti, fakat çocuk henüz hazır değildi. Dolayısıyla hastanede doğum yapmak zorundaydım. Gecenin bir kısmını sancılarla geçirmeme rağmen hiçbir ilerleme olmuyordu, biri "Doğum kasılmaları durdu," dedi ve bunun üzerine, daha önce hiç görmediğim kıdemli bir doktor başını kapıdan içeri uzatıp sezaryen yapmalarını söyledi. Avazım çıktığı kadar bağırdım: "HAYIR!!!" Adamın biri doğumu yeterince hızlı bulmadı diye kendimi kestirecek değildim. Çok kararlı bir biçimde bağırmış olmalıyım ki, sözümü dinletmeyi başardım. Ayrıca çok şanslıydım, çünkü ebe ve kadın doktor benden yana oldular ve şeflerini, bana biraz daha zaman tanımaya ikna ettiler.[49]

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, dünyadaki tüm doğumların %10'u ila 15'inde sezaryen tıbbi açıdan mantıklıdır.[50] Buna rağmen Almanya'da sezaryenle doğum oranı son 30 yılda 3 katı-

48 Christine Loytved, *Qualitätsbericht 2018 Außerklinische Geburtshilfe in Deutschland*, Gesellschaft für Qualität in der außerklinischen Geburtshilfe e.V. (QUAG e.v.), 2019, https://www.quag.de/downloads/QUAG_bericht2018.pdf (erişim 29 Ağustos 2020).

49 Şunu da eklemeliyim: Ben ayrıcalıklı bir kadınım, çünkü derdimi sorunsuz biçimde Almanca ifade edebiliyorum. Dahası doğumhanede hoş bir tesadüfle karşılaştım; orada görevli kadın doktorun, eski bir erkek arkadaşımın okul arkadaşı olduğunu içeriye girince öğrendim. Eğer dil engelim olsaydı ve kişisel bir bağlantım olmasaydı, muhtemelen kesilmiştim.

50 WHO Statement on Caesarean Section Rates, World Health Organization, 2015, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/161442/WHO_RHR_15.02_eng.pdf?sequence=1 (erişim 20 Ağustos 2020).

na çıktı.[51] Almanya'da tüm bebeklerin neredeyse üçte biri, bu şekilde dünyaya geliyor (%30,5).[52] Bu şaşırtıcı bir durum değil, çünkü sezaryen ortalama 30 dakika sürerken, doğal (ilk) doğum ortalama 13 saat sürüyor. Üstelik harcanan zaman ve emek farkına rağmen sağlık sigortaları sezaryen için hastanelere, doğal doğum için ödediğinin aşağı yukarı iki katını ödüyor. Yani ekonomik açıdan baktığımızda, mümkün olduğunca çok sezaryen yapmak bir hastane için oldukça mantıklı. Kapitalizm karşısında sağlık önemini yitirir, çünkü –araştırmalar bunu da göstermiştir– örneğin solunum yollarını ilgilendiren bir hastalığa yakalanma ya da başka türlü gelişim bozuklukları riski sezaryenle doğan bebeklerde daha yüksektir, doğumdan uzun süre sonra bile ağır sonuçlar doğurabilir. Alman sağlık sigortası kurumu Techniker Krankenkasse'nin detaylı bir analizine göre "Bu sonuçlar ışığında, sezaryenle doğumun vajinal doğuma kıyasla daha düşük bir sağlık sermayesi getirdiği tezi ileri sürülebilir."[53]

Çocuklar için daha düşük bir sağlık sermayesi... Peki ama ne için? Hastanelere sermaye birikimi sağlamak için mi?

Vulva obscura

Yüzyıllardır ısrarla yaşatılan bir efsanedir, Yedinci Bölüm'de de bahsi geçen bekâret. Bekâret deyince aklıma gelen ilk şey, bozulmamış olduğu ve güvenle tadına varılabileceği, kapağı açılırken çıkan plop sesinden anlaşılan reçel kavanozu oldu. Doğru biçimde vakumlandığının güvenilir işareti. Reçelden farklı olarak, bir vajinadan alınan zevkin herhangi bir vakum

51 "30,5 % der Krankenhausentbindungen per Kaiserschnitt im Jahr 2017", Statistisches Bundesamt, 2018, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2018/09/PD18_349_231.html (erişim 20 Ağustos 2020).

52 Bölgelere göre büyük oranda farklılık göstermesi ilginç: Eski eyaletlere kıyasla yeni eyaletlerde doğumlar daha çok doğal yolla yapılıyor. Ve kamu hastanelerine kıyasla özel hastanelerde sezaryen daha çok tercih ediliyor.

53 Andrea Gillessen, "Was kosten ein Kaiserschnitt?", Techniker Krankenkasse, 2015, https://www.tk.de/resource/blob/2042906/12bff42bb1eef7ede98833f0f0530c8/masterthesis---was-kostet-uns-der-kaiserschnitt--von-dr--andrea-gillessen-data.pdf (erişim 22 Ağustos 2020), s. 57 vd. ve s. 106.

türüyle kesinlikle hiçbir ilgisi yoktur, çünkü anatomik olarak bakıldığında himen –kızlık zarından daha uygun bir isimdir– bir kapak değil, daha ziyade bir tür sünmüş lastik tokadır. Ayrıca çoğu dilde kadının bekâretini ya da masumiyetini "yitirmesi", yani deneyim kazanmanın yerine ön plana çıkarılan bir şeyi kaybetmesi, dilsel olarak bizim "ilk sefer" hakkındaki yersiz ve yanlış anlayışımızın temelini oluşturur. Yine de "lekesiz kadın" ifadesi bugün hâlâ, evli olmayan bir kadının değerini belirleyen bir kriterdir. 2020 yılının sonunda televizyon kanalı BBC, Büyük Britanya'daki bazı özel kliniklerde sözde bekâret testlerinin satıldığını açıkladı. Bu "testlerin" hiçbir bilimsel dayanağı yoktur ve hem DSÖ hem de BM tarafından insan hakları ihlali kapsamına girdikleri açıklanmıştır. Buna rağmen test ve himenin "yeniden oluşturulması" için yapılan cerrahi müdahale, Büyük Britanya'da da Almanya'da da illegal değildir. Bu cerrahi müdahale yasaklanmış olsaydı, kültürlerinde kızlık zarına değer verilen kadınlar ve küçük kızlar muhtemelen illegal yollara başvurarak kendilerini çok daha büyük riske atacak ve kesinlikle hiçbir şey kazanamayacaklardı. Bekâret prensibi temelde patriyarkal bir tasarımın vücut bulmuş halidir ve ona verilen güç ortadan kaldırılmalıdır.

Fakat "aşağıda" aslında ne olup bittiği konusundaki cahillik, hem konunun muhataplarını hem de doktorları etkiliyor. İşte yaşanmış bir örnek: Günün birinde bir jinekolog, kendi kendine şunu sordu: Acaba vulvalarının yapısı yüzünden ondan tavsiye almaya gelen endişeli hastalarını rahatlatabilmek için bir araştırmadan yararlanabilir miydi? Mevcut araştırmaları taradı ve hayretler içinde gördü ki, vulva ölçümlerini konu alan, referans olarak gösterilebilecek neredeyse tek bir yayın bile yoktu.[54] Bunun üzerine birkaç meslektaşıyla birlikte bir araştırma yapmaya karar verdi. Luzern Vulva Araştırması böyle ortaya çıktı. İlk kez tıbbi olarak vulva ölçümleri yapıldı, çeşitli varyasyonlar belirlenerek belgelendi. 15-84 yaş aralığındaki 657 ka-

54 Britanya'da 18-50 yaş aralığındaki 50 kadın üzerinde yapılan ölçümlere dair küçük bir araştırma vardır. Lloyd vd., "Female Genital Appearance"

dının cinsel organları incelendi.[55] Sonuç, bir havuzda düzenli olarak kadınlara ait bölümde duş yapan insanlar için ne kadar doğalsa, tersini yapan –ya da gözlerini kapatan– bazı insanlar için de o kadar şaşırtıcıydı: Vulvalar büyüklükleri ve renkleri açısından farklılık gösteriyordu, kısmen asimetrikti ve hiçbiri bir diğerinin aynısı değildi. Dış dudakların uzunluğu 1,2 ila 18 cm arasında değişiyordu. İç dudaklarda da varyasyonların uzunluğu 0,076 ila 7,62 cm arasındaydı. Kullanılan ölçme yöntemleri, öncesinde icat edilmesi gereken bir teknoloji gerektirmiyordu. Aksine, ölçü birimleri bulunduğundan beri, insan vücudundaki her şey zaten her zaman ölçülüyordu – vulva dışında. Dünya basını toplandı ve Luzern Vulva Araştırması'nın sonuçlarına ilgi gösterdi. Doktor, pek çok röportaj verdi.

Şimdiye kadar bahsetmediğim, bu araştırmanın niçin 19. yüzyılın ortasında değil de ancak 2018'de yapıldığını açıkça ortaya koyan küçük bir detay aslında araştırmayı tetiklemişti: Andreas Günthert, enstitüsünde giderek daha fazla hastanın plastik cerrahi sayesinde "daha normal" bir vulvaya kavuştuğunu gördü. "Daha normal" bu durumda, pornolardaki muntazam tıraşlanmış vulvaların örnek teşkil ettiği bir güzellik idealine uyacak biçimde bazı kısımları cerrahi yöntemlerle değiştirilmiş anlamına gelir.

Öncelikle şunu belirtmeliyim ki, vulvalarını ameliyatla güzelleştirmek isteyen insanların bunu yapma nedenlerini yargılamak niyetinde değilim. Her insan vücuduyla barışık olma hakkına sahip olmalıdır ve bir güzellik idealinin peşinden gitmek isterse, onu yargılamak kimseye düşmez. Ben daha ziyade, kadın cinsel organının ve cinsel isteğinin ne kadar az araştırıldığını ve mevcut araştırmaların bilimsel bilgi açısından ne kadar yetersiz olduğunu gözlemlemekle ilgileniyorum. Edinilen bilgiler temelinde alınan, bir vulvanın "normal" olmadığına ve bu yüzden güzel olamayacağına dair bir kararı önyargılı buluyo-

55 Araştırma sadece beyaz İsviçreli kadınlar üzerinde yapıldığı için sınırlıdır. Tüm vulvaları kapsayan sonuçlara ulaşabilmek için başka toplumlarda da araştırmalar yapılması gerekir.

rum ve bana bir deneyi hatırlatıyor. İstatistik biliminde normal dağılım prensibi vardır; tüm doğal ve ölçülebilir oluşumların –boy, kilo, tansiyon, saç teli sayısı, bir ağaçtaki yaprak sayısı vs. gibi– normal dağılım gösterdiğini ifade eden bir tür evrensel formüldür. Yani tüm oluşumlar, bir tür düzgün eğri oluşturur. Almanya'daki cis kadınların boylarını ele alalım: Burada kadınların boyu ortalama 1,66 m'dir. Normal dağılım çoğu kadının boyunun bu civarda olduğunu ifade eder. Matematiksel olarak Almanya'da yaşayan kadınların yarısının boyunun 2 metre civarında, diğer yarısının ise 1,30'dan biraz daha uzun olduğunu söylemek mümkün olsa da, istatistiksel açıdan kesinlikle mümkün değildir. Boyları 2 metrenin üzerinde ve 1,30'un altında olan kadınların sayısı çok azdır. Kadınlarda 1,90 boy biraz daha fazladır, tıpkı 1,40 gibi. Böylece eğri her iki taraftan da eşit olarak yükselir ve sonunda 1,66 metrede tepe noktasına ulaşır. Boy için geçerli olan, iç ve dış dudaklar için de geçerlidir ve çoğu kadın ortalama ölçülere sahiptir.

Galton tahtası, bu prensibi gözler önüne serer: Küçük bir kol çekilir, çok sayıda küçük top engellerle dolu bir labirentin içinden geçerek yol alır ve toplar alt bölmelere ulaştığında normal dağılım görülür. Az sayıda top uçlardaki bölmelere ulaşırken, ortaya doğru top sayısı artar ve en çok top orta bölmede toplanır. Fakat bu sonuca, toplar dik duran tahtaya ancak tepeden bırakılırsa ulaşılır. Peki –diyelim ki– adına patriyarka denen küçük bir odun parçası yüzünden tahta devrildi, o zaman ne olur? Dağılım değişir, bozulur.

"Günümüzde genital estetik cerrahi alanı, vahşi batı gibidir: Açık ve kontrolsüz" – bilimsel bir makalede geçen bu söz akıllardan kolay kolay çıkmayacak türden bir alıntıdır,[56] bu yüzden de genital estetik cerrahiyi konu alan hemen hemen her yayında karşımıza çıkar. Yasalardan, yönetmeliklerden ve düzenlemelerden yoksun oluşuyla, bu alan hakikaten vahşi batı-

56 Michael Goodman vd., "The Sexual, Psychological, and Body Image Health of Women Undergoing Elective Vulvovaginal Plastic/Cosmetic Procedures: A Pilot Study", *SAGE journals, The American Journal of Cosmetic Surgery*, cilt 28, sayı 4, 1 Aralık 2011, s. 219-226, https://doi.org/10.1177/074880681102800404 (erişim 19 Eylül 2020).

yı andırır, tıpkı bu ameliyatlarla kolay para kazanmanın define avcısı zihniyetini anımsattığı gibi. Sosyolog Kathy Meßmer doktora çalışması için pek çok genital cerrahi merkezinin internet sitesini ve vaatlerini inceledikten sonra, genital bölgede patolojik olarak nitelendirilmeyen bir şey kalmadığını tespit etti. Bu sitelerde, kadınların büyük kısmının iç ve dış dudaklarının sorunlu olduğu telkin edilerek, feminist bir kurtuluş darbesi olarak neşter müdahalesinin pazarlaması yapılır.[57] Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, kadın pek çok tıp alanında sadece erkeğin daha küçüğü olarak görülürken ve kadın hastalıklarının seyriyle ilgili yeterince araştırma yokken, plastik cerrahide kadın vücudu tam olarak mercek altına alınır. Tıbbın bu alanında kadın eksik ve kusurludur, kusurlarıyla kendi içine hapsolmuştur, bu yüzden onu defolu vücudunun korsesinden kurtarmak gerekir.

Plastik vulva rekonstrüksiyonu alanında uzmanlar tarafından sıklıkla başvurulan bilimsel çalışmada, 3 santimetrelik bir dış dudak uzunluğundan söz ediliyordu ve 3 santimetreden uzun olanlar patolojik kabul ediliyor, yani sözde bir cerrahi müdahale gerektiriyordu. Andreas Günthert kendi deneyimlerinden, vulvaların farklı görünebileceğini ve bunun, bir şeylerin doğru olmadığı, yani patolojik olduğu anlamına gelmediğini biliyordu. Doku yaşlanır, gevşer, sarkar ve vulva vücudun geri kalanının yanında bir istisna değildir. Sorun sadece, pek çoğumuzun bir jinekoloji bölümünde ya da muayenehanesinde çalışmamasıdır. Topluca kullanılan duşlar her ne kadar vulva farklılıklarını gözlemleyebilmek için oldukça uygun yerler olsa da, oralarda pek azımız başkalarına dikkatlice bakarız. Pek çok heteroseksüel cis kadın, sadece kendi vulvasını tanır (tanımak denirse tabii) ve başka vulvaları yalnızca televizyon ekranında ya da internette görür. Bu bir sorundur – normal dağılımı bozan ve dünyada sadece dağılımın en ucunda yer alan, kü-

57 Anna-Katharina Meßmer, *Überschüssiges Gewebe: Intimchirurgie zwischen Ästhetisierung und Medikalisierung, Geschlecht und Gesellschaft*, Serie Geschlecht und Gesellschaft, cilt 68, Springer VS, Heidelberg, 2017, https://doi.org/10.1007/978-3-658-17054-7 (erişim 19 Eylül 2020).

çük, sıkı, şeftali rengi vulvayı, yani nadir olanı norm olarak ortaya yerleştiren, o odun adamdan başkası değildir.

Beyaz tıp

Batı tıbbında patriyarkayı ele alırken, sadece erkek ve kadın arasındaki güç dengesizliğine bakmakla yetinmemekte, diğer şeylerin yanı sıra, tıbbın beyaz normuna da şöyle bir göz atmakta da fayda var.

2016'da yapılan bir araştırma, tıp fakültelerinde uzmanlık alanlarında öğrenim gören öğrencilerin ve tıp doktorlarının %50'sinin, "derileri daha kalın" ve "sinir uçları farklı" olduğu için siyah insanların acı hislerinin beyazlardan farklı olduğunu düşündüklerini ortaya koydu.[58] Çok açık söylemek gerekirse: Acı hissinde nörolojik bir fark yok. Bir insanın ten rengiyle, etnik kökeniyle hiç ilgisi yok – hayır! Bu sadece meslekten olmayanların değil, uzmanların da çevrelerine aktardığı bir önyargı. Bu yanlış varsayıma dayanarak yanlış teşhisler konması, önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir sorundur. Burada söz konusu olan sadece, ölüme yol açabilecek yetersiz tıbbi tedavi riski değildir, bu yanlış varsayım aynı zamanda ırkçı zihniyetin köklerinin bugün bile hâlâ ne kadar derinlere uzandığının da bir göstergesidir. Çünkü insanların sözde biyolojik farklılığı ve bunun neticesinde, hiyerarşik olarak sınıflandırılmalarına meşruiyet kazandırılması, geçtiğimiz yüzyıllarda insanlık dışı muamelelerin, cinayetlerin ve soykırımın gerekçesi olmuştur. Daha da korkutucu olan, bu yanlış varsayımların hâlâ bilinçaltımızdaki insan imajını belirlemesi ve günümüzde bile bu yüzden insanların ölmesidir.

Bilgisizlik, yeni doğan sarılığının bir cilt taraması cihazıyla konan teşhisinde de tehlikeli olabilir. Almanya'da bu tarayıcı

58 Kelly M. Hoffman vd., "Racial Bias in Pain Assessment and Treatment Recommendations, and False Beliefs about Biological Differences between Blacks and Whites", *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences*, Nisan 2016, https://doi.org/10.1073/pnas.1516047113 (erişim 12 Haziran 2020).

2013 yılından beri yeni doğan servislerinde kullanılır ve bebeklerde sarılık tespitinde alışılageldik kan alma yöntemine kıyasla çok daha sıkıntısız bir yöntem olarak kabul edilir.[59] Cihaz bilirubin değerini ölçer, safra kanalıyla bağırsağa atılması gereken bilirubin vücutta birikirse sarılığa sebep olur. Cilt taramasında bebeğin cildindeki renklenme, bir ışık spektrumunun kullanıldığı optik bir yöntemle ölçülür. Sonuç güvenilir kabul edilir – bebek beyaz olduğu sürece. Çünkü bu cihaz da genellikle beyaz tene göre ayarlanır. Yeni doğanlarda sıklıkla görülen ve kolayca tedavi edilebilen bir hastalık, tespit edilemediği takdirde hayati tehlike oluşturabilir. Sadece tarayıcıya güvenen, sonucu değerlendirirken cihazın beyaz tende doğru sonuç verdiğini göz ardı eden doktorlar, yanlışlıkla bir bebeğin sağlıklı olduğunu rapor etme riskiyle karşı karşıya kalırlar.

Siyah bebekleri ve beyaz olmayanları bekleyen daha başka tehlikeler de vardır. Her yıl ABD'de 1 yaşa kadar bebekler üzerinde yapılan bir araştırma, dehşet verici rakamları gün ışığına çıkardı: ABD'de her 1.000 bebekten 6'sı ilk doğum gününü göremiyor. Ve beyaz olmayan bebeklerde ölüm oranı beyazların ölüm oranının iki katından fazla.[60] Bunun çeşitli ve sistemik nedenleri var, tek neden sağlık kurumlarında eşit muamele görmemeleri değil. Anne ölümlerine, yani gebelik döneminde, doğum esnasında ya da doğumdan hemen sonra ölen kadın sayısına bakacak olursak, siyah bir annenin ölme olasılığının beyaz bir kadınınkinin üç katından fazla olduğunu görürüz. Oranlardaki bu dengesizliğin görüldüğü tek yer ABD değil. Örneğin Büyük Britanya'da durum daha vahim görünüyor; orada siyah bir anne adayının ölme riski beyaz bir anneninkinden beş kat daha yüksek.[61] Her ne kadar en yaygın ölüm nedenleri[62] istatis-

59 Kan alma, özellikle prematüre doğanlarda oldukça stresli bir yöntemdir.

60 *State of Babies Yearbook 2020*. https://stateofbabies.org/ (erişim 12 Haziran 2020).

61 Lisa Hinton, "Saving Lives, Improving Mothers' Care", *Saving Lives*, 2019, https://www.npeu.ox.ac.uk/downloads/files/mbrrace.uk/reports/MBRRACEUK%20Maternal%20Report%202019%20-%20Lay%20Summary%20v1.0.pdf (erişim 12 Haziran 2020).

62 Kalp hastalıkları, kan pıhtılaşması, epilepsi ve felç.

tiksel olarak tamamen eşit dağılım gösterse de, sağlık personelinin bir hastanın şikâyetleri ve semptomları karşısında verdiği tepki farklı.

"Rengi solmak" ya da "dudakları morarmak" Daha çocukken bunların, bir insanın –beyaz bir insanın– iyi olmadığına dair belirtiler olduğunu öğreniriz. Koyu renkli tenler sararmaz ve dudaklar da morarmaz. Londra'da tıp öğrencisi olan Malone Mukwende bunu bizzat kendisi üzerinde gözlemleme imkânı buldu. Daha okulun ilk sömestrinde, öğrencilerin kitaplarda ve derslerde gördükleri tüm dış semptomların sadece beyaz hastalarda görülebileceğini fark etti. Beyaz tendeki değişikliklerin birebir aynısını, esmer ve siyah tende gözlemlemek mümkün değildi. Mukwende tarif edilen bu semptomların beyaz olmayan tende nasıl göründüğüne dair bilgilere ulaşmaya çalıştıysa da, bu nafile bir çabaydı. Mukwende'nin bir röportajda örnek olarak verdiği Kawasaki Sendromu, bilhassa küçük çocukları etkileyen bir damar iltihabıdır.[63] Beyaz tende genellikle kırmızı ve kaşıntılı bir egzama çıkar, daha koyu renkli tende ise, kızarıklık hiç görülmeyebilir. Oysa ki bu, en kötü olasılıkla ölümcül bir kalp krizine yol açan hastalığın ciltte görülen başlıca belirtilerinden biridir. Standart olarak alerjilerin tespitinde uygulanan Prick testi de alerjen duyarlılığının bir göstergesi olarak cildteki kabarmaları ve kızarıklıkları ölçer – fakat bu semptomlar siyah ve esmer tende farklı görünür, dolayısıyla da beyaz teni norm kabul eden karşılaştırma tablosundakilere benzemez. Mukwende daha iyi bir teşhis yöntemine duyulan ihtiyaç nedeniyle üniversitesinden destek alarak esmer ve siyah tendeki klinik semptomları bizzat fotoğrafladı ve belgeledi. Böylece ortaya *Mind the Gap - A Handbook of Clinical Signs on Black and Brown Skin* (*Farka Dikkat - Siyah ve Esmer Tende Klinik Belirtiler Rehberi*) adlı kitap çıktı ve bu kitap, hakikaten türünün ilk örneği oldu. Mukwende'ye göre, bu rehberde yer alan bilgiler sadece sağlık personeli için değil, hastalar için de gerekliydi. Böylece hastalar, hastalık ve teşhis hakkında bil-

63 Son zamanlarda çocuklarda Kovid-19 ile bağlantılı olarak da ortaya çıktı, bu yüzden bu bulgular daha da önemli hale geldi.

gi edinirken, kendilerindeki semptomların aynısını bu rehberde görebildikleri için, çok daha emin ellerde olduklarını hissediyorlardı.[64] Bu, Batı tıbbının dekolonizasyonuna giden yolda önemli bir adımdı.

Olguların ilkesel olarak sunulması söz konusu olduğunda da, bu yolda ilerlemek gerekiyordu. 2020'de tıp öğrencisi ve aktivist LaShyra Nolen, Harvard Tıp Fakültesi'nde okutulan tüm kitaplarda şu gibi cümlelerin tekrar tekrar geçtiğini fark etti: "*Black people are more likely to develop* (... Siyahlarda daha çok gelişme eğilimi gösterir) ya da "*African Americans have the highest rates of* (Afrikalı-Amerikalılar ...te en yüksek orana sahiptir) – üstelik ekstrem olguların asıl nedenleri hakkında tek kelime bile etmeden. Yapısal ırkçılık. Doktorlarda siyah insanların doğaları gereği "kusurlu" oldukları düşüncesinin köklenmesine sebep olan bu olsa gerek. Böyle bir zihniyet, nedenlerle mücadele etmeyi daha sağlıklı bir yaşam fırsatı olarak görmek yerine, semptomları düzeltilmesi olanaksız kalıcı özellikler olarak görür.[65]

64 Malone Mukwende vd., *Mind the Gap: A Handbook of Clinical Signs on Black and Brown Skin*, St George's University of London, https://www.blackandbrownskin.co.uk/mindthegap (erişim 21 Aralık 2020).

65 LaShyra "Lash" Nolen'ın Twitter paylaşımı: "*I'm always amazed by how medical textbooks will drop a: 'Black people are more likely to develop...' 'African-Americans have the highest rates of ' With no mention whatsoever of the systemic factors that contribute to the disparate outcomes we observe*", https://twitter.com/lashnolen/status/1229144875779538946 (erişim 9 Mart 2020).

Bir Kez Daha "Farklı"

Son altbölüme dek konumuz ağırlıklı olarak toplumsal ya da fiziksel temelli cinsiyet ayrımını ortaya koyan, kadınlar ve erkekler arasındaki güç dengesizliğiyle ilgili şeyler, yapılar ve tasarımlardı. Bu inşa edilmiş ikiciliğin (binerlik) herkes için gerçek sonuçları vardır, fakat bu sonuçlardan hepimizin eşit ölçüde etkilendiğini varsaymak saflık olur. Erkek mi yoksa kadın mı sorusunun yanı sıra, elbette bir üçüncü seçenek de vardır ve bu seçenek gerçekte, işaretlenebilecek bir kutucuktan ziyade bir spektrumdur. Ve bu konuda da henüz her şey açığa kavuşmuş değil, çünkü –daha önce de bahsi geçtiği üzere– güç dağılımında sadece cinsel kimlik değil, ten rengi (ve bununla bağlantılı olan farklı fiziksel özellikler), cinsel eğilim ve ableizm[1] de rol oynar.

Ben beyaz, hetero, engelsiz bir cis kadının bakış açısından yazıyorum – yani bu bölümde, bizzat deneyimlemediğim şeylere parmak basabilmek için elimden geldiğince kendi sınırlarımın ötesini görmeye çalışıyorum. Ve bu toplumda marjinalleştirilmiş insanların gündelik deneyimlerini öğrenmeyi, dinlemeyi ve anlamayı her ne kadar kendime görev edinmiş olsam

1 İnsanların fiziksel yeterliliklerine göre yargılanması anlamına gelen ableizm, engelsiz insan standardını tasarım, dil vs. için norm olarak kabul eder.

da, sadece dolaylı olarak anladıklarımı anlatabilirim. Öncelikle: İlerleyen sayfalarda yazılanlar konusunda benden daha deneyimli insanlar olduğunu biliyorum. Ayrımcı tasarıma dair kötü şeyler yazarken, sınırı tam olarak beni etkilemediği noktada çiziyor olabilirim.

Pancaking

Amerikalı sinirbilimci Malaika Singleton, Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'nin (ACLU) desteğiyle ABD Ulaştırma Güvenliği İdaresi'ne (TSA) dava açtı, çünkü dünyanın dört bir yanındaki konferanslara katılmak üzere ne zaman seyahate çıkacak olsa, rutin güvenlik kontrollerinde diğer yolcularla birlikte beklediği sıradan çıkarılıyor ve saçlarının arası elle aranıyordu. Singleton, ACLU'nun avukatı Novella Coleman ile temasa geçti; o da *sisterlocks*[2] saç modeli yüzünden havaalanı kontrollerinde benzer deneyimler yaşamıştı. ACLU ve TSA konuyu mahkemeye taşımadan kendi aralarında uzlaşarak, bundan böyle havaalanı kontrollerinde siyah kadınların saçlarını nedensiz aramaktan kaçınılması gerektiğine dair bir bildiri yayımladılar. TSA siyah insanların saçları ve saç stilleri konusunda kendi çalışanlarının eğitime tabi tutulmaları gerektiğini kabul etti ve gelecekte, ırksal profilleme ve örtük ayrımcılık konularına eğitim planında daha önemli bir yer ayırılacağına dair söz verdi. Sorun sadece yer hizmetleri personeli değil, her şeyden önce beyazın norm kabul edilmesine dayanan bir teknik sorun: Hâlâ dünyanın her yerinde kadınlar, havaalanı kontrollerinde vücut tarayıcı cihaz düz olmayan saçları doğru algılayamadığı için güvenlik görevlileri tarafından kenara çekildiklerini söylüyorlar. Cihaz saç yapısını tanımlayamadığı için yanlış alarm verir ve bu durum, saçlar açık veya örgülü ya da başka bir şekilde toplanmış olsa da değişmez. Çalışanlara göre, sorunun kaynağı saçların gürlüğüdür. Cihaz gür saçları yanlış biçimde nesne olarak tanımlar ve yanlış alarm verdiğinde ilgili kişinin üstünün aranması gerekir, kural böyledir.

2 Dreadlocks (rasta olarak da bilinir) daha ince ve daha kısa olanıdır.

Beyaz olmayan kişilerde bu durum sistematik olarak yaşandığı ve kişilik haklarına müdahale olduğu için, ABD'de ayrımcılıkla mücadele yasasının ihlal edilmesi demektir. Bu nedenle vücut tarayıcısı üreticilerinden, beyaz ırka mensup olmayan insanların da saç stillerini tanıyacak cihazlar geliştirmeleri istenmiştir. Cihazlar peruk ve türban gibi başörtülerini, yani beyaz olmayan insanlarda daha yaygın görülen tüm stil ve özellikleri algılamada da zorluk çeker.[3] Bu durum 2015'te tespit edildi, ancak o günden bugüne uygulamada mağdurlar için değişen pek bir şey olmadı.

Konuyla ilgili *ProPublica* tarafından yapılan bir ankete göre, sadece beyaz ırktan olmayanlar değil, kıvırcık saçlı beyaz kadınlar da vücut tarayıcıların yanlış alarmına maruz kalıyor.[4] Ancak bu kadınların ifadelerinden anlaşıldığı üzere, akabinde vücutlarının ve saçlarının aranmasını bir hak ihlali olarak görmüyorlar. Bunun nedeni, beyaz kadınların sistematik olarak ırkçılığa maruz kalmamaları ve bir insan kalabalığı arasından alınıp kenara çekilme deneyiminin onlara bambaşka şeyler çağrıştırmasıdır. Hatta içlerinde bunu eğlenceli bulanlar bile vardır. Fakat bu uygulamaya maruz kalan çoğu beyaz olmayan insan, havaalanında düştüğü durumu nahoş bir deneyim, bir taciz olarak nitelendirir. Bu yüzden, ortada ırkçılık sorunu olmadığını iddia eden beyaz insanlara kulak asmamalı ve ırkçılık nedir bilmeyen biz beyazlara, ten rengi bizden farklı olanların yaşadıklarını anlatmak için çabalayan kişilere inanmalıyız.

Saçla ilgili bir başka örnek verelim: *America's Got Talent* (AGT) (Yetenek Sizsiniz) adlı yetenek yarışmasında jüri üyesi olan Amerikalı Gabrielle Union, 2020 yılının başında artık yarışmayla ilişiği olmadığını, daha doğrusu jüriden çıkarıldığını açıkladı. Nedeni Union'un toksik çalışma ortamı, ırkçı şakalar ve yorumlardan şikâyetçi olmasıydı. Örneğin saçları progra-

3 2019 sonu itibarıyla.

4 Thomas Frank ve Brenda Medina, "TSA Agents Say They're Not Discriminating Against Black Women, But Their Body Scanners Might Be", *ProPublica*, 2019, https://www.propublica.org/article/tsa-not-discriminating-against-black-women-but-their-body-scanners-might-be (erişim 11 Şubat 2020).

mın hedef kitlesi için "fazla siyah" bulunmuştu. Union'un saçları doğal kıvırcıktı.

Uzun süre aynı programda jüri üyesi olarak çalışan ve artık bir başka yarışmada insanların yeteneklerini değerlendirmeye devam eden bir diğer kadın, Alman Heidi Klum, hariçten gazel okumaktan çekinmedi. Klum medyaya açıklama yaparak, kendisine her zaman çok saygılı davranıldığını, AGT'deki çalışma ortamını çok samimi, insani ve hoş bulduğunu söyledi. Evet, bu da mümkün, fakat sorulması gereken soru şu: Klum siyah bir meslektaşının gündelik yaşamında deneyimlediği ırkçılığın ne kadarını görüp tanımlayabilir?

Klum'un gerçeği yansıtmayan sözleri büyük tepkiyle karşılandı. İnsanlar Klum'a dünyanın onun etrafında dönmediğini hatırlatmadan edemediler. İnsanların ondan "beyaz kadın" diye söz etmeleri onu düşünmeye sevk etti ve bunun ırkçı bir ifade olduğunu söyleyerek şunları ekledi: "Ben sadece gördüklerim hakkında konuşabilirim – bunun benim ten rengimle hiç alakası yok. Ben bir insanım ve bir insan olarak ne gördüysem, onu söyledim."[5] İngiliz aktris ve aktivist Kelechi Okafor'un Twitter'da belirttiği gibi,[6] beyaz insanların kendilerini tacize uğramış hissetmeleri için onlara "beyaz" demek yetiyor, çünkü onlar hayatları boyunca sadece "insan" oldular. Diğer tüm beyaz olmayan insanlar "siyah", "koyu tenli", "Asyalı" ve bunun gibi nitelendirmelerle anılırken, beyaz insanlar norm olmaya alıştılar.

Beyaz olmayanlar tarafından "beyaz" vurgusuyla anılmak, pek çok nedenle beyaz insanların hoşuna gitmez. Birincisi, kendilerinden bahsedilirken bu sıfatın kullanılması beyaz insanların çoğunda nahoş ve hiç alışık olmadıkları bir duygu

5 Tashara Jones, "Heidi Klum Says She Was Called 'a White Woman' for Defending 'AGT'", *Page Six*, 6 Şubat 2020 https://pagesix.com/2020/02/06/heidi-klum-says-she-was-called-a-white-woman-for-defending-agt/ (erişim 7 Şubat 2020).

6 machine gun Kele'nin Twitter paylaşımı: "*It is upsetting to a lot of white people to be referred to as 'white' because they're used to just being referred to as 'people' it is everybody else who gets the prefix that others their personhood. white privilege is moving through a racialised world in an unracialised body*", https://twitter.com/kelechnekoffi/status/1225719126771077120 (erişim 7 Şubat 2020).

uyandırır; kendi ten renklerinin "normal" olmadığı duygusu. Fakat bir şey daha vardır ki, ben bunu çok iyi bilirim, çünkü ben de tamamen yerinde bir tanımla "beyaz kadın" olarak anılmaktan hoşlanmam. Burada söz konusu olan sadece bir ten rengi değil, "beyaz" sıfatının tarihi, siyasi ve kültürel açıdan ifade ettiği her şey: Yüzyıllarca süren zulüm, sömürgecilik, ekonomik üstünlük, zenginlik ve ötekilerin, çoğunlukla beyaz olmayan insanların sömürülmesine dayanan bir güç. "Beyaz" olarak tanımlanmak, biz beyaz insanların görmezden gelmeyi tercih ettiği bir lükse dair küçük bir hatırlatma. Tarihte köklenmiş bu ırkçı yapının sonuçlarını bugün ve her gün yaşayan tüm diğer insanlar böyle bir lükse sahip değil. Bir insana "beyazsın" demek, "son derece ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunun ve atalarının bu konum uğruna insanları köleleştirdiğinin, sömürdüğünün ve öldürdüğünün hiç farkında değilsin" demekten farksız. Bu "Uyandım, bilgisayarın başına geçtim ve aydınlandım," diyen egomu zedeleyen bir şey.

Kim vurdumduymaz olduğunun birdenbire yüzüne vurulmasını ister ki? Fakat tam da bu içsel duraksamamız –İngilizcedeki ifadesiyle *gives me pause* (bir dakika durup düşünme) hali– ve beyaz olarak tanımlandığımızda bizi rahatsız eden şeyin ne olduğunu sorgulamamız, kendimiz hakkında düşünmemiz için bir fırsat da olabilir. Irkçılıkla mücadele, geliştirilmesi gereken bir kas gibidir.

Aktris Gabriella Union'a ve NBC televizyon kanalının, AGT izleyicileri için saçlarının "fazla siyah" olduğu suçlamasına geri dönelim. "Fazla siyah" demek, beyaz kadınların saçlarına ve saç modellerine "yeterince uyarlanmamış" demektir. Bakım ve güzellik ritüelleri dünyanın hemen her yerinde beyaz normlarla özdeştir ve bu yüzden saçlar, beyaz sömürgecilerin ithal ettikleri bir ideale uyacak şekilde düzleştirilir, boyanır ve şekle sokulur.[7] Ve bu çoğunlukla kişisel bir seçim değil, çoğunluğun beyaz olduğu bir toplumda yaygın olan toplumsal beklen-

7 Bu konuda söylenecek çok şey var. Muhteşem bir özet için bkz. "Is Beauty In The Eyes Of The Colonizer?", *NPR, Code Switch.*

tidir. ABD'de ve İngiltere'de çocuklar ve gençler okula *dreads* gibi geleneksel siyah saç modelleriyle gelirlerse, okuldan atılırlar. Kadınlar işverenleri tarafından saçlarını düzleştirmeye ya da doğal saçlarını norma uygun peruklar altında gizlemeye teşvik edilir. Ve doğal Afro saçları olan erkekler daha zor iş bulur. Kardashian kardeşler gibi beyaz insanların, siyahların geleneksel saç modelleriyle süslendiklerini ve bunun için kutlamalarla karşılandıklarını düşünürsek, bu oldukça üzücü. 2015'te Kylie Jenner'in bu yüzden aldığı eleştiri, 2018'de kız kardeşi Kim Kardashian'ı Instagram'da *cornrows* saç modeliyle kendini göstermekten alıkoymadı. Söylentilere göre, Bo Derek'ten ilham almıştı. Beyaz bir Amerikalı aktris olan Bo Derek –bunu bizzat araştırmak zorunda kaldım– 1979 yılında oynadığı *10* adlı filmde altın sarısı mayosu ve *cornrows* modeli saçlarıyla kumsalda dolaşmış, bu sahneyle adeta bir seks sembolü olmuştu. Ne Derek'in ne de Kardashian'ın bu saç modelinin siyah insanlara, tarlalarda köle olarak çalıştırılan Afrikalı atalarının tarihini ve geleneklerini anımsattığına dair en ufak bir fikri vardır. İlk zamanlar, köle olarak kullanılan insanlar bir yerde toplu halde barındırılırken, genellikle ortak bir dilleri olmamasına dikkat edilirdi. Birbirleriyle konuşamayan bu insanların birbirlerinin saçlarını taramaları zamanla onların bir topluluk oluşturmasına katkıda bulundu. Birbirlerinin saçlarını tarayıp örmeleri çok samimi ve bağlayıcı bir eylem, son derece insanlık dışı şartlarda varoluşsal bir kültürel uygulamaydı. Yani söz konusu olan, bir saç modelinden çok daha fazlasıdır.[8] Ayrıca örgülü saç modelleri, beyaz ölçütlere göre "daha düzgün" görünmelerini, böylece bazı durumlarda beyaz insanlar tarafından biraz daha az kötü[9] muamele görmelerini sağladı.

Kardashian en azından baskın kültürün mensubu olarak azınlık kültürüne el koymaya kalkışmasından ötürü özür dilerken, Derek 2015'te tartışmayı "saçma" olarak yorumladı, çün-

8 Saç modellerinin, kölelerin tarlalardan özgürlüğe kaçış yollarını gösteren bir tür harita oluşturduğunu ortaya koyan olaylar da belgelenmiştir. Saç modeli aracılığıyla bilgi aktarılmıştır.

9 "Daha iyi" demek bu bağlamda fazla abartılı olurdu.

kü bu "sadece bir saç modeli" idi ve dünyanın "bir sürü başka sorunu" vardı.[10] Bu bize bir kez daha Heidi Klum'u ve kendi ufkunu başka insanların deneyimlerini yargılamak için ölçüt olarak kullanan ve böylece –başka nasıl olacak– tümüyle çuvallayan beyaz dünya görüşünü hatırlatıyor.

Saç konulu hikâyelerin ve anekdotların listesi sonsuz uzunluktadır. Aktris ve model Lupita Nyong'o 2017'de Twitter'a, İngiliz moda dergisi *Grazia*'nın kapağında yayımlanan fotoğrafında saçlarının, Avrupai bir güzellik idealine uydurmak için fotoğraf hilesiyle izinsiz değiştirilmesinden duyduğu hayal kırıklığını yazdı.[11] Birkaç gün içinde *Don't touch my hair* (#dtmh) (Saçıma dokunma) etiketi altında, beyaz güzellik standardına uysun diye saçları bilgisayarda moda endüstrisi adına değiştirilen çok sayıda kadının öyküsü birikti. Aralarında Solange Knowles'in öyküsü de vardı. Bu değişiklikle orijinal saç stilinin ardındaki öykünün görünmez kılınması, bu işi yapanları rahatsız etmemiş gibiydi.

Tıpkı patriyarkal tasarım gibi beyaz normlu tasarım da her yerdedir ve burada da sonuçlar rahatsızlıktan hayati tehlikeye dek uzanır. Örneğin sadece beyaz insanlara sabun veren sensörlü sabunluklar vardır. Çünkü bu sabunlukların mekanizmasını çalıştıran kızılötesi ışınlar sadece beyaz tene tepki verir, koyu renkli elleri algılamaz. Boya kalemlerine gelince, "ten rengi" denen renkle bu dünyadaki herhangi bir insanı değil, olsa olsa Miss Piggy'yi resmedebilirsiniz. Buna rağmen çocuklara aşılanan, ten renginin pembe-bej olduğudur.[12] Makyaj ve genel ola-

10 "Bo Derek Really Doesn't Want to Talk About Cornrows", *New York, The Cut*, https://www.thecut.com/2015/07/bo-derek-doesnt-want-to-talk-about-cornrows.html (erişim 11 Şubat 2020).

11 Lupita Nyong'o'nun Twitter paylaşımı: "*Disappointed that @GraziaUK edited out & smoothed my hair to fit a more Eurocentric notion of what beautiful hair looks like. #dtmh*", https://twitter.com/lupita_nyongo/status/928815665862942720 (erişim 11 Şubat 2020).

12 Bunun için kolay bir çözüm var. İki yıl önce çocuğun, internetten satın aldığımız Noel takvimini farklı ten renkleriyle boyadık. Böylece siyah prensesler, siyah doktorlar ve siyah kreş arkadaşları da resimlerimiz arasındaki yerlerini aldı.

rak güzellik ürünlerine gelince – son yıllarda o alanda da biraz ilerleme kaydedildi. Uzun süre büyük parfümerilerin raflarındaki ürün yelpazesi için beyaz ten ve beyazların saçları standart kabul edildi ve bu sadece ABD'de değil, Avrupa'da da böyleydi. Aynısı, her tür iç giyim ve görünmez etkisi yaratmak için kullanan kişinin ten rengine mümkün olduğunca yakın olması amaçlanan şekillendirici ürünler için de geçerlidir.[13] Bejle pembe arası olmayan her şey mağazalarda ya da daha doğrusu depolarda –çünkü çoğu sadece çevrimiçi satışa sunulur– görece yenidir. Çevrimiçi satış sistemi piyasaya çıkmadan önce, beyaz olmayan insanlar için üretilen makyaj malzemeleri ve benzeri ürünler katalogdan sipariş edilerek postayla satın alınırdı, çünkü mağazalar ve peşi sıra ortaya çıkan süpermarket zincirleri beyaz olmayan müşterileri dikkate almak istemiyorlardı. Beyaz olmayanlar için üretilen ve onlara pazarlanan ürünlerde bile "aydınlatıcı etki" vaadi uzun süre önemli bir satış argümanı oldu. Sömürgeciliğin yarattığı güzellik ideallerine saygılar!

Balede de estetik anlayışının tekrar gözden geçirilmesi gerekir. Klasik dansta vücudun optik uzantısı olan bale ayakkabıları, 2018 yılına kadar sadece pembe veya beyaz renkte üretildi. Fakat pembe bale ayakkabıları siyah ya da esmer bacaklarda uzantı gibi değil, optik bir kesinti olarak göründüğü için 1970'li yıllarda *Dance Theater of Harlem* (Harlem Dans Tiyatrosu) bu geleneği bozdu: Topluluk üyeleri ayakkabılarını daha uyumlu renklere boyamaya başladı. Bu eğilim hızla yayıldı ve dünyanın her yerinde dansçılar bale ayakkabılarını *pancaking* adı verilen külfetli bir DIY (kendin yap) yöntemiyle adeta baştan yarattı. Bu yöntemde ayakkabılara makyaj yapılarak renkleri ten rengine uygun hale getirilir. Bu işlem hem çok zaman alır hem de çok masraflıdır, çünkü saten, alçı ve deriden yapılmış bir bale ayakkabısı sürülen boyaları çabucak emer ve parmak uçlarında yapılan dansa en fazla 12 saat dayanır. Bu da bir dansçının sezon başına yaklaşık 120 çift bale ayakkabısının makyajı için çokça zaman ve para harcaması demektir. Ko-

13 Yara bantları ve sargılar da bu kategoriye girer.

yu ten renklerinde bale ayakkabıları 2018'den beri profesyonel olarak üretiliyor. Ayakkabılar aslında sadece, genel olarak bale tasarımına dair bir ipucudur. Pek çok klasik eserin merkezinde bugüne dek hep baş balerinin mermer kadar beyaz vücudu yer alır.

Başlı başına bir sanat dalı olarak bale, 16. yüzyılda İtalya'da Rönesans devrinde ortaya çıktı ve dans Avrupa'nın geri kalanında popüler olduğunda, beyaz dansçı normu çoktan yerleşik hale gelmişti. Yaygın bale felsefesinde norm şöyledir: Aynı uzunluk, aynı kilo –daha doğrusu incelik– ve aynı ten rengi. Farklılıklar hoş karşılanmaz, özellikle de görsel açıdan. Her yerde olduğu gibi elbette burada da son derece etkili ırkçı akımlar vardır, siyah vücudun "rahatsız edici doğası" gerekçe gösterilerek, siyah dansçıların toplulukta yer alması engellenmeye çalışılır.[14] Ve görünen o ki, bu akımlar günümüze dek varlıklarını sürdürmüştür.

Fransız Chloé Lopes Gomes 2018'de Almanya'nın en büyük ve en ünlü bale topluluklarından biri olan Berlin Devlet Balesi'nin ilk siyah baleriniydi. İki yıl çalıştıktan sonra sözleşmesi uzatılmadı, bunun üzerine Lopes Gomes Kasım 2020'de *Spiegel* dergisine röportaj vererek, Berlin Devlet Balesi'nde maruz kaldığı ırkçılığı anlattı.[15] Bale ustalarından biri ondan, *Kuğu Gölü Balesi*'nde kuğuların korosunda "daha az göze batması" için tüm vücudunu beyaza boyamasını istemişti. Kadın bale ustası, sahnede kullanılan kostüm ve aksesuarların Lopes Gomes'in ten rengine göre yapılmadığını vurgulamak için her fırsatı değerlendirmişti.[16] Bu "ötekileştirme" biçimi köklü bir gelenekten gelir. 2018'de ölen Raven Wilkinson, 1955'te bir Amerikan

---

14 Jorie Goins, "Changing Ballet's Perception Means Embracing Black Bodies", *The Clyde Fitch Report*, 9 Haziran 2017, https://www.clydefitchreport.com/2017/06/black-ballet/ (erişim 3 Aralık 2020).

15 Elisa von Hof, "Ballerina wirft Berliner Staatsballett Diskriminierung vor: Für Schwanensee war sie nicht weiß genug", *Der Spiegel*, 20 Kasım 2020). https://www.spiegel.de/kultur/ballerina-wirft-berliner-staatsballett-diskriminierung-vor-fuer-schwanensee-war-sie-nicht-weiss-genug-a-00000000-0002-0001-0000-000174103668 (erişim 3 Aralık 2020).

16 Ben bunu ancak şu şekilde yorumlayabilirim: "Sen buraya ait değilsin."

bale topluluğuna solist olarak kabul edilen ilk siyah kadınlardan biriydi. Olağanüstü yeteneğine rağmen ten rengi seyircilerin ırkçı beklentilerine uymuyordu. Wilkinson ve ondan sonra gelen pek çok siyah, tartışmaya meydan vermemek için kendilerini beyaza boyamak zorunda kaldılar. Bu uygulama dünya üzerindeki pek çok toplulukta bugüne dek sürdürülmüştür ve beyaz olmayan kişilerden bugün bile son derece ırkçı taleplerin karşılanması beklenir – bu bir skandaldır.

Bir diğer sorun, sadece beyaz insanlara tavsiyeler veren başvuru kitaplarıdır. Her ikisi de *podcast* yayıncısı ve yazar olan Jolenta Greenberg ve Kristen Meinzer, bir kitap projesi için 50 başvuru kitabı okuduktan ve bir hafta boyunca o kitaplardaki tavsiyelere uygun biçimde yaşamaya çalıştıktan sonra bir sonuca vardılar. Gözlemledikleri içinde en çok dikkatlerini çeken şey şuydu: Çoğu kitap erkekler tarafından yazılmıştı, fakat hedef grup kadınlardı. Ne de olsa kadınların dünyasının en önemli eksiği, erkek bakış açısıydı! Greenberg ve Meinzer ayrıca, kitapların üstü kapalı biçimde sadece –ki bazılarının başlıkları bile bunu ele veriyordu– beyaz okur kitlesine hitap ettiğini tespit ettiler. Yer yer sorunu açıkça ortaya koyan, ve sonra o ateşli Asyalı kızla buluştum..." ya da "...siyah bir arkadaşın anlattığı kadarıyla..." gibi cümleler vardı ve bunun dışında kitapta ten renklerine ve etnik kökenlere dair bir şey yoktu.[17]

İngiliz aktris ve girişimci Kelechi Okafor bir yazısında şöyle der: "*White privilege is moving through a racialised world in an unracialised body.*" (Beyaz imtiyazlar, ırksallaştırılmamış bir bedende, ırksallaştırılmış bir dünyada yol alır.)[18] Başka hiçbir yerde, ayrıcalıklar ve hareket özgürlüğü arasındaki ilişki, seyahat edebiyatı türünde olduğu kadar gözler önüne serilmez. Kim global bir kamusal alanda, olumsuz sonuçlardan korkmak

17 "Not-So-Life-Changing Magic Of Self-Help-Books", yazar Kristen Meinzer ile röportaj, *NPR Code Switch*, https://www.npr.org/sections/codeswitch/2020/01/30/399853447/boyz-n-the-hood-has-one-of-the-best-takes-on-gentrification-youll-ever-see (erişim 7 Şubat 2020).

18 machine gun Kele, Twitter, bkz. dipnot 419.

zorunda kalmadan özgürce hareket edebilir? Beyaz erkekler.[19] Kâşifler, mucitler –ve tabii sömürgeciler– beyazdı ve nihayetinde bu, olayın doğasında vardı. Bugün bile seyahat edebiyatı dünyasına beyaz erkekler hükmeder. Öyle ki Asya'ya, Afrika'ya ya da Yakın Doğu'ya seyahat eden beyaz bir erkeğin, sırt çantasıyla yaptığı uzun yürüyüşlerden, bedava konakladığı misafirperver evlerden ve flört ettiği kadınlardan oluşan deneyimlerini daha sonra bir macera veya seyahat rehberine dönüştürmemesinin imkânsız olduğunu düşünmek mümkündür.[20] Deneyimler içinde karşılaşılan insanlar, gezilen yerler genellikle sahnedeki dekorlar gibi arka plandadır, asıl önemli olan şey yazarın kendisiyle kurduğu içsel diyalogdur. Peki kimler, aynı kaygısız kendilik algısıyla dünyayı dolaşıp sonrasında deneyimlerini bir uzman raporu biçiminde yazarak para kazanamaz? Siyahlar, yerliler ve diğer beyaz olmayan insanlar.

Seyahat edebiyatı ve seyahat rehberleri, beyaz erkeklerin özgürce hareket edebildikleri bir dünyanın belgeleridir ve şaşırtıcı olan şu ki yazarlarının dünyaya bakışı, beyaz ya da erkek olmayan herkes için kesinlikle en ilginç bakış açısı değildir. Yeşil Rehber'in (*Green Book*)[21] tarihi, güvenli bir seyahat rotası için doğru bilginin hayati önem taşıyabileceğini gösterir. ABD'nin güney eyaletlerinde, bilinen adıyla Jim Crow döneminde siyahlar ile beyazların yaşam alanlarını ayıran yasalar vardı. Mağazalar, restoranlar, benzinlikler, oteller – hepsi, siyah tenli insanlara hizmet etmeyi reddetme hakkına sahipti. Bu sadece kurumsallaştırılmış ırkçılık değildi, çünkü siyah insanların ölümüyle sonuçlanabiliyordu – ki bu dönemde işlenen linç cinayetleri bunu kanıtlar. Aynı zamanda sanayileşme ve peşi sıra ortaya çıkan ekonomik büyüme, siyah topluluklar içinde de orta sınıfın kalkınmasını sağladı. Arabalar satın alındı, kısa gezintiler ve tatiller zor işlerin ödülü oldu. Ancak hareketliliğin artık çok

19 Kamusal alan karşılaştırması için bkz. İkinci Bölüm.

20 Örneğin Alman gazeteci Thilo Mischke'nin 80 Kadınla Devri Âlem'i.

21 Burada bahsi geçen 2019 Hollywood yapımı o berbat film değil, siyah Amerikalılar için yazılmış olan tarihî rehberdir.

daha detaylı planlanması gerekiyordu. Dinlenme ve çiş molaları, benzin istasyonları, konaklamalar: Irkçı yasalara tabi siyah bir ailenin seyahat etmesi, nerelerin güvenli olduğuna dair güvenilir bilgiler gerektiriyordu. Siyah insanların herhangi bir zarar görmeden seyahat edebilme ihtiyacından yola çıkan Victor Hugo Green, 1936 ila 1966 yılları arasında her yıl yenilenen bir seyahat rehberi yayımladı. Başta sadece güney eyaletleriyle sınırlı olan bu rehbere zamanla kuzey eyaletleri, Kanada, Meksika ve Karayipler de eklendi. Rehberde sadece dükkânların ve tesislerin değil, siyah ya da ırkçılık karşıtı insanların da adları ve adresleri vardı. Pek çok yerde çabucak tükenen seyahat rehberinin basımı 1966'da, ten rengi nedeniyle ayrımcılık yapmak 1964 tarihli Medeni Haklar Yasası'yla kanunen yasaklandıktan ancak 2 yıl sonra durduruldu.

Erişilebilir

Her şeyi doğru anladığımdan emin olmak için Laura Laugwitz'e algoritmalar ve yapay zekâ üzerine yaptığımız röportajdan bir kesit verdim ve okumasını rica ettim. Laugwitz bölümdeki iki ifadeye dikkatimi çekerek bunların ableist, yani engelli ayrımcılığına dayanan ifadeler olduğunu söyledi: "Teknolojiye duyulan kör güven" ve "siyaset, teknoloji endüstrisinin gerisinden topallayarak geliyor" Laugwitz haklı; kullandığım dil tüm fonksiyonları çalışan bir vücudu standart kabul eden ve farklı işleyen vücutları negatif ve nispeten değersiz bir şeymiş gibi aşağılayan deyimlerle dolu. Ayrımcılığın pek çok biçiminde olduğu gibi bu da kasti değil, fakat benim ne kastettiğim de önemli değil. Önemli olan –bu örnekte– dilsel ifadeler dolayısıyla norm dışı olarak damgalanan insanların deneyimi.

"Ableizm" engelli insanlara yönelik ayrımcılık anlamına gelen görece yeni bir kavram. İngilizce *ability*, yani "yeti" kelimesinden türetilmiştir, "engelli" ve "engelli olmayan" ikiliğini ifade eder. Bir insanın yetilerini hedef alan bu odaklanma, kapitalist toplumumuzda önceliğin ne olduğunu çok iyi anlama-

mızı sağlar: Verimlilik. Ve hem verimliliğin hem de yetinin bu katı tanımında dışlanan insanların değersizleştirilmesinin kaynağını gözler önüne serer. Toplumumuzda norm olarak tespit edilen şey, engellilik üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların *compulsory able-bodiedness*, yani "bağlayıcı engelsizlik" dedikleri şeydir. Bizler dil, tıp vs. tasarımından tutun da, kamusal alanın biçimlendirilmesine kadar engelsizliği esas alırız.

Lennard J. Davis yayımcısı olduğu *The Disability Studies Reader* (*Engellilik Çalışmaları Rehberi*) adlı kitapta, sorunun engellilikle değil, normalliğin inşasıyla başladığını yazar: "Sorun, engelli kişi değildir; sorun normalliğin engelli kişi için 'sorun' olacak biçimde inşa edilmesidir."[22] Davis'e göre, normallik konsepti insanın kendisiyle pek ilgili değildir, daha ziyade toplumsal bir tasarım, toplum tarafından alınan bir karardır.

Kamusal alanın şekillendirilmesiyle ilgili İkinci Bölüm'de bahsi geçtiği üzere, alan tarafsız değildir, aksine toplum içindeki güç dengelerinin bir aynasıdır. Örneğin kamuya ait ulaşım araçlarının tüm insanlara aynı ölçüde hizmet vermemesi kararı, ableist siyasetçi ve girişimcilerin güç gösterisidir. Almanya'nın kısa ve uzun mesafe tren istasyonlarının (yani tramvay ve metro durakları hariç) sadece %78'i erişilebilirdir, yani tekerlekli sandalye ya da yürüteç (veya bebek arabası) kullanan insanlar için engelsiz ulaşım sağlar.[23] Hamburg yakınında küçük bir şehir olan Bargteheide'de oturan biri, istasyonların %22'sinde engellerle karşılaşır ve perona ulaşabilmek için başkalarının yardımına ihtiyaç duyar.[24] Üstelik trene binebilmek için önceden Deutsche Bahn'a (Alman Demiryolları) baş-

22 Lennard J. Davis, *The Disability Studies Reader*, 4. basım, Routledge, New York, 2013.

23 "Anteil barrierefreier und nicht barrierefreier Bahnhöfe in Deutschland, Stand: Haziran 2020, *Statista*, https://de.statista.com/statistik/daten/studie/39308/umfrage/barrierefreie-bahnhoefe-in-deutschland/ (erişim 6 Kasım 2020).

24 jp54, "Warum gibt es keinen barrierefreien Bahnhof in meiner Stadt?", bargteheideaktuell, 14 Ocak 2019, https://www.bargteheideaktuell.de/aktuell/54281/warum-gibt-es-keinen-barrierefreien-bahnhof-in-meiner-stadt/ (erişim 6 Kasım 2020).

vuru yapmış olması gerekir. Ancak başvurusu varsa, ilgili personel tarafından tekerlekli sandalyesiyle birlikte trene bindirilebilir. "Erişilebilirlik" kelimesi istasyonlarda yürüme engellileri ilgilendirir, görme engelliler içinse zeminde kabartılar ve oluklardan oluşan bir yönlendirme sistemi vardır. Fakat bu sistem Almanya'daki istasyonların sadece %57'sinde mevcuttur. Almanya'da şehir içi ulaşımın durumunun da daha iyi olduğu söylenemez. Örneğin Köln'de yüksek ve alçak tabanlı olarak anılan trenlerden oluşan bir kaos hüküm sürer. Bunlar farklı devirlerden kalma, farklı peronlar gerektiren, tamamen farklı sistemlerdir. İşleyişleri genellikle düşünüldüğü kadar kolay değildir. Nerede bir inşaat olsa ve bir hattın yönünü değiştirmek ya da karnaval ve benzeri şeyler için ek trenler hizmete sokmak gerekse, yüksek peronlarda alçak tabanlı trenlere veya tam tersine rastlarız. İnip binmek mümkün olsa bile, riskin sorumluluğu sizindir! Davis'in, engelli insanlar için "sorunu biz yaratıyoruz" derken kastettiği tam olarak budur. Köln metrosunun merkezî bağlantı noktası Friesenplatz da sorunlara sebep olur: İki yıl boyunca orada bebek arabası sürmeye çalışırken resmen işkence gördüm. Yeterince geniş tek bir asansör bile yoktu, çıkışlara ancak diğer hatların peronlarına geçerek ulaşılabiliyordu... Üstelik bebek arabası tekerlekli sandalye gibi değil, iki kişi kolaylıkla havaya kaldırıp taşıyabiliyor. Her ne kadar yasak olsa da, bebek arabasını sıkı tuttuğunuz sürece yürüyen merdivenle yukarı çıkarmanız ya da aşağı indirmeniz de mümkün. Bebek arabası bu yüzden bozulmaz, ayrıca pahalı bir teknolojisi de yoktur. Bir bebeği içine yatırmak için belli bir süre kullanılır, sonra yine bir kenara konur. Ve küçük bir çocuğa hareket imkânı sağlamak söz konusu olduğunda tüm insanlar az çok yardıma hazırdır, fakat mesele tekerlekli bir insanın hareketliliği olunca işler değişir. *Missy Magazine* dergisinin yazarlarından Debora Antmann, Berlin'de tekerlekli sandalyeyle dolaşırken kendisine karşı sergilenen asosyal tutumun moralini nasıl bozduğunu *Schland ist ÖPNV-Barrieren-Vollkatastrophe!* başlıklı köşe yazısında dile getirdi: Sırf rampadan çıkarmak zorunda kalmamak için kasten uzak-

lara bakan ve onu peronda bırakıp giden makinistler; yer vermeyen ya da ondan izin almadan tekerlekli sandalyeyi itip yerini değiştiren insanlar...[25]

Gelelim, özetle "iyi hissettiren-ilk-kez-videoları" olarak adlandıracağım tamamen farklı bir konuya. Bunlardan internette bolca var, sosyal medyada çılgınca paylaşıyorlar. Videolarda bebekler ve küçük çocuklar bir işitme implantı sayesinde annelerin ya da babalarının sesini ilk kez duyuyor ve sevinçten kıkırdıyorlar ve tabii ki buna tanık olan herkes hep birlikte mutluluktan ağlıyor. Çok dokunaklı! Engelsiz izleyici, çocuk nihayet anne veya babasının sesini duyduğu –nihayet "normal" olduğunu gösterdiği– için genelde aile ve çocukla birlikte mutlu olur. Fakat aktivistler bu tür videoların sağırlığı, herkesin mutlu olabilmesi için ortadan kaldırılması gereken bir kusur olarak gösterdiğini tekrar tekrar vurguluyorlar. Elbette bunun, bir çocuğa işitme cihazını çok görmekle ya da bu kararı verdiği için aileyi suçlamakla ilgisi yok. Bunlar başka insanların yargılayamayacağı bireysel kararlardır. Burada mesele, bu viral videoların büyük medya kuruluşları tarafından paylaşılması ve içimizde, yani biz engelsiz insanların içinde, anlık bir rahatlama hissi uyandırmasıdır: Küçük bir insan daha modern teknoloji sayesinde kurtarıldı ve "normal" oldu. Duymamak normal değil.[26]

Harvard Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmüş olan Haben Girma bir yazar, insan hakları alanında uzman bir avukat ve engelli insanların hakları için mücadele veren bir aktivist. Kör ve sağır olan Girma, 2020'de *Time Magazine* tarafından, ableizmle şekillenen kariyerini ve deneyimlerini anlatması için "TIME 100 Talks" dizisine davet edildi. Kısa videoda, 19. yüzyılın başında iki İtalyan sevgilinin birbirlerine aşk mektup-

25 Debora Antmann, "Schland ist ÖPNV-Barrieren-Vollkatastrophe!", *Missy Magazine*, 4 Şubat 2020 https://missy-magazine.de/blog/2020/02/04/schland-ist-oepnv-barrieren-vollkatastrophe/ (erişim 6 Kasım 2020).

26 İnternette bebeklerin, onlara bakan kişilerle işaret dili ASL kullanarak ilk kez iletişim kurdukları ve örneğin "seni seviyorum" dedikleri çok sevimli videolar da var.

ları yazabilmek için daktiloyu icat ettiklerini anlatıyor.[27] Ayrıca pek çok engelsiz insanın, engellilerin pek yaşamaya değer bir hayat sürmediklerini varsaydığından ve tam olarak bu varsayımın ayrımcılığın başlıca nedenlerinden biri olduğundan söz ediyor.[28] Peki bu video benim nasıl dikkatimi çekti? *Time Magazine* hem kendi Youtube kanalında hem de internet sitesinde bu videoyu paylaştıktan sonra Girma, videoya altyazı, sesli anlatım ve transkript eklenmemiş olmasından duyduğu üzüntüyü Twitter'da yazdı. Girma için kendisinin ve kendi ableizm deneyimlerinin yer aldığı bir video erişilebilir değildi. Bu saygısızca, ableist bir tutumdu, fakat kesinlikle ilk kez başına gelmiyordu. 2014'te Girma insan hakları avukatı olarak mesleği hakkında konuşmak üzere *Tedx Talk*'a davet edilmişti.[29] Orada başka şeylerin yanı sıra, üniversite kantininin menüyü kendisine elektronik postayla göndermeyi sürekli olarak unuttuğundan söz etti. Menü önceden kendisine gönderildiğinde, bilgisayarındaki Braille (Altı Nokta) alfabesi sayesinde yemek seçeneklerini okuyabiliyor, fakat çoğu zaman menüye erişemediği için tabağındakinin ne olduğunu ancak ilk ısırıktan sonra anlayabiliyordu. Bu anekdotla Girma engelsiz insanların kör ve sağır insanlarla empati kurmalarının ne kadar önemli olduğunu anlamamızı sağladı. Bu durumda empati kuramayan *Tedx*'ti. Bu video da alternatif metin seçenekleri olmadan yayımlandı ve ancak haftalar süren şikâyetlerin ardından alternatif metinle birlikte tekrar yüklendi. Girma'nın kendi internet sayfasında yazdığı gibi, bu olayın üzerinden birkaç yıl geçtiği halde, bugün alternatif metin *Tedx Talks* için hâlâ standart bir uygulama değil. Engelsiz çoğunluk toplumu tarafından ta-

27 Bu şekilde iletişim kuran kişilerin adları Pellegrino Turri ve Carolina Fantoni da Fivizzano'ydu. Gerçekten sevgili miydiler, yoksa sadece arkadaş mı, bugün bu sorunun cevabını kesin olarak vermek mümkün değil. Fakat bunun bir önemi yok, önemli olan duygularını ifade etmek isteyen insanların bunun için bir yol bulmuş olmaları.

28 Haben Girma, *TIME 100 Talks*, 14 Ağustos 2020. https://www.youtube.com/watch?v=l9mzxBIO6bs (erişim 6 Kasım 2020).

29 Haben Girma, "Why I Work to Remove Access Barriers for Students with Disabilities", TEDxBaltimore, 28 Şubat 2014, https://www.youtube.com/watch?v=Mvoj-ku8zk0 (erişim 6 Kasım 2020).

nınmak ve saygı görmek için hâlâ ve her seferinde yeni baştan mücadele veriliyor.

Bu nedenle nüfuzlu bir insanın empati kurması da, bu mücadelede büyük önem taşıyor. 7 Kasım 2020 akşamı, ABD başkanlık seçiminin sonucu açıklandıktan sonra ilk konuşmasını yapan Joe Biden şöyle dedi: "Ülkemizin verdiği sözü –ten rengine, etnik kökenine, inancına, kimliğine ya da engeline bakmadan– tüm insanlar için tutmak zorundayız." Bu, ABD tarihinde bir ilkti. İlk kez bir başkan göreve başlamadan önce hedeflerini dile getirirken engelli insanlardan bahsediyordu ve engelli ayrımcılığına karşı mücadele veren aktivist gazeteci Melissa Blake o anda bu kelimelerin kendisi için ne ifade ettiğini Twitter'a yazmamış olsaydı, bu konu benim dikkatimi çekmeyecekti. Blake daha sonra bir makalede duygularını şöyle kaleme aldı: "O kelimeyi duyar duymaz sevinçten 'İşte bu benim!' diye bağırdım. Sanki insanlığım o anda tanınmış ve onurlandırılmıştı."[30]

Herkesin gözü önünde engelli insanlarla dalga geçmeyi ve "iyi genleriyle" övünmeyi seven Donald Trump, zamanında Beyaz Saray'ın internet sayfasındaki "Americans with Disabilities Act" (Engelli Amerikalılar Yasası) başlıklı alt sayfa –engelli insanları görünmez hale getirmek Trump için önemliymiş gibi– ortadan kayboldu.[31] Biden'in başkan olur olmaz, engelli insanların toplumsal hayata katılımına ve görünürlüğüne değer verdiğini göstermesinin, kendi geçmişini unutmamış olmasıyla da ilgisi olabilir, çünkü Biden yirmili yaşlarının ortalarına dek kekelemişti. Bu arada: Başkalarına ayrımcılık yapmamanın koşulu, ayrımcılığı bizzat deneyimlemek olmasaydı, iyi olmaz mıydı?

30 Melissa Blake, "Why Joe Biden's Promise to Support the Disability Community Is So Important to People Like Me", *Health.Com*, 13 Kasım 2020 https://www.health.com/mind-body/joe-biden-acceptance-speech-disability-community (erişim 15 Kasım 2020).

31 Melissa Blake, "Disabled, Shunned and Silenced in Trump's America", *The New York Times*, 15 Şubat 2017, https://www.nytimes.com/2017/02/15/opinion/disabled-shunned-and-silenced-in-trumps-america.html (erişim 15 Kasım 2020).

Herkesin, özellikle de zaten kronik hastalıkları olanların sağlığını tehdit eden bir pandemi döneminde ya da tüm dünyanın geleceğini belirleyebilecek olan seçim zamanlarında eldeki bilgileri mümkün olduğunca çok insanın yararlanabileceği şekilde ortaya koymak, biz medya çalışanlarının, gazetecilerinin ve benzeri işlerle meşgul olanların sorumluluğudur. Erişilebilir internet sayfaları, Twitter vb.'deki resimlerdeki alternatif metinler de buna dahildir. Ayrıca körlerin ve görme engelli insanların kullandıkları ekran okuyucuların, metinleri sesli okuma özelliği olan programların mümkün olduğunca sorunsuz çalışması sağlanmalıdır.

İtiraf ediyorum, araştırmalarım sırasında rastlamasaydım, bu konuda ben de düşünmezdim. Teknolojik ve dijital erişilebilirlik konularında danışmanlık hizmeti veren Domingos de Oliveira, metinlerde cinsiyet belirteçlerinin iki nokta (:) ile verilmesini öneriyor, çünkü sesli okuma programları (yapay zekâ) tarafından telaffuz edilirken, tıpkı aradaki I harfi (büyük i) gibi, sadece kısacık bir duraksamaya sebep oluyor.[32] Benim aslında eskiden stil açısından tercih ettiğim ve ilk el yazmalarında kullanılan yıldız (*) –örneğin *Jounalist*innen* (erkek*kadın gazeteciler)– genellikle *Journalist-Stern_Innen* (gazeteci-yıldız_içeride) olarak okunuyor, ki bu da sürekli tekrarlanırsa oldukça sinir bozucu olur.[33] Yazım programlarındaki "bul ve değiştir" özelliği sayesinde bunu değiştirmek kolay. Keşke her şey bu kadar basit ve kolayca düzeltilebilir olsa...

Her şey beyinde

Dayatılmış engelsizliğin yanı sıra varsayılan modumuzun "herkes hetero ve herkes doğuştan gelen cinsiyetiyle uyumlu" an-

32 "Gendergerechte Sprache und Barrierefreiheit", *Barrierefreiheit-Schulung und Projekt-Begleitung*, 2018, https://www.netz-barrierefrei.de/wordpress/barrierefreies-internet/ barrierefreie-redaktion/texte/gender-gerechte-sprache-und-barrierefreiheit/ (erişim 6 Kasım 2020).

33 Yıldız kullanılmasını savunanların argümanı da ortada: Buna göre * sadece kadınlar ve erkekler için kullanılmıyor, o yeri (örneğin gazeteci) tutan tüm insanları sembolize ediyor. Herkes için eşit işleyen tek tip bir çözüm olmadığı sürece, bu siyasi bir karar.

lamına geldiği "dayatılmış heteroseksüellik" ve "dayatılmış cis cinsiyetçilik"[34] de vardır. Bu toplumumuzda "normal" olarak seçilmiş olandır. Kim olduğumuz ve kimi sevdiğimiz sorularının özel meseleler olduğu elbette düşünülebilir ve yetişkin heteroseksüel cis insanlar söz konusu olduğunda, düşünülen de çoğunlukla budur.[35] Fakat bu iki kategoriye girmeyen insanların normdan sapan varoluşları yasal ve tıbbi düzenlenme gerektirir. Almanya'da 2017 yılına kadar, kimlerin evlenebileceği ve buna bağlı hukuki ayrıcalıklardan yararlanabileceğine dair böyle bir düzenleme vardı. Bugün (Aralık 2020) Almanya'da, Transseksüel Yasası adı verilen yasayla, bir trans bireyin resmî kayıtlarda adını ve cinsiyetini değiştirmesi için en az iki psikiyatrdan rapor alması gerekiyor.[36] Bu da demektir ki hekimlere verdiğimiz yetki, bir trans bireyin kendi bedeni ve kendi yaşamı üzerindeki tayin hakkından daha yüksek konumda. Almanya'da interseks bebeklerin, başkaları tarafından belirlenen cinsiyet normlarına uymaları için ameliyat edilmesine hâlâ izin veriliyor, oysaki bu ameliyatların sonuçları geri döndürülemez ve bebeklerin ilerideki yaşamlarında büyük psikolojik zararlara yol açabilir.[37] Anlaşılacağı üzere, bu son bölüm öncelikle hakların tanınması ve reddedilmesi üzerine. Çünkü yasalar her ikisini barındırma potansiyeline sahiptir: Tasarım yoluyla ayrımcılık ya da tasarım yoluyla hak.

2018'den beri interseks insanlar nüfus kaydında "erkek" ve "kadın" seçeneklerinin dışında "çoklu" seçeneğini seçme hak-

34 Lennard J. Davis, bkz. dipnot 435.

35 Kalburüstü insanlar birer istisnadır, onların hayatına burnumuzu sokmayı severiz, fakat ötekileştirmek yerine özdeşleşme genellikle burada gerçekleşir, zengin ve güzelin (başarısız) ilişkileriyle uğraşmayı severiz, çünkü bu bizi kendi (ortalama) hayatımızdan uzaklaştırır.

36 Felicia Ewert'e göre, bu raporlar bir tür, cinsiyete özgü performans ölçümüne dayanıyordu, bunun için de pek çok cis kadın ve erkek gözlemlenerek rol modeller oluşturuluyordu (Podcast: *Unter anderen Umständen*, Bölüm 1).

37 Ruth Hechtl, "Über Inter*Kinder und Jugendliche Forschungsdesiderate und Möglichkeiten sozialer Arbeit", *Soziales Kapital*, sayı 21, 2019, http://www.soziales-kapital.at/index.php/sozialeskapital/article/ viewFile/623/1095.pdf (erişim 6 Kasım 2020).

kına sahip oldular. Eşcinsel evlilik mücadelesi, 2017'de Almanya'da (tam olarak iki insan evlenmek istediği sürece) herkesin evlenebileceği kararıyla sonuçlandı. Böylelikle geyler ve lezbiyenler, en azından kâğıt üzerinde, evlat edinme konusunda aynı haklara sahip oldular. 2020'de Papa Francis bile, insanların diğer tüm ilişkilerde olduğu gibi eşcinsel ilişkilerde de medeni hukuk açısından eşit haklara ve eşit korunmaya sahip olması gerektiğini dile getirdi.

Buraya kadar her şey yolunda görünüyor. Fakat Papa Katolik kilisesinin sınırlarını hayli aşmıştı, bu yüzden Vatikan yazılı bir açıklama yaparak kendince durumu düzeltti – Papa yanlış anlaşılmıştı, kilisenin tutumu kesinlikle değişmemişti. Yani biz aslında mükemmelliğe uzanan yoldan çok uzaktık – fakat geçmişte olduğu gibi bugün de iyi yönde atılan adımlar var. Ancak ne yazık ki Avrupa'nın ve dünyanın pek çok ülkesinde –örneğin Rusya, Polonya, Macaristan, Türkiye ve Brezilya'da– bu adımları ters yöne çevirme girişimleri de var.

Cinsiyetlerin ikiliği konsepti, yani Adem'in soyunu çoğaltabilmek için bir kadına ihtiyacı olduğu ve bunun üzerine Havva'nın onun kaburgasından yaratıldığı ve bunun tek mantıklı kombinasyon olduğu düşüncesi, üç İbrahimî dünya dininin –Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'ın– buluşudur. *Tevrat*, *İncil* ve *Kuran*'da eşcinsel cinsel davranışlar günah olarak tanımlanır. Ve yazıya geçirilmesiyle beraber, belayı bütün dünyanın başına sarar.

Sömürgecilikle birlikte hem cinsiyetlerin ikiliği hem de heteroseksüellik kabul edilebilir yegâne norm olarak, o zamana dek çok daha büyük bir çeşitlilikle varlığını sürdürmüş olan pek çok kültüre taşındı. Sömürgeciler, Hıristiyanlığı ve İslâm'ı örneğin Endonezya'da yaymadan önce, Sulawesi Adası'ndaki Bugiler'de kadın ve erkek cinsiyetleri arasında kendine yer edinmiş beş cinsiyet ve bir de *bissu* (androjen rahip) vardı.[38] Hollandalı sömürgeciler ise, sadece eşcinsel seksi yasaklamakla kalmadı, cinsiyet seçeneklerinin toplumsal açıdan tanınmasını

38 Irwan Martua Hidayana, "On Gender Diversity in Indonesia", *The Conversation*, 15 Eylül 2018, http://theconversation.com/on-gender-diversity-in-indonesia-101087 (erişim 6 Kasım 2020).

da yasakladı. Böylece dünyanın kültürel ve cinsiyete dayalı çeşitliliği tabulaştırıldı ve her şey bizim heteronormatif bakış açımıza indirgendi.

Avrupa'nın eski sömürgeci devletlerinde homoseksüelliğin suç kabul edilmesi yavaş yavaş tarihe karışırken, eski sömürgelerdeki LGBTQI aktivistleri bugün bile hakları için mücadele ediyorlar. 1963 yılına kadar İngiliz kolonisi olan Kenya'da daha 2019 yılında bir mahkeme, homoseksüelliği yasaklayan İngiliz sömürgesi dönemine ait eski yasaları muhafaza etmeye karar verdi. Bu karar, yıllardır aşkları ve hakları için siyasi mücadele vermiş olan herkesin yüzüne tokat gibi çarptı.

Almanya'da homoseksüellik 1969'dan beri cezalandırılmıyor, fakat 1977'ye kadar Dünya Sağlık Örgütü için iyileştirilmesi gereken hastalıklardan biriydi. Ancak bu, yasanın homoseksüelliği suç olmaktan çıkardığı yerlerde bile, onu otomatik olarak koruduğu anlamına gelmiyor. Kapitalizm için homoseksüelliğin bir hastalık olup olmaması önemli değildir, bir pazar yarattığı ve "tedavi" para kazandırdığı sürece her şey kabul edilebilir. Dönüştürme terapisi adı verilen yöntem, Sigmund Freud ve yandaşlarının başarısız denemeleri, üzerinden geçen onca yıl içinde unutulduktan sonra, 1969'da ABD'de patlak veren Stonewall protestolarının[39] ardından birdenbire yine büyük rağbet görür oldu. Özellikle genç erkekleri heteroseksüelliğe döndürmek için sözde "yeniden programlayan" bu insanlık dışı terapi, sadece ABD'nin pek çok eyaletinde değil, dünyanın başka yerlerinde de homofobik ebeveynler tarafından olumlu karşılanıyor. Bu terapide, kısa elektrik darbeleriyle erotik fantezilerin olması gerektiği gibi harekete geçirildiğine ve heteronormatif mastürbasyon kalıpları oluşturulduğuna inanılıyor.[40] Bu, tümüyle acımasız ve insan onurunu hiçe sayan bir uygula-

39 Stonewall Kulübü'nün önünde Queens (gey kraliçeler) olarak anılan bir grup insan, polisin keyfî aramalarına ve tutuklamalarına direndiler. Bunun üzerine, bugün *Gay Pride* (Gey Onur) hareketinin beşiği olarak bilinen yürüyüşler ve protestolar başladı.

40 1960'lı yıllarda bu terapinin uygulandığı erkekler, seksi orta sayfa kadınları her derde devaymış gibi *Playboy* dergileriyle mastürbasyon yapmaya zorlandılar.

madır. Bu prosedürden geçmek zorunda kalan gençlerin deneyimlerine dair yazdıkları şeyler işkence raporlarını andırır. Yıllarca bol kazançlı bir özel kliniği yönetmiş ve dönüştürme tedavilerinden büyük paralar kazanmış olan McKrae Game gibi biri bile, bugün gey bir erkek olduğunu gizlemeden, kocasıyla birlikte tüm bunlardan uzak yaşamaktadır.[41] Almanya'da 2020'den beri, dönüştürme terapilerinin reşit olmayanlara ve kendi rızası olmayan yetişkinlere uygulanması yasak ve cezai işleme tabi. Cinsel yönelim konusu böyle.

Cinsiyet kimliği konusunda da daha atılacak çok adım var. Dünya Sağlık Örgütü, 2022 yılından itibaren (öyle yazıyor!) transseksüelliğin artık psikolojik bir rahatsızlık, dolayısıyla da bir hastalık olarak değerlendirilmeyeceğine ancak 2019'da karar verdi. Alman Trans Kimlik ve İnterseksüellik Derneği Başkanı Petra Weitzel'e, bunun neden bu kadar uzun sürdüğünü, trans ve inter insanlar için neyin değiştiğini sordum:

> Tıpta alanlarında uzman insanlar bir araya geldiğinde kimlerin söz sahibi olduğuna şöyle bir bakıyorum da, en az %80'i erkek. Üniversitelerde –trans bireyler için sağlık hizmetleri gibi konularda kararların alındığı komisyonlarda yer alan psikiyatrlar, psikoterapistler ve profesörler– hepsi erkek. Ve o erkeklerin cinsiyet, trans kimlik ve transseksüellik anlayışının kaynağı, 19. yüzyılın sonunda bu konuda bir şeyler yazmış ve konuyu, o zamanlar hâkim olan milliyetçi görüşün yanı sıra ona paralel gelişen bürokrasiye, yani bilindik köhneleşmiş düşünce yapılarına göre sınıflandırmış olan diğer erkeklerdir.

Milliyetçi düşüncenin bu kaynağı günümüze dek etkisini korumuştur, çünkü Federal Meclis'in İç Komisyonu'nda trans düşmanı konuşmalar yapan ve beklenen yasa değişikliklerine

41 Marisa Iati, "Conversion Therapy Center Founder Who Sought to Turn LGBTQ Christians Straight Says He's Gay, Rejects 'Cycle of Self Shame'", *Washington Post*, 6 Eylül 2019, https://www.washingtonpost.com/religion/2019/09/03/conversion-therapy-center-founder-who-sought-turn-lgbtq-christians-straight-now-says-hes-gay-rejects-cycle-shame/ (erişim 6 Kasım 2020).

karşı insanları harekete geçirmeye çalışan AfD'li (Almanya için Alternatif Partisi) Beatrix von Storch gibi insanların bulundukları yer tesadüfi değildir. Petra Weitzel bu konuda şöyle diyor:

> DSÖ yönetmeliği Almanya'da uygulanırsa, bunun etkileri iki türlü olabilir. 2009 yılında Fransa'da Ulusal Meclis transseksüellik için "psikolojik rahatsızlık" etiketini kaldırdı ve bunun neticesinde bazı sağlık sigortası şirketleri "Hasta değilseniz, beş kuruş ödemiyoruz" diyerek ödeme yapmayı reddetti. Ve bu hakkın zorlu bir mücadeleyle tekrar geri alınması gerekti. Ve cinsiyet değiştirme ödeneği hakkı 5. Sosyal Güvenlik Kanunu'nda[42] kelimesi kelimesine eklenmezse, Almanya'da da masrafları üstlenmeyi reddeden sigorta şirketleri pekâlâ olabilir.

Yani, yasal durumda bir iyileştirmenin kapitalizm tarafından masrafları minimuma indirmek ve kârı maksimuma çıkarmak için fırsata dönüştürülmesi, bunun koşulunun da insanlara hakları olan ödemeleri yapmanın reddedilmesi gibi bir durumla karşı karşıya olabiliriz. 5. Sosyal Güvenlik Kanunu'nda Yeşiller tarafından talep edilen bu değişiklik, aynı zamanda trans insanlar için cinsiyet değiştirme ödeneği talep edebilme koşullarını da iyileştirecektir.

> Durum şu: Psikoterapistlere bir dissosiyatif bozukluğumuz[43] ya da başka bir eştanımız, yani başka hastalıklarımız olmadığını kanıtlamak zorundayız. Bu, doktorların da gerekli görmediği, fakat sağlık sigortaları tarafından talep edilen zorunlu bir terapi ve ancak bu terapiden sonra cinsiyet değiştirme ödeneği almaya hak kazanıyoruz.[44] DSÖ yönetmelikleri uygulamaya konursa, bu uygulanamaz, çünkü mantıken çelişir.

---

42 Sağlık sigortalarını ilgilendiren her şeye düzenleme getiren Sosyal Güvenlik Kanunu.

43 Travmaya ve strese bağlı rahatsızlıklar.

44 2011 yılına kadar (öyle yazıyor!) cerrahi müdahalelere de sadece "zorunlu sterilizasyon", yani "kalıcı olarak kısırlaştırmanın sağlanması" koşuluyla izin verildi, Medeni Kanun'da öngörülen buydu. Almanya'da 1981 ila 2011 yılları arasında yaklaşık 10.000 trans insan zorla kısırlaştırıldı.

Psikolojik hastalık olmayan bir şey, mantıken, öyleymiş gibi tedavi de edilemez. Ve bunun, yaşamın diğer alanları için sonuçları da olur.

> Örneğin hayat sigortası yaptırırken size şunu sorarlar: Psikolojik bir rahatsızlığınız var mı? Bu soruya gönül rahatlığıyla "hayır" cevabı verilebilir.

Yasalar, beraberinde gelen bürokrasi ve bürokrasinin sebep olduğu mali yük açısından bakıldığında,[45] trans insanlar için Almanya'da hâlâ büyük bir iyileşme potansiyeli vardır. Bir nüfus kaydı değişikliği için psikolojik rapor alma şartı, örneğin 2015'te İrlanda'da, evlenmek isteyen herkes için geçerli olan uygulamayla birlikte yürürlükten kaldırıldı. 8 Avrupa ülkesinde[46] her birey kendi iradesiyle nüfus kaydında cinsiyetini değiştirtebiliyor. Buna karşın Almanya'da CDU/CSU bunun "istismara kapı açmasından" korkuyor.[47]

Bir diğer son derece önemli mesele, interseks bebeklere, yani az ya da çok her iki cinsiyetin de varlığına dair belirtilerle dünyaya gelen bebeklere ne yapıldığı sorusudur. Almanya'da bu bebeklere genellikle cerrahi işlem yapılır.

> Sağlık açısından akut bir tehdit oluşturmayan nedenlerle küçük çocuklara yapılan her ameliyat yasaklanmalıdır. Burada "akut" kelimesi önemlidir, çünkü ebeveynler çoğu zaman çabucak ikna edilirler. Şöyle denir: Gonadlar, yani yumurtalıklar ve testisler çift cinsiyet varlığına işaret ediyorsa, çocuk kanser olabilir. Oysa bu konuda yapılmış tek bir araştırma bile yoktur. Ergenlik döneminden önce bir çocuğun bu yüzden kanser olduğuna dair tek bir emare de yoktur. Ebeveynler boş yere korkutulur ve nihayetinde böyle bir ameliyata rıza gösterir-

45 Bilirkişi ve yasal işlemler için masrafları kişinin kendisi karşılamak zorundadır ve bu masraflar kolayca birkaç bin Avroya ulaşabilir.

46 Irlanda, Malta, Portekiz, Lüksemburg, Fransa, Belçika, Danimarka, İsveç.

47 Erkek teröristlerin kadın olma bahanesiyle ülkeye sızabileceklerinden söz ediyorlar – tam bir saçmalık!

ler. Cinsiyet değişikliği ameliyatı örneğin mikro penis adı verilen durumda yapılabilir; yani bir santimetreden küçük bir penis ameliyatla vajinaya dönüştürülebilir. Bu durumda ani bir cinsiyet değişikliği söz konusudur. Zorlayıcıdır, çünkü çocuğun içsel durumu hakkında bilinen bir şey yoktur.

Üstelik Petra Weitzel'e göre hepsi bu değil, çünkü bu neovajina –ameliyatla yapılan vajinaya bu isim verilir– çocukla birlikte büyüyor ve günün birinde işlevini yerine getirebilmesi için dokunun yıllar boyu esnetilmesi gerekiyor, ki bu da olağanüstü acı verici bir şey. Diğer cinsiyet ameliyatlarının da riskleri var ve yaşam boyu etkisini gösterebilecek olan sonuçlar doğuruyorlar.

> Kesi yerleri çocuklarla birlikte büyümüyor. Bu yüzden küçük çocuklarda dokuları ameliyatla kesmekten olabildiğince kaçınmak gerekiyor. Çocuk büyüyüp genç denebilecek yaşlara ulaştığında risk önemli ölçüde azalıyor, ayrıca genç bir insan bunu isteyip istemediğine karar verebilir. Çocuğun cinsiyeti genital bölgede değildir. En önemli cinsel organ beyindedir, bilinçtedir.[48]

Bir insanın cinsel kimliği, başka bir insanın yazı tura atarak ne olacağına karar verebileceği bir şey değildir. Bu dünyada yazı ve turadan, kadın ve erkekten başka pek çok seçenek vardır. Bu yüzden, trans çocukların ve gençlerin nüfus kayıtlarını ne zaman değiştirebilecekleri, hormon tedavisine ne zaman başlayabilecekleri ve ne zaman cinsiyet değiştirme ameliyatına izin verileceği soruları da siyasetin konusudur. Münih Üniversitesi Hastanesi başhekimi, çocuk ve genç psikiyatrı Alexander Korte, başka alanların yanı sıra bu alanda da uzman olarak çalışmaktadır ve Federal İçişleri Komitesi'nde karşıt görüş alınmaksızın (oradaki tek doktordur) tavsiyelerine başvurulur. Sanki "trans" moda olmuş bir aksesuar ya da başka sorunların ka-

48 Bu söz, Hawaii Üniversitesi Anatomi ve Reprodüktif Biyoloji Profesörü Milton Diamond'dan alıntıdır.

panmamış yaraları için piyasaya yeni çıkmış bir yara bandıymış gibi, sayısız medya kuruluşuna yayılan "düpedüz trans propagandası" uyarısı ona aittir. Korte'nin, sayıları her geçen gün artan trans çocuklar ve gençler için yaptığı açıklama budur.[49]

> Bay Korte gibi insanlar, gençlerin geçirdiği ameliyatların tamamen sorumsuzca olduğunu, sadece akıllarının karıştığını ve ne yapacaklarını şaşırdıklarını sanıyor. Fakat bu doğru değil. Genç bir insanın dışa açılmasıyla, yani cinsel yönelimini açıkça ortaya koymasıyla, içsel kabullenişi arasında çoğunlukla 5 yıllık bir süre oluyor. Günümüzde insanlar sosyal ağlar sayesinde daha akıllıca davranıyor, daha erken dışa açılıyorlar. Bilginin daha erişilebilir ve daha iyi olması sayesinde ortaya çıkan bu ilerleme, Bay Korte tarafından bir sosyal bulaşmayla karşı karşıyaymışız gibi gösteriliyor.

Almanya'da –transseksüel yasasının devamı olması arzu edilen– bireyin kendi kaderini tayin hakkıyla ilgili bir yasayı eleştirenler tarafından canlı tutulan bu gibi tutumlar vardır. Ve tüm çabalara rağmen bugüne dek ortada, çocukların ve gençlerin cinsiyet değiştirme ameliyatlarıyla ilgili bir yönetmelik olmayışının sebebi bu tutumlardır. Ancak ilgili yönetmelikler olmadan doktorların siyasi ve dinî menfaat grupları tarafından dava edilmekten korkmaları kaçınılmazdır. Weitzel'e göre, ABD'de merkezleri ve Avrupa'da temsilcilikleri bulunan sağ muhafazakâr ve evanjelik cemaatler Almanya'da da nüfuzlarını kabul ettirmeye çalışıyorlar.

ABD'de de durum daha iyi görünmüyor. Her ne kadar Yüksek Mahkeme 2020'de, geylerin, lezbiyenlerin, biseksüelle-

---

49 Korte'nin öncelikle genç trans erkeklere –yani onun bakış açısıyla, tıp tarihinde olduğu gibi, bilhassa patriyarkal vesayetten korunması gereken genç kızlara– odaklanması da tesadüf değildir. Korte kadın olmanın getirdiği toplumsal baskıyla ve buna eşlik eden beklentilerle baş edemeyen ve bu yüzden erkek olmayı tercih eden "genç kadınlardan" söz eder. Korte'ye göre, bir gün bu kararlarından pişman olacaklardır. Ancak 2020 yılında Federal İçişleri Komitesi'nde Korte, bu insanların kendi kararlarından nasıl pişman olacakları sorusuna cevap verememiştir.

rin ve trans kimlikli insanların 1964 tarihli Sivil Haklar Yasası'nın koruması altında olduklarına ve bu nedenle işyerlerinde ayrımcılığa maruz bırakılmalarına müsaade edilmeyeceğine karar verdiyse de, çoğu ABD eyaletinde bu insanların şimdiye dek işyerlerinde korunmadığını okumak dehşet verici. Bu konunun içinde, özellikle muhafazakâr medya kuruluşları tarafından durmadan gündeme getirilen tuvaletler konusu da var. Şimdi bu karar, her trans kadının kadınlar tuvaletine girebileceği anlamına mı geliyor? Her trans erkek, erkekler tuvaletine girebilir mi? Peki dünyanın dört bir yanında süregiden bu tuvalet tartışması pek çok cis insan için niçin bu kadar hassas bir konu? Sanki insanlar tuvaletlerde sürekli olarak birbirlerinin cinsel organlarına bakıyorlarmış gibi?

Kimse kimsenin elinden bir şeyi çekip almak istemiyor. Burada asıl mesele, sağında ve solunda birer kapı açılan ve hangisinden geçeceğini seçmek durumunda olan bir insanın, üzerinde adı yazan kapıyı seçme özgürlüğüdür.

Trans erkeklerin ve trans kadınların haklar elde etmesine bakarak kendini yiyip bitiren geri kafalı insanlar arasında öyleleri var ki, homofobik Trump seçmenlerinin imajına uymadıkları için bana oldukça şüpheli görünüyorlar. Kamuflaj giysileri içinde, bir elinde flama, diğerinde otomatik tüfekle kadınlar tuvaletinin önünde nöbet tutan tiplere benzemiyorlar. Kaldı ki hayatın geri kalanı karşısındaki tutumlarının da benimkinden pek bir farkı yok. TERF[50] adı verilen gruptan, "kadınlık" kavramının "belirsizleşmesinden" korktukları bahanesiyle trans insanların haklarını tanımayan feministlerden söz ediyorum. En meşhur örnekler, Harry Potter serisinin yazarı J. K. Rowling ve tenisçi Martina Navratilova'dır. TERF, kadınların penisi ve erkeklerin vajinası olabileceği gerçeğiyle barışamaz. Trans erkekleri, kadın vücudu ve kadın olma aleyhine tercih yapmış hainler olarak görür. TERF gözüyle trans kadınlar da, büyük mücadelelerle kazanılmış feminist alanları hiç hakları olmadığı halde işgal etmeye çalışan erkeklerdir. Burada söz ko-

50 TERF (*Trans-Exclusionary Radical Feminists*): Trans Dışlayıcı Radikal Feministler.

nusu olan, genellikle korunmuş alanlardır –gerçekten fiziksel alanlar olduğu gibi, forum ve tartışmalar da bu kapsamdadır– ve kadınlar bu alanları yıllarca emek vererek ele geçirmişlerdir. Bu korunmuş alanların varlık sebebi, örneğin kadınların daha sık cinsel şiddet kurbanı olmasıdır.[51] Korunmuş alanlara kim girebilir? Kim feminist mücadele verebilir?

Felicia Ewert *Unter anderen Umständen* (Başka Koşullar Altında) adlı Podcast'in ilk bölümünde Sibel Schick ile birlikte, bu sorularda sadece görece küçük bir azınlığın haklarının söz konusu olmadığını, bu soruların aynı zamanda demokrasi için büyük siyasi önem taşıdığını anlatıyor. Çünkü trans düşmanlığı, sağ ve aşırı sağ partiler ile TERF'in nüfuzlu örgütleri arasında siyasi ittifak oluşturan birleştirici bir tutumdur. Bu tutum bilgisiz ya da yanlış bilgilendirilmiş muhafazakâr insanlarda kendine verimli bir zemin bulur ve o zeminde hızla daha fazla ortak nokta üretilebilir.[52]

Bu nedenle yukarıdaki soruların cevabı açık ve net olmalıdır: Trans kadınlar kadındır ve kadın hakları insan haklarıdır. Bu konu, pazarlık konusu yapılamaz. Aynısı trans erkekler ve onların hakları için de geçerlidir. Çünkü mesele korunma ihtiyacı olduğunda, trans kimlikli bir insanın da korunmuş alanlardan faydalanma hakkı vardır. Peki bu alanı feminizm değilse kim yaratacak?

51 Tüm dünyada, özellikle trans kadınlar şiddet kurbanı olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

52 Sibel Schick ve Felicia Ewert, "Unter anderen Umständen - Bölüm 1: Das Selbstbestimmungsgesetz", *Neues Deutschland (nd)*, 18 Kasım 2020. https://www.neues-deutschland.de/artikel/1144412.ndpodcast-unter-anderen-umstaenden-folge-das-selbstbestimmungsgesetz.html (erişim 23 Kasım 2020).

Son Sözler

Araştırmanın sonu, her konuya değinmiş olmanın verdiği tatmin duygusundan ziyade sonuna gelinen zaman sınırıdır. Belki de bu kitaba "Tüm cis-dışı erkeklere uymayan bir dünyada keşif gezileri" adını versem daha iyi olacaktı, fakat bildiğiniz gibi... Kitap piyasası vs. "Keşif Gezileri" adı, konuların kapsam alanının ne kadar büyük olduğunu ve oradan buradan önemli yapboz parçalarının toplandığını, tüm resmin ancak okuyucunun zihninde oluşabileceğini açıkça ifade ederdi. Artık bu işi size bırakıyorum![1]

Bir şeyleri kaçırdığınızı hissediyorsanız endişelenmeyin, uzağa bakmanıza gerek yok, bu şeyler her yerde. Daha fazlası bir kitabın iki kapağı arasına sığmıyor. Bu yüzden, son iki yıldır posta kutumu doldurup taşıran tüm Google bildirimlerini küçük bir kutlamayla birlikte artık sileceğim. Sonra uzun zamandır ilk kez bir doz patriyarkal tasarım ilave edilmemiş sabah kahvemi içeceğim. Aynı bildirim ayarlarını tekrar oluşturmadan önce bir süre kendimi bu hayalden mahrum etmeyeceğim.

"Sorun nerede? O zaman kadınlar, seleleri ve ayakkabıları mecburen kendileri yapacak," dedi bir arkadaşım, ben bi-

1 Kendi kendinize, neden birdenbire size doğrudan hitap ettiğimi soruyorsanız: Buraya kadar arkanıza yaslanıp kitabı okudunuz, fakat bundan sonraki sayfalarda okuyacaklarınızla birlikte artık elinizi taşın altına koymanız gerekecek!

siklet seleleri ve futbol ayakkabıları hakkındaki bölümü yazarken. "Bu, insanlığın ilerlemesinin öyküsü. Bir şey uymuyorsa, uygun hale getirilir," diye devam etti, bir an beni tedirgin eden bir açıklıkla. "İnsanlık tarihinde 'adam' kelimesinin çoğunlukla 'erkek' olarak anlaşılmasının sorumlusu kadınlardır." Bir an şaşkın bakışlarla öylece kalakaldım. Dünyanın bize uymamasının suçlusu gerçekten biz miyiz? Tembel ve beceriksiz miyiz?

Dediğim gibi, bir an kalakaldım, sonra cevabım şu oldu: Hayır! Caroline Criado-Perez *Unsichtbare Frauen* (*Görünmez Kadınlar*) adlı kitabında sayısız araştırmanın, istatistiğin ve rakamın ışığında, bu adaletsizliğin asıl nedeninin olgusal bilgi eksikliğinde yattığını gözler önüne serer. Dolayısıyla toplumumuzu şekillendiren, patriyarkal iktidarın cehaletidir. Bu yapısal bir sorundur, cis-olmayan erkeklerin çok uzun süre adaleti sağlamak yerine adaletsizliğe boyun eğmelerinden kaynaklanan bir sorun değildir.

Yine de: Son bir buçuk yılda bu konu hakkında konuştuğum böyle bir erkek bana, patriyarkanın aslında içi boş bir ifadeden başka bir şey olmadığını ve asıl sorunun kadınlar, kadınların meslek seçimleri, kadınların yaşam tasarıları, biyoloji, siyaset, felsefe, din, kapitalizm vs. olduğunu anlatmaya çalıştı. Şundan başka ne diyebilirdim ki: Heyecan verici, anlaşılan çözümü erkeğin hiçbir sorumluluğu olmadığını düşündüğü yerde aramak gerekiyor.

Hollandalı Antropolog Carel van Schaik'e göre patriyarkanın varlığı gerçek, fakat normal olmayan bir sorundur. Schaik insanlığın gelişim tarihindeki bir anomaliden söz eder ki bu tarih, Homo Sapiens'in gelişiminden beri geçen zamanın sadece yaklaşık %1 ila 3'ünü oluşturur.[2] Yani istatiksel olarak bakarsak, şansımız yaver gitmedi! Schaik bu hiç de hoş olmayan istisnai durumun nedeninin kapitalizm olduğunu söylüyor (her ne kadar kapitalizmden ismen söz etmese de "mülkiyeti birik-

2 Rafaela von Bredow, "Ende der Männerherrschaft - Das Patriarchat ist eine Anomalie in der Menschheitsgeschichte", *Der Spiegel*, 20 Kasım 2020 https://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/das-patriarchat-ist-eine-anomalie-in-der-menschheitsgeschichte-a-00000000-0002-0001-0000-000174103658 (erişim 24 Kasım2020).

tirmenin ve tekelleştirmenin yeni yolu" ifadesi buna işaret ediyor) ve kendi çabalarıyla iktidara gelen kadınların sayısındaki dünya çapındaki artışın çok yakında patriyarkanın sonunu getireceğini öngörüyor.[3] Ne güzel olur, değil mi?

Cis erkek üstünlüğü güç kaybediyor ve bununla birlikte patriyarkal tasarım da yerini daha iyisine bırakıyor olabilir. İnsanlık tarihinde %0,1 oranında ileri bir zamana bakarken, bugün cis-olmayan erkeklere hayatı zehir eden her şeyin sadece silik birer anı olacağına inanmak istiyorum. Fakat şu anda Google bildirimlerimden edindiğim bilgiler böyle bir geleceğin mümkün olmayacağını söylüyor. Daha ziyade bizi onlarca yıl geriye götürecek bir pandemiden söz ediyor. Corona, tıpkı Ebola ve SARS'ın daha birkaç yıl önce başka yerlerde yaptığı gibi, toplumumuzda patriyarkal kırılma noktaları açtı. Okullar ve kreşler mecburen kapanınca çocukların bakımını en çok üstlenen kadınlar oldu. 2020 yılında kadınların bilimsel alanlarda etkinliği %30'dan fazla gerileme gösterdi, bu arada erkek meslektaşları araştırmalarını yürütmek için daha fazla zaman ve konsantrasyon imkânı bularak, hakem heyetlerine kadınlara kıyasla daha fazla (neredeyse %50) makale sundular.[4] Bunun bireylerin yaşamları için kişisel sonuçları vardır, fakat aynı zamanda geneli de etkiler, çünkü kadınlar, trans, inter ve *non-binary* insanlar kısmen başka alanlarda araştırma yaparlar ve bakım işinde paylaşım, değerlendirme ve ücretlendirme gibi araştırma alanlarını daha çok göz önünde bulundururlar. Böylelikle zaten araştırma ve tasarım alanlarında mevcut olan, yüzyıllardır kapatmaya çalıştığımız tarihî kara delikte bir vakum daha oluşur. Hepimiz aşılandıktan ve ekonomi düzeldikten sonra pandeminin sonuçlarının ortadan kaybolacağına inanmak saflık olur. Bir feminist

3 Bu biraz, büyük Dax şirketlerinin önemli mevkilerindeki kadın oranının bizim yaşamımızı da bir şekilde daha iyi hale getireceğine inanmamızı beklemek gibi. Bu *trickle-down* yaklaşımı, yani tepedekinin etkisiyle en aşağıdakinin de zamanla iyi duruma geleceği kanısı, her ne kadar kulağa cazip gelse de, sadece zirvedeki kadın mevcudiyeti hiçbir şeyin daha iyiye gitmesine yetmeyecek.

4 Caroline Kitchener, "Women Academics Seem to Be Submitting Fewer Papers during Coronavirus", *The Lily*, 24 Nisan 2020 https://www.thelily.com/women-academics-seem-to-be-submitting-fewer-papers-during-coronavirus-never-seen-anything-like-it-says-one-editor/ (erişim 1 Mayıs 2020).

hareketi olmadan, iş hayatımızda ve –ilişkilerdeki rol modeller bağlamında– aile içinde, dolayısıyla kendi evimizde de daha uzun süre yan etkilerle uğraşmak zorunda kalacağız.

Bana bu kitabı böyle olumsuz bir şekilde bitirmemem söylendi. Bir mutlu sona, en azından bir umutlu sona ihtiyaç var. Şeylerin ve yapıların tasarımına yönelik bir hareketlenme olduğunu inkâr edemem. Kamuda ve karar yetkisine sahip pozisyonlarda her zaman olduğundan daha fazla kadın, beyaz olmayan ve marjinalleştirilmiş insan var. Sosyal değişim fırsatı hissediliyor. Fakat bunun için, duvarları mancınıkla aşan başarı örneklerinden daha fazlasına ihtiyaç var. Çünkü olumsuz koşullara rağmen başarılı olanlar sadece tek tük bireyler. Tek tük bireysel başarılarla bu olumsuz koşulları değiştirmek zor. Bence ihtiyacımız olan şey, hırsızların prensibidir: Fikri ve deneyimi olanların ve eylemlerinde altındakilerle uyum sağlayanların kullanacağı kalıcı, yapısal bir merdiven. Aksi takdirde durmadan aynı şeyi, bu kitapta patriyarkal çizgi dansı olarak tanımladığım şeyi yaşarız: Bir adım ileri, iki adım geri.

Buna engel olmak sizin elinizde. Bu kitabın patriyarkal tasarımın –ve uygunsuz olduğunun– farkına varmanıza katkıda bulunmasını diliyorum. Her birimiz kendi başımıza pisuar, futbol ayakkabısı, ilaç ya da yasa tasarısı gibi çözümler üretemeyiz, bunu yapmak zorunda da değiliz. Ayrıcalıklarınızın izin verdiği ölçüde, tıpkı benim yaptığım gibi, bu konularla çevrenizdekilerin sinirlerini hoplatmanızı diliyorum. Patriyarkal ile mücadelede elinizi taşın altına koyun, çünkü bunu bizzat yapamayan herkesin sorumluluğunu da biz taşıyoruz. Şeylerin değişme potansiyeli vardır. Ve bazı yapılar diğerlerinden çok daha kolay şekillendirilebilir.

Örneğin baştaki bölüme dönecek olursak, dil. Çocuk birkaç gün önce uykuya dalarken şu cümleyi mırıldandı: "Bebekler gerçekten en iyi kadın sanatçılardır."[5] Beş yaşındaki bir çocuk, benim henüz çok uzak olduğum bir doğallık ve zarafetle "kadın sanatçılar" diyor. Bu bana umut veriyor. Ya size?

---

5 Orijinalde: *Künstler:inen*; yani kelimenin yerleşik eril haline dişil seçenek eklenmiş – e.n.

"Tasarım, bizim fikirlerimize verdiğimiz biçimdir. İnsan yapımı olan her şey tasarlanmıştır. Hem maddi dünyanın eşyalarını -arabalar, seks oyuncakları, matkaplar, bisikletler, kıyafetler gibi- hem de sosyal tasarım gibi -kamusal alan, şehir planlaması, ayrıca dil, yasalar ve politika- maddi olmayan şeyleri içerir. [...] Bu kitap, dünyanın neden şu anda olduğu gibi olduğu ve neden pek çok insana uymadığı hakkında. Ve onu değiştirmek için ne yapabileceğimiz hakkında. Bu, çiçekli elbisenin öyküsüdür, tıpkı futbol ayakkabılarınınki gibi; video oyunlarının, seksin ve dinin öyküsü."

Kadınlar neden tuvalet sırasında daha uzun beklemek zorunda kalıyor? Elektrikli aletleri neden erkekler daha rahat kullanıyor? Bilgisayar oyunlarının büyük çoğunluğu neden erkeklerin ilgilerine, heveslerine hitap ediyor? Maddi dünyamızı, bütün eşyamızı şekillendiren tasarımcı, patriyarkanın ta kendisi olabilir mi?

Rebekka Endler *Eşyaların Patriyarkası*'nda, içinde yaşadığımız maddi dünyaya hükmeden erkek egemen tasarımın izini sürüyor: Sadece ofis mobilyaları ya da kot pantolon gibi günlük eşyaların değil, kamusal alanı oluşturan mimari, altyapı ve ulaşım düzenlemelerinin de, hatta Batı tıbbında uygulanan teşhis ve tedavi yöntemlerinin bile erkeklere göre belirlendiğini gösteriyor.

Eşyaların Patriyarkası, verili kabul ettiğimiz yapılı çevreye feminist bir gözle bakıyor - ve bizi eşyaya sinmiş olan erkek-egemenliğine dair yeni bir farkındalığa davet ediyor.

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3416-4
9 789750 534164
KDV'DEN MUAFTIR